ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ

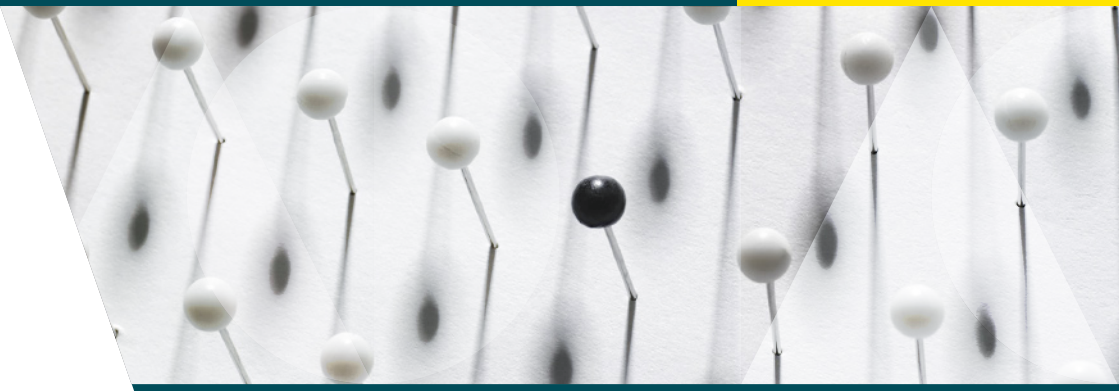

Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού

Έκδοση 2022

FRA
EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

Ημερομηνία σύνταξης: Φεβρουάριος 2022

Η αναπαραγωγή επιτρέπεται εφόσον αναφέρεται η πηγή.

© Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, 2025

Για κάθε χρήση ή αναπαραγωγή στοιχείων τα οποία δεν ανήκουν στον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης / το Συμβούλιο της Ευρώπης, ενδέχεται να απαιτείται άδεια απευθείας από τους κατόχους των σχετικών δικαιωμάτων. Ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης / το Συμβούλιο της Ευρώπης δεν κατέχουν τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας όσον αφορά τα ακόλουθα στοιχεία:

— εξώφυλλο και εσωτερικό, *πηγή*: © iStockphoto.

Ούτε ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης / το Συμβούλιο της Ευρώπης ούτε οποιοδήποτε πρόσωπο ενεργεί εξ ονόματος του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης / του Συμβουλίου της Ευρώπης ευθύνεται για ενδεχόμενη χρήση των παρακάτω πληροφοριών.

Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2025

Συμβούλιο της Ευρώπης:	ISBN 978-92-871-9760-3		
FRA — print:	ISBN 978-92-9489-342-0	doi:10.2811/31952	TK-09-21-398-EL-C
FRA — PDF:	ISBN 978-92-9489-333-8	doi:10.2811/053942	TK-09-21-398-EL-N

Το εγχειρίδιο συντάχθηκε στα αγγλικά. Το Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣτΕ) και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) δεν φέρουν καμία ευθύνη για την ποιότητα των μεταφράσεων σε άλλες γλώσσες. Οι απόψεις που εκφράζονται στο παρόν εγχειρίδιο δεν δεσμεύουν το ΣτΕ και το ΕΔΔΑ. Το εγχειρίδιο παραπέμπει σε επιλεγμένη βιβλιογραφία και εγχειρίδια. Το ΣτΕ και το ΕΔΔΑ δεν φέρουν καμία ευθύνη για το περιεχόμενό τους και η συμπερίληψή τους στον σχετικό κατάλογο δεν συνεπάγεται επ' ουδενί υιοθέτηση των απόψεων που εκφράζονται σε αυτά. Περισσότερες εκδόσεις περιλαμβάνονται στις διαδικτυακές σελίδες της βιβλιοθήκης του ΕΔΔΑ στη διεύθυνση echr.coe.int, και περαιτέρω υλικό είναι διαθέσιμο στη διεύθυνση coe.int/children.

FRA
EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού

Έκδοση 2022

Πρόλογος

Η παρούσα δεύτερη έκδοση του *Εγχειριδίου σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού* εκπονήθηκε από κοινού από τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) και το Συμβούλιο της Ευρώπης (Τμήμα Δικαιωμάτων του Παιδιού, Διεύθυνση Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και Γραμματεία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου). Πρόκειται για το πέμπτο κατά σειρά εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία που εκπονείται από κοινού από τους δύο οργανισμούς. Τα προηγούμενα εγχειρίδια αφορούσαν την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων, για θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης, για την προστασία των δεδομένων και για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Από τότε που δημοσιεύθηκε η πρώτη έκδοση το 2015, υπήρξαν ορισμένες νομοθετικές αλλαγές, και έχει αναπτυχθεί σημαντική νομολογία σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού. Για παράδειγμα, η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) έχει θεσπίσει για πρώτη φορά νομοθεσία σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έχει αποσαφηνίσει νομικά ζητήματα για θέματα όπως η επιστροφή παιδιών υπηκόων τρίτων χωρών. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) έχει εκδώσει επίσης διάφορες σημαντικές αποφάσεις, ιδίως όσον αφορά τη βία κατά των παιδιών και την κράτηση παιδιών μεταναστών.

Τα παιδιά είναι πλήρεις φορείς ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στόχος του παρόντος εγχειριδίου είναι ο εμπλουτισμός των γνώσεων όσον αφορά τους νομικούς κανόνες που διέπουν την προστασία και την προαγωγή των δικαιωμάτων αυτών στην Ευρώπη. Στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση προβλέπεται η υποχρέωση της Ένωσης να προάγει την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, οι κανονισμοί και οι οδηγίες, καθώς και η νομολογία του ΔΕΕ, έχουν συμβάλει στον περαιτέρω προσδιορισμό της προστασίας των δικαιωμάτων αυτών.

Όσον αφορά το Συμβούλιο της Ευρώπης, πολυάριθμες συμβάσεις και τα αντίστοιχα όργανα των Συνθηκών εστιάζουν σε συγκεκριμένες πτυχές της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού, όπως η προστασία από σεξουαλική κακοποίηση και εκμετάλλευση, το έγκλημα στον κυβερνοχώρο, η εμπορία ανθρώπων, η έμφυλη βία και η προστασία των δεδομένων. Οι εν λόγω

συμβάσεις συμβάλλουν στην ενίσχυση της προστασίας που παρέχεται στα παιδιά δυνάμει της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, συμπεριλαμβανομένης της νομολογίας του ΕΔΔΑ και των αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων.

Το παρόν εγχειρίδιο απευθύνεται σε νομικούς, δικαστές, εισαγγελείς, αρχές προστασίας του παιδιού, καθώς και σε άλλους επαγγελματίες και οργανισμούς που είναι αρμόδιοι για τη διασφάλιση της νομικής προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού. Πιστεύουμε ότι το παρόν εγχειρίδιο θα τους παράσχει τις απαραίτητες γνώσεις για την ενσωμάτωση της διάστασης των δικαιωμάτων του παιδιού σε όλες τις αποφάσεις και τις καταστάσεις τους.

Snežana Samardžić-Marković

Γενική Διευθύντρια για τη Δημοκρατία
Συμβούλιο της Ευρώπης

Sirpa Rautio

Διευθύντρια του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 3

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ 11

ΟΔΗΓΙΕΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΥ 13

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ: ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ 17

1.1. Βασικές έννοιες 21

Κύρια σημεία 21

1.1.1. Πεδίο εφαρμογής της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού 22

1.1.2. Το παιδί ως φορέας δικαιωμάτων 22

1.2. Γενικό πλαίσιο των δικαιωμάτων του παιδιού στην Ευρώπη 25

Κύρια σημεία 25

1.2.1. Ευρωπαϊκή Ένωση: εξέλιξη των δικαιωμάτων του παιδιού και του πεδίου εφαρμογής της προστασίας 25

1.2.2. Συμβούλιο της Ευρώπης: εξέλιξη των δικαιωμάτων του παιδιού και του πεδίου εφαρμογής της προστασίας ... 29

1.3. Η ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού και η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού 34

Κύριο σημείο 34

1.4. Ο ρόλος των ευρωπαϊκών δικαστηρίων στην ερμηνεία και την επιβολή των δικαιωμάτων του παιδιού 37

Κύρια σημεία 37

1.4.1. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης 37

1.4.2. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 38

1.5. Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων 40

Κύριο σημείο 40

2 ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ 43

2.1. Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας 45

Κύριο σημείο 45

2.2. Τα δικαιώματα των γονέων και η ελευθερία θρησκείας των παιδιών τους 48

Κύρια σημεία 48

2.3. Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης 51
Κύριο σημείο 51
2.4. Δικαίωμα ακρόασης 54
Κύρια σημεία 54
2.5. Δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι 60
Κύρια σημεία 60
3 ΙΣΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ 61
3.1. Ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων 65
Κύρια σημεία 65
3.2. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής ή εθνοτικής προέλευσης .. 70
Κύρια σημεία 70
3.3. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγένειας και καθεστώτος μετανάστη 74
Κύρια σημεία 74
3.4. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω αναπηρίας 77
Κύρια σημεία 77
3.5. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω άλλων προστατευόμενων χαρακτηριστικών 81
Κύρια σημεία 81
4 ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ 89
4.1. Εγγραφή στο ληξιαρχείο μετά τη γέννηση και δικαίωμα ονόματος 91
Κύριο σημείο 91
4.2. Δικαίωμα να γνωρίζει το άτομο την καταγωγή του 94
Κύρια σημεία 94
4.2.1. Αναγνώριση πατρότητας 95
4.2.2. Γνώση της καταγωγής: υιοθεσία 100
4.3. Ιθαγένεια 101
Κύρια σημεία 101
5 ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΖΩΗ 105
5.1. Δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής 108
Κύρια σημεία 108
5.2. Δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα 110
Κύρια σημεία 110

5.3. Δικαίωμα διατήρησης επικοινωνίας 114
Κύρια σημεία 114
5.4. Αθέμιτη διασυνοριακή μετακίνηση παιδιών – απαγωγή παιδιών 125
Κύρια σημεία 125

6 ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΑΝΤΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΚΑΙ ΥΙΟΘΕΣΙΑ 135
6.1. Εναλλακτική φροντίδα: γενικές αρχές 138
Κύρια σημεία 138
6.2. Τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα 143
Κύρια σημεία 143
6.3. Υιοθεσία 149
Κύρια σημεία 149

7 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗ ΒΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ 159
7.1. Βία στο σπίτι, στο σχολείο, στο διαδίκτυο ή σε άλλα περιβάλλοντα 164
Κύρια σημεία 164
7.1.1. Εμβέλεια της κρατικής ευθύνης 165
7.1.2. Κακοποίηση στο σχολείο 171
7.1.3. Σεξουαλική κακοποίηση 172
7.1.4. Ενδοοικογενειακή βία και παιδική παραμέληση 180
7.2. Παιδική εκμετάλλευση 184
Κύριο σημείο 184
7.2.1. Αναγκαστική εργασία 185
7.2.2. Εμπορία παιδιών 188
7.2.3. Σεξουαλική εκμετάλλευση 194
7.3. Ομάδες υψηλού κινδύνου 198
Κύριο σημείο 198
7.4. Αγνοούμενα παιδιά 201
Κύριο σημείο 201

8 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΕΚΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ 205
8.1. Προσεγγίσεις των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων 210
Κύρια σημεία 210

8.2. Δικαίωμα εκπαίδευσης 212
Κύρια σημεία 212
8.2.1. Δικαίωμα εκπαίδευσης των παιδιών μεταναστών 216
8.3. Δικαίωμα στην υγεία 222
Κύρια σημεία 222
8.4. Δικαίωμα στέγασης 230
Κύρια σημεία 230
8.5. Δικαίωμα σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης και δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση 235
Κύρια σημεία 235

9 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟ 241
9.1. Είσοδος και διαμονή 246
Κύρια σημεία 246
9.2. Υπολογισμός της ηλικίας 251
Κύρια σημεία 251
9.3. Οικογενειακή επανένωση για χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά 254
Κύρια σημεία 254
9.4. Κράτηση 259
Κύρια σημεία 259
9.5. Απέλαση 264
Κύρια σημεία 264
9.6. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη 271
Κύριο σημείο 271

10 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ 275
10.1. Παιδιά και προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα 277
Κύρια σημεία 277
10.1.1. Ευρωπαϊκό δίκαιο για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα 277
10.2. Προστασία των παιδιών ως καταναλωτών 286
Κύρια σημεία 286
10.2.1. Δικαιώματα καταναλωτών 286
10.2.2. Αθέμιτες εμπορικές πρακτικές που στοχεύουν σε παιδιά . 288

10.2.3. Ασφάλεια των προϊόντων 289
10.2.4. Κλινικές δοκιμές σε παιδιά 290
10.2.5. Τρόφιμα που προορίζονται για βρέφη και μικρά παιδιά .. 291
10.2.6. Ασφάλεια των παιχνιδιών 292
10.2.7. Παιδιά και διαφήμιση 293

11 ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ (ΕΞΩΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ) ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ 295
11.1. Εγγυήσεις δίκαιης δίκης 297
Κύρια σημεία 297
11.1.1. Ουσιαστική συμμετοχή 304
11.1.2. Πρόσβαση σε δικηγόρο 306
11.2. Δικαιώματα ανήλικων παραβατών όσον αφορά την κράτηση . 308
Κύρια σημεία 308
11.2.1. Μορφές κράτησης (ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις) 309
11.2.2. Συνθήκες κράτησης 314
11.2.3. Προστασία από κακοποίηση και κακομεταχείριση 317
11.3. Προστασία των παιδιών θυμάτων και μαρτύρων 318
Κύριο σημείο 318

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 329

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ 345

ΠΩΣ ΝΑ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΤΕ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ 361

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΣΕ ΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ 367
Νομικές πράξεις των Ηνωμένων Εθνών 367
Νομικές πράξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης 367
Νομικές πράξεις ΕΕ 370

Συντομογραφίες

CDENF	Συντονιστική επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα δικαιώματα του παιδιού
CETS	Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης
FRA	Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
GRETA	Ομάδα εμπειρογνωμόνων για τη δράση κατά της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων
ΓΚΠΔ	Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (καλούμενο έως τον Δεκέμβριο του 2009 ΔΕΚ, Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων)
ΔΕΚ	Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΟΕ	Διεθνής Οργάνωση Εργασίας
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΚΔ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων
ΕΚΧ	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης
ΕΟΧ	Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
ΕΠΚΔ	Ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων
ΕΣΔΑ	Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (κοινώς γνωστή ως Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου)
ΕΣΠΔ	Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προστασίας Δεδομένων
ΗΕ	Ηνωμένα Έθνη
ΛΟΑΤΚΙ	Λεσβίες, ομοφυλόφιλοι, αμφιφυλόφιλοι, τρανς, κουίρ και ίντερσεξ άτομα
ΜΚΟ	Μη κυβερνητική οργάνωση
ΣΔΠ	Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού

ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΗΕΔΑΑ	Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΠΠΕΜ	Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων
ΣτΕ	Συμβούλιο της Ευρώπης

Οδηγίες χρήσης του παρόντος εγχειριδίου

Το παρόν εγχειρίδιο παρέχει μια επισκόπηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των παιδιών στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣτΕ). Το αντικείμενο που πραγματεύεται είναι ευρύ και επικαιροποιεί την πρώτη έκδοση, η οποία δημοσιεύτηκε το 2015. Τα δικαιώματα των παιδιών είναι ένα διατομεακό πεδίο δικαίου. Το εγχειρίδιο αναγνωρίζει τα παιδιά ως φορείς του συνόλου των ανθρώπινων/θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά και υποκείμενα ειδικής κανονιστικής μεταχείρισης λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Δίνει έμφαση σε τομείς του δικαίου που είναι ιδιαίτερης σημασίας για τα παιδιά.

Το εγχειρίδιο είναι ένα βοήθημα σχεδιασμένο για νομικούς οι οποίοι ενδέχεται να μην έχουν εξειδίκευση στον τομέα των δικαιωμάτων των παιδιών, μεταξύ άλλων δικηγόρους, δικαστές, εισαγγελείς, κοινωνικούς λειτουργούς και άλλους συνεργαζόμενους με τις εθνικές αρχές, καθώς και για μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) και άλλους φορείς που ενδέχεται να κληθούν να αντιμετωπίσουν σχετικά νομικά ζητήματα. Αποτελεί ένα σημείο αναφοράς για το δίκαιο τόσο της ΕΕ όσο και του ΣτΕ αναφορικά με τα θέματα αυτά και εξηγεί πώς αντιμετωπίζεται κανονιστικά το κάθε ζήτημα στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου, αλλά και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (ΕΚΧ) και άλλων πράξεων του ΣτΕ. Στην αρχή κάθε κεφαλαίου παρουσιάζεται με τη μορφή πίνακα το εφαρμοστέο δίκαιο στο πλαίσιο των δύο χωριστών ευρωπαϊκών έννομων τάξεων, το οποίο στη συνέχεια αναλύεται σε σχέση με κάθε καλυπτόμενο θέμα, ώστε να μπορεί ο αναγνώστης να αντιληφθεί τα σημεία στα οποία συγκλίνουν οι δύο έννομες τάξεις, αλλά και τις διαφορές τους. Όπου κρίνεται σκόπιμο, γίνονται επίσης παραπομπές στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΣΔΠ) και σε άλλες διεθνείς πράξεις.

Οι νομικοί από κράτη εκτός ΕΕ τα οποία είναι μέλη του ΣτΕ και, ως εκ τούτου, συμβαλλόμενα μέρη στην ΕΣΔΑ μπορούν να βρουν τις πληροφορίες που αφορούν τη χώρα τους ανατρέχοντας απευθείας στις στήλες που αφορούν το ΣτΕ. Οι νομικοί σε κράτη μέλη της ΕΕ χρειάζεται να μελετήσουν και τις δύο στήλες, δεδομένου ότι τα κράτη τους δεσμεύονται από αμφότερες τις έννομες τάξεις. Όσοι αναγνώστες χρειάζονται περισσότερες πληροφορίες για κάποιο συγκεκριμένο θέμα, θα βρουν κατάλογο παραπομπών σε πιο εξειδικευμένα κείμενα στην ενότητα «Προτεινόμενη βιβλιογραφία» του εγχειριδίου.

Η εφαρμογή του δικαίου της ΕΣΔΑ παρουσιάζεται με σύντομες αναφορές σε επιλεγμένες αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) που σχετίζονται με το υπό εξέταση θέμα του εγχειριδίου. Η επιλογή έγινε ανάμεσα στις υπάρχουσες αποφάσεις του ΕΔΔΑ για θέματα που αφορούν τα δικαιώματα των παιδιών. Αυτή η νομολογία συμπληρώνεται με παραπομπές σε άλλες σχετικές πράξεις και πρότυπα του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Όσον αφορά το δίκαιο της ΕΕ, παρουσιάζονται οι νομοθετικές πράξεις που έχουν εκδοθεί, οι συναφείς διατάξεις των Συνθηκών και ειδικότερα του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως ερμηνεύονται στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ, γνωστού πριν από τον Δεκέμβριο του 2009 ως ΔΕΚ, Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων).

Η νομολογία που περιγράφεται ή παρατίθεται στο παρόν εγχειρίδιο είναι ενδεικτική ενός σημαντικού σώματος νομολογίας τόσο του ΕΔΔΑ όσο και του ΔΕΕ. Το εγχειρίδιο περιλαμβάνει, στο μέτρο του δυνατού δεδομένου του περιορισμένου αντικειμένου και του εισαγωγικού του χαρακτήρα, τις νομικές εξελίξεις έως τον Σεπτέμβριο του 2021.

Το εγχειρίδιο ξεκινά με ένα εισαγωγικό κεφάλαιο, στο οποίο επεξηγείται συνοπτικά ο ρόλος των δύο έννομων τάξεων όπως θεμελιώνεται από το δίκαιο του ΣτΕ και της ΕΕ, και περιέχει 10 κύρια κεφάλαια που καλύπτουν τα ακόλουθα θέματα:

- ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες,
- ισότητα και απαγόρευση των διακρίσεων,
- ζητήματα προσωπικής ταυτότητας,
- οικογενειακή ζωή,
- εναλλακτική φροντίδα και υιοθεσία,
- προστασία του παιδιού από τη βία και την εκμετάλλευση,
- οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα,

- μετανάστευση και άσυλο,
- προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και καταναλωτών,
- δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο των διαδικασιών της ποινικής δικαιοσύνης και εναλλακτικών διαδικασιών.

Σε κάθε κεφάλαιο εξασφαλίζεται, μέσω παραπομπών σε άλλα θέματα και κεφάλαια, η σφαιρικότερη κατανόηση του ισχύοντος νομικού πλαισίου. Στην εισαγωγή κάθε ενότητας παρουσιάζονται τα κυριότερα σημεία.

1 Εισαγωγή στην ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού: γενικό πλαίσιο και βασικές αρχές

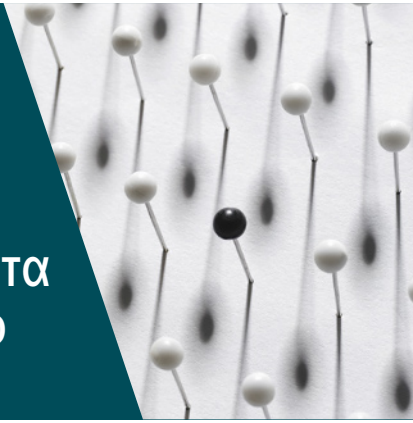

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρα 24 και 32 Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), άρθρο 3 παράγραφος 3	**Το παιδί ως φορέας δικαιωμάτων**	Σύμβαση για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων, άρθρο 4 στοιχείο δ) Σύμβαση για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης (Σύμβαση του Λανθαρότε), άρθρο 3 στοιχείο α)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 24 παράγραφος 2 ΔΕΕ, C-244/06, *Dynamic Medien Vertriebs GmbH κατά Avides Media AG*, 2008 ΔΕΕ, C-112/20, *M. A. κατά État belge*, 2021	**Βέλτιστο συμφέρον του παιδιού**	Σύμβαση του Λανθαρότε, άρθρο 30 παράγραφος 1 ΕΕΚΔ, *Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και τους Εξόριστους (ECRE) κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 173/2018, 2021
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 24 παράγραφος 1	**Δικαιώματα συμμετοχής και ακρόασης των παιδιών**	Σύμβαση του Λανθαρότε, άρθρο 9 Σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής: Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική (Σύμβαση του Οβιέδο), άρθρο 6

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Οδηγία σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (2011/93/ΕΕ)	**Προστασία από τη βία και/ή τη σεξουαλική βία**	ΕΣΔΑ, άρθρα 2 (δικαίωμα στη ζωή), 3 (βασανιστήρια, απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση) και 8 (σωματική ακεραιότητα) Σύμβαση του Λανθαρότε
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 14 παράγραφος 2 (δικαίωμα εκπαίδευσης)	**Δικαίωμα στη δωρεάν παρακολούθηση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης**	ΕΚΧ (αναθεωρημένος), άρθρο 17 παράγραφος 2 (δικαίωμα κατάλληλης κοινωνικής, νομικής και οικονομικής προστασίας) Πρωτόκολλο 1 της ΕΣΔΑ, άρθρο 2
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 21 (απαγόρευση διακρίσεων)	**Απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας**	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) Πρωτόκολλο 12 της ΕΣΔΑ, άρθρο 1
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 7 (σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) και άρθρο 24 παράγραφος 3 (επαφές με τους γονείς)	**Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους Σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη) Σύμβαση σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών ΕΔΔΑ, *Maslov κατά Αυστρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 1638/03, 2008 (απέλαση του προσφεύγοντος, ο οποίος είχε καταδικαστεί για ποινικά αδικήματα όταν ήταν παιδί)

Το παρόν εισαγωγικό κεφάλαιο εξηγεί πώς έχει εξελιχθεί το δίκαιο για τα δικαιώματα του παιδιού σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ποιες βασικές αρχές διέπουν την εφαρμογή του και ποιες βασικές πτυχές των δικαιωμάτων του παιδιού καλύπτει το ευρωπαϊκό δίκαιο, θέτοντας το γενικό πλαίσιο για την ανάλυση των επιμέρους θεμάτων στα κεφάλαια που ακολουθούν.

Το ΣτΕ συστάθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ενσωματώνοντας στους κόλπους του τα ευρωπαϊκά κράτη με σκοπό την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου στην Ευρώπη. Σήμερα, το ΣτΕ απαρτίζεται από 47 κράτη μέλη, συμπεριλαμβανομένων όλων των κρατών μελών της ΕΕ. Το 1950, το ΣτΕ ενέκρινε την ΕΣΔΑ [1]. Η ΕΣΔΑ ήταν η πρώτη πράξη που αποκρυστάλλωσε και προσέδωσε δεσμευτική ισχύ στα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η ΕΣΔΑ εφαρμόζεται εξίσου σε ενήλικες και παιδιά. Θεσπίζει απόλυτα δικαιώματα, τα οποία τα κράτη δεν μπορούν ποτέ να παραβιάσουν, όπως το δικαίωμα στη ζωή ή την απαγόρευση των βασανιστηρίων, και προστατεύει ορισμένα δικαιώματα και ελευθερίες που μπορούν να περιοριστούν από τον νόμο μόνο όταν είναι αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία, για παράδειγμα το δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια ή το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

Με το άρθρο 19 της ΕΣΔΑ συστάθηκε το ΕΔΔΑ ως δικαστικός μηχανισμός που διασφαλίζει ότι τα κράτη τηρούν τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από την ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ εξετάζει τις προσφυγές που υποβάλλονται από φυσικά πρόσωπα, ομάδες φυσικών προσώπων ή νομικά πρόσωπα ισχυριζόμενα παραβιάσεις της ΕΣΔΑ. Μπορεί επίσης να εξετάζει υποθέσεις διενέξεων μεταξύ κρατών, όταν ένα ή περισσότερα κράτη μέλη του ΣτΕ ασκούν προσφυγή κατά άλλου κράτους μέλους. Επιπλέον, από την έναρξη ισχύος του πρωτοκόλλου 16 της ΕΣΔΑ την 1η Αυγούστου 2018, τα ανώτατα δικαστήρια ενός συμβαλλόμενου μέρους μπορούν να ζητήσουν από το Δικαστήριο να γνωμοδοτήσει επί ζητημάτων αρχής που αφορούν την ερμηνεία ή την εφαρμογή των δικαιωμάτων και ελευθεριών που ορίζονται στην ΕΣΔΑ ή στα πρωτόκολλά της.

Τα κράτη έχουν τη διεθνή υποχρέωση να διασφαλίζουν τη συμμόρφωση των λειτουργών τους με την ΕΣΔΑ. Όλα τα κράτη μέλη του ΣτΕ έχουν πλέον ενσωματώσει ή θέσει σε ισχύ την ΕΣΔΑ στο εθνικό τους δίκαιο, γεγονός που υποχρεώνει τους δικαστές και τους λοιπούς λειτουργούς να ενεργούν σύμφωνα με τις διατάξεις της ΕΣΔΑ.

1 Συμβούλιο της Ευρώπης (1995), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία εκδόθηκε στις 4 Νοεμβρίου 1950 και τέθηκε σε ισχύ στις 3 Σεπτεμβρίου 1953.

Ο ΕΚΧ [2] (που αναθεωρήθηκε το 1996 [3]) αποτελεί μια ακόμη σημαντική συνθήκη του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ανθρώπινα δικαιώματα που αποσκοπεί στην προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων, με ειδικές διατάξεις για τα δικαιώματα των παιδιών. Η τήρηση των δεσμεύσεων που απορρέουν από τον ΕΚΧ για τα συμβαλλόμενα μέρη του υπόκειται στην εποπτεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ), η οποία εκλέγεται από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την παρακολούθηση της συμμόρφωσης με τον ΕΚΧ βάσει δύο συμπληρωματικών μηχανισμών: μέσω συλλογικών προσφυγών που υποβάλλονται από κοινωνικούς εταίρους και ΜΚΟ και μέσω εθνικών εκθέσεων που συντάσσονται από τα συμβαλλόμενα κράτη. Οι αποφάσεις και τα συμπεράσματα της ΕΕΚΔ πρέπει να γίνονται σεβαστά από τα κράτη, ακόμη και αν δεν είναι άμεσα εκτελεστά στην εθνική έννομη τάξη.

Η ΕΕ έχει εξελιχθεί από τρεις ευρωπαϊκούς οργανισμούς που ιδρύθηκαν τη δεκαετία του 1950. Οι αρχικές Συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δεν περιλάμβαναν καμία αναφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα ή στην προστασία τους. Ωστόσο, καθώς άρχισαν να υποβάλλονται στο ΔΕΚ (νυν ΔΕΕ) υποθέσεις σχετικά με παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων λόγω του κοινοτικού δικαίου, στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, το Δικαστήριο ανέπτυξε ένα σώμα νομολογίας το οποίο είναι γνωστό ως «γενικές αρχές» του κοινοτικού δικαίου. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, οι γενικές αυτές αρχές αντανακλούν το περιεχόμενο των διατάξεων περί προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που περιλαμβάνονται στα εθνικά συντάγματα και στις Συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα, και ειδικότερα στην ΕΣΔΑ, ενώ το ίδιο το ΔΕΕ διασφαλίζει τη συμμόρφωση του κοινοτικού δικαίου με τις εν λόγω αρχές.

Το σύστημα της ΕΕ για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει αναπτυχθεί από τη νομολογία του ΔΕΕ, μέσω τροποποιήσεων των Συνθηκών για την κατοχύρωση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ περιλάμβανε αναφορά στην ΕΣΔΑ και στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών ως γενικές αρχές του δικαίου της ΕΕ, ενώ η Συνθήκη του Άμστερνταμ επιβεβαίωσε ότι η ΕΕ βασίζεται στις

2 Συμβούλιο της Ευρώπης (1961), Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης (CETS) αριθ. 35, 18 Οκτωβρίου 1961.

3 Συμβούλιο της Ευρώπης (1996), Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος), CETS αριθ. 163, 3 Μαΐου 1996.

αρχές αυτές [η Συνθήκη της Λισαβόνας τις απαριθμεί ως «αξίες» στο άρθρο 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ)].

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που εκδόθηκε το 2000, κατοχυρώνει ένα φάσμα ατομικών, πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων. Όταν τέθηκε σε ισχύ η Συνθήκη της Λισαβόνας το 2009, ο Χάρτης απέκτησε το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες, πράγμα που σημαίνει ότι τα θεσμικά όργανα της ΕΕ υποχρεούνται να συμμορφώνονται με αυτόν. Τα κράτη μέλη της ΕΕ πρέπει να συμμορφώνονται με τον Χάρτη κατά την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ. Συγκρίνοντας τις αναφορές αυτές με τη διατύπωση των αντίστοιχων διατάξεων στα εθνικά συντάγματα, ο Χάρτης φαίνεται να προσφέρει ένα εξαιρετικά λεπτομερές σύνολο δικαιωμάτων των παιδιών [4].

Όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και τα κράτη μέλη του ΣτΕ είναι συμβαλλόμενα μέρη της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΣΔΠ) [5]. Οι κατευθυντήριες αρχές της ΣΔΠ, όπως η αρχή του συμφέροντος του παιδιού, η απαγόρευση των διακρίσεων, το δικαίωμα στην επιβίωση, τη ζωή και την ανάπτυξη και το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού έχουν ενσωματωθεί στις νομικές πράξεις της ΕΕ και του ΣτΕ.

1.1. Βασικές έννοιες

Κύρια σημεία

- Ως παιδί ορίζεται κάθε πρόσωπο ηλικίας κάτω των 18 ετών.
- Τα παιδιά είναι φορείς δικαιωμάτων και όχι απλώς δικαιούχοι προστασίας.

4 Βλ. Toggenburg G. N. (2019), «Die Rechte der Kinder und der Mehrwert der EU-Grundrechtecharta», *Interdisziplinäre Zeitschrift für Familienrecht*, Αύγουστος 2019, σ. 263–265.

5 Ηνωμένα Έθνη, Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η οποία εγκρίθηκε και τέθηκε προς υπογραφή, κύρωση και προσχώρηση με το ψήφισμα 44/25 της Γενικής Συνέλευσης, της 20ής Νοεμβρίου 1989, και τέθηκε σε ισχύ στις 2 Σεπτεμβρίου 1990, σύμφωνα με το άρθρο 49.

1.1.1. Πεδίο εφαρμογής της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού

Η παρούσα ενότητα επικεντρώνεται στις νομικά δεσμευτικές πράξεις που έχουν εκδοθεί από το ΣτΕ και την ΕΕ, καθώς και στη νομολογία του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ και άλλων αρμόδιων οργάνων παρακολούθησης. Όποτε κρίνεται σκόπιμο, γίνεται αναφορά και σε άλλες ευρωπαϊκές πηγές που επηρεάζουν την εξέλιξη του ευρωπαϊκού δικαίου για τα δικαιώματα του παιδιού όπως, μεταξύ άλλων, έγγραφα βασικών πολιτικών, κατευθυντήριες γραμμές ή άλλες πράξεις μη δεσμευτικού/ήπιου δικαίου.

Τα παιδιά ως φορείς δικαιωμάτων χαίρουν του συνόλου των ανθρώπινων/θεμελιωδών δικαιωμάτων και τυγχάνουν ειδικής κανονιστικής μεταχείρισης, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και αναγκών τους. Μεγάλο τμήμα της ευρωπαϊκής νομολογίας προκύπτει από υποθέσεις που εισάγονται προς εκδίκαση κατόπιν προσφυγής γονέων ή άλλων νόμιμων εκπροσώπων των παιδιών, δεδομένης της περιορισμένης δικαιοπρακτικής ικανότητας των παιδιών. Στο παρόν εγχειρίδιο επιχειρείται, αφενός, να καταδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο το δίκαιο επιλαμβάνεται των συγκεκριμένων δικαιωμάτων των παιδιών και, αφετέρου, να αναδειχθεί η σημασία του ρόλου των γονέων/επιτρόπων ή άλλων νόμιμων εκπροσώπων των παιδιών, με μνεία, όπου κρίνεται σκόπιμο, στις περιπτώσεις που τα σχετικά δικαιώματα και οι ευθύνες ανήκουν κατά κύριο λόγο στα πρόσωπα που έχουν τη φροντίδα των παιδιών. Σε αυτές τις περιπτώσεις υιοθετείται η προσέγγιση που ακολουθείται στη ΣΔΠ, ήτοι ότι οι γονικές ευθύνες πρέπει να ασκούνται λαμβάνοντας πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του παιδιού και κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του.

1.1.2. Το παιδί ως φορέας δικαιωμάτων

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, στο άρθρο 1 της ΣΔΠ ορίζεται ότι «θεωρείται παιδί κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των δεκαοκτώ ετών». Αυτή είναι η νομική παράμετρος που χρησιμοποιείται επί του παρόντος, μεταξύ άλλων και στην Ευρώπη, για να οριστεί ποιος θεωρείται παιδί.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, δεν παρατίθεται ενιαίος επίσημος ορισμός του «παιδιού» σε καμία από τις Συνθήκες, την παράγωγη από αυτές νομοθεσία ή τη νομολογία. Οι περισσότερες νομικές πράξεις της ΕΕ χρησιμοποιούν τον ορισμό του παιδιού ως προσώπου ηλικίας κάτω των 18 ετών. Ωστόσο,

κάποιες άλλες χρησιμοποιούν έναν ευρύτερο ορισμό. Για παράδειγμα, στο δίκαιο της ΕΕ που διέπει τα δικαιώματα ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών της ΕΕ και των μελών των οικογενειών τους, ως «παιδιά» ορίζονται «οι απευθείας κατιόντες οι οποίοι είναι κάτω της ηλικίας των 21 ετών ή είναι συντηρούμενοι» [6], προκρίνοντας έτσι τη βιολογική και οικονομική διάσταση έναντι της διάστασης που βασίζεται στην κατάσταση του ανηλίκου.

Σε κάποιες νομοθετικές πράξεις της ΕΕ αποδίδονται διαφορετικά δικαιώματα στα παιδιά ανάλογα με την ηλικία τους. Στην οδηγία 94/33/ΕΚ για την προστασία των νέων κατά την εργασία (οδηγία για τους εργαζόμενους νέους) [7], για παράδειγμα, η οποία ρυθμίζει την πρόσβαση των παιδιών στην τυπική απασχόληση και τις συνθήκες της τυπικής απασχόλησης στα κράτη μέλη της ΕΕ, γίνεται διάκριση μεταξύ των «νέων» (γενικός όρος για κάθε πρόσωπο ηλικίας κάτω των 18 ετών), των «εφήβων» (κάθε νέος ηλικίας τουλάχιστον 15 ετών και κάτω των 18 ετών, ο οποίος έχει παύσει να υπόκειται στη σχολική υποχρέωση πλήρους χρόνου) και των «παιδιών» (κάθε νέος ο οποίος δεν έχει φθάσει το 15ο έτος της ηλικίας του, που στην πλειονότητα των περιπτώσεων δεν επιτρέπεται να αναλαμβάνει τυπική απασχόληση).

Άλλοι τομείς του ενωσιακού δικαίου, ιδίως δε οι τομείς εκείνοι στους οποίους η δράση της ΕΕ είναι συμπληρωματική της δράσης των κρατών μελών (όπως είναι η κοινωνική ασφάλιση, η μετανάστευση και η εκπαίδευση) διαφοροποιούνται σε σχέση με το εθνικό δίκαιο ως προς ποια πρόσωπα θεωρούνται παιδιά. Στις περιπτώσεις αυτές κατά κανόνα υιοθετείται ο ορισμός της ΣΔΠ.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, στις περισσότερες πράξεις που αφορούν τα παιδιά υιοθετείται ο ορισμός του παιδιού όπως διατυπώνεται στη ΣΔΠ. Σχετικά παραδείγματα είναι το άρθρο 4 στοιχείο δ) της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων [8] και το άρθρο 3

6 Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (ΕΕ L 158 της 30.4.2004, σ. 77), άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο γ).

7 Οδηγία 94/33/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22ας Ιουνίου 1994, για την προστασία των νέων κατά την εργασία (ΕΕ L 216 της 20.8.1994, σ. 12), άρθρο 3.

8 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων, CETS αριθ. 197, 16 Μαΐου 2005.

στοιχείο α) της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης (Σύμβαση του Λανθαρότε) [9].

Στην ΕΣΔΑ δεν παρέχεται ορισμός του παιδιού, αλλά στο άρθρο 1 ορίζεται ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν τα δικαιώματα που καθορίζονται στη Σύμβαση σε «όλα τα πρόσωπα» που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους. Στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ ορίζεται ότι η απόλαυση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στη Σύμβαση πρέπει να εξασφαλίζεται «χωρίς καμία διάκριση για οποιονδήποτε λόγο», συμπεριλαμβανομένης της ηλικίας [10]. Το ΕΔΔΑ έχει κάνει δεκτές προσφυγές από και για λογαριασμό παιδιών ανεξάρτητα από την ηλικία τους [11]. Στη νομολογία του έχει κάνει δεκτό τον ορισμό του παιδιού που διατυπώνεται στη ΣΔΠ [12], αποδεχόμενο την έννοια του κάθε ανθρώπινου όντος «μικρότερου των δεκαοκτώ ετών».

Ο ίδιος ορισμός ισχύει για τον ΕΚΧ και την ερμηνεία του από την ΕΕΚΔ [13].

9 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης, CETS αριθ. 201, 25 Οκτωβρίου 2007.

10 ΕΔΔΑ, *Schwizgebel κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 25762/07, 10 Ιουνίου 2010. Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2018), *Εγχειρίδιο σχετικά με το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 21 Μαρτίου 2018, σ. 103.

11 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Marckx κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 6833/74, 13 Ιουνίου 1979, όπου ο προσφεύγων ήταν έξι ετών όταν εκδόθηκε η απόφαση του Δικαστηρίου. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *C κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 80117/17, 8 Οκτωβρίου 2020.

12 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Güveç κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009· ΕΔΔΑ, *Çoşelav κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 1413/07, 9 Οκτωβρίου 2012.

13 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 25.

1.2. Γενικό πλαίσιο των δικαιωμάτων του παιδιού στην Ευρώπη

Κύρια σημεία

- Το δίκαιο της ΕΕ προστατεύει τα δικαιώματα του παιδιού μέσω του πρωτογενούς και του παράγωγου δικαίου σε διάφορους τομείς, όπως η προστασία των καταναλωτών, το άσυλο και η μετανάστευση, η συνεργασία σε αστικές και ποινικές υποθέσεις και η προστασία των δεδομένων.
- Το δίκαιο του ΣτΕ βασίζεται σε διάφορες συμβάσεις που επικεντρώνονται στα δικαιώματα των παιδιών, καθώς και σε πράξεις ήπιου δικαίου, όπως συστάσεις της Επιτροπής Υπουργών.

Τόσο η ΕΕ όσο και το ΣτΕ έχουν νομοθετήσει σε διάφορους τομείς που αφορούν τα δικαιώματα του παιδιού. Η διοργανική συνεργασία είναι ιδιαίτερα στενή μεταξύ του ΣτΕ και της ΕΕ. Η ανάπτυξη του ευρωπαϊκού δικαίου βασίζεται επίσης σε σημαντικές πράξεις που έχουν εκδοθεί από διεθνείς οργανισμούς, όπως η Συνδιάσκεψη της Χάγης για το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο [14].

1.2.1. Ευρωπαϊκή Ένωση: εξέλιξη των δικαιωμάτων του παιδιού και του πεδίου εφαρμογής της προστασίας

Ιστορικά, η μνεία των δικαιωμάτων του παιδιού στο δίκαιο της ΕΕ απέβλεπε κατά κύριο λόγο στην αντιμετώπιση επιμέρους πτυχών που αφορούσαν τα παιδιά στο πλαίσιο ευρύτερων πρωτοβουλιών με οικονομικά και πολιτικά ελατήρια, όπως για παράδειγμα στον τομέα της προστασίας του

14 Βλ., για παράδειγμα, το κεφάλαιο 5, στο οποίο παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο το οικογενειακό δίκαιο της ΕΕ που διέπει τις διασυνοριακές απαγωγές παιδιών είναι συνυφασμένο με τη Σύμβαση της 25ης Οκτωβρίου 1980 για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών (Σύμβαση της Χάγης για τις απαγωγές παιδιών)· στο πλαίσιο της εντολής της (2020-2021), η συντονιστική επιτροπή για τα δικαιώματα του παιδιού είναι επιφορτισμένη με τη διασφάλιση της συνεργασίας και των συνεργειών με την ΕΕ.

καταναλωτή [15] και της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων [16]. Η θέσπιση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2000, η έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας το 2009 [17] και οι στρατηγικές εξελίξεις πολιτικής, όπως η έγκριση της στρατηγικής της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού 2021–2024, έδωσαν νέα ώθηση στα δικαιώματα του παιδιού στην ΕΕ.

Μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας, την 1η Δεκεμβρίου 2009, ο Χάρτης έχει την ίδια νομική υπόσταση με τις Συνθήκες της ΕΕ (άρθρο 6 της ΣΕΕ). Υποχρεώνει τα θεσμικά όργανα της ΕΕ σε όλες τις δράσεις τους και τα κράτη μέλη της κατά την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ να προστατεύουν τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται σε αυτόν. Ο Χάρτης περιέχει τις πρώτες λεπτομερείς αναφορές στα δικαιώματα των παιδιών σε ενωσιακό συνταγματικό επίπεδο, μεταξύ άλλων μέσω της αναγνώρισης του δικαιώματος των παιδιών στη δωρεάν παρακολούθηση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (άρθρο 14 παράγραφος 2), της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας (άρθρο 21) και της απαγόρευσης της εργασίας των παιδιών και της εργασιακής εκμετάλλευσης των νέων (άρθρο 32). Είναι πολύ σημαντικό ότι ο Χάρτης περιέχει ειδική διάταξη για τα δικαιώματα του παιδιού (άρθρο 24), στην οποία διατυπώνονται βασικές αρχές των δικαιωμάτων των παιδιών: το δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους (άρθρο 24 παράγραφος 1)· το δικαίωμα να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους και η γνώμη τους να λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητά τους (άρθρο 24 παράγραφος 1)· το δικαίωμα να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον τους σε όλες τις πράξεις που τα αφορούν (άρθρο 24 παράγραφος 2)· το δικαίωμα να διατηρούν τακτικά προσωπικές σχέσεις και απ' ευθείας επαφές με τους δύο γονείς τους, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο προς το συμφέρον τους (άρθρο 24 παράγραφος 3)· και το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή

15 Για παράδειγμα, η οδηγία 2009/48/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Ιουνίου 2009, σχετικά με την ασφάλεια των παιχνιδιών (ΕΕ L 170 της 30.6.2009, σ. 1), η οποία επιβάλλει τη λήψη μέτρων ασφάλειας στα παιδικά παιχνίδια.

16 Για παράδειγμα, οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (ΕΕ L 158 της 30.4.2004, σ. 77).

17 Άρθρο 3 της Συνθήκης της Λισσαβώνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, υπογράφηκε στη Λισαβόνα στις 13 Δεκεμβρίου 2007 (ΕΕ C 306 της 17.12.2007, σ. 1).

(άρθρο 7). Συγκρίνοντας τις αναφορές αυτές με τη διατύπωση των αντίστοιχων διατάξεων στα εθνικά συντάγματα, ο Χάρτης φαίνεται να προσφέρει ένα εξαιρετικά λεπτομερές σύνολο δικαιωμάτων των παιδιών [18].

Σύμφωνα με το άρθρο 51 παράγραφος 2 του Χάρτη και το άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΣΕΕ, ο Χάρτης δεν μπορεί να επεκτείνει τις αρμοδιότητες της ΕΕ ούτε να τροποποιήσει ή να θεσπίσει νέα αρμοδιότητα ή καθήκον για την ΕΕ.

Η Συνθήκη της Λισαβόνας αύξησε τα περιθώρια παρέμβασης της ΕΕ για την προαγωγή των δικαιωμάτων των παιδιών, κυρίως μέσω της αναγνώρισης της «προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού» ως γενικού δεδηλωμένου στόχου της ΕΕ (άρθρο 3 παράγραφος 3 της ΣΕΕ) και ως σημαντικής πτυχής της πολιτικής εξωτερικών σχέσεων της ΕΕ (άρθρο 3 παράγραφος 5 της ΣΕΕ). Πιο συγκεκριμένες αναφορές στα παιδιά συμπεριλαμβάνονται και στη Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) [19], η οποία επιτρέπει στην ΕΕ να θεσπίζει νομοθετικά μέτρα με στόχο την καταπολέμηση της γενετήσιας εκμετάλλευσης και της εμπορίας ανθρώπων [άρθρο 79 παράγραφος 2 στοιχείο δ) και άρθρο 83 παράγραφος 1].

Αποτέλεσμα των ανωτέρω ήταν η έκδοση της οδηγίας σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας [20], και της οδηγίας για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της [21], οι οποίες επίσης περιέχουν διατάξεις για την κάλυψη συγκεκριμένων αναγκών των παιδιών θυμάτων. Ομοίως, αρκετές από τις διατάξεις της οδηγίας για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας αφορούν τα παιδιά [22]. Επιπλέον, πρόσφατη οδηγία θεσπίζει δικονομικές

18 Βλ. Toggenburg G. N. (2019), «Die Rechte der Kinder und der Mehrwert der EU-Grundrechtecharta», *Interdisziplinäre Zeitschrift für Familienrecht*, Αύγουστος 2019, σ. 263–265.

19 Βλ. ενοποιημένες αποδόσεις της ΣΛΕΕ (ΕΕ C 326 της 26.10.2012, σ. 47).

20 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/93/ΕΕ (ΕΕ L 335 της 17.12.2011, σ. 1).

21 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/36/ΕΕ (ΕΕ L 101 της 15.4.2011, σ. 1).

22 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2012), Οδηγία 2012/29/ΕΕ (ΕΕ L 315 της 14.11.2012, σ. 57).

εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών [23].

Παράλληλα με τις νομικές εξελίξεις, έχουν προκύψει σημαντικά μέσα πολιτικής για τα δικαιώματα του παιδιού, αρχικά στο πλαίσιο του θεματολογίου εξωτερικής συνεργασίας της ΕΕ και, στη συνέχεια, σε σχέση με εσωτερικά ζητήματα. Το 2021 εγκρίθηκε η στρατηγική της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού [24], και θεσπίστηκαν ειδικά μέτρα για την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής εγγύησης για τα παιδιά. Στη στρατηγική της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού, η Επιτροπή αντιμετωπίζει τις συνεχιζόμενες και αναδυόμενες προκλήσεις και προτείνει συγκεκριμένες δράσεις προτεραιότητας σε έξι βασικούς τομείς:

- συμμετοχή των παιδιών στον πολιτικό και δημοκρατικό βίο,
- κοινωνικοοικονομική ένταξη, υγεία και εκπαίδευση,
- καταπολέμηση της βίας εις βάρος των παιδιών και διασφάλιση της προστασίας των παιδιών,
- φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη,
- ψηφιακή κοινωνία και κοινωνία της πληροφορίας,
- η παγκόσμια διάσταση.

Ένας ασφαλής, προστατευμένος και αξιόπιστος ψηφιακός χώρος αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της ευρωπαϊκής ψηφιακής κοινωνίας. Ειδικότερα, τα παιδιά θα πρέπει να είναι σε θέση να επωφεληθούν από τις πρωτοφανείς ευκαιρίες της ψηφιακής εποχής, ώστε να γίνουν αξιόπιστοι, ικανοί και ενεργοί ψηφιακοί πολίτες. Η επικαιροποίηση της ευρωπαϊκής στρατηγικής για ένα διαδίκτυο καλύτερα προσαρμοσμένο στα παιδιά [25] το 2022 θα αποτελέσει τη συνιστώσα ψηφιακών δικαιωμάτων της γενικής στρατηγικής για τα δικαιώματα του παιδιού.

23 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016), Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 (ΕΕ L 132 της 21.5.2016, σ. 1).

24 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021), Η στρατηγική της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού 2021–2024.

25 https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-strategy-better-internet-children.

Η εγγύηση για τα παιδιά αντιμετωπίζει την παιδική φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό με μέτρα στους τομείς της προσχολικής εκπαίδευσης και φροντίδας, της εκπαίδευσης, της υγειονομικής περίθαλψης, της διατροφής και της στέγασης [26].

Η ΕΕ μπορεί να νομοθετεί μόνο εάν της απονέμεται σχετική αρμοδιότητα από τις Συνθήκες (άρθρα 2–4 της ΣΛΕΕ). Δεδομένου ότι τα δικαιώματα του παιδιού αποτελούν διατομεακό πεδίο, η αρμοδιότητα της ΕΕ πρέπει να κρίνεται κατά περίπτωση. Έως σήμερα, η ΕΕ έχει νομοθετήσει εκτεταμένα στους παρακάτω τομείς που άπτονται των δικαιωμάτων του παιδιού:

- προστασία των καταναλωτών,
- άσυλο και μετανάστευση,
- συνεργασία σε αστικές και ποινικές υποθέσεις,
- προστασία δεδομένων.

1.2.2. Συμβούλιο της Ευρώπης: εξέλιξη των δικαιωμάτων του παιδιού και του πεδίου εφαρμογής της προστασίας

Το ΣτΕ, από την ίδρυσή του, έχει σαφή εντολή να προστατεύει και να προάγει τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η κύρια σύμβασή του για τα ανθρώπινα δικαιώματα, η οποία έχει κυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη του ΣτΕ, είναι η Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, ή αλλιώς η ΕΣΔΑ και τα πρόσθετα πρωτόκολλά της, όπου περιέχονται συγκεκριμένες αναφορές στα παιδιά. Οι κυριότερες από αυτές είναι οι εξής: το άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο δ) προβλέπει τη νόμιμη κράτηση ενός παιδιού για την επιτήρηση της ανατροφής του· το άρθρο 6 παράγραφος 1 περιορίζει το δικαίωμα της δημόσιας εκδίκασης μιας υπόθεσης όταν αυτό ενδείκνυται από τα συμφέροντα των ανηλίκων· το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 προβλέπει το δικαίωμα στην εκπαίδευση και υποχρεώνει τα κράτη να σέβονται τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές

26 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021), Σύσταση (ΕΕ) 2021/1004, της 14ης Ιουνίου 2021, για τη θέσπιση ευρωπαϊκής εγγύησης για τα παιδιά, ST/9106/2021/INIT (ΕΕ L 223 της 22.6.2021, σ. 14).

πεποιθήσεις των γονέων για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Αλλά και όλες οι άλλες γενικές διατάξεις της ΕΣΔΑ ισχύουν για όλους, των παιδιών μη εξαιρουμένων. Κάποιες από αυτές είναι, όπως έχει αποδειχθεί, ιδιαιτέρως σημαντικές για τα παιδιά, για παράδειγμα το άρθρο 8, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, και το άρθρο 3, το οποίο απαγορεύει τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση και τιμωρία. Χρησιμοποιώντας ερμηνευτικές προσεγγίσεις οι οποίες επικεντρώνονται στις θετικές υποχρεώσεις που είναι σύμφυτες στις διατάξεις της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ έχει αναπτύξει ογκώδες σώμα νομολογίας που ασχολείται με τα δικαιώματα των παιδιών, στο οποίο γίνονται συχνά αναφορές στη ΣΔΠ. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ εξετάζει τις προσφυγές που εισάγονται ενώπιόν του κατά περίπτωση και επομένως δεν παρέχει ολοκληρωμένη επισκόπηση των δικαιωμάτων των παιδιών δυνάμει της ΕΣΔΑ.

Η άλλη κύρια συνθήκη του ΣτΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο ΕΚΧ (που αναθεωρήθηκε το 1996), κατοχυρώνει την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων προβλέποντας ειδικές πρόνοιες για τα δικαιώματα των παιδιών. Περιλαμβάνει δύο διατάξεις ιδιαίτερης σημασίας για τα δικαιώματα των παιδιών. Το άρθρο 7 θεσπίζει την υποχρέωση προστασίας των παιδιών από οικονομική εκμετάλλευση· με το άρθρο 17 τα κράτη απαιτείται να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα και απαραίτητα μέτρα που έχουν στόχο να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά λαμβάνουν την πρόνοια, τη συνδρομή, την εκπαίδευση και την κατάρτιση που χρειάζονται (συμπεριλαμβανομένης δωρεάν πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης), να προστατεύουν τα παιδιά και τους νέους από πράξεις αμέλειας, βίας ή εκμετάλλευσης και να παρέχουν προστασία στα παιδιά που στερούνται την υποστήριξη της οικογένειάς τους. Η εφαρμογή του ΕΚΧ εποπτεύεται από την ΕΕΚΔ, η οποία αποτελείται από 15 ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες που εκλέγονται από την Επιτροπή Υπουργών του ΣτΕ. Η ΕΕΚΔ παρακολουθεί τη συμμόρφωση της εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής με τον ΕΚΧ.

Επίσης, το ΣτΕ έχει θεσπίσει μια σειρά από συνθήκες που πραγματεύονται διάφορα ειδικά δικαιώματα των παιδιών, στις οποίες συγκαταλέγονται οι εξής:

- Σύμβαση για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης (Σύμβαση του Λανθαρότε),
- Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών [27],

27 Συμβούλιο της Ευρώπης (1996), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών, CETS αριθ. 160, 25 Ιανουαρίου 1996.

- Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους [28],
- Σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών, η οποία αναθεωρήθηκε το 2008 [29],
- Σύμβαση σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα [30],
- Σύμβαση για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης) [31].

Σε επίπεδο πολιτικής, το ΣτΕ εφαρμόζει, από το 2006, το πρόγραμμα «Δημιουργία μιας Ευρώπης για τα παιδιά και μαζί με τα παιδιά» —ένα εγκάρσιο σχέδιο δράσης με τη συμμετοχή εθνικών κυβερνήσεων, της κοινωνίας των πολιτών, της ΕΕ και άλλων διεθνών οργανισμών και ενδιαφερομένων. Η συντονιστική επιτροπή για τα δικαιώματα του παιδιού, η οποία συστάθηκε το 2020 ως διάδοχος της προηγούμενης ad hoc επιτροπής για τα δικαιώματα του παιδιού (2016–2019), καθοδηγεί το διακυβερνητικό έργο στον τομέα αυτόν. Το πρόγραμμα προωθεί μια ολιστική και ολοκληρωμένη προσέγγιση των δικαιωμάτων του παιδιού, ενσωματώνοντας τα δικαιώματα του παιδιού σε όλους τους σχετικούς τομείς πολιτικής του ΣτΕ [32].

Στο πλαίσιο του εν λόγω προγράμματος, η Επιτροπή Υπουργών του ΣτΕ εξέδωσε διάφορες πράξεις ήπιου δικαίου που παρέχουν πρακτική καθοδήγηση για τη συμπλήρωση δεσμευτικών ευρωπαϊκών νομικών μέτρων που αφορούν τα παιδιά, μεταξύ των οποίων τα εξής:

28 Συμβούλιο της Ευρώπης (1975), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους, CETS αριθ. 85, 15 Οκτωβρίου 1975.

29 Συμβούλιο της Ευρώπης (2008), Σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη), CETS αριθ. 202, 27 Νοεμβρίου 2008.

30 Συμβούλιο της Ευρώπης (2003), Σύμβαση σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα, CETS αριθ. 192, 15 Μαΐου 2003.

31 Συμβούλιο της Ευρώπης (2011), Σύμβαση για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, CETS αριθ. 210, 11 Μαΐου 2011.

32 Συμβούλιο της Ευρώπης, ιστότοπος για τα δικαιώματα του παιδιού.

- Σύσταση σχετικά με την ανάπτυξη ολοκληρωμένων εθνικών στρατηγικών για την προστασία των παιδιών από τη βία [33],
- *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη* [34],
- *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά υγειονομική περίθαλψη* [35],
- Σύσταση σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών και την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών φιλικών προς τα παιδιά και τις οικογένειές τους [36],
- Σύσταση σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών και των νέων ηλικίας κάτω των 18 ετών [37],
- Σύσταση σχετικά με τα παιδιά με φυλακισμένους γονείς [38],
- Σύσταση σχετικά με την αποτελεσματική επιτροπεία για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης [39],

33 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2009), Recommendation CM/Rec(2009)10 of the Committee of Ministers to member states on integrated national strategies for the protection of children from violence [Σύσταση CM/Rec(2009)10 της Επιτροπής Υπουργών προς τα κράτη μέλη σχετικά με την ανάπτυξη ολοκληρωμένων εθνικών στρατηγικών με γνώμονα την προστασία των παιδιών από τη βία], 18 Νοεμβρίου 2009.

34 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Guidelines on child-friendly justice* [Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη], 17 Νοεμβρίου 2010.

35 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2011), *Guidelines on child-friendly health care* [Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά υγειονομική περίθαλψη], 21 Σεπτεμβρίου 2011.

36 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2011), Recommendation CM/Rec(2011)12 on children's rights and social services friendly to children and families [Σύσταση CM/Rec(2011)12 σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών και την παροχή φιλικών προς τα παιδιά και τις οικογένειές τους κοινωνικών υπηρεσιών], 16 Νοεμβρίου 2011.

37 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2012), Recommendation CM/Rec(2012)2 on the participation of children and young people under the age of 18 [Σύσταση CM/Rec(2012)2 σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών και των νέων ηλικίας κάτω των 18 ετών], 28 Μαρτίου 2012.

38 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2018), Recommendation CM/Rec(2018)5 concerning children with imprisoned parents [Σύσταση CM/Rec(2018)5 σχετικά με τα παιδιά με φυλακισμένους γονείς], 4 Απριλίου 2018.

39 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2019), Recommendation CM/Rec(2019)11 on effective guardianship for unaccompanied and separated children in the context of migration [Σύσταση CM/Rec(2019)11 σχετικά με την αποτελεσματική επιτροπεία για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης], 11 Δεκεμβρίου 2019.

- Σύσταση σχετικά με κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον [40].

Το διακυβερνητικό έργο του ΣτΕ στον τομέα των δικαιωμάτων του παιδιού καθοδηγείται από διαδοχικές στρατηγικές για τα δικαιώματα του παιδιού. Η στρατηγική του ΣτΕ για τα δικαιώματα του παιδιού εφαρμόζεται σε συνέργεια με τις προτεραιότητες και τις δράσεις που προτείνονται από άλλες στρατηγικές και σχέδια δράσης του ΣτΕ, όπως η στρατηγική για την αναπηρία (2017–2023), η στρατηγική για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας (2018–2022), η στρατηγική για την ισότητα των φύλων (2018–2023), το στρατηγικό σχέδιο δράσης για την ένταξη των Ρομά και των Travellers (2020–2025), το στρατηγικό σχέδιο δράσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις τεχνολογίες στη βιοϊατρική (2020–2025), η στρατηγική για τον τομέα της νεολαίας με ορίζοντα το 2030 και το σχέδιο δράσης για την προστασία των ευάλωτων προσώπων στο πλαίσιο της μετανάστευσης και του ασύλου στην Ευρώπη (2021–2025) [41].

Η νέα στρατηγική για τα δικαιώματα του παιδιού (2022–2027) περιλαμβάνει έξι βασικούς τομείς προτεραιότητας: απαλλαγή από τη βία, ίσες ευκαιρίες και κοινωνική ένταξη, πρόσβαση σε τεχνολογίες και ασφαλής χρήση τους από όλα τα παιδιά, φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη, να δοθεί φωνή σε κάθε παιδί και δικαιώματα των παιδιών σε καταστάσεις κρίσης και έκτακτης ανάγκης.

40 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2018), Recommendation CM/Rec(2018)7 on guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment [Σύσταση CM/Rec(2018)7 σχετικά με κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον], 4 Ιουλίου 2018.

41 Συμβούλιο της Ευρώπης, Disability Strategy 2017–2023, 30 Νοεμβρίου 2016· Συμβούλιο της Ευρώπης, Counter-Terrorism Strategy (2018–2022), 4 Ιουλίου 2018· Συμβούλιο της Ευρώπης, Gender Equality Strategy 2018–2023, 7 Μαρτίου 2018· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Βιοηθικής, Strategic Action Plan on Human Rights and Technologies in Biomedicine (2020–2025), 18 Δεκεμβρίου 2019· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών, Youth Sector Strategy 2030, 22 Ιανουαρίου 2020· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2020), Council of Europe Strategic Action Plan for Roma and Traveller Inclusion (2020–2025), 22 Ιανουαρίου 2020· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2021), Action Plan on protecting vulnerable persons in the context of migration and asylum in Europe (2021–2025), 5 Μαΐου 2021.

1.3. Η ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού και η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού

Κύριο σημείο

- Η ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΣΔΠ).

Η ΣΔΠ κατέχει σημαντική θέση σε ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς όλα τα κράτη μέλη του ΣτΕ είναι συμβαλλόμενα μέρη της. Θεσπίζει κοινές νομικές υποχρεώσεις για τα κράτη μέλη και καθορίζει τον τρόπο ανάπτυξης και εφαρμογής των δικαιωμάτων παιδιών στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών θεσμών.

Με τον τρόπο αυτό, η ΣΔΠ έχει αναδειχθεί σε σημείο αναφοράς για την εξέλιξη της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού, με αποτέλεσμα το ΣτΕ και η ΕΕ να βασίζονται ολοένα περισσότερο στην επιρροή που ασκεί. Πιο συγκεκριμένα, η ενσωμάτωση των αρχών και των διατάξεων της ΣΔΠ σε δεσμευτικές πράξεις και στη νομολογία σε ευρωπαϊκό επίπεδο ανοίγει πιο αποτελεσματικούς διαύλους επιβολής του νόμου για όσους επικαλούνται τα δικαιώματα των παιδιών στην Ευρώπη. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η οποία παρακολουθεί την εφαρμογή της ΣΔΠ και των προαιρετικών πρωτοκόλλων της και παρέχει καθοδήγηση σχετικά με την ερμηνεία της μέσω των γενικών σχολίων που εκδίδει, είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ΕΕ και το ΣτΕ. Το παρόν εγχειρίδιο περιλαμβάνει συγκεκριμένες παραπομπές στα πλέον συναφή έγγραφα της εν λόγω επιτροπής.

Η ΕΕ δεν μπορεί να καταστεί συμβαλλόμενο μέρος της ΣΔΠ, διότι η εν λόγω Σύμβαση δεν προβλέπει τη δυνατότητα να προσχωρήσουν σε αυτή άλλες οντότητες εκτός των κρατών. Ωστόσο, η ΕΕ βασίζεται στις «γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης» (γραπτές και άγραφες αρχές που απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών) ως πηγές δικαίου της ΕΕ παράλληλα με τις Συνθήκες της ΕΕ. Το ΔΕΕ έχει επιβεβαιώσει ότι οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη συμμετοχή ενός κράτους μέλους στην

ΕΕ δεν θα πρέπει να είναι ασυμβίβαστες με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το εθνικό σύνταγμά του και τις δεσμεύσεις που αναλαμβάνει σε διεθνές επίπεδο για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων [42]. Συνεπώς, δεδομένου ότι όλα τα κράτη μέλη έχουν κυρώσει τη ΣΔΠ, η ΕΕ δεσμεύεται να τηρεί όλες τις αρχές και τις διατάξεις της Σύμβασης, τουλάχιστον σε σχέση με τα θέματα που εμπίπτουν στο πεδίο αρμοδιοτήτων της ΕΕ.

Η υποχρέωση αυτή ενισχύεται και από άλλες Συνθήκες της ΕΕ και ειδικότερα από τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το άρθρο 24 του Χάρτη εμπνέεται άμεσα από τις διατάξεις της ΣΔΠ, που περιλαμβάνουν δύο από τις «γενικές αρχές της ΣΔΠ» [43], και συγκεκριμένα την αρχή του συμφέροντος του παιδιού (άρθρο 3 της ΣΔΠ) και την αρχή της συμμετοχής του παιδιού (άρθρο 12 της ΣΔΠ) [44]. Σε επίπεδο ΕΕ, οι νομοθετικές πράξεις που αφορούν τα παιδιά περιλαμβάνουν, σχεδόν ανεξαιρέτως, ρητές αναφορές στα άρθρα ή στις αρχές της ΣΔΠ, όπως το «συμφέρον» του παιδιού, το δικαίωμα του παιδιού να συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων που το αφορούν ή το δικαίωμα προστασίας έναντι κάθε μορφής διάκρισης. Επίσης, το ΔΕΕ έχει αναφερθεί συχνά στη σύνδεση μεταξύ των Συνθηκών της ΕΕ και της ΣΔΠ [45].

Το ΣτΕ, ως οργανισμός, δεν δεσμεύεται νομικά από τη ΣΔΠ ή τα προαιρετικά πρωτόκολλά της [46], μολονότι όλα τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι συμβαλλόμενα μέρη της εν λόγω Σύμβασης. Δεδομένου ότι η ΕΣΔΑ πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τις γενικές αρχές του διεθνούς

42 Για παράδειγμα, ΔΕΕ, C-4/73, *J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, 14 Μαΐου 1974.

43 Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, *General Comment No. 5 (2003): General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child (arts. 4, 42 and 44, para. 6)* [Γενικό σχόλιο αριθ. 5 (2003): Γενικά μέτρα εφαρμογής της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρα 4 και 42 και άρθρο 44 παράγραφος 6)], CRC/GC/2003/5, 27 Νοεμβρίου 2003, παράγραφος 12.

44 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007), Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΕΕ C 303 της 14.12.2007, σ. 17).

45 Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΕ, C-112/20, *M. A. κατά État belge*, 11 Μαρτίου 2021, σκέψη 37.

46 Ηνωμένα Έθνη (2000), Προαιρετικό πρωτόκολλο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σε σχέση με την ανάμειξη παιδιών σε ένοπλη σύρραξη, Ψήφισμα A/RES/54/263 της Γενικής Συνέλευσης της 25ης Μαΐου 2000· Ηνωμένα Έθνη (2011), Προαιρετικό πρωτόκολλο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού για τη διαδικασία επικοινωνίας, Ψήφισμα A/RES/66/138 της Γενικής Συνέλευσης της 19ης Δεκεμβρίου 2011· Ηνωμένα Έθνη (2000),Προαιρετικό πρωτόκολλο στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία, Ψήφισμα A/RES/54/263 της Γενικής Συνέλευσης της 25ης Μαΐου 2000.

δικαίου, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι σχετικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου που εφαρμόζονται στις σχέσεις μεταξύ των κρατών μερών της ΕΣΔΑ· ειδικότερα, οι υποχρεώσεις που επιβάλλει η ΕΣΔΑ στα συμβαλλόμενα σε αυτήν κράτη στον τομέα των δικαιωμάτων των παιδιών πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα της ΣΔΠ [47]. Η ΕΕΚΔ έχει επίσης αναφερθεί ρητά στη ΣΔΠ στις αποφάσεις της [48]. Επιπλέον, οι αρχές και οι διατάξεις της ΣΔΠ επηρεάζουν τις δραστηριότητες θέσπισης προτύπων και σύναψης διεθνών συνθηκών του ΣτΕ. Για παράδειγμα, οι *κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη* βασίζονται άμεσα σε μια σειρά διατάξεων της ΣΔΠ, καθώς και στα συνοδευτικά γενικά σχόλια της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού [49].

47 ΕΔΔΑ, *Harroudj κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 43631/09, 4 Οκτωβρίου 2012, σκέψη 42.

48 ΕΕΚΔ, *Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και τους Εξόριστους (ECRE) κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 173/2018, 21 Ιανουαρίου 2021, σκέψη 158· ΕΕΚΔ, *Παγκόσμιος Οργανισμός κατά των Βασανιστηρίων (OMCT) κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 18/2003, 7 Δεκεμβρίου 2004, σκέψεις 61–63· ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009· ΕΕΚΔ, *International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 14/2003, 8 Νοεμβρίου 2004.

49 Βλ. Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2007), *General Comment No. 10 (2007): Children's rights in juvenile justice* [Γενικό σχόλιο αριθ. 10 (2007): Τα δικαιώματα των παιδιών στον τομέα της δικαιοσύνης για ανηλίκους], CRC/C/GC/10, 25 Απριλίου 2007· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2009), *General Comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard* [Γενικό σχόλιο αριθ. 12 (2009): Το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού], CRC/C/GC/12, 1 Ιουλίου 2009· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2013), *General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interest taken as a primary consideration (art.3, para.1)* [Γενικό σχόλιο αριθ. 14 (2013) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του (άρθρο 3 παράγραφος 1)], CRC/C/GC/14, 29 Μαΐου 2013· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2021), *General Comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment* [Γενικό σχόλιο αριθ. 25 (2021) σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών σε σχέση με το ψηφιακό περιβάλλον], CRC/C/GC/25, 24 Μαρτίου 2021· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2019), *General Comment No. 24 (2019): Children's rights in the child justice system* [Γενικό σχόλιο αριθ. 24 (2019): Δικαιώματα των παιδιών στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης για τα παιδιά], CRC/C/GC/24, 18 Σεπτεμβρίου 2019.

1.4. Ο ρόλος των ευρωπαϊκών δικαστηρίων στην ερμηνεία και την επιβολή των δικαιωμάτων του παιδιού

Κύρια σημεία

- Το ΔΕΕ, βασιζόμενο συχνά στη ΣΔΠ, έχει εκδώσει αποφάσεις σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών σε τομείς όπως η μετανάστευση, η ελεύθερη κυκλοφορία, η συνήθης διαμονή και η απαγόρευση των διακρίσεων.
- Το ΕΔΔΑ έχει ευρεία νομολογία σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών. Οι περισσότερες από τις υποθέσεις αυτές εμπίπτουν στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, το οποίο εγγυάται το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

1.4.1. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Σε υποθέσεις που αφορούν τα δικαιώματα των παιδιών, το ΔΕΕ έως τώρα έχει εξετάσει κατά κύριο λόγο αιτήσεις προδικαστικών αποφάσεων (άρθρο 267 της ΣΛΕΕ). Πρόκειται για διαδικασίες στο πλαίσιο των οποίων ένα εθνικό δικαστήριο ζητά από το ΔΕΕ να παράσχει ερμηνεία επί του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου (δηλ. των Συνθηκών) ή του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου (δηλ. αποφάσεων και νομοθεσίας) που σχετίζεται με υπόθεση η οποία εκκρεμεί.

Το ΔΕΕ εκδίδει ολοένα και περισσότερες αποφάσεις σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών σε διάφορους τομείς, όπως η ελεύθερη κυκλοφορία, η ιθαγένεια της ΕΕ, η μετανάστευση, η ανάδοχη φροντίδα, η συνήθης διαμονή, η οικογενειακή ζωή και η απαγόρευση των διακρίσεων.

Το ΔΕΕ έχει παραπέμψει στη ΣΔΠ προκειμένου να καθορίσει πώς θα πρέπει να ερμηνεύεται το δίκαιο της ΕΕ σε σχέση με τα παιδιά, για παράδειγμα στην υπόθεση *Dynamic Medien Vertriebs GmbH κατά Avides Media AG* [50], στην οποία το ΔΕΕ επικαλέστηκε το άρθρο 17 της ΣΔΠ, το οποίο ενθαρρύνει τα υπογράφοντα κράτη να επεξεργάζονται κατάλληλες κατευθυντήριες

50 ΔΕΕ, C-244/06, *Dynamic Medien Vertriebs GmbH κατά Avides Media AG*, 14 Φεβρουαρίου 2008.

γραμμές για την προστασία των παιδιών από πληροφορίες που παράγονται από μέσα ενημέρωσης και υλικό που βλάπτει την ευημερία τους [51]. Το ΔΕΕ παρέπεμψε επίσης στο άρθρο 3 παράγραφος 1 της ΣΔΠ σχετικά με το συμφέρον του παιδιού, καθώς και στην αποτύπωσή του στο άρθρο 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην υπόθεση *M. A. κατά État belge* [52].

Σε άλλες υποθέσεις, το ΔΕΕ στηρίχθηκε στις γενικές αρχές των δικαιωμάτων των παιδιών που επίσης εμπεριέχονται σε διατάξεις της ΣΔΠ (όπως το συμφέρον του παιδιού και το δικαίωμα ακρόασης) για τη διαμόρφωση των αποφάσεών του, ιδίως στο πλαίσιο υποθέσεων διασυνοριακής απαγωγής παιδιών [53].

Πέρα από τα παραπάνω, η ΕΕ είναι κατά παράδοση επιφυλακτική στο να προσδώσει αποφασιστική ισχύ στη ΣΔΠ, ιδίως σε τομείς που είναι πιο ευαίσθητοι από πολιτικής άποψης, όπως ο έλεγχος της μετανάστευσης [54], στάση που ωστόσο φαίνεται να μεταβάλλεται στην πρόσφατη νομολογία, όπως αναλύεται στα κεφάλαια που ακολουθούν. Μετά τη θέσπιση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, οι παραπομπές που γίνονται από το ΔΕΕ στα άρθρα του Χάρτη τα οποία προστατεύουν τα δικαιώματα των παιδιών συχνά συμπίπτουν με αναφορές στη ΣΔΠ, δεδομένης της ομοιότητας μεταξύ των διατάξεών τους.

1.4.2. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Το ΕΔΔΑ αποφαίνεται κυρίως επί ατομικών προσφυγών που υποβάλλονται σύμφωνα με τα άρθρα 34 και 35 της ΕΣΔΑ. Η δικαιοδοσία του ΕΔΔΑ επεκτείνεται σε όλα τα θέματα που αφορούν την ερμηνεία και την εφαρμογή της ΕΣΔΑ και των πρωτοκόλλων της (άρθρο 32 της ΕΣΔΑ). Το πρωτόκολλο αριθ. 16 της ΕΣΔΑ, το οποίο τέθηκε σε ισχύ το 2018, επιτρέπει στα ανώτατα δικαστήρια των κρατών μελών που έχουν επικυρώσει το κείμενο να ζητούν από το ΕΔΔΑ να γνωμοδοτεί επί ζητημάτων αρχής που αφορούν την

51 ΔΕΕ, C-244/06, *Dynamic Medien Vertriebs GmbH κατά Avides Media AG*, 14 Φεβρουαρίου 2008, σκέψεις 42 και 52.

52 ΔΕΕ, C-112/20, *M. A. κατά État belge*, 11 Μαρτίου 2021, σκέψη 37.

53 ΔΕΕ, C-491/10 PPU, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz*, 22 Δεκεμβρίου 2010. Βλ. περαιτέρω κεφάλαιο 5.

54 ΔΕΕ, C-540/03, *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 27 Ιουνίου 2006.

ερμηνεία ή την εφαρμογή των δικαιωμάτων και ελευθεριών που ορίζονται στην ΕΣΔΑ ή στα πρωτόκολλά της.

Το ΕΔΔΑ διαθέτει ευρύ φάσμα νομολογίας σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών και έχει εξετάσει πολλές υποθέσεις βάσει του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), ειδικότερα. Άλλες υποθέσεις που σχετίζονται με τα δικαιώματα του παιδιού έχουν εξεταστεί υπό το πρίσμα μιας σειράς εγγυήσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ, όπως η απαγόρευση της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης (άρθρο 3 της ΕΣΔΑ) ή το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (άρθρο 6 της ΕΣΔΑ).

Το ΕΔΔΑ αναφέρεται τακτικά στη ΣΔΠ όταν εξετάζει προσφυγές που ασκούνται είτε από παιδιά είτε εξ ονόματος παιδιών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι αρχές που διέπουν τα δικαιώματα των παιδιών, όπως διατυπώνονται στη ΣΔΠ, είχαν καταλυτική επίδραση στο σκεπτικό του ΕΔΔΑ, κυρίως ως προς την ερμηνεία που δόθηκε από το εν λόγω δικαστήριο στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη) σε σχέση με τη μεταχείριση παιδιών που βρίσκονται σε σύγκρουση με τον νόμο (βλ. κεφάλαιο 11).

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Maslov κατά Αυστρίας* [55] αφορά την απέλαση του προσφεύγοντος, ο οποίος είχε καταδικαστεί για σειρά ποινικών αδικημάτων ως παιδί. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στην περίπτωση επιβολής μέτρων απέλασης κατά ανηλίκου, η υποχρέωση να λαμβάνεται υπόψη το συμφέρον του παιδιού περιλαμβάνει την υποχρέωση να διευκολυνθεί η επανένταξη του παιδιού, σύμφωνα με το άρθρο 40 της ΣΔΠ. Κατά την άποψη του ΕΔΔΑ, η επανένταξη δεν θα ήταν δυνατό να επιτευχθεί με την αποκοπή των οικογενειακών ή κοινωνικών δεσμών του παιδιού που θα απέφερε η απέλαση [56]. Η ΣΔΠ είναι επομένως ένας από τους λόγους στους οποίους βασίστηκε το ΕΔΔΑ για να αποφανθεί ότι η απέλαση αποτελούσε δυσανάλογη παρέμβαση σε σχέση με τα δικαιώματα του προσφεύγοντος που απορρέουν από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ (σεβασμός της οικογενειακής ζωής).

55 ΕΔΔΑ, *Maslov κατά Αυστρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 1638/03, 23 Ιουνίου 2008.

56 Αυτόθι, σκέψη 83.

1.5. Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων

Κύριο σημείο

- Η ΕΕΚΔ έχει εκδώσει γνώμες κατόπιν συλλογικών προσφυγών σε διάφορους τομείς των δικαιωμάτων του παιδιού, μεταξύ άλλων σε υποθέσεις που σχετίζονται με την εκμετάλλευση, τη μετανάστευση ή τα παιδιά που βρίσκονται σε σύγκρουση με τον νόμο.

Η ΕΕΚΔ αποφαίνεται σχετικά με τη συμμόρφωση του εθνικού δικαίου και της εθνικής πρακτικής με τον ΕΚΧ, είτε μέσω της διαδικασίας εξέτασης συλλογικών προσφυγών είτε μέσω της διαδικασίας υποβολής εθνικών εκθέσεων [57]. Ειδικά ορισμένοι εθνικοί και διεθνείς οργανισμοί μπορούν να υποβάλλουν συλλογικές προσφυγές κατά κρατών που είναι συμβαλλόμενα μέρη του ΕΚΧ και έχουν αποδεχθεί τη διαδικασία προσφυγών. Μέχρι σήμερα, στο πλαίσιο των προσφυγών έχουν εξεταστεί ζητήματα σχετικά με την οικονομική εκμετάλλευση των παιδιών [58], τη σωματική ακεραιότητα των παιδιών [59], τα δικαιώματα των παιδιών μεταναστών στην υγεία [60], την πρόσβαση των παιδιών με αναπηρία στην εκπαίδευση [61], τα παιδιά που βρίσκονται σε σύγκρουση με τον νόμο [62] και τα δικαιώματα των ασυνόδευτων παιδιών [63].

57 ΕΕΚΔ, *Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και τους Εξόριστους (ECRE) κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 173/2018, 26 Ιανουαρίου 2021.

58 ΕΕΚΔ, *Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) κατά Πορτογαλίας*, προσφυγή αριθ. 1/1998, 9 Σεπτεμβρίου 1999.

59 ΕΕΚΔ, *Παγκόσμιος Οργανισμός κατά των Βασανιστηρίων (OMCT) κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 17/2003, 7 Δεκεμβρίου 2004· ΕΕΚΔ, *Association for the Protection of All Children (APPROACH) Ltd. κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 93/2013, 4 Φεβρουαρίου 2013.

60 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 69/2011, 23 Οκτωβρίου 2012.

61 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008, σκέψη 35.

62 ΕΕΚΔ, *Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 148/2017, 20 Μαρτίου 2017.

63 ΕΕΚΔ, *Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά (ERRC) και Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 157/2017, 17 Ιουνίου 2020.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και τους Εξόριστους (ECRE) κατά Ελλάδας* [64], η ICJ και το ECRE ισχυρίστηκαν ότι η Ελλάδα δεν διασφάλισε την προστασία των ασυνόδευτων παιδιών μεταναστών στην Ελλάδα και των συνοδευόμενων παιδιών μεταναστών στα βορειοανατολικά νησιά του Αιγαίου, επειδή, μεταξύ άλλων, οι εγκαταστάσεις υποδοχής ήταν υπερπλήρεις. Η ΕΕΚΔ διαπίστωσε παραβιάσεις του ΕΚΧ, λόγω της μη παροχής επαρκούς και κατάλληλης στέγασης σε παιδιά πρόσφυγες και παιδιά που αιτούνται άσυλο στα νησιά, της έλλειψης επαρκούς μακροχρόνιας στέγασης και ξενώνων για ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες και παιδιά που αιτούνται άσυλο στην ηπειρωτική χώρα, της έλλειψης αποτελεσματικού συστήματος επιτροπείας για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά μετανάστες, της κράτησης ασυνόδευτων παιδιών μεταναστών στο πλαίσιο του προγράμματος «προστατευτικής κράτησης», της έλλειψης πρόσβασης στην εκπαίδευση και της μη παροχής επαρκούς υγειονομικής περίθαλψης σε συνοδευόμενα και ασυνόδευτα παιδιά μετανάστες στα νησιά.

64 ΕΕΚΔ, *Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και τους Εξόριστους (ECRE) κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 173/2018, 21 Ιανουαρίου 2021.

2 Ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες

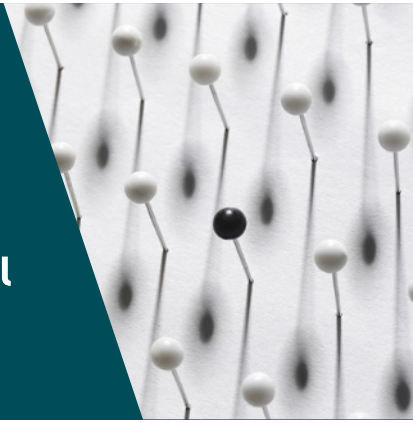

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρα 10 (ελευθερία θρησκείας) και 14 (δικαίωμα εκπαίδευσης)	**Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας**	ΕΣΔΑ, άρθρο 9 (ελευθερία θρησκείας), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) Άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 (δικαίωμα των γονέων να διασφαλίζουν τη διδασκαλία των παιδιών τους σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους) ΕΔΔΑ, *Dogru κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 27058/05, 2008 (περιβολή με ισλαμική μαντίλα σε δημόσιο σχολείο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) ΕΔΔΑ, *Kervanci κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 31645/04, 2008 (περιβολή με ισλαμική μαντίλα σε δημόσιο σχολείο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) ΕΔΔΑ, *Grzelak κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 7710/02, 2010 (εναλλακτικές επιλογές έναντι της θρησκευτικής εκπαίδευσης σε σχολεία της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
		ΕΔΔΑ, *Lautsi και λοιποί κατά Ιταλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30814/06, 2011 (τοποθέτηση Εσταυρωμένων στα δημόσια σχολεία) ΕΔΔΑ, *Osmanoğlu και Kocabaş κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 29086/12, 2017 (εξαίρεση από τα υποχρεωτικά μεικτά μαθήματα κολύμβησης) ΕΔΔΑ, *Σταυρόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 52484/18, 2020 (δικαίωμα να μην υποχρεούται κάποιος να εκδηλώσει τις πεποιθήσεις του)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 11 (ελευθερία έκφρασης)	**Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης**	ΕΣΔΑ, άρθρο 10 (ελευθερία έκφρασης) ΕΔΔΑ, *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 5493/72, 1976 (απαγόρευση παιδικού βιβλίου) ΕΔΔΑ, *Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 10454/83, 1989 (πρόσβαση σε αρχεία που τηρούνταν κατά την παιδική ηλικία)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 24 (δικαιώματα του παιδιού) Κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) (2019/1111/ΕΕ) Οδηγία για τις δικονομικές εγγυήσεις (2016/800/ΕΕ) Οδηγία για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών (2011/93/ΕΕ) ΔΕΕ, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz*, 2010 (δικαίωμα ακρόασης, διεθνής απαγωγή παιδιού)	**Δικαίωμα ακρόασης**	ΕΣΔΑ, άρθρο 6 (δίκαιη δίκη) Ευρωπαϊκή σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών, άρθρα 3, 4, 6 και 7 Σύμβαση του Λανθαρότε, άρθρα 9 και 14 ΕΔΔΑ, *Μ. και Μ. κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 10161/13, 2015 (δικαίωμα ακρόασης σε υποθέσεις επιμέλειας) ΕΔΔΑ, *Sahin κατά Γερμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30943/96, 2003 (δικαστική ακρόαση παιδιού στο πλαίσιο διαδικασίας για τα δικαιώματα επικοινωνίας)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 12 (ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι)	**Δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι**	ΕΣΔΑ, άρθρο 11 (ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και του συνεταιρίζεσθαι) ΕΔΔΑ, *Christian Democratic People's Party κατά Μολδαβίας*, προσφυγή αριθ. 28793/02, 2006 (συμμετοχή σε συγκεντρώσεις σε δημόσιο χώρο)

Όλα τα πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, έχουν τα ατομικά δικαιώματα και τις ελευθερίες που κατοχυρώνονται σε διάφορες πράξεις, κυρίως δε στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και στην ΕΣΔΑ όπως ερμηνεύονται από το ΕΔΔΑ. Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται συνοπτικά τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που έχουν αντίκτυπο στα δικαιώματα των παιδιών. Εξετάζεται αναλυτικά το δικαίωμα του παιδιού στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (ενότητα 2.1), τα δικαιώματα των γονέων και η ελευθερία θρησκείας των παιδιών τους (ενότητα 2.2), το δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης (ενότητα 2.3), το δικαίωμα του παιδιού στην ακρόαση (ενότητα 2.4), και το δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι (ενότητα 2.5).

2.1. Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας

Κύριο σημείο

- Η ΕΣΔΑ και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εγγυώνται την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων και της ελευθερίας εκδήλωσης της θρησκείας ή των πεποιθήσεων με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 10 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ κατοχυρώνει την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας ή των πεποιθήσεων, ατομικά ή συλλογικά, δημοσία ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την

εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές. Το δικαίωμα αντίρρησης συνειδήσεως αναγνωρίζεται επίσης σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες (άρθρο 10 παράγραφος 2 του χάρτη).

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ προβλέπει το δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτουν τρεις διαστάσεις του δικαιώματος στην ελευθερία θρησκείας: η εσωτερική διάσταση, η ελευθερία αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων και η ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας ή των πεποιθήσεων. Οι πρώτες δύο διαστάσεις έχουν απόλυτο χαρακτήρα και τα κράτη δεν μπορούν να τις περιορίσουν σε καμία περίπτωση [65]. Περιορισμοί στην ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μπορούν να επιβληθούν εάν οι περιορισμοί αυτοί προβλέπονται από τον νόμο, επιδιώκουν θεμιτό σκοπό και αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία (άρθρο 9 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ).

Στη νομολογία του, το ΕΔΔΑ έχει ασχοληθεί με την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας των παιδιών, κυρίως σε σχέση με το δικαίωμα στην εκπαίδευση και το δημόσιο σχολικό σύστημα.

Παράδειγμα: Οι υποθέσεις *Dogru κατά Γαλλίας* και *Kervanci κατά Γαλλίας* [66] αφορούν την αποβολή δύο κοριτσιών, ηλικίας 11 και 12 ετών, από την πρώτη τάξη ενός γαλλικού δημόσιου σχολείου δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης λόγω της άρνησής τους να βγάλουν τη μαντίλα τους στο μάθημα της φυσικής αγωγής. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι σκοπός του περιορισμού επί του δικαιώματος των προσφευγουσών να εκδηλώνουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους ήταν η τήρηση των επιταγών της αρχής της εκκοσμίκευσης στα δημόσια σχολεία. Σύμφωνα με τις εθνικές αρχές, η περιβολή με πέπλο, όπως η ισλαμική μαντίλα, δεν είναι συμβατή με τα μαθήματα γυμναστικής για λόγους υγείας και ασφάλειας. Το ΕΔΔΑ εκτίμησε ότι αυτό ήταν εύλογο δεδομένου ότι το σχολείο στάθμισε τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των προσφευγουσών έναντι των επιταγών της προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων και της δημόσιας τάξης. Βάσει των ανωτέρω, έκρινε ότι η παρέμβαση στην ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας των μαθητριών ήταν

65 ΕΔΔΑ, *Darby κατά Σουηδίας*, προσφυγή αριθ. 11581/85, 23 Οκτωβρίου 1990.

66 ΕΔΔΑ, *Dogru κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 27058/05, 4 Δεκεμβρίου 2008· ΕΔΔΑ, *Kervanci κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 31645/04, 4 Δεκεμβρίου 2008 (διατίθεται στα γαλλικά).

δικαιολογημένη και ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Ως εκ τούτου, δεν διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Grzelak κατά Πολωνίας* [67] αφορά τη μη παροχή δυνατότητας σε μαθητή που έχει απαλλαχθεί από το μάθημα των θρησκευτικών να παρακολουθήσει μαθήματα ηθικής και να του αποδοθεί σχετική βαθμολογία. Σε όλη τη διάρκεια της φοίτησής του σε σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (στις ηλικίες μεταξύ 7 και 18 ετών), ο προσφεύγων δεν έλαβε θρησκευτική εκπαίδευση, σύμφωνα με τις επιθυμίες των γονέων του που ήταν δεδηλωμένοι αγνωστικιστές. Δεδομένου ότι ελάχιστοι μαθητές εκδήλωσαν σχετικό ενδιαφέρον, το μάθημα της ηθικής δεν διοργανώθηκε ποτέ και ο προσφεύγων έλαβε ελέγχους επίδοσης και πιστοποιητικά στα οποία υπήρχε παύλα αντί βαθμού στο μάθημα «θρησκευτικά/ηθική». Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, η απουσία βαθμού στο μάθημα «θρησκευτικά/ηθική» στους ελέγχους επίδοσης του αγοριού ενέπιπτε στο πλαίσιο της αρνητικής πτυχής της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, καθώς από τους ελέγχους μπορούσε να προκύψει ότι δεν είχε θρησκευτικές πεποιθήσεις, γεγονός που συνιστούσε αδικαιολόγητο στιγματισμό. Επομένως, δεν υπήρχε αντικειμενική και εύλογη αιτιολογία για τη διαφορετική μεταχείριση των άθρησκων ατόμων που επιθυμούσαν να παρακολουθήσουν το μάθημα της ηθικής και των μαθητών που παρακολουθούσαν το μάθημα των θρησκευτικών, ούτε εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του επιδιωκόμενου σκοπού. Στο θέμα αυτό υπήρξε υπέρβαση του εθνικού περιθωρίου εκτίμησης, καθώς παραβιάστηκε η ίδια η ουσία του δικαιώματος του προσφεύγοντος να μην εκδηλώνει τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις του, κατά παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ.

67 ΕΔΔΑ, *Grzelak κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 7710/02, 15 Ιουνίου 2010.

2.2. Τα δικαιώματα των γονέων και η ελευθερία θρησκείας των παιδιών τους

Κύρια σημεία

- Οι γονείς έχουν δικαίωμα να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους.
- Οι γονείς έχουν δικαίωμα και καθήκον να καθοδηγούν τα παιδιά τους στην άσκηση του δικαιώματος του παιδιού στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του.

Τα δικαιώματα των γονέων στο πλαίσιο της ελευθερίας θρησκείας των παιδιών τους αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο στο ευρωπαϊκό δίκαιο σε σύγκριση με τη ΣΔΠ.

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, πρέπει να γίνεται απόλυτα σεβαστό το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους (άρθρο 14 παράγραφος 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων).

Σύμφωνα με το δίκαιο του ΣτΕ, και ιδίως το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ, στο πεδίο της εκπαίδευσης και της διδασκαλίας τα κράτη πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις (θρησκευτικές) πεποιθήσεις των γονέων. Κατά το ΕΔΔΑ, το καθήκον αυτό είναι ευρύ, καθώς δεν αφορά μόνο το περιεχόμενο και την εφαρμογή του σχολικού προγράμματος, αλλά και την άσκηση όλων των αρμοδιοτήτων που αναλαμβάνει ένα κράτος [68]. Περιλαμβάνει την οργάνωση και τη χρηματοδότηση της δημόσιας εκπαίδευσης, τη διαμόρφωση και

68 Βλ. τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ: ΕΔΔΑ, *Kjeldsen, Busk Madsen και Pedersen κατά Δανίας*, προσφυγές αριθ. 5095/71, 5920/72 και 5926/72, 7 Δεκεμβρίου 1976· ΕΔΔΑ, *Valsamis κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 21787/93, 18 Δεκεμβρίου 1996· ΕΔΔΑ, *Folgerø και λοιποί κατά Νορβηγίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 15472/02, 29 Ιουνίου 2007· ΕΔΔΑ, *Hasan και Eylem Zengin κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 1448/04, 9 Οκτωβρίου 2007· ΕΔΔΑ, *Lautsi και λοιποί κατά Ιταλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30814/06, 18 Μαρτίου 2011.

τον προγραμματισμό του σχολικού προγράμματος, τη μετάδοση πληροφοριών ή γνώσεων που περιλαμβάνονται στο σχολικό πρόγραμμα κατά τρόπο αντικειμενικό, κριτικό και πλουραλιστικό (απαγορεύοντας έτσι στο κράτος να επιδιώκει στόχο κατήχησης ο οποίος μπορεί να μη σέβεται τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις των γονέων), καθώς και την οργάνωση του σχολικού περιβάλλοντος, περιλαμβανομένης της παρουσίας θρησκευτικών συμβόλων, όπως Εσταυρωμένων, στα δημόσια σχολεία. Το ΕΔΔΑ έχει επίσης εξετάσει υποθέσεις στις οποίες το συμφέρον του παιδιού θα μπορούσε να συγκρούεται με τα θρησκευτικά συμφέροντα των γονέων του στο πλαίσιο της εκπαίδευσης.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Lautsi και λοιποί κατά Ιταλίας* [69] αφορά την τοποθέτηση Εσταυρωμένων στις αίθουσες διδασκαλίας των δημόσιων σχολείων. Μια γονέας κατήγγειλε ότι η παρουσία Εσταυρωμένων στις αίθουσες διδασκαλίας του δημόσιου σχολείου στο οποίο φοιτούσαν τα παιδιά της παραβίαζε την αρχή της εκκοσμίκευσης στην οποία επιθυμούσε να βασίζεται η μόρφωση των παιδιών της. Το τμήμα ευρείας συνθέσεως του ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόφαση για το αν πρέπει να υπάρχει ή όχι ο Εσταυρωμένος σε αίθουσες διδασκαλίας των δημόσιων σχολείων αποτελεί μέρος των αρμοδιοτήτων που αναλαμβάνει το κράτος στο πεδίο της εκπαίδευσης και της διδασκαλίας, και ότι αυτό ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής της δεύτερης περιόδου του άρθρου 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ υποστήριξε ότι η απόφαση αυτή είναι, καταρχήν, ένα θέμα που εμπίπτει στο περιθώριο εκτίμησης του καθού κράτους και ότι δεν υπάρχει ευρωπαϊκή συναίνεση σχετικά με την παρουσία θρησκευτικών συμβόλων στα δημόσια σχολεία. Είναι αληθές ότι η παρουσία Εσταυρωμένων —συμβόλου το οποίο αναμφίβολα αναφέρεται στον χριστιανισμό— στις αίθουσες διδασκαλίας των δημόσιων σχολείων παραχωρεί στην πλειοψηφούσα θρησκεία της χώρας κυρίαρχη προβολή στο σχολικό περιβάλλον. Ωστόσο, αυτό δεν αρκεί από μόνο του για να υποδηλώσει μια διαδικασία κατήχησης εκ μέρους του καθού κράτους. Κατά την άποψη του ΕΔΔΑ, ο Εσταυρωμένος σε έναν τοίχο είναι ουσιαστικά ένα παθητικό σύμβολο που δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει κάποια επίδραση στους μαθητές συγκρίσιμη με εκείνη του διδακτικού λόγου ή της συμμετοχής σε θρησκευτικές δραστηριότητες. Βάσει των ανωτέρω, το τμήμα ευρείας συνθέσεως έκρινε ότι, αποφασίζοντας να διατηρήσουν

69 ΕΔΔΑ, *Lautsi και λοιποί κατά Ιταλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30814/06, 18 Μαρτίου 2011.

τον Εσταυρωμένο στις αίθουσες διδασκαλίας του δημόσιου σχολείου στο οποίο φοιτούσαν τα παιδιά της προσφεύγουσας, οι αρχές ενήργησαν εντός των ορίων του περιθωρίου εκτίμησης που τους παραχωρείται και, συνεπώς, με σεβασμό στο δικαίωμα των γονέων να διασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη διδασκαλία των τέκνων τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Osmanoğlu και Kocabaş κατά Ελβετίας* [70] αφορά μουσουλμάνους γονείς στους οποίους επιβλήθηκαν πρόστιμα για την άρνησή τους να επιτρέψουν στις κόρες τους να συμμετάσχουν σε υποχρεωτικά μεικτά μαθήματα κολύμβησης στο δημοτικό τους σχολείο. Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι αυτό συνιστούσε προσβολή του δικαιώματός τους να εκδηλώσουν τη θρησκεία τους βάσει του άρθρου 9 (το πρωτόκολλο αριθ. 1 της ΕΣΔΑ δεν έχει κυρωθεί από την Ελβετία). Το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη το γεγονός ότι οι αρχές είχαν προσφέρει πολύ ευέλικτες ρυθμίσεις ώστε να μειωθεί ο αντίκτυπος που θα είχε η παρακολούθηση των μαθημάτων από τα παιδιά στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των γονέων τους· μεταξύ άλλων, επιτράπηκε στις κόρες των προσφευγόντων να φορούν μπουρκίνι και είχαν τη δυνατότητα να αλλάζουν ρούχα και να κάνουν ντους χωρίς την παρουσία αγοριών. Τα πρόστιμα, που επιβλήθηκαν κατόπιν προειδοποιήσεων, δεν ήταν δυσανάλογα και οι προσφεύγοντες είχαν πρόσβαση σε διαδικασία εξέτασης της αίτησής τους για απαλλαγή. Επομένως, οι αρχές δεν υπερέβησαν το σημαντικό περιθώριο εκτίμησης που τους αναγνωρίζεται εν προκειμένω [71].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Σταυρόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδας* [72], οι προσφεύγοντες γονείς και η κόρη τους υποστήριξαν ότι η καταχώριση της γέννησης του παιδιού στο ληξιαρχείο συνιστά παραβίαση του δικαιώματός τους στη θρησκευτική ελευθερία. Στο σχετικό έγγραφο είχε προστεθεί χειρόγραφη σημείωση (με τη λέξη «ονοματοδοσία») δίπλα στο όνομα του παιδιού και η ενότητα που αφορούσε τη βάπτιση είχε μείνει κενή. Το Δικαστήριο συμφώνησε με τους προσφεύγοντες ότι η σημείωση είχε ιδιαίτερο σημασιολογικό περιεχόμενο· συγκεκριμένα, ότι η κόρη τους δεν είχε βαπτιστεί. Η συμπερίληψη τέτοιου είδους

70 ΕΔΔΑ, *Osmanoğlu και Kocabaş κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 29086/12, 10 Ιανουαρίου 2017.

71 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Παπαγεωργίου και λοιποί κατά Ελλάδας*, προσφυγές αριθ. 4762/18 και 6140/18, 31 Οκτωβρίου 2019· ΕΔΔΑ, *Perovy κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 47429/09, 20 Οκτωβρίου 2020.

72 ΕΔΔΑ, *Σταυρόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 52484/18, 25 Ιουνίου 2020.

πληροφοριών στο πιστοποιητικό γέννησης, σε δημόσιο και συχνά χρησιμοποιούμενο έγγραφο, εξέθετε τον κομιστή σε κίνδυνο διακριτικής μεταχείρισης κατά τις συναλλαγές του με τις διοικητικές αρχές. Επιπλέον, στην υπό κρίση υπόθεση, η προσθήκη της χειρόγραφης σημείωσης δεν προβλεπόταν από τον νόμο· ως εκ τούτου, δεν ήταν αναγκαίο να εξεταστεί αν η επέμβαση επιδίωκε θεμιτό σκοπό και ήταν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία», προκειμένου να διαπιστωθεί παράβαση του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, σύμφωνα με το άρθρο 14 παράγραφος 2 της ΣΔΠ, τα κράτη μέλη οφείλουν να σέβονται το δικαίωμα και το καθήκον των γονέων να καθοδηγούν το παιδί στην άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του. Η διατύπωση του άρθρου 14 παράγραφος 2 της ΣΔΠ συνάδει με τη γενική έννοια των γονικών ευθυνών, οι οποίες πρέπει να ασκούνται κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του παιδιού (άρθρο 5 της ΣΔΠ) και με βασική μέριμνα το συμφέρον του παιδιού (άρθρο 18 παράγραφος 1 της ΣΔΠ). Το άρθρο 14 παράγραφος 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αναγνωρίζει επίσης το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους.

2.3. Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης

Κύριο σημείο

- Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και η ΕΣΔΑ κατοχυρώνουν το δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης, το οποίο περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών χωρίς την ανάμειξη δημόσιων αρχών.

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, το δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης και μετάδοσης πληροφοριών και ιδεών χωρίς την ανάμειξη δημόσιων αρχών και αδιακρίτως συνόρων (άρθρο 11 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ).

Σύμφωνα με το δίκαιο του ΣτΕ, η ελευθερία έκφρασης κατοχυρώνεται από το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ και περιορισμοί επ' αυτής μπορούν να επιβληθούν μόνο εάν προβλέπονται από τον νόμο, επιδιώκουν έναν από τους θεμιτούς σκοπούς που παρατίθενται στο άρθρο 10 παράγραφος 2 και αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Στη νομολογία του, το ΕΔΔΑ επισημαίνει ότι «[η] ελευθερία έκφρασης συνιστά ένα από τα βασικά θεμέλια μιας [δημοκρατικής] κοινωνίας, μία από τις βασικές προϋποθέσεις για την πρόοδό της και για την ανάπτυξη κάθε ανθρώπου [...], εφαρμόζεται δε όχι μόνο σε "πληροφορίες" ή "ιδέες" που γίνονται ευμενώς δεκτές ή θεωρούνται αβλαβείς ή αδιάφορες, αλλά και σε εκείνες που θίγουν, σκανδαλίζουν ή ενοχλούν το κράτος ή οποιοδήποτε τμήμα του πληθυσμού» [73].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [74], το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απαγόρευση που επιβλήθηκε από τις αρχές σε ένα βιβλίο με τίτλο *Little Red School Book* (Μικρό κόκκινο σχολικό βιβλίο) συνάδει με την εξαίρεση που προβλέπεται στο άρθρο 10 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ σχετικά με την προστασία της ηθικής. Η υπόθεση ασχολείται με το δικαίωμα λήψης πληροφοριών που είναι κατάλληλες για την ηλικία και την ωριμότητα ενός παιδιού —μια πτυχή του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης με ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά. Το βιβλίο, το οποίο μεταφράστηκε από τα δανικά, απευθυνόταν σε παιδιά σχολικής ηλικίας και έθετε υπό αμφισβήτηση τους κοινωνικούς κανόνες σε μια σειρά θεμάτων όπως η σεξουαλικότητα και τα ναρκωτικά. Οι νέοι θα μπορούσαν να ερμηνεύσουν κάποια αποσπάσματα του βιβλίου σε ένα κρίσιμο στάδιο της ανάπτυξής τους ως προτροπή για να ενδώσουν σε ορισμένες προχωρημένες για την ηλικία τους δραστηριότητες που να είναι βλαπτικές για αυτά ή ακόμη και να διαπράξουν συγκεκριμένα ποινικά αδικήματα. Επομένως, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, οι επιληφθέντες Άγγλοι δικαστές «είχαν δικαίωμα, κατά την άσκηση της διακριτικής ευχέρειάς τους, να θεωρήσουν τη δεδομένη χρονική στιγμή ότι το βιβλίο θα είχε επιζήμιες συνέπειες για την ηθική πολλών από τα παιδιά και τους εφήβους που θα το διάβαζαν».

73 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 5493/72, 7 Δεκεμβρίου 1976, σκέψη 49.

74 Αυτόθι.

Άλλες υποθέσεις παιδιών που εμπίπτουν στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ αφορούν το δικαίωμα των παιδιών που τοποθετούνται σε εναλλακτική φροντίδα να έχουν πρόσβαση σε πληροφόρηση.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [75] αφορά ένα άτομο που πέρασε το μεγαλύτερο τμήμα της παιδικής του ηλικίας σε ιδρύματα και ανάδοχες οικογένειες, περίοδο κατά την οποία οι τοπικές αρχές τηρούσαν εμπιστευτικά αρχεία για το πρόσωπό του. Τα αρχεία αυτά περιλάμβαναν διάφορες εκθέσεις γιατρών, εκπαιδευτικών, αστυνομικών και επιμελητών κοινωνικής αρωγής, κοινωνικών λειτουργών, επισκεπτών υγείας, ανάδοχων γονέων και μελών του σχολικού προσωπικού. Όταν ο προσφεύγων αιτήθηκε πρόσβαση στα αρχεία αυτά προκειμένου να προσφύγει κατά της τοπικής αρχής για προσωπική βλάβη, το αίτημά του απορρίφθηκε. Ο εμπιστευτικός χαρακτήρας των αρχείων επιβάλλεται από λόγους δημόσιου συμφέροντος για τη χρηστή λειτουργία των υπηρεσιών παιδικής φροντίδας, η οποία θα διακυβευόταν εάν όσοι καταχώριζαν στοιχεία στα αρχεία δίσταζαν να είναι ειλικρινείς στις εκθέσεις τους μελλοντικά. Το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι τα πρόσωπα που ως παιδιά έχουν ζήσει σε δημόσια ιδρύματα πρόνοιας έχουν ζωτικό συμφέρον να «λαμβάνουν τις πληροφορίες που είναι αναγκαίες για να έχουν γνώση και αντίληψη της παιδικής τους ηλικίας και των πρώτων χρόνων της ανάπτυξής τους» [76]. Μολονότι η εμπιστευτικότητα των δημόσιων αρχείων πρέπει να είναι κατοχυρωμένη, συστήματα όπως το βρετανικό, που εξαρτούν την πρόσβαση στα αρχεία από τη συγκατάθεση του προσώπου που παρέχει τις καταγραφείσες στα αρχεία πληροφορίες, μπορεί καταρχήν να είναι συμβατά με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ εφόσον τα συμφέροντα του ατόμου που ζητεί πρόσβαση στα αρχεία διασφαλίζονται όταν το πρόσωπο που παρείχε τις καταγραφείσες πληροφορίες δεν είναι δυνατό να βρεθεί ή αρνηθεί καταχρηστικά να δώσει τη συγκατάθεσή του. Στην περίπτωση αυτή, μια ανεξάρτητη αρχή θα πρέπει να λαμβάνει την τελική απόφαση για την έγκριση της πρόσβασης. Στην υπό εξέταση περίπτωση δεν προβλεπόταν τέτοια διαδικασία για τον προσφεύγοντα και το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων του που απορρέουν από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, επαναλαμβάνοντας ότι, βάσει του δικαιώματος λήψης πληροφοριών, απαγορεύεται η δημόσια διοίκηση να

75 ΕΔΔΑ, *Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 10454/83, 7 Ιουλίου 1989.

76 Αυτόθι, σκέψη 49.

μην επιτρέπει σε ένα πρόσωπο να λάβει πληροφορίες τις οποίες άλλα πρόσωπα επιθυμούν ή είναι ενδεχομένως πρόθυμα να του γνωστοποιήσουν, αλλά το κράτος δεν υποχρεούται να γνωστοποιεί τις εν λόγω πληροφορίες στο ενδιαφερόμενο άτομο.

Η ΣΔΠ, στο άρθρο 13 παράγραφος 1, αναγνωρίζει το δικαίωμα του παιδιού στην ελευθερία της έκφρασης, το οποίο περιλαμβάνει την ελευθερία αναζήτησης, λήψης και διάδοσης πληροφοριών και ιδεών οποιουδήποτε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, υπό μορφή προφορική, γραπτή ή τυπωμένη, ή καλλιτεχνική ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο της επιλογής του παιδιού.

2.4. Δικαίωμα ακρόασης

Κύρια σημεία

- Η ΣΔΠ αναγνωρίζει ως μία από τις γενικές αρχές της το δικαίωμα του παιδιού να εκφράζει ελεύθερα τη γνώμη του σχετικά με οποιοδήποτε θέμα το αφορά.
- Σύμφωνα με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους και η γνώμη τους σχετικά με ζητήματα που τα αφορούν λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητά τους.
- Σύμφωνα με την ΕΣΔΑ, το αν θα πραγματοποιηθεί ακρόαση του παιδιού ενώπιον εθνικού δικαστηρίου πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα των ιδιαίτερων περιστάσεων κάθε υπόθεσης και εξαρτάται από την ηλικία και τον βαθμό ωριμότητας κάθε παιδιού.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 24 παράγραφος 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ορίζει ότι τα παιδιά μπορούν να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους και ότι η γνώμη τους σχετικά με ζητήματα που τα αφορούν λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητά τους. Η διάταξη αυτή τυγχάνει γενικής εφαρμογής και δεν περιορίζεται μόνο σε συγκεκριμένες δικαστικές διαδικασίες. Το ΔΕΕ έχει ερμηνεύσει σε αρκετές περιστάσεις την έννοια αυτής της διάταξης σε συνδυασμό με τον κανονισμό Βρυξέλλες IIα.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz* [77] αφορά τη μετακίνηση ενός ανήλικου παιδιού από την Ισπανία στη Γερμανία κατά παράβαση αποφάσεων περί επιμέλειας. Το ΔΕΕ ρωτήθηκε αν το γερμανικό δικαστήριο (ήτοι το δικαστήριο της χώρας στην οποία μετακινήθηκε το παιδί) μπορούσε να αντιταχθεί στην εκτέλεση απόφασης του δικαστηρίου της Ισπανίας (της χώρας προέλευσης) λόγω μη ακρόασης του παιδιού, κατά παράβαση του άρθρου 42 παράγραφος 2 στοιχείο α) του κανονισμού αριθ. 2201/2003 (Βρυξέλλες IIα) και του άρθρου 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το παιδί είχε αντιταχθεί στην επιστροφή του όταν εξέφρασε τη γνώμη του στο πλαίσιο της διαδικασίας ενώπιον του γερμανικού δικαστηρίου. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η ακρόαση ενός παιδιού δεν αποτελεί απόλυτο δικαίωμα, αλλά εφόσον το δικαστήριο το κρίνει αναγκαίο, οφείλει να παρέχει στο παιδί πραγματική και ουσιαστική δυνατότητα να εκφράσει τη γνώμη του. Υποστήριξε επίσης ότι το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού, όπως κατοχυρώνεται στον Χάρτη και τον κανονισμό Βρυξέλλες IIα, επιβάλλει, αφενός, να τίθενται στη διάθεση του παιδιού οι διαδικασίες και οι νόμιμες προϋποθέσεις που θα του παράσχουν τη δυνατότητα να εκφράσει ελεύθερα τη γνώμη του και, αφετέρου, να γίνεται δεκτή η γνώμη αυτή από τον δικαστή. Το δικαστήριο οφείλει επίσης να λάβει, με γνώμονα το συμφέρον του παιδιού και ανάλογα με τις περιστάσεις της συγκεκριμένης περιπτώσεως, όλα τα πρόσφορα ενόψει της ακροάσεως μέτρα. Εάν το παιδί διαμένει σε άλλο κράτος μέλος, η ακρόασή του μπορεί, όπως αναφέρεται στην αιτιολογική σκέψη 20 του κανονισμού Βρυξέλλες IIα, να πραγματοποιείται σύμφωνα με τις διατυπώσεις που προβλέπονται στον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1206/2001 του Συμβουλίου, της 28ης Μαΐου 2001, για τη συνεργασία μεταξύ των δικαστηρίων των κρατών μελών κατά τη διεξαγωγή αποδείξεων σε αστικές ή εμπορικές υποθέσεις. Ωστόσο, σύμφωνα με την απόφαση του ΔΕΕ, οι αρχές της χώρας στην οποία μετακινήθηκε το παιδί (Γερμανία) δεν μπορούσαν να αντιταχθούν στην επιστροφή του παιδιού επί τη βάσει της παραβίασης του δικαιώματος ακρόασης του παιδιού στη χώρα προέλευσης (Ισπανία).

Το δικαίωμα ακρόασης αποτυπώνεται σε διάφορες νομοθετικές πράξεις. Σύμφωνα με το άρθρο 21 του αναδιατυπωμένου κανονισμού Βρυξέλλες IIα, τα παιδιά που είναι σε θέση να διαμορφώσουν ιδία άποψη έχουν το

77 ΔΕΕ, C-491/10 PPU, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz*, 22 Δεκεμβρίου 2010· βλ. επίσης ενότητα 5.4, όπου εξετάζεται πιο αναλυτικά η απόφαση αυτή και η λειτουργία του αναδιατυπωμένου κανονισμού Βρυξέλλες IIα.

δικαίωμα να τους παρασχεθεί η πραγματική και ουσιαστική δυνατότητα να εκφράσουν τις απόψεις τους, είτε άμεσα είτε μέσω εκπροσώπου ή κατάλληλης οργάνωσης [78]. Οι απόψεις τους πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη ανάλογα με την ηλικία και την ωριμότητά τους. Το δικαίωμα αυτό δεν τυγχάνει εφαρμογής μόνο σε διαφορές γονικής μέριμνας, αλλά και σε διαδικασίες επιστροφής βάσει της Σύμβασης της Χάγης του 1980 για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών [79].

Σύμφωνα με την οδηγία της ΕΕ για τις δικονομικές εγγυήσεις, τα κράτη μέλη πρέπει να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να παρίστανται στη δίκη τους, και πρέπει να λαμβάνουν κάθε ενδεδειγμένο μέτρο προκειμένου να καταστεί δυνατή η ουσιαστική συμμετοχή τους στη δίκη, περιλαμβανομένης της δυνατότητας των παιδιών να ακούγονται και να εκφράζουν τη γνώμη τους [80]. Η οδηγία της ΕΕ για τη σεξουαλική κακοποίηση παιδιών θεσπίζει επίσης ορισμένες δικονομικές εγγυήσεις για τη διασφάλιση της προστασίας των παιδιών θυμάτων κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων σε ποινικές διαδικασίες [81].

Σύμφωνα με το δίκαιο του ΣτΕ, η ερμηνεία που δίνει το ΕΔΔΑ στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρο 8 της ΕΣΔΑ) είναι ότι δεν επιβάλλει κατ' ανάγκη τη δικαστική ακρόαση του παιδιού [82]. Κατά γενικό κανόνα, εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια να αξιολογούν τα στοιχεία

78 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1111 του Συμβουλίου, της 25ης Ιουνίου 2019, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 178 της 2.7.2019, σ. 1).

79 Βλ. επίσης άρθρο 26 του κανονισμού (ΕΕ) 2019/1111 του Συμβουλίου, της 25ης Ιουνίου 2019, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 178 της 2.7.2019, σ. 1).

80 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016), Οδηγία (ΕΕ) 2016/800, της 11ης Μαΐου 2016, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 132 της 21.5.2016, σ. 1), άρθρο 16.

81 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/93/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 335 της 17.12.2011, σ. 1), άρθρο 20.

82 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *N.Ts. και λοιποί κατά Γεωργίας*, προσφυγή αριθ. 71776/12, 2 Φεβρουαρίου 2016· ΕΔΔΑ, *Iglesias Casarrubios και Cantalapiedra Iglesias κατά Ισπανίας*, προσφυγή αριθ. 23298/12, 11 Οκτωβρίου 2016· ΕΔΔΑ, *C κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 80117/17, 8 Οκτωβρίου 2020· ΕΔΔΑ, *M.N. και λοιποί κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 3599/18, 5 Μαρτίου 2020· ΕΔΔΑ, *Petrov και Χ κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 23608/16, 23 Οκτωβρίου 2018.

που τίθενται υπόψη τους, συμπεριλαμβανομένων των μέσων που χρησιμοποιούν για την εξακρίβωση των σχετικών πραγματικών περιστατικών. Στο ζήτημα της προσωπικής επικοινωνίας με έναν γονέα που δεν έχει δικαιώματα επιμέλειας, τα εθνικά δικαστήρια δεν υποχρεούνται σε κάθε περίπτωση να προβαίνουν σε δικαστική ακρόαση του παιδιού. Το ζήτημα πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα των ειδικών περιστάσεων κάθε υπόθεσης, λαμβανομένης δεόντως υπόψη της ηλικίας και της ωριμότητας του παιδιού. Επίσης, το ΕΔΔΑ συχνά διασφαλίζει, βάσει του δικονομικού σκέλους του άρθρου 8, ότι οι αρχές έχουν λάβει κατάλληλα μέτρα ώστε οι αποφάσεις τους να συνοδεύονται από τις αναγκαίες εγγυήσεις.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Μ. και Μ. κατά Κροατίας* [83] αφορούσε διαφορά σχετικά με την επιμέλεια, στο πλαίσιο της οποίας είχαν προβληθεί ισχυρισμοί για κακοποίηση παιδιών από τον πατέρα. Το ΕΔΔΑ εξεπλάγη ιδιαίτερα από το γεγονός ότι το παιδί, το οποίο κατά τον κρίσιμο χρόνο ήταν 13,5 ετών, δεν είχε κληθεί για ακρόαση στο πλαίσιο της διαδικασίας επιμέλειας, η οποία έως τότε είχε ήδη διάρκεια μεγαλύτερη των τεσσάρων ετών και, ως εκ τούτου, δεν του είχε δοθεί η δυνατότητα να εκφράσει τη γνώμη του ενώπιον των δικαστηρίων σχετικά με τον γονέα με τον οποίο επιθυμούσε να ζήσει. Δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι τα παιδιά που είναι σε θέση να διαμορφώσουν ιδία άποψη συμμετέχουν επαρκώς στην αποφασιστική διαδικασία εάν δεν τους έχει δοθεί η δυνατότητα να ακουστούν και, ως εκ τούτου, να εκφράσουν τις απόψεις τους. Η αυτονομία, η οποία είναι περιορισμένη στην περίπτωση των παιδιών και σταδιακά αυξάνεται με την εξελισσόμενη ωριμότητά τους, ασκείται μέσω του δικαιώματός τους να ζητείται η γνώμη τους και να ακούγονται. Υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις της υπόθεσης, η μη τήρηση των επιθυμιών της πρώτης προσφεύγουσας όσον αφορά τον γονέα με τον οποίο επιθυμούσε να ζήσει προσέβαλλε το δικαίωμά της στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής δυνάμει του άρθρου 8.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Sahin κατά Γερμανίας* [84], η μητέρα απαγόρευσε κάθε επικοινωνία μεταξύ του προσφεύγοντος και της τετράχρονης κόρης

83 ΕΔΔΑ, *Μ. και Μ. κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 10161/13, 3 Σεπτεμβρίου 2015.

84 ΕΔΔΑ, *Sahin κατά Γερμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30943/96, 8 Ιουλίου 2003, σκέψη 73. Για το επιμέρους ζήτημα της υποχρέωσης των εθνικών δικαστηρίων να αξιολογούν τα στοιχεία που έχουν συγκεντρώσει και τη συνάφεια των στοιχείων που επιθυμούν να προσκομίσουν οι προσφεύγοντες, βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Vidal κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 12351/86, 22 Απριλίου 1992, σκέψη 33.

του. Το γερμανικό πρωτοδικείο αποφάσισε ότι εάν επιτρεπόταν η επικοινωνία με τον πατέρα θα ήταν επιζήμιο για το παιδί λόγω των εξαιρετικά τεταμένων σχέσεων μεταξύ των γονέων. Η απόφαση αυτή ελήφθη χωρίς να ερωτηθεί το παιδί αν επιθυμεί να συνεχίσει να βλέπει τον πατέρα του. Επί του ζητήματος της δικαστικής ακρόασης του παιδιού, το ΕΔΔΑ ανέτρεξε στη γνωμάτευση του πραγματογνώμονα ενώπιον του γερμανικού πρωτοδικείου. Μετά από σειρά συναντήσεων με το παιδί, τη μητέρα του και τον προσφεύγοντα, ο πραγματογνώμονας έκρινε ότι η διαδικασία εξέτασης του παιδιού θα εγκυμονούσε για εκείνο κινδύνους τους οποίους δεν θα μπορούσε να αποτρέψει η πρόβλεψη ειδικών ρυθμίσεων από το δικαστήριο. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, οι διαδικαστικές απαιτήσεις που συνάγονται από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ —για δικαστική ακρόαση του παιδιού— δεν ισοδυναμούσαν με την υποχρεωτική απευθείας εξέταση του παιδιού όσον αφορά τη σχέση του με τον πατέρα του.

Ορισμένες δεσμευτικές και μη δεσμευτικές πράξεις του ΣτΕ περιέχουν διατάξεις σχετικά με το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού σε διαφορετικά πλαίσια. Η Ευρωπαϊκή σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών πραγματεύεται το δικαίωμα των παιδιών να εκφράζουν τη γνώμη τους ελεύθερα [85]. Η συγκεκριμένη σύμβαση αναγνωρίζει ειδικά διαδικαστικά δικαιώματα ενώπιον δικαστικής αρχής, ιδίως στο πλαίσιο διαδικασιών του οικογενειακού δικαίου που αφορούν την άσκηση της γονικής μέριμνας, για ζητήματα όπως η κατοικία και η προσωπική επικοινωνία με τα παιδιά. Το άρθρο 3 της σύμβασης αναγνωρίζει ως διαδικαστικό δικαίωμα των παιδιών το δικαίωμα στην πληροφόρηση και στην έκφραση της γνώμης κατά τις διαδικασίες. Στο άρθρο 4 αναγνωρίζεται το δικαίωμα κάθε παιδιού να αιτείται τον διορισμό ειδικού αντιπροσώπου για τις διαδικασίες που το αφορούν ενώπιον δικαστικής αρχής. Σύμφωνα με το άρθρο 6, οι αρχές οφείλουν να εξασφαλίζουν ότι το παιδί έχει λάβει οποιαδήποτε σχετική πληροφορία, να ρωτούν στις κατάλληλες περιπτώσεις το παιδί προσωπικά και να του επιτρέπουν να εκφράσει τη γνώμη του. Ομοίως, οι *κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη* δίνουν έμφαση στον σεβασμό των δικαιωμάτων ακρόασης των παιδιών σε όλες τις διαδικασίες που τα αφορούν άμεσα ή έμμεσα [86].

85 Συμβούλιο της Ευρώπης (1996), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών, CETS αριθ. 160, 25 Ιανουαρίου 1996.

86 Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010.

Το άρθρο 9 της Σύμβασης του Λανθαρότε αφορά τη συμμετοχή των παιδιών στην εκπόνηση και εφαρμογή κρατικών πολιτικών, προγραμμάτων ή άλλων πρωτοβουλιών σχετικών με την καταπολέμηση της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης παιδιών. Το άρθρο 14 παράγραφος 1 της ίδιας σύμβασης προβλέπει ότι κατά την παροχή συνδρομής προς τα θύματα πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη οι απόψεις, οι ανάγκες και οι ανησυχίες του παιδιού [87].

Η σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών και των νέων ηλικίας κάτω των 18 ετών αναφέρεται στο δικαίωμά τους να ακούγονται σε όλα τα περιβάλλοντα, συμπεριλαμβανομένων των σχολείων, των κοινοτήτων και της οικογένειας, καθώς και σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο [88]. Περιέχει επίσης κατευθυντήριες γραμμές τις οποίες πρέπει να ακολουθούν τα κράτη μέλη κατά την εφαρμογή της σύστασης, για παράδειγμα να προστατεύουν το δικαίωμα συμμετοχής των παιδιών και των νέων, να προάγουν τη συμμετοχή και την ενημέρωση των παιδιών και των νέων σχετικά με αυτή, και να δημιουργούν χώρους συμμετοχής. Το *εργαλείο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την αξιολόγηση της συμμετοχής των παιδιών* παρέχει συγκεκριμένους και μετρήσιμους δείκτες για τη μέτρηση της προόδου όσον αφορά την εφαρμογή της εν λόγω σύστασης [89].

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, στο άρθρο 12 παράγραφος 1 της ΣΔΠ αναγνωρίζεται ότι το παιδί που έχει ικανότητα διάκρισης έχει το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης του σχετικά με οποιοδήποτε θέμα που το αφορά. Οι απόψεις του παιδιού πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ανάλογα με την ηλικία του και με τον βαθμό ωριμότητάς του. Στο άρθρο 12 παράγραφος 2 της ΣΔΠ ορίζεται περαιτέρω ότι θα πρέπει να δίνεται στο παιδί η δυνατότητα να ακούγεται σε οποιαδήποτε διοικητική ή δικαστική διαδικασία που το αφορά, είτε άμεσα είτε μέσω ενός εκπροσώπου ή ενός αρμόδιου οργανισμού, κατά τρόπο συμβατό με τους διαδικαστικούς κανόνες της εθνικής νομοθεσίας.

87 Συμβούλιο της Ευρώπης (2007), Σύμβαση για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης, CETS αριθ. 201, 25 Οκτωβρίου 2007.

88 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2012), Recommendation CM/Rec(2012)2 on the participation of children and young people under the age of 18 [Σύσταση CM/Rec(2012)2 σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών και των νέων ηλικίας κάτω των 18 ετών], 28 Μαρτίου 2012.

89 Συμβούλιο της Ευρώπης, Τμήμα Δικαιωμάτων του Παιδιού και Διεύθυνση Νεολαίας (2016), *Child Participation Assessment Tool*, Μάρτιος 2016.

2.5. Δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι

Κύρια σημεία

- Τόσο ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ όσο και η ΕΣΔΑ κατοχυρώνουν την ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και του συνεταιρίζεσθαι.
- Το ΕΔΔΑ έχει επιβεβαιώσει ρητά το δικαίωμα των παιδιών να συμμετέχουν σε δημόσιες συγκεντρώσεις.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 12 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ορίζει ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και του συνεταιρίζεσθαι σε όλα τα επίπεδα, ιδίως στον πολιτικό και τον συνδικαλιστικό τομέα καθώς και στους τομείς που αναφέρονται στον πολίτη, πράγμα που συνεπάγεται το δικαίωμα κάθε προσώπου να ιδρύει με άλλους συνδικαλιστικές ενώσεις και να προσχωρεί σε αυτές για την υπεράσπιση των συμφερόντων του.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το άρθρο 11 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνει το δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και του συνεταιρίζεσθαι υπό τους περιορισμούς του άρθρου 11 παράγραφος 2.

Το ΕΔΔΑ έχει επιβεβαιώσει ρητά το δικαίωμα των παιδιών να συμμετέχουν σε συγκεντρώσεις σε δημόσιους χώρους. Όπως επισήμανε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Christian Democratic People's Party κατά Μολδαβίας* [90], αντίκειται στην ελευθερία του συνέρχεσθαι των γονέων και των παιδιών να τους απαγορευτεί να συμμετέχουν σε εκδηλώσεις, ιδίως δε προκειμένου να διαμαρτυρηθούν κατά της κυβερνητικής πολιτικής σε θέματα σχολικής εκπαίδευσης.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, τα παιδιά σε ατομικό επίπεδο αλλά και οι οργανώσεις για παιδιά μπορούν να βασίζονται στην προστασία που παρέχει το άρθρο 15 της ΣΔΠ, το οποίο αναγνωρίζει τα δικαιώματα του παιδιού στην ελευθερία του να συνεταιρίζεται και να συνέρχεται ειρηνικά. Βάσει της διάταξης αυτής, έχει χορηγηθεί διεθνής προστασία σε διάφορες ενώσεις στις οποίες συμμετέχουν παιδιά.

90 ΕΔΔΑ, *Christian Democratic People's Party κατά Μολδαβίας*, προσφυγή αριθ. 28793/02, 14 Φεβρουαρίου 2006.

3 Ισότητα και απαγόρευση των διακρίσεων

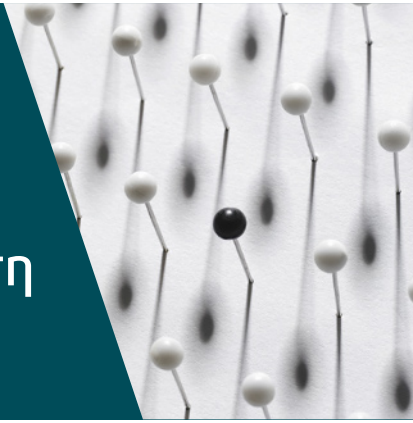

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, τίτλος III (ισότητα), συμπεριλαμβανομένων των άρθρων 20 (ισότητα έναντι του νόμου), 21 (απαγόρευση διακρίσεων) και 23 (ισότητα γυναικών και ανδρών) ΣΛΕΕ, άρθρο 19 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ) Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) Οδηγία 2006/54/ΕΚ (αναδιατύπωση) για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης Οδηγία 2004/113/ΕΚ του Συμβουλίου για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών	**Ισότητα και απαγόρευση των διακρίσεων**	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 Πρωτόκολλο αριθ. 12 της ΕΣΔΑ, άρθρο 1 (απαγόρευση διακρίσεων) ΕΚΧ (αναθεωρημένος), άρθρο Ε (απαγόρευση διακρίσεων) Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (ΣΠΠΕΜ), άρθρο 4 Σύμβαση του Λανθαρότε, άρθρο 2

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ)	**Απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής ή εθνοτικής προέλευσης**	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ ΣΠΠΕΜ, άρθρα 4 και 12 ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 2006 (τοποθέτηση παιδιών Ρομά σε ειδικά σχολεία) ΕΔΔΑ, *Oršuš και λοιποί κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 15766/03, 2010 (τάξεις αποκλειστικά για μαθητές Ρομά σε σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης) ΕΔΔΑ, *Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας*, προσφυγές αριθ. 43370/04 κ.ά., 2012 (πολιτική αποσχιστικών αρχών) ΕΔΔΑ, *Ádám και λοιποί κατά Ρουμανίας*, προσφυγές αριθ. 81114/17 κ.ά., 2020 (πρόσθετες εξετάσεις για εθνοτική ομάδα) ΕΕΚΔ, *Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά (ERRC) κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 100/2013, 2015
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 21 *ΣΛΕΕ*, άρθρο 45 Οδηγία για τα δικαιώματα των πολιτών της Ένωσης (2004/38/ΕΚ) Οδηγία για τους επί μακρόν διαμένοντες (2003/109/ΕΚ) Οδηγία για την οικογενειακή επανένωση (2003/86/ΕΚ) Οδηγία για την ενιαία άδεια (2011/98/ΕΕ)	**Απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγένειας και καθεστώτος μετανάστη**	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ ΣΠΠΕΜ, άρθρα 4 και 12 ΕΔΔΑ, *Ponomaryovi κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 5335/05, 2011 (σχολικά δίδακτρα για προσωρινούς κατοίκους)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
ΔΕΕ, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department*, 2004 (δικαίωμα διαμονής γονέων που είναι υπήκοοι τρίτου κράτους)		
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 21 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ) ΔΕΕ, C-303/06, *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2008	**Απαγόρευση διακρίσεων λόγω αναπηρίας**	ΕΣΔΑ, άρθρο 14· πρωτόκολλο αριθ. 12 της ΕΣΔΑ, άρθρο 1 (απαγόρευση διακρίσεων) ΕΚΧ, άρθρο 17 παράγραφος 2 ΕΔΔΑ, *Çam κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 51500/08, 2016 (άρνηση εγγραφής σε μουσικό σχολείο λόγω προβλημάτων όρασης) ΕΔΔΑ, *G.L. κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 59751/15, 2020 (μη παροχή εξειδικευμένης μαθησιακής υποστήριξης σε αυτιστική μαθήτρια)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 21 Οδηγία για τα δικαιώματα των θυμάτων (2012/29/ΕΕ) Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ) ΔΕΕ, C-303/06, *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2008	**Απαγόρευση διακρίσεων λόγω άλλων προστατευόμενων χαρακτηριστικών**	Σύμβαση του Λανθαρότε, άρθρο 2 ΕΣΔΑ, άρθρο 14 Πρωτόκολλο αριθ. 12 της ΕΣΔΑ, άρθρο 1 (απαγόρευση διακρίσεων) ΕΔΔΑ, *Bayev και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 67667/09, 2017 (αυθαίρετη νομοθεσία κατά της ομοφυλοφιλίας) ΕΔΔΑ, *P.V. κατά Ισπανίας*, προσφυγή αριθ. 35159/09, 2010 (περιορισμός επικοινωνίας λόγω συναισθηματικής αστάθειας από επαναπροσδιορισμό φύλου) ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 39474/98, 2002 (μη παροχή χώρου κράτησης κατάλληλου για την ηλικία ανήλικου παραβάτη)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
		ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 9106/80, 1988 (μη παροχή χώρου κράτησης κατάλληλου για την ηλικία ανήλικου παραβάτη) ΕΔΔΑ, *Fabris κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 16574/08, 2013 (κληρονομικά δικαιώματα παιδιών που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους) ΕΔΔΑ, *Mazurek κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 34406/97, 2000 (κληρονομικά δικαιώματα τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους)

Η απαγόρευση των διακρίσεων αποτελεί βασική αρχή κάθε δημοκρατικής κοινωνίας. Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ έχουν εκδώσει σειρά οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων, οι οποίες αφορούν επίσης τα παιδιά. Το ΕΔΔΑ έχει αναπτύξει σημαντικό σώμα νομολογίας σχετικά με την απαγόρευση των διακρίσεων βάσει του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ, σε συνδυασμό με άλλα άρθρα της ΕΣΔΑ και, σε πιο περιορισμένο βαθμό, βάσει του άρθρου 1 του πρωτοκόλλου αριθ. 12.

Η ΕΕΚΔ θεωρεί ότι η λειτουργία του άρθρου Ε του ΕΚΧ σχετικά με την απαγόρευση των διακρίσεων είναι παρόμοια με εκείνη του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ: δεν έχει αυτοτελή ύπαρξη και πρέπει να συνδυάζεται με μία από τις ουσιαστικές διατάξεις του ΕΚΧ [91].

Το παρόν κεφάλαιο πραγματεύεται τις αρχές της ισότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων, με ιδιαίτερη έμφαση στα χαρακτηριστικά για τα οποία έχει παραχθεί ειδική νομολογία όσον αφορά τα παιδιά. Πρώτα παρέχει γενικές πληροφορίες για το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων (ενότητα 3.1) και εν συνεχεία εστιάζει στο ζήτημα της ισότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων σε βάρος παιδιών λόγω εθνοτικής καταγωγής (ενότητα 3.2), ιθαγένειας και καθεστώτος μετανάστη (ενότητα 3.3),

91 ΕΕΚΔ, *Syndicat des Agrégés de l'Enseignement Supérieur (SAGES) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 26/2004, 15 Ιουνίου 2005, σκέψη 34.

αναπηρίας (ενότητα 3.4), και άλλων προστατευόμενων χαρακτηριστικών όπως, μεταξύ άλλων, το φύλο, η ταυτότητα φύλου και ο γενετήσιος προσανατολισμός, η γλώσσα και η προσωπική ταυτότητα (ενότητα 3.5).

3.1. Ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων

Κύρια σημεία

- Διακρίσεις λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης, ιδιότητας μέλους εθνικής μειονότητας, περιουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού γενικά απαγορεύονται στην Ευρώπη [92].

- Στην ΕΕ, ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων απαγορεύει κάθε διάκριση ιδίως λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης, ιδιότητας μέλους εθνικής μειονότητας, περιουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού. Εντός του πεδίου εφαρμογής των Συνθηκών και με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεών τους, απαγορεύεται επίσης κάθε διάκριση λόγω ιθαγένειας.

- Το παράγωγο δίκαιο της ΕΕ απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω φύλου (οδηγίες για την ισότητα των φύλων), λόγω εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής σε διάφορους τομείς της ζωής (οδηγία για τη φυλετική ισότητα) και, στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, λόγω ηλικίας, αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού, θρησκείας ή πεποιθήσεων (οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση).

- Το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ απαγορεύει τις διακρίσεις σε σχέση με την άσκηση άλλου δικαιώματος που κατοχυρώνεται από τη Σύμβαση. Βάσει του πρωτοκόλλου αριθ. 12, η απαγόρευση των διακρίσεων κατέστη αυτοτελές δικαίωμα.

- Διάφορες νομικές πράξεις του ΣτΕ τονίζουν την ανάγκη να διασφαλιστεί η απαγόρευση των διακρίσεων σε σχέση με συγκεκριμένες περιστάσεις ή ομάδες.

92 Για μια επισκόπηση του ευρωπαϊκού δικαίου κατά των διακρίσεων, που περιλαμβάνει τις οδηγίες της ΕΕ κατά των διακρίσεων και το άρθρο 14 του πρωτοκόλλου αριθ. 12 της ΕΣΔΑ, βλέπε: FRA και ΕΔΔΑ (2018), *Εγχειρίδιο σχετικά με το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων*, Φεβρουάριος 2018.

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, η απαγόρευση των διακρίσεων στο άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ είναι αυτοτελής αρχή που εφαρμόζεται και σε καταστάσεις οι οποίες δεν καλύπτονται από καμία άλλη διάταξη του Χάρτη. Οι λόγοι βάσει των οποίων απαγορεύεται ρητά κάθε διάκριση, όπως αναφέρονται στη συγκεκριμένη διάταξη, περιλαμβάνουν το φύλο, τη φυλή, το χρώμα, την εθνοτική καταγωγή ή την κοινωνική προέλευση, τα γενετικά χαρακτηριστικά, τη γλώσσα, τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, τα πολιτικά φρονήματα ή κάθε άλλη γνώμη, την ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας, την περιουσία, τη γέννηση, την αναπηρία, την ηλικία και τον γενετήσιο προσανατολισμό. Το άρθρο 2 της ΣΕΕ αναφέρεται στην απαγόρευση των διακρίσεων, την ισότητα, την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, τη δικαιοσύνη και την ανοχή μεταξύ ανδρών και γυναικών ως αξίες κοινές σε όλα τα κράτη μέλη. Το άρθρο 19 της ΣΛΕΕ καλύπτει μόνο λόγους φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας και γενετήσιου προσανατολισμού. Η απαγόρευση των διακρίσεων αποτελεί αυτοτελή αρχή που εφαρμόζεται επίσης σε καταστάσεις οι οποίες δεν καλύπτονται από καμία άλλη διάταξη του Χάρτη. Οι λόγοι βάσει των οποίων απαγορεύεται ρητά κάθε διάκριση, όπως αναφέρονται στη συγκεκριμένη διάταξη, περιλαμβάνουν το φύλο, τη φυλή, το χρώμα, την εθνοτική καταγωγή ή την κοινωνική προέλευση, τα γενετικά χαρακτηριστικά, τη γλώσσα, τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, τα πολιτικά φρονήματα ή κάθε άλλη γνώμη, την ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας, την περιουσία, τη γέννηση, την αναπηρία, την ηλικία και τον γενετήσιο προσανατολισμό.

Αρκετές οδηγίες της ΕΕ απαγορεύουν τις διακρίσεις στους τομείς της απασχόλησης, του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας και της πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες, ο καθένας από τους οποίους μπορεί να είναι σημαντικός για τα παιδιά. Η οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση) [93] απαγορεύει κάθε διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού. Η οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (οδηγία για τη φυλετική ισότητα) απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής όχι μόνο στο πλαίσιο της απασχόλησης και της πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες, αλλά και σε σχέση με το

93 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000), Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ L 303 της 2.12.2000, σ. 16).

σύστημα κοινωνικής πρόνοιας (συμπεριλαμβανόμενης της κοινωνικής προστασίας, της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης) και την εκπαίδευση [94]. Άλλες οδηγίες εφαρμόζουν την αρχή της ίσης μεταχείρισης αντρών και γυναικών σε θέματα απασχόλησης και εργασίας ή αυτοαπασχόλησης (οδηγίες 2006/54/ΕΚ [95] και 2010/41/ΕΕ [96]) καθώς επίσης στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και στην παροχή αυτών (οδηγία για την ίση μεταχείριση των φύλων στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες) [97]. Η οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών εφαρμόζεται στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης [98]. Σκοπός της οδηγίας για την ίση μεταχείριση που πρότεινε η Επιτροπή το 2008 είναι η κάλυψη των κενών στη νομοθεσία για την ισότητα [99].

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, το άρθρο 14 εγγυάται την ισότητα κατά την «απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών» που αναγνωρίζονται στην ΕΣΔΑ. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ είναι αρμόδιο να εξετάζει μόνο προσφυγές περί δυσμενούς διάκρισης που εμπίπτουν στο πεδίο ενός από τα δικαιώματα που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ. Το πρωτόκολλο αριθ. 12 (το οποίο έχει επικυρωθεί μέχρι στιγμής από 20 κράτη μέλη) απαγορεύει τις διακρίσεις σε σχέση με την «απόλαυση κάθε δικαιώματος που προβλέπεται στον νόμο» και «από οποιαδήποτε

94 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000), Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (ΕΕ L 180 της 19.7.2000, σ. 22).

95 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2006), Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 204 της 26.7.2006, σ. 23).

96 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2010), Οδηγία 2010/41/ΕΕ, της 7ης Ιουλίου 2010, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών που ασκούν αυτοτελή επαγγελματική δραστηριότητα και για την κατάργηση της οδηγίας 86/613/ΕΟΚ του Συμβουλίου (ΕΕ L 180 της 15.7.2010, σ. 1).

97 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2004), Οδηγία 2004/113/ΕΚ του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2004, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών (ΕΕ L 373 της 21.12.2004, σ. 37).

98 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1978), Οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως (ΕΕ L 6 της 10.1.1979, σ. 24).

99 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2008), *Πρόταση οδηγίας του Συμβουλίου για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης των προσώπων ανεξαρτήτως θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού*, {SEC(2008) 2180} {SEC(2008) 2181}, COM(2008) 426, 2 Ιουλίου 2008.

δημόσια αρχή» και έχει, συνεπώς, ευρύτερη εμβέλεια από το άρθρο 14, το οποίο αφορά μόνο τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ.

Οι διατάξεις που ορίζονται και στις δύο πράξεις περιλαμβάνουν έναν ενδεικτικό κατάλογο χαρακτηριστικών βάσει των οποίων απαγορεύεται κάθε διάκριση: φύλο, φυλή, χρώμα, γλώσσα, θρησκεία, πολιτική ή άλλη γνώμη, εθνική ή κοινωνική καταγωγή, ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας, περιουσία, γέννηση ή άλλη κατάσταση. Εάν το ΕΔΔΑ διαπιστώσει ότι πρόσωπα που βρίσκονται σε παρόμοιες θέσεις τυγχάνουν διαφορετικής μεταχείρισης, διερευνά κατά πόσον αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί αντικειμενικά και εύλογα [100].

Το άρθρο Ε του ΕΚΧ περιλαμβάνει επίσης ενδεικτικό κατάλογο χαρακτηριστικών βάσει των οποίων απαγορεύεται κάθε διάκριση: φυλή, χρώμα, φύλο, γλώσσα, θρησκεία, πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, εθνική ή κοινωνική καταγωγή, υγεία, σχέση με εθνική μειονότητα ή γέννηση. Το σχετικό με το εν λόγω άρθρο παράρτημα του ΕΚΧ διευκρινίζει ότι μια διαφοροποιημένη μεταχείριση βασισμένη σε αντικειμενική και λογική αιτιολόγηση περιλαμβάνει την απαίτηση ορισμένης ηλικίας ή ικανότητας για την πρόσβαση σε ορισμένες μορφές εκπαίδευσης [101].

Δυνάμει του άρθρου 4 της Σύμβασης-πλαισίου για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (ΣΠΠΕΜ) [102], τα συμβαλλόμενα μέρη εγγυώνται σε κάθε πρόσωπο που ανήκει σε εθνική μειονότητα το δικαίωμα ισότητας ενώπιον του νόμου και ίσης προστασίας από τον νόμο και απαγορεύουν διακρίσεις που βασίζονται στη συμμετοχή σε εθνική μειονότητα. Επίσης δεσμεύονται, εφόσον συντρέχει λόγος, να υιοθετήσουν κατάλληλα μέτρα για την προαγωγή πλήρους και πραγματικής ισότητας, σε όλους τους τομείς της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής, μεταξύ των προσώπων που ανήκουν σε εθνική μειονότητα και αυτών που ανήκουν στην πλειονότητα.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας είναι ένα μοναδικό όργανο παρακολούθησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων,

100 Για επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ, βλ. FRA και ΕΔΔΑ (2018), *Εγχειρίδιο σχετικά με το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων*, Φεβρουάριος 2018.

101 Συμβούλιο της Ευρώπης (1996), Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος), Explanatory report [Αιτιολογική έκθεση], παράγραφος 136.

102 Συμβούλιο της Ευρώπης (1995), Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (ΣΠΠΕΜ), CETS αριθ. 157, 1 Φεβρουαρίου 1995.

το οποίο ειδικεύεται σε θέματα που σχετίζονται με την καταπολέμηση του ρατσισμού, των διακρίσεων, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού και της μισαλλοδοξίας στην Ευρώπη [103]. Στο πλαίσιο των εργασιών παρακολούθησης ανά χώρα, η επιτροπή εξετάζει την κατάσταση όσον αφορά τις εκδηλώσεις ρατσισμού και μισαλλοδοξίας σε καθένα από τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Το άρθρο 2 της Σύμβασης του Λανθαρότε εγγυάται ότι η εφαρμογή των διατάξεών της, ιδίως η λήψη μέτρων για την προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων σεξουαλικής εκμετάλλευσης και σεξουαλικής κακοποίησης, θα εξασφαλίζεται χωρίς διακρίσεις για οποιονδήποτε λόγο.

Ενίοτε η αποφυγή μεταχείρισης που εισάγει διακρίσεις δεν επαρκεί για την επίτευξη ίσης μεταχείρισης. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορούν να ληφθούν μέτρα για την αντιστάθμιση των υφιστάμενων και των συνεχιζόμενων ανισοτήτων. Στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, αυτά ονομάζονται «ειδικά μέτρα», ενώ το δίκαιο της ΕΕ κάνει λόγο για «συγκεκριμένα μέτρα» ή «θετική δράση». Το ΕΔΔΑ κάνει λόγο για «θετικές υποχρεώσεις». Με τη λήψη τέτοιου είδους ειδικών μέτρων, οι κυβερνήσεις είναι σε θέση να διασφαλίσουν «ουσιαστική ισότητα», ήτοι ίσες ευκαιρίες πρόσβασης στα διαθέσιμα στην κοινωνία ωφελήματα, αντί απλής «τυπικής ισότητας». Όταν κυβερνήσεις, εργοδότες και πάροχοι υπηρεσιών δεν εξετάζουν τη σκοπιμότητα της λήψης ειδικών μέτρων, αυξάνουν τον ενδεχόμενο κίνδυνο να συνιστούν οι κανόνες και οι πρακτικές τους έμμεση διάκριση.

Στις ενότητες που ακολουθούν αναλύονται συγκεκριμένοι λόγοι διακρίσεων που αποδεδειγμένα παρουσιάζουν ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά.

103 Βλ. περισσότερα στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας.

3.2. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής ή εθνοτικής προέλευσης

Κύρια σημεία

- Η φυλή και η εθνοτική προέλευση αποτελούν χαρακτηριστικά βάσει των οποίων απαγορεύεται κάθε διάκριση στην Ευρώπη.
- Η ΕΕ διαθέτει ειδική νομική πράξη (οδηγία για τη φυλετική ισότητα) που απαγορεύει τις άμεσες και έμμεσες διακρίσεις, καθώς και την παρενόχληση, σε όλους τους τομείς της ζωής.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η οδηγία για τη φυλετική ισότητα απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής όχι μόνο στο πλαίσιο της απασχόλησης αλλά και σε σχέση με την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, την εκπαίδευση και την κοινωνική ασφάλιση. Οι Ρομά, ως ιδιαίτερα ευμεγέθης και ευάλωτη εθνοτική ομάδα, εμπίπτουν σαφέστατα στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας. Καίριο στοιχείο της προσπάθειας για την καταπολέμηση των διακρίσεων κατά των Ρομά ήταν η θέσπιση, το 2011, ειδικού πλαισίου της ΕΕ για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά [104]. Ακολούθησε το 2020 ένα δεύτερο στρατηγικό πλαίσιο της ΕΕ για την ισότητα, την ένταξη και τη συμμετοχή των Ρομά για την περίοδο 2020–2030 [105]. Τα παιδιά Ρομά πλήττονται ιδιαίτερα από άμεσες και έμμεσες διακρίσεις, καθώς και από παρενόχληση, στην εκπαίδευση, την πρόσβαση στην απασχόληση και τη στέγαση, την υγειονομική περίθαλψη, την ευαισθητοποίηση και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Η επίτευξη πλήρους ισότητας στην πράξη ενδέχεται σε ορισμένες περιπτώσεις να προϋποθέτει θετική δράση συγκεκριμένα υπέρ των Ρομά, ειδικότερα στους ανωτέρω τέσσερις καίριους τομείς [106].

104 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011), *Πλαίσιο της ΕΕ για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά μέχρι το 2020*, COM(2011) 173 τελικό, 5 Απριλίου 2011.

105 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), *Μια Ένωση ισότητας: στρατηγικό πλαίσιο της ΕΕ για την ισότητα, την ένταξη και τη συμμετοχή των Ρομά*, COM(2020) 620 final, 10 Οκτωβρίου 2020.

106 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014), *Κοινή έκθεση σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής και της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία*, Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, COM(2014) 2 final, 17 Ιανουαρίου 2014.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έχει εκδικάσει αρκετές υποθέσεις-ορόσημα όσον αφορά τη διαφορετική μεταχείριση των παιδιών Ρομά στο εκπαιδευτικό σύστημα. Οι υποθέσεις αυτές εξετάστηκαν στη βάση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η υπερεκπροσώπηση ή ο διαχωρισμός των παιδιών Ρομά σε ειδικά σχολεία ή τάξεις θα μπορούσε να δικαιολογηθεί αντικειμενικά μόνο με τη θέσπιση κατάλληλων διασφαλίσεων για την παραπομπή των παιδιών σε τέτοιου είδους σχολεία ή τάξεις, όπως τεστ που έχουν σχεδιαστεί ειδικά για παιδιά Ρομά και λαμβάνουν υπόψη με ευαισθησία τις ανάγκες τους· κατάλληλη αξιολόγηση και παρακολούθηση της προόδου ώστε η ένταξη σε κανονικές τάξεις να γίνεται ευθύς μόλις αποκατασταθούν οι μαθησιακές δυσκολίες· και θετικά μέτρα για την αντιμετώπιση των μαθησιακών δυσκολιών. Ως εκ τούτου, ελλείψει αποτελεσματικών μέτρων κατά του διαχωρισμού, η παράταση του εκπαιδευτικού διαχωρισμού των παιδιών Ρομά σε ένα γενικό σχολείο με κανονικό πρόγραμμα σπουδών δεν είναι δικαιολογημένη [107]. Επιπλέον, η Επιτροπή Υπουργών του ΣτΕ συνιστά να συμπεριληφθεί η ιστορία των Ρομά και/ή των Travellers στα σχολικά προγράμματα και στο εκπαιδευτικό υλικό [108].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [109], το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι δυσανάλογος αριθμός παιδιών Ρομά είχε τοποθετηθεί σε ειδικά σχολεία για παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες χωρίς αυτό να είναι δικαιολογημένο. Το ΕΔΔΑ εξέφρασε προβληματισμό για το γεγονός ότι το πρόγραμμα σπουδών στα σχολεία αυτά είναι πιο στοιχειώδες, καθώς και για τον διαχωρισμό που επιφέρει το σύστημα. Έτσι, η μόρφωση που λάμβαναν τα παιδιά Ρομά επιδείνωνε τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν και έθετε σε κίνδυνο τη μετέπειτα προσωπική τους ανάπτυξη αντί να τα βοηθά να ενταχθούν στο κυρίως εκπαιδευτικό σύστημα και να αναπτύξουν τις δεξιότητες που θα καθιστούσαν ευκολότερη τη συμβίωσή τους με την πλειονότητα του πληθυσμού. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του

107 ΕΔΔΑ, *Λαβίδα και λοιποί κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 7973/10, 30 Μαΐου 2013 (διατίθεται στα ελληνικά).

108 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2020), Σύσταση CM/Rec(2020)2 προς τα κράτη μέλη σχετικά με την ένταξη της ιστορίας των Ρομά και/ή των Πλανοβίων στα σχολικά αναλυτικά προγράμματα σπουδών και στο διδακτικό υλικό, 1 Ιουλίου 2020.

109 ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007, σκέψεις 206–210.

άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Oršuš και λοιποί κατά Κροατίας* [110], το ΕΔΔΑ εξέτασε την ύπαρξη τάξεων με μαθητές αποκλειστικώς παιδιά Ρομά σε κανονικά σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Καταρχήν, η προσωρινή τοποθέτηση παιδιών σε χωριστή τάξη λόγω ανεπαρκούς γνώσης της γλώσσας διδασκαλίας δεν εισάγει διακρίσεις από μόνη της, καθώς μπορεί να θεωρηθεί ως προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις ειδικές ανάγκες παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες. Ωστόσο, από τη στιγμή που η τοποθέτηση αυτή επηρεάζει με δυσανάλογο τρόπο ή κατ' αποκλειστικότητα μέλη συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας, πρέπει να προβλέπονται διασφαλίσεις. Όσον αφορά την αρχική τοποθέτηση σε χωριστές τάξεις, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η τοποθέτηση δεν εντασσόταν στο πλαίσιο μιας γενικής πρακτικής για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των παιδιών με ανεπαρκή γνώση της γλώσσας και ότι δεν είχαν γίνει ειδικά τεστ για την αξιολόγηση των γλωσσικών γνώσεων των παιδιών. Σε ό,τι αφορά το παρεχόμενο πρόγραμμα σπουδών, σε κάποια παιδιά δεν παρεχόταν κανένα ειδικό πρόγραμμα (δηλαδή ειδικά μαθήματα για την εκμάθηση της γλώσσας) ώστε να αποκτήσουν τις απαιτούμενες γλωσσικές δεξιότητες το ταχύτερο δυνατό. Δεν υπήρχε ούτε διαδικασία μεταπήδησης ούτε διαδικασία παρακολούθησης ώστε να διασφαλίζεται η άμεση και αυτόματη μεταπήδηση των παιδιών Ρομά στις μεικτές τάξεις μόλις αποκτούσαν ικανοποιητική γλωσσική επάρκεια. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι συνέτρεχε παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1.

Το ΕΔΔΑ έχει επίσης εκδικάσει και άλλες υποθέσεις που αφορούν διακρίσεις εις βάρος παιδιών σε σχολικά περιβάλλοντα.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [111], το ΕΔΔΑ εξέτασε τη γλωσσική πολιτική που θέσπισαν για τα σχολεία οι αποσχιστικές αρχές στην Υπερδνειστερία, με στόχο τη ρωσοποίηση. Μετά το αναγκαστικό κλείσιμο και τη μετεγκατάσταση των

110 ΕΔΔΑ, *Oršuš και λοιποί κατά Κροατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010, σκέψη 157.

111 ΕΔΔΑ, *Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43370/04, 8252/05 και 18454/06, 19 Οκτωβρίου 2012.

σχολείων όπου χρησιμοποιούνταν η μολδαβική γλώσσα (και το λατινικό αλφάβητο), οι γονείς ήταν υποχρεωμένοι να επιλέξουν είτε να στείλουν τα παιδιά τους σε σχολεία όπου θα διδάσκονταν έναν τεχνητό συνδυασμό της μολδαβικής γλώσσας και του κυριλλικού αλφαβήτου, με χρήση εκπαιδευτικού υλικού που είχε παραχθεί την εποχή της Σοβιετικής Ένωσης, είτε να στείλουν τα παιδιά τους σε σχολεία λιγότερο εξοπλισμένα και πιο δυσπρόσιτα, καθ' οδόν προς τα οποία θα υφίσταντο παρενόχληση και εκφοβισμό. Το αναγκαστικό κλείσιμο των σχολείων και η παρεπόμενη παρενόχληση κρίθηκε ότι αποτελούσε αδικαιολόγητη παρέμβαση σε σχέση με το δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση, η οποία συνιστούσε παράβαση του άρθρου 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ [112].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ádám και λοιποί κατά Ρουμανίας* [113], μαθητές ουγγρικής εθνότητας, οι οποίοι φοιτούσαν σε σχολείο στη μητρική τους γλώσσα στη Ρουμανία, κατήγγειλαν ότι έπρεπε να υποβληθούν σε δύο επιπλέον εξετάσεις στη μητρική τους γλώσσα εντός της ίδιας, αρκετά σύντομης, περιόδου που προβλεπόταν για τις εξετάσεις του απολυτηρίου σε ολόκληρη τη χώρα. Καταρχάς, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι οι σχετικές πράξεις του ΣτΕ αναγνωρίζουν ρητώς ότι η προστασία και η ενθάρρυνση των μειονοτικών γλωσσών δεν θα πρέπει να αποβαίνουν εις βάρος των επίσημων γλωσσών και της ανάγκης εκμάθησής τους. Επιπλέον, οι δύο πρόσθετες εξετάσεις στις οποίες έπρεπε να συμμετάσχουν οι προσφεύγοντες ήταν η άμεση και αναπόφευκτη συνέπεια της συνειδητής και εκούσιας επιλογής τους να σπουδάσουν σε διαφορετική γλώσσα και της προσφοράς μιας τέτοιας ευκαιρίας από το κράτος. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν τύχει διαφορετικής αντιμετώπισης σε αρκούντως σημαντικό βαθμό κατά την έννοια του άρθρου 1 του πρωτοκόλλου αριθ. 12. Δεν διαπιστώθηκε παραβίαση της ΕΣΔΑ.

Η ΕΕΚΔ υποστηρίζει ότι, παρόλο που οι εκπαιδευτικές πολιτικές για τα παιδιά Ρομά μπορεί να συνοδεύονται από ευέλικτες δομές ώστε να ανταποκρίνονται στην πολυμορφία της συγκεκριμένης ομάδας και μπορεί να λαμβάνουν υπόψη το γεγονός ότι ορισμένες ομάδες έχουν έναν πλανόδιο ή ημιπλανόδιο τρόπο ζωής, δεν θα πρέπει να υπάρχουν χωριστά σχολεία για τα παιδιά Ρομά [114].

112 Αυτόθι, σκέψεις 141–144.

113 ΕΔΔΑ, *Ádám και λοιποί κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 81114/17, 13 Οκτωβρίου 2020.

114 ΕΕΚΔ, Conclusions 2003 — Bulgaria — Art. 17 (2) [Συμπεράσματα 2003 — Βουλγαρία — Άρθρο 17 παράγραφος 2], 2003/def/BGR/17/2/EN, 30 Ιουνίου 2003.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά (ERRC) κατά Ιρλανδίας* [115] αφορά τη συμμόρφωση της Ιρλανδίας με τον ΕΚΧ όσον αφορά τη στέγαση των Travellers, και ειδικότερα τις συνθήκες στέγασης και τις εξώσεις των Travellers και, για τα παιδιά Travellers, όσον αφορά επίσης την κοινωνική, νομική και οικονομική τους προστασία. Το ERRC ισχυρίστηκε ότι η κυβέρνηση είχε παραβεί το άρθρο 17 στερώντας από τα παιδιά των Travellers το δικαίωμα στην κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία, ιδίως όσον αφορά τη σχολική εκπαίδευση.

Σύμφωνα με το άρθρο 4 παράγραφοι 2 και 3 της ΣΠΠΕΜ, τα ειδικά μέτρα που λαμβάνονται για την προαγωγή της πραγματικής ισότητας προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες δεν πρέπει να θεωρείται ότι εισάγουν διακρίσεις. Σύμφωνα με το άρθρο 12 παράγραφος 3 της ΣΠΠΕΜ, τα συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν επίσης ρητά την υποχρέωση να προάγουν την ισότητα των ευκαιριών όσον αφορά την πρόσβαση σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης για όσους ανήκουν σε εθνικές μειονότητες. Η συμβουλευτική επιτροπή για τη ΣΠΠΕΜ εξετάζει τακτικά την ισότιμη πρόσβαση των παιδιών Ρομά στην εκπαίδευση σύμφωνα με τη διάταξη αυτή [116].

3.3. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγένειας και καθεστώτος μετανάστη

Κύρια σημεία

- Το ευρωπαϊκό δίκαιο απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας.
- Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, οι διακρίσεις λόγω ιθαγένειας απαγορεύονται στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων σύμφωνα με το άρθρο 45 της ΣΛΕΕ (ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής). Εντός του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ κάθε διάκριση λόγω ιθαγένειας απαγορεύεται δυνάμει του άρθρου 21 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Στην ΕΣΔΑ κατοχυρώνεται για όλα τα πρόσωπα εντός της δικαιοδοσίας ενός κράτους μέλους η απόλαυση των δικαιωμάτων τους.

115 ΕΕΚΔ, *Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά (ERRC) κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 100/2013, 1 Δεκεμβρίου 2015.

116 Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, Συμβουλευτική επιτροπή για τη ΣΠΠΕΜ (2006), *Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities* [Θεματικό σχόλιο για την εκπαίδευση βάσει της Σύμβασης-πλαισίου για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων], ACFC/25DOC(2006)002.

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, εντός του πεδίου εφαρμογής των Συνθηκών (άρθρο 18 της ΣΛΕΕ, άρθρο 21 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων), απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγένειας. Τα εν λόγω άρθρα αφορούν όλους τους πολίτες της ΕΕ σε σχέση με τη διάταξη για την ευρωπαϊκή ιθαγένεια, καθώς και τους επί μακρόν διαμένοντες με ιθαγένεια τρίτης χώρας. Επιπλέον, το δίκαιο της ΕΕ απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, ιδίως στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων (οδηγία για τα δικαιώματα των πολιτών της Ένωσης [117], άρθρο 45 της ΣΛΕΕ) [118]. Οι υπήκοοι τρίτων χωρών, δηλαδή τα πρόσωπα που είναι πολίτες κράτους το οποίο δεν είναι μέλος της ΕΕ, όταν εμπίπτουν στον ορισμό του επί μακρόν διαμένοντος απολαμβάνουν δικαίωμα ίσης μεταχείρισης στους ίδιους σε γενικές γραμμές τομείς με εκείνους που καλύπτονται από τις οδηγίες κατά των διακρίσεων. Βάσει της οδηγίας για τους υπηκόους τρίτων χωρών, για να εμπίπτουν στον ορισμό του επί μακρόν διαμένοντος πρέπει, μεταξύ άλλων προϋποθέσεων, να έχουν συμπληρώσει πέντε έτη νόμιμης διαμονής [119]. Επίσης η οδηγία 2003/86/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (οδηγία για την οικογενειακή επανένωση) [120] επιτρέπει σε υπηκόους τρίτων χωρών που διαμένουν μόνιμα σε ένα κράτος να επανενωθούν με μέλη των οικογενειών τους, υπό ορισμένες προϋποθέσεις (βλ. επίσης ενότητα 9.5) [121]. Επιπλέον, η οδηγία για την ενιαία άδεια επίσης διασφαλίζει το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης των υπηκόων τρίτων χωρών υπό ορισμένες προϋποθέσεις [122].

117 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2004), Οδηγία 2004/38/ΕΚ, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών (ΕΕ L 158 της 30.4.2004, σ. 77).

118 Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (2018), *Making EU Citizens' Rights a Reality: National courts enforcing freedom of movement and related rights* [Υλοποίηση των δικαιωμάτων των πολιτών της ΕΕ: Τα εθνικά δικαστήρια επιβάλλουν την εφαρμογή της ελεύθερης κυκλοφορίας και των συναφών δικαιωμάτων], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

119 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Οδηγία 2003/109/ΕΚ, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες (ΕΕ L 16 της 23.1.2004, σ. 44).

120 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Οδηγία 2003/86/ΕΚ, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (ΕΕ L 251 της 3.10.2003 σ. 12).

121 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/98/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με ενιαία διαδικασία υποβολής αίτησης για τη χορήγηση στους υπηκόους τρίτων χωρών ενιαίας άδειας διαμονής και εργασίας στην επικράτεια κρατών μέλους και σχετικά με κοινό σύνολο δικαιωμάτων για τους εργαζομένους από τρίτες χώρες που διαμένουν νομίμως σε κράτος μέλος (οδηγία για την ενιαία άδεια) (ΕΕ L 343 της 23.12.2011, σ. 1).

122 Αυτόθι, άρθρο 12.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Chen* [123] εξετάζεται αν η κόρη μιας υπηκόου τρίτης χώρας είχε δικαίωμα διαμονής σε ένα κράτος μέλος της ΕΕ, ενώ είχε γεννηθεί σε άλλο κράτος μέλος του οποίου είχε την ιθαγένεια. Η μητέρα της, από την οποία ήταν εξαρτώμενη, ήταν υπήκοος τρίτης χώρας. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι, όταν ένα κράτος μέλος θέτει προϋποθέσεις σε πρόσωπα που αιτούνται τη χορήγηση ιθαγένειας και οι προϋποθέσεις αυτές πληρούνται, δεν επιτρέπεται σε άλλο κράτος μέλος να αμφισβητήσει το δικαίωμα αυτό όταν η μητέρα και το τέκνο υποβάλουν αίτημα διαμονής. Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να αρνηθεί το δικαίωμα διαμονής σε γονέα που έχει την επιμέλεια τέκνου που είναι πολίτης της Ένωσης, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο θα στερούσε το δικαίωμα διαμονής του τέκνου από κάθε πρακτική αποτελεσματικότητα.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η ΕΣΔΑ κατοχυρώνει για όλα τα πρόσωπα που ζουν εντός της δικαιοδοσίας ενός κράτους μέλους την απόλαυση των δικαιωμάτων τους, είτε είναι πολίτες του είτε όχι, συμπεριλαμβανομένων όσων ζουν εκτός της εθνικής επικράτειας, σε περιοχές που τελούν υπό τον ουσιαστικό έλεγχο κράτους μέλους. Όσον αφορά την εκπαίδευση, το ΕΔΔΑ κρίνει ότι η διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας και καθεστώτος μετανάστη ενδέχεται να συνιστά διάκριση.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Ponomaryovi κατά Βουλγαρίας* [124] αφορά το ζήτημα της επιβολής υποχρέωσης σε αλλοδαπούς υπηκόους χωρίς μόνιμη άδεια διαμονής να καταβάλλουν σχολικά δίδακτρα για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους. Καταρχήν, το ευρύ κατά κανόνα περιθώριο εκτίμησης το οποίο ισχύει στις υποθέσεις που αφορούν γενικά μέτρα οικονομικής ή κοινωνικής στρατηγικής, έπρεπε να περιοριστεί στον τομέα της εκπαίδευσης για δύο λόγους: α) το δικαίωμα στην εκπαίδευση απολαύει άμεσης προστασίας στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ και β) η εκπαίδευση είναι μια πολύ ιδιαίτερη μορφή δημόσιας υπηρεσίας, η οποία επιτελεί ευρύτερες κοινωνικές λειτουργίες. Κατά το ΕΔΔΑ, το περιθώριο εκτίμησης αυξάνεται σε συνάρτηση με την εκπαιδευτική βαθμίδα. Επομένως, μπορεί μεν η επιβολή (υψηλότερων) διδάκτρων σε αλλοδαπούς για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση να μη δικαιολογείται, στο επίπεδο όμως της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης κρίνεται απόλυτα δικαιολογημένη. Δεδομένης της σπουδαιότητας της

123 ΔΕΕ, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department*, 19 Οκτωβρίου 2004.

124 ΕΔΔΑ, *Ponomaryovi κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 5335/05, 21 Ιουνίου 2011, σκέψη 60.

δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την προσωπική ανάπτυξη και την κοινωνική και επαγγελματική ενσωμάτωση, στη συγκεκριμένη εκπαιδευτική βαθμίδα αρμόζει αυστηρότερος έλεγχος της αναλογικότητας της διαφορετικής μεταχείρισης. Το ΕΔΔΑ διευκρίνισε ότι δεν διατύπωσε άποψη στο ερώτημα αν ένα κράτος έχει δικαίωμα να στερεί από όλους τους αντικανονικούς μετανάστες τις εκπαιδευτικές παροχές που προσφέρει στους υπηκόους του και σε κάποιες περιορισμένες κατηγορίες αλλοδαπών. Στο πλαίσιο της εξέτασης των ιδιαίτερων περιστάσεων της υπόθεσης των προσφευγόντων, έκρινε ότι δεν είχαν καμία εφαρμογή «ζητήματα σχετικά με την ανάγκη να ανακοπεί ή να αντιστραφεί η ροή της παράνομης μετανάστευσης». Οι προσφεύγοντες δεν επιχείρησαν να καταχραστούν το βουλγαρικό εκπαιδευτικό σύστημα, δεδομένου ότι είχαν έρθει να ζήσουν στη Βουλγαρία σε πολύ νεαρή ηλικία μετά τον γάμο της μητέρας τους με Βούλγαρο, οπότε δεν είχαν άλλη επιλογή από το να πάνε σχολείο στη Βουλγαρία. Υπήρξε επομένως παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ.

3.4. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω αναπηρίας

Κύρια σημεία

- Κάθε διάκριση λόγω αναπηρίας απαγορεύεται από το ευρωπαϊκό δίκαιο (άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 14 της ΕΣΔΑ, άρθρο 1 του πρωτοκόλλου αριθ. 12 της ΕΣΔΑ).
- Οι διακρίσεις λόγω αναπηρίας βάσει του δικαίου της ΕΕ και του ΣτΕ περιλαμβάνουν επίσης περιπτώσεις «διακρίσεων λόγω σχέσης» (για παράδειγμα, εάν ένα παιδί υφίσταται διακρίσεις λόγω αναπηρίας των γονέων του).

Η αναπηρία είναι ένας από τους λόγους διακρίσεων που απαγορεύονται ρητά από το άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Η ΕΕ έχει κυρώσει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (ΣΗΕΔΑΑ) [125] και έχει αναπτύξει στρατηγική για τα δικαιώματα

125 Είναι η πρώτη φορά στην ιστορία που η ΕΕ έχει γίνει συμβαλλόμενο μέρος μιας διεθνούς συνθήκης για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ηνωμένα Έθνη, Σύμβαση για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, 13 Δεκεμβρίου 2006.

των ατόμων με αναπηρία 2021–2030 [126]. Η ΣΗΕΔΑΑ είναι πλέον σημείο αναφοράς για την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ σχετικά με τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας [127]. Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ αναγνωρίζεται επίσης ότι τα κράτη υποχρεούνται να διασφαλίζουν εύλογες προσαρμογές ώστε να παρέχουν στα άτομα με αναπηρίες την ευκαιρία να ασκούν πλήρως τα δικαιώματά τους [128].

Τουλάχιστον όσον αφορά την αναπηρία, αλλά όχι αποκλειστικά αυτή, το ΔΕΕ έχει δεχτεί ότι το ενωσιακό δίκαιο παρέχει προστασία και έναντι των λεγόμενων «διακρίσεων λόγω σχέσης», δηλαδή των διακρίσεων σε βάρος προσώπου που έχει σχέση με άλλο πρόσωπο το οποίο φέρει το προστατευόμενο χαρακτηριστικό, όπως η μητέρα ενός παιδιού με αναπηρίες, ή των διακρίσεων εις βάρος προσώπου λόγω της αναπηρίας του τέκνου του [129].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law* [130], το ΔΕΕ επισήμανε ότι η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση περιλαμβάνει ορισμένες διατάξεις με σκοπό να ληφθούν συγκεκριμένα υπόψη οι ανάγκες των ατόμων με αναπηρία. Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι η θεσπιζόμενη στην οδηγία αρχή της ίσης μεταχείρισης πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικά, δηλαδή ότι απαγορεύει μόνο τις άμεσες διακρίσεις λόγω αναπηρίας και αφορά αποκλειστικά τα άτομα με αναπηρία. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, η οδηγία δεν έχει εφαρμογή μόνο σε συγκεκριμένη κατηγορία προσώπων, αλλά στην ίδια τη φύση των διακρίσεων. Μια ερμηνεία η οποία περιορίζει την εφαρμογή της μόνο σε πρόσωπα με αναπηρία μπορεί να στερήσει από την οδηγία αυτή ένα σημαντικό μέρος της πρακτικής αποτελεσματικότητάς της και να μειώσει

126 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021), *Ένωση ισότητας: Στρατηγική για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία 2021-2030*, COM(2021) 101 final.

127 ΔΕΕ, C-312/11, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ιταλικής Δημοκρατίας*, 4 Ιουλίου 2013· ΔΕΕ, C-363/12, *Z. κατά A Government department και The Board of Management of a Community School* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 18 Μαρτίου 2014· ΔΕΕ, C-356/12, *Wolfgang Glatzel κατά Freistaat Bayern*, 22 Μαΐου 2014· ΔΕΕ, C-395/15, *Mohamed Daouidi κατά Bootes Plus SL και λοιπών*, 1 Δεκεμβρίου 2016· ΔΕΕ, C-406/15, *Petya Milkova κατά Izpalnitelen direktor na Agentsiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol*, 9 Μαρτίου 2017.

128 Βλ., για παράδειγμα, ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2012), Οδηγία 2012/29/ΕΕ, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας (οδηγία για τα δικαιώματα των θυμάτων) (ΕΕ L 315 της 14.11.2012, σ. 57), άρθρα 3 και 22.

129 ΔΕΕ, C-303/06, *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 17 Ιουλίου 2008.

130 ΔΕΕ, C-303/06, *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 17 Ιουλίου 2008.

την προστασία που θεωρείται ότι προσφέρει. Το ΔΕΕ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η οδηγία πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι η απαγόρευση των άμεσων διακρίσεων που θεσπίζεται βάσει των διατάξεών της δεν περιορίζεται μόνο στα άτομα με αναπηρίες. Κατά συνέπεια, όταν ο εργοδότης μεταχειρίζεται έναν εργαζόμενο που δεν έχει αναπηρία λιγότερο ευνοϊκά απ' ό,τι κάποιον άλλο εργαζόμενο σε ανάλογη κατάσταση λόγω του γεγονότος ότι ο πρώτος έχει παιδί με αναπηρία το οποίο φροντίζει, η μεταχείριση αυτή προσκρούει στην απαγόρευση των άμεσων διακρίσεων που θεσπίζει η οδηγία.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, υπάρχει ολοένα αυξανόμενη νομολογία για υποθέσεις διακρίσεων όσον αφορά την πρόσβαση στην εκπαίδευση σε βάρος παιδιών με αναπηρίες [131]. Στην παλαιότερη νομολογία τους επί του θέματος, τα όργανα της Σύμβασης τόνιζαν την ανάγκη τα παιδιά με αναπηρία να εκπαιδεύονται, όποτε είναι δυνατό, μαζί με άλλα παιδιά της ηλικίας τους [132]. Σε πιο πρόσφατες υποθέσεις, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει τη σημασία των εύλογων προσαρμογών στην εκπαίδευση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Çam κατά Τουρκίας* [133], μια μουσική ακαδημία είχε αρνηθεί να εγγράψει λόγω προβλημάτων όρασης μαθήτρια που πληρούσε τα κριτήρια εισαγωγής. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η δυσμενής διάκριση λόγω αναπηρίας κάλυπτε επίσης την άρνηση πρόβλεψης εύλογων προσαρμογών για τη διευκόλυνση της πρόσβασης στην εκπαίδευση από άτομα με αναπηρία (για παράδειγμα, προσαρμογή των μεθόδων διδασκαλίας ώστε να είναι προσιτές σε τυφλούς μαθητές) [134]. Στην παρούσα υπόθεση, οι αρμόδιες εθνικές αρχές δεν είχαν καταβάλει καμία προσπάθεια για να προσδιορίσουν τις ανάγκες της προσφεύγουσας και δεν είχαν εξηγήσει με ποιον τρόπο και γιατί η τύφλωσή της θα εμπόδιζε την πρόσβασή της στη μουσική εκπαίδευση. Ως εκ τούτου, η προσφεύγουσα είχε στερηθεί, χωρίς αντικειμενική και λογική αιτιολόγηση,

131 Συμβούλιο της Ευρώπης, ΕΔΔΑ (2021), *Guide on Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights – Right to education* [Οδηγός σχετικά με το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Δικαίωμα στην εκπαίδευση], 31 Αυγούστου 2021.

132 ΕΔΔΑ, *Klerks κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 25212/94, 4 Ιουλίου 1995· ΕΔΔΑ, *McIntyre κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 29046/95, 21 Οκτωβρίου 1998.

133 ΕΔΔΑ, *Çam κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 51500/08, 23 Φεβρουαρίου 2016.

134 Για το δικαίωμα των αυτιστικών παιδιών στην εκπαίδευση, βλ. ΕΔΔΑ, *Dupin κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 2282/17, 18 Δεκεμβρίου 2018.

το ευεργέτημα της εκπαίδευσης στη μουσική ακαδημία αποκλειστικά και μόνο λόγω της οπτικής της αναπηρίας, κατά παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1.

Στην υπόθεση *G.L. κατά Ιταλίας* [135], μια αυτιστική μαθήτρια στερήθηκε τη θεσμοθετημένη εξειδικευμένη μαθησιακή υποστήριξη για τα δύο πρώτα έτη του δημοτικού σχολείου. Οι αρχές δεν επιδίωξαν να προσδιορίσουν τις πραγματικές της ανάγκες ούτε να της παράσχουν εξατομικευμένη στήριξη, ώστε να μπορέσει να συνεχίσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση υπό συνθήκες που θα ήταν, στο μέτρο του δυνατού, ισοδύναμες με εκείνες υπό τις οποίες φοιτούσαν άλλα παιδιά στο ίδιο σχολείο. Το ΕΔΔΑ επισήμανε επίσης ότι η δυσμενής διάκριση την οποία υπέστη η προσφεύγουσα ήταν ακόμη σοβαρότερη, δεδομένου ότι έλαβε χώρα στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, η οποία αποτελεί το θεμέλιο της εκπαίδευσης και της κοινωνικής ένταξης των παιδιών παρέχοντάς τους την πρώτη εμπειρία συμβίωσης σε μια κοινότητα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1.

Το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει επίσης υποθέσεις στις οποίες η αναπηρία ενός γονέα είχε επηρεάσει τα γονικά δικαιώματα ή τις επαφές του με τα τέκνα του [136], και στις οποίες ένας γονέας είχε υποστεί διακρίσεις λόγω σχέσης, εξαιτίας της αναπηρίας του παιδιού του [137].

Σύμφωνα με την ΕΕΚΔ, είναι αποδεκτό κατά την εφαρμογή του άρθρου 17 παράγραφος 2 του ΕΚΧ να γίνεται διάκριση μεταξύ παιδιών με και χωρίς αναπηρία. Θα πρέπει, ωστόσο, ο κανόνας να είναι η ένταξη των παιδιών με αναπηρία σε γενικά σχολεία, στα οποία θα γίνονται κατάλληλες διευθετήσεις ώστε να καλύπτονται οι ειδικές ανάγκες τους, και τα ειδικά σχολεία πρέπει να αποτελούν την εξαίρεση [138]. Επίσης, στα παιδιά που πηγαίνουν σε σχολεία ειδικής αγωγής τα οποία πληρούν τα οριζόμενα στο άρθρο 17 παράγραφος 2 του ΕΚΧ πρέπει να παρέχεται επαρκής εκπαίδευση και κατάρτιση ώστε ο αριθμός των μαθητών που αποφοιτούν από ειδικά σχολεία να ισοδυναμεί κατ' αναλογία με τον αριθμό των παιδιών που αποφοιτούν από

135 ΕΔΔΑ, *G.L. κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 59751/15, 10 Σεπτεμβρίου 2020.

136 Βλ. ΕΔΔΑ, *Cînța κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 3891/19, 18 Φεβρουαρίου 2020· ΕΔΔΑ, *Kocherov και Sergeyeva κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 16899/13, 29 Μαρτίου 2016.

137 ΕΔΔΑ, *Guberina κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 23682/13, 22 Μαρτίου 2016.

138 ΕΕΚΔ, *International Association Autism Europe (IAAE) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003.

γενικά σχολεία [139]. Τα κράτη πρέπει να καταβάλλουν επαρκείς προσπάθειες για την προώθηση της ένταξης των παιδιών με νοητική αναπηρία στη γενική πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση [140].

Η ΣΗΕΔΑΑ επαναλαμβάνει ορισμένες από τις αρχές της ΣΔΠ, όπως το συμφέρον του παιδιού ως πρωταρχικό μέλημα και το δικαίωμα ακρόασης (άρθρο 7 παράγραφοι 2 και 3). Υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη «να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για να εγγυηθούν ότι τα παιδιά με αναπηρία απολαμβάνουν όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες σε ισότιμη βάση με τα άλλα παιδιά» (άρθρο 7 παράγραφος 1). Η επιτροπή ΣΔΠ κρίνει ότι η απόλαυση μιας πλήρους και αξιοπρεπούς ζωής σε συνθήκες που διασφαλίζουν την αξιοπρέπεια, προάγουν την αυτάρκεια και διευκολύνουν την ενεργό συμμετοχή στην κοινότητα αποτελεί τη βασική αρχή για την εφαρμογή της ΣΔΠ όσον αφορά τα παιδιά με αναπηρία [141].

3.5. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω άλλων προστατευόμενων χαρακτηριστικών

Κύρια σημεία

- Σύμφωνα με το ευρωπαϊκό δίκαιο, απαγορεύονται οι διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου και χαρακτηριστικών φύλου. Οι διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού απαγορεύονται επίσης ρητά σε όλες τις πρόσφατες συμβάσεις και τα πρότυπα του ΣτΕ που προστατεύουν τα δικαιώματα των παιδιών.
- Στο πλαίσιο της νομοθεσίας της ΕΕ για την απαγόρευση των διακρίσεων, η προστασία από τις διακρίσεις λόγω ηλικίας είναι περιορισμένη.
- Το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει την ηλικία ως βάση διακρίσεων και έχει επίσης ασχοληθεί με άλλους λόγους διακρίσεων, όπως η γλώσσα, η συγγένεια ή οι διακρίσεις εις βάρος παιδιών που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους.

139 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008.

140 ΕΕΚΔ, *Διεθνής Ομοσπονδία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (FIDH) και Inclusion Europe κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 141/2017, 9 Οκτωβρίου 2020· βλ. επίσης ΕΕΚΔ, *MDAC κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 109/2014, 4 Ιουλίου 2018.

141 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2006), General Comment No. 9 — The rights of children with disabilities [Γενικό σχόλιο αριθ. 9 — Τα δικαιώματα των παιδιών με αναπηρία], CRC/C/GC/9, 27 Φεβρουαρίου 2007, παράγραφος 11.

Το άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω άλλων χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά, όπως η ηλικία, το φύλο, τα γενετικά χαρακτηριστικά, η γλώσσα ή ο γενετήσιος προσανατολισμός.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η προστασία από τις διακρίσεις για τις λεσβίες, τους ομοφυλόφιλους, τους αμφιφυλόφιλους, τα τρανς, κουίρ και ίντερσεξ άτομα (ΛΟΑΤΚΙ) εμπίπτει σε διαφορετικά νομικά πλαίσια ανάλογα με το αν οι διακρίσεις οφείλονται στον γενετήσιο προσανατολισμό, για τον οποίο ισχύει το νομικό πλαίσιο κατά των διακρίσεων, ή στο φύλο, συμπεριλαμβανομένου του επαναπροσδιορισμού του φύλου, για το οποίο είναι συναφές το νομικό πλαίσιο για την ισότητα των φύλων. Ο γενετήσιος προσανατολισμός, η ταυτότητα/έκφραση φύλου και τα χαρακτηριστικά φύλου ανήκουν στους απαγορευόμενους λόγους διακρίσεων. Το ΔΕΚ έχει αποφανθεί ότι η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω φύλου μπορεί επίσης να περιλαμβάνει περιπτώσεις επαναπροσδιορισμού φύλου [142].

Τα παιδιά μπορούν να αυτοπροσδιοριστούν ως λεσβίες, ομοφυλόφιλοι, αμφιφυλόφιλοι, τρανς, μη δυαδικά ως προς το φύλο, ίντερσεξ και κουίρ άτομα [143] ή να ανήκουν σε «οικογένειες ουράνιο τόξο», οι οποίες περιλαμβάνουν γονείς ΛΟΑΤΚΙ. Η ΕΕ έχει εγκρίνει τη στρατηγική για την ισότητα των ΛΟΑΤΚΙ, η οποία αναγνωρίζει τις διακρίσεις που αντιμετωπίζουν τα παιδιά ΛΟΑΤΚΙ ή τα παιδιά σε οικογένειες «ουράνιο τόξο» [144]. Λόγω των διαφορών μεταξύ των εθνικών νομοθεσιών των κρατών μελών, η οικογενειακή κατάσταση ενδέχεται να μην αναγνωρίζεται πάντοτε σε κάποιο άλλο κράτος μέλος [145]. Από μικρή ηλικία, τα παιδιά ΛΟΑΤΚΙ, οι νέοι και οι οικογένειες «ουράνιο τόξο» μπορεί να εκτίθενται σε στιγματισμό και διακρίσεις. Αυτό επηρεάζει τις εκπαιδευτικές επιδόσεις και τις προοπτικές απασχόλησής τους, καθώς και την καθημερινή τους ζωή, την ευεξία και την ψυχική τους υγεία [146].

142 Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΕ, C-13/94, *P κατά S και Cornwall County Council*, 30 Απριλίου 1996· ΔΕΕ, C-117/01, *K. B. κατά National Health Service Pensions Agency*, 7 Ιανουαρίου 2004.

143 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), *Ένωση ισότητας: Στρατηγική για την ισότητα των ΛΟΑΤΚΙ 2020-2025*, COM(2020) 698 final, 12 Νοεμβρίου 2020.

144 Αυτόθι.

145 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2021), *Obstacles to the free movement of rainbow families in the EU* [Εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία των οικογενειών «ουράνιο τόξο» στην ΕΕ], PE 671.505, Μάρτιος 2021.

146 Βλ. επίσης ΕΕ, Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (2020), *A long way to go for LGBTI equality* [Ο δρόμος για την ισότητα των ΛΟΑΤΙ είναι μακρύς], 14 Μαΐου 2020.

Η οδηγία της ΕΕ για τα δικαιώματα των θυμάτων απαιτεί τα θύματα εγκληματών μίσους, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών ΛΟΑΤΚΙ, να τυγχάνουν της δέουσας πληροφόρησης, υποστήριξης και προστασίας και να είναι ικανά να συμμετέχουν στην ποινική διαδικασία [147]. Προβλέπει ότι τα θύματα της εγκληματικότητας θα πρέπει να αναγνωρίζονται και να αντιμετωπίζονται με σεβασμό, ευαισθησία και επαγγελματική προσέγγιση χωρίς διακρίσεις, μεταξύ άλλων, λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου και έκφρασης φύλου.

Οι διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού απαγορεύονται σε όλες τις πρόσφατες συμβάσεις και τα πρότυπα του ΣτΕ που προστατεύουν τα δικαιώματα των παιδιών. Για παράδειγμα, το άρθρο 2 της Σύμβασης του Λανθαρότε ορίζει ρητά ότι όλα τα θύματα σεξουαλικής βίας απολαύουν της προστασίας της Σύμβασης χωρίς διακρίσεις για οποιονδήποτε λόγο, συμπεριλαμβανομένου του γενετήσιου προσανατολισμού. Στις *κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη* επισημαίνεται επίσης, ως θεμελιώδης αρχή, ότι τα δικαιώματα των παιδιών πρέπει να διασφαλίζονται χωρίς διακρίσεις για οποιονδήποτε λόγο, όπως, μεταξύ άλλων, το φύλο, ο γενετήσιος προσανατολισμός και η ταυτότητα φύλου.

Μολονότι δεν αναφέρονται ρητά στην ΕΣΔΑ, ο γενετήσιος προσανατολισμός και η ταυτότητα φύλου αποτελούν προστατευόμενα χαρακτηριστικά που περιλαμβάνονται σε «κάθε άλλη κατάσταση» σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις της ΕΣΔΑ [148]. Το ΕΔΔΑ έχει επίσης αναγνωρίσει τον ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα σχολεία και οι εκπαιδευτικές αρχές στην προστασία των παιδιών από την ομοφοβία [149].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Bayev και λοιποί κατά Ρωσίας* [150], τρεις ακτιβιστές των δικαιωμάτων των ομοφυλοφίλων προσέφυγαν κατά της

147 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2012), Οδηγία 2012/29/ΕΕ, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαισίου 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 315 της 14.11.2012, σ. 57), άρθρο 22.

148 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *X και λοιποί κατά Αυστρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 19010/07, 19 Φεβρουαρίου 2013.

149 ΕΔΔΑ, *Bayev και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 67667/09, 20 Ιουνίου 2017, σκέψη 82· βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Vejdeland και λοιποί κατά Σουηδίας*, προσφυγή αριθ. 1813/07, 9 Φεβρουαρίου 2012.

150 ΕΔΔΑ, *Bayev και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 67667/09, 20 Ιουνίου 2017.

ρωσικής νομοθεσίας που απαγορεύει την «προώθηση της ομοφυλοφιλίας σε ανήλικους», γνωστής και ως «νόμος για την ομοφυλοφιλική προπαγάνδα». Σε μια σειρά νομοθετικών πράξεων, η «προώθηση μη παραδοσιακών σεξουαλικών σχέσεων» μεταξύ των παιδιών τιμωρείται με πρόστιμο. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι, μολονότι οι επίμαχοι νόμοι αποσκοπούσαν κυρίως στην προστασία των παιδιών, τα όρια των νόμων αυτών δεν είχαν καθοριστεί σαφώς και η εφαρμογή τους ήταν αυθαίρετη. Επιπλέον, ο ίδιος ο σκοπός των νόμων και ο τρόπος με τον οποίο διατυπώθηκαν και εφαρμόστηκαν στην περίπτωση των προσφευγόντων συνιστούσε δυσμενή διάκριση και, συνολικά, δεν εξυπηρετούσε κανένα θεμιτό δημόσιο συμφέρον. Πράγματι, με τη θέσπιση τέτοιων νόμων, οι αρχές ενίσχυσαν τον στιγματισμό και τις προκαταλήψεις και ενθάρρυναν την ομοφοβία, η οποία είναι ασυμβίβαστη με τις αξίες μιας δημοκρατικής κοινωνίας [151].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Α.Μ. και λοιποί κατά Ρωσίας* [152] αφορούσε τον περιορισμό των γονικών δικαιωμάτων της προσφεύγουσας και τη στέρηση της επικοινωνίας με τα τέκνα της χωρίς τον απαιτούμενο έλεγχο, διότι κατά τον χρόνο εκείνο βρισκόταν σε διαδικασία φυλομετάβασης. Το ΕΔΔΑ δεν βρήκε κανένα αποδεικτικό στοιχείο δυνητικής ζημίας για τα παιδιά από τη μετάβαση και έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν είχαν εξετάσει επαρκώς τις ιδιαίτερες περιστάσεις της οικογένειας. Επιπλέον, η απόφαση στηριζόταν σαφώς στην ταυτότητα φύλου της προσφεύγουσας και, ως εκ τούτου, συνιστούσε δυσμενή διάκριση, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, εξεταζόμενου μεμονωμένα και σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ.

Οι διακρίσεις λόγω ηλικίας είναι ένα άλλο είδος διακρίσεων που θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα παιδιά. Στο πλαίσιο της ισχύουσας νομοθεσίας της ΕΕ για την απαγόρευση των διακρίσεων, η προστασία από τις διακρίσεις λόγω ηλικίας είναι περιορισμένη. Επί του παρόντος, η ηλικία προστατεύεται μόνο στο πλαίσιο της πρόσβασης στην απασχόληση και την εργασία.

Η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση τυγχάνει εφαρμογής στα παιδιά που έχουν εκ του νόμου δικαίωμα να εργάζονται. Μολονότι στην κυρωθείσα

151 Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών των κρατών μελών σχετικά με μέτρα για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου, CM/Rec(2010)5.

152 ΕΔΔΑ, *Α.Μ. και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 47220/19, 6 Ιουλίου 2021.

από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ Σύμβαση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας «περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν» [153] ορίζεται το 15ο έτος ως κατώτατο όριο ηλικίας, εξακολουθούν να υπάρχουν διαφορές μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ ως προς το εν λόγω κατώτατο όριο [154]. Το άρθρο 6 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση επιτρέπει στα κράτη μέλη να προβλέπουν δικαιολογημένη διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας. Η εν λόγω διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστά διάκριση εφόσον δικαιολογείται αντικειμενικά και λογικά από έναν θεμιτό στόχο και εφόσον τα μέσα επίτευξης του στόχου αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία. Όσον αφορά τα παιδιά και τους νέους, αυτή η διαφορετική μεταχείριση μπορεί, για παράδειγμα, να περιλαμβάνει την καθιέρωση ειδικών συνθηκών για την πρόσβαση στην επαγγελματική κατάρτιση, την απασχόληση και την εργασία, προκειμένου να ευνοείται η επαγγελματική τους ένταξη ή να εξασφαλίζεται η προστασία τους.

Στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ και στο άρθρο 1 του πρωτοκόλλου αριθ. 12 της ΕΣΔΑ η «ηλικία» δεν μνημονεύεται ρητά στον κατάλογο των χαρακτηριστικών βάσει των οποίων απαγορεύεται κάθε διάκριση. Το ΕΔΔΑ, ωστόσο, έχει εξετάσει ζητήματα διακρίσεων λόγω ηλικίας σε σχέση με διάφορα δικαιώματα που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ, αναγνωρίζοντας με αυτόν τον τρόπο εμμέσως την ηλικία ως «άλλη κατάσταση». Στις υποθέσεις *D.G. κατά Ιρλανδίας* [155] και *Bouamar κατά Βελγίου* [156], για παράδειγμα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρχε διαφορετική μεταχείριση μεταξύ ενηλίκων και παιδιών στα συστήματα απονομής δικαιοσύνης των αντίστοιχων χωρών όσον αφορά την κράτηση, κάτι το οποίο συνδέεται με την εφαρμογή της ΕΣΔΑ. Αυτή η διαφορετική μεταχείριση ήταν απόρροια του γεγονότος ότι η κράτηση έχει τιμωρητικό σκοπό στην περίπτωση των ενηλίκων και προληπτικό σκοπό στην περίπτωση των παιδιών. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ δέχθηκε την «ηλικία» ως αντικειμενική και λογική αιτιολόγηση για κάθε διαφορετική μεταχείριση.

Το ΕΔΔΑ έχει ασχοληθεί με τις διακρίσεις σε βάρος παιδιών σε ποικίλες άλλες περιστάσεις πέραν των προαναφερομένων, για παράδειγμα διακρίσεις

153 Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ) (1973), Σύμβαση «περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν», αριθ. 138.

154 Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνωμόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, O'Dempsey D. και Beale A. (2011), *Age and employment* [Ηλικία και απασχόληση], Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

155 ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 39474/98, 16 Μαΐου 2002.

156 ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988.

λόγω γλώσσας [157] ή διακρίσεις εις βάρος παιδιών που έχουν γεννηθεί χωρίς γάμο των γονέων τους [158].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Fabris κατά Γαλλίας* [159], ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι δεν του επιτράπηκε να υπαχθεί στις ευεργετικές διατάξεις νόμου με τον οποίο αναγνωρίζονται στα «εξώγαμα τέκνα» ταυτόσημα κληρονομικά δικαιώματα με τα γνήσια τέκνα, ο οποίος θεσπίστηκε το 2001 σε συνέχεια της απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Mazurek κατά Γαλλίας* [160] το 2000. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο θεμιτός σκοπός της προστασίας των κληρονομικών δικαιωμάτων του ετεροθαλούς αδελφού και της ετεροθαλούς αδελφής του προσφεύγοντος δεν υπερισχύει του δικαιώματος του προσφεύγοντος να έχει μερίδιο στην περιουσία της μητέρας του. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, η διαφορετική μεταχείριση συνιστούσε διάκριση δεδομένου ότι δεν βασιζόταν σε αντικειμενική και λογική αιτιολόγηση. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι συνέτρεχε παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ [161].

Το άρθρο 2 της ΣΔΠ απαγορεύει τις διακρίσεις εις βάρος παιδιών με βάση έναν ενδεικτικό κατάλογο χαρακτηριστικών, στα οποία συγκαταλέγεται και η «γέννηση». Το άρθρο 2 ορίζει ότι:

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεούνται να σέβονται τα δικαιώματα, που αναφέρονται στην παρούσα Σύμβαση και να τα εγγυώνται σε κάθε παιδί που υπάγεται στη δικαιοδοσία τους, χωρίς καμία διάκριση φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων του παιδιού ή των γονέων του ή των νόμιμων εκπροσώπων του ή της εθνικής, εθνικιστικής ή κοινωνικής καταγωγής τους, της περιουσιακής

157 ΕΔΔΑ, *«Σχετικά με ορισμένες πτυχές της νομοθεσίας για το γλωσσικό καθεστώς στην εκπαίδευση στο Βέλγιο» κατά Βελγίου*, προσφυγές αριθ. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 και 2126/64, 23 Ιουλίου 1968.

158 ΕΔΔΑ, *Fabris κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 16574/08, 7 Φεβρουαρίου 2013· ΕΔΔΑ, *Wolter και Sarfert κατά Γερμανίας*, προσφυγές αριθ. 59752/13 και 66277/13, 14 Δεκεμβρίου 2017· ΕΔΔΑ, *Mazurek κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 34406/97, 1 Φεβρουαρίου 2000.

159 ΕΔΔΑ, *Mazurek κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 34406/97, 1 Φεβρουαρίου 2000· ΕΔΔΑ, *Fabris κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 16574/08, 7 Φεβρουαρίου 2013.

160 ΕΔΔΑ, *Mazurek κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 34406/97, 1 Φεβρουαρίου 2000.

161 ΕΔΔΑ, *Fabris κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 16574/08, 7 Φεβρουαρίου 2013.

τους κατάστασης, της ανικανότητάς τους, της γέννησής τους ή οποιασδήποτε άλλης κατάστασης.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα ώστε να προστατεύεται αποτελεσματικά το παιδί έναντι κάθε μορφής διάκρισης ή κύρωσης, βασισμένης στη νομική κατάσταση, στις δραστηριότητες, στις εκφρασμένες απόψεις ή στις πεποιθήσεις των γονέων του, των νόμιμων εκπροσώπων του ή των μελών της οικογένειάς του.

4
Ζητήματα προσωπικής ταυτότητας

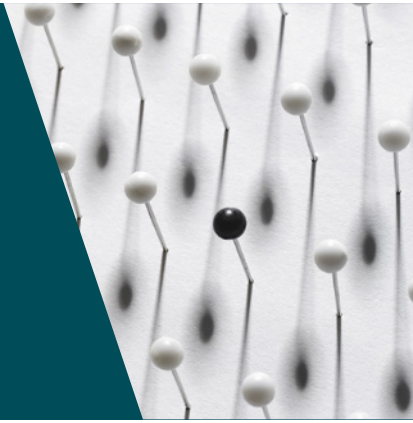

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 7 (δικαίωμα στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής)	**Εγγραφή στο ληξιαρχείο μετά τη γέννηση και δικαίωμα ονόματος**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) ΣΠΠΕΜ, άρθρο 11 (δικαίωμα χρήσης του επωνύμου στην πρωτότυπη γλώσσα) Ευρωπαϊκή σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη), άρθρο 11 παράγραφος 3 (διατήρηση του αρχικού επωνύμου υιοθετημένου παιδιού) ΕΔΔΑ, *Johansson κατά Φινλανδίας*, προσφυγή αριθ. 10163/02, 2007 (άρνηση ληξιαρχικής εγγραφής ονόματος που έχει δοθεί προγενέστερα σε άλλα πρόσωπα)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 7 (δικαίωμα στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής)	**Δικαίωμα στην προσωπική ταυτότητα**	ΕΣΔΑ, άρθρο 6 (δίκαιη δίκη) και 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) Ευρωπαϊκή σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη), άρθρο 22 παράγραφος 3 ΕΔΔΑ, *Mikulić κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 53176/99, 2002

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
		ΕΔΔΑ, *Mizzi κατά Μάλτας*, προσφυγή αριθ. 26111/02, 2006 (άρνηση δυνατότητας αμφισβήτησης της πατρότητας) ΕΔΔΑ, *Mennesson κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 65192/11, 2014 (παρένθετη μητρότητα όπου ο βιολογικός πατέρας είναι ο προβλεπόμενος πατέρας) ΕΔΔΑ, *Valdís Fjölnisdóttir και λοιποί κατά Ισλανδίας*, προσφυγή αριθ. 71552/17, 2021
ΣΕΕ, άρθρο 9 ΣΛΕΕ, άρθρο 20 ΔΕΕ, C-34/09, *Gerardo Ruiz Zambrano κατά Office national de l'emploi (ONEm)*, 2011 (δικαίωμα διαμονής υπηκόου τρίτης χώρας με ανήλικα παιδιά που είναι πολίτες της ΕΕ) ΔΕΕ, C-221/17, *Tjebbes και λοιποί κατά Minister van Buitenlandse Zaken*, 2019 ΔΕΕ, C-165/14, *Alfredo Rendón Marín κατά Administración del Estado*, 2016 Οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία (2004/38/ΕΚ)	**Ιθαγένεια**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 Ευρωπαϊκή σύμβαση για την ιθαγένεια Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την αποφυγή της ανιθαγένειας σε σχέση με τη διαδοχή κρατών Ευρωπαϊκή σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη), άρθρο 12 ΕΔΔΑ, *Genovese κατά Μάλτας*, προσφυγή αριθ. 53124/09, 2011 (αυθαίρετη άρνηση χορήγησης ιθαγένειας σε τέκνο που γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων του)

Τα ζητήματα προσωπικής ταυτότητας δεν έχουν εξεταστεί γενικά σε επίπεδο ΕΕ, λόγω της περιορισμένης αρμοδιότητας της ΕΕ στο συγκεκριμένο πεδίο. Ωστόσο, το ΔΕΕ έχει αποφανθεί σχετικά με το δικαίωμα ενός προσώπου του οποίου το όνομα έχει αναγνωριστεί σε ένα κράτος μέλος να αναγνωρίζεται και από άλλα κράτη μέλη, βάσει της αρχής της ελεύθερης κυκλοφορίας. Επίσης έχει εκδικάσει υποθέσεις που αφορούν τις πτυχές της ιθαγένειας και της διαμονής υπό το πρίσμα του άρθρου 20 της ΣΛΕΕ. Το ΣτΕ, ιδίως μέσω της νομολογίας του ΕΔΔΑ, έχει ερμηνεύσει και εξειδικεύσει την εφαρμογή αρκετών θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πεδίο της προσωπικής ταυτότητας. Ως εκ τούτου, οι ενότητες που ακολουθούν επικεντρώνονται στο δίκαιο του ΣτΕ.

Το παρόν κεφάλαιο δεν αφορά κάποιο συγκεκριμένο θεμελιώδες δικαίωμα. Αντ' αυτού, παρουσιάζει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ζητημάτων που άπτονται των θεμελιωδών δικαιωμάτων και σχετίζονται με την ταυτότητα, όπως η εγγραφή στο ληξιαρχείο και το δικαίωμα ονόματος (ενότητα 4.1), το δικαίωμα να γνωρίζει κάποιος την καταγωγή του (ενότητα 4.2) και το δικαίωμα της ιθαγένειας (ενότητα 4.3). Σε άλλα κεφάλαια εξετάζονται αρκετά συναφή θέματα, ιδίως σχετικά με τη σεξουαλική κακοποίηση (κεφάλαιο 7.1.3) και την προστασία δεδομένων (κεφάλαιο 10). Κάποια από τα δικαιώματα αυτά, όπως το δικαίωμα ονόματος, έχουν κυρίως αξιωθεί ως γονικά δικαιώματα, η ίδια προσέγγιση όμως μπορεί εύκολα να μεταφερθεί και στα ίδια τα παιδιά, δεδομένων των επιπτώσεων και στα δικά τους δικαιώματα.

4.1. Εγγραφή στο ληξιαρχείο μετά τη γέννηση και δικαίωμα ονόματος

Κύριο σημείο

- Η άρνηση ληξιαρχικής καταχώρισης ονόματος ως ακατάλληλου για ένα παιδί παρότι είναι αποδεκτό από την οικογένεια ενδέχεται να συνιστά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής).

Σε αντίθεση με τις Συνθήκες των Ηνωμένων Εθνών (π.χ. άρθρο 24 παράγραφος 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα [162], άρθρο 7 παράγραφος 1 της ΣΔΠ και άρθρο 18 της ΣΗΕΔΑΑ), οι ευρωπαϊκές πράξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν προβλέπουν ρητά το δικαίωμα εγγραφής στο ληξιαρχείο αμέσως μετά τη γέννηση ή το δικαίωμα ονοματοδοσίας από τη στιγμή της γέννησης.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων κατοχυρώνει το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή. Σύμφωνα με το επεξηγηματικό σημείωμα του Χάρτη, «τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο άρθρο 7 αντιστοιχούν στα δικαιώματα που

162 Ηνωμένα Έθνη (1996), Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, το οποίο εγκρίθηκε και τέθηκε προς υπογραφή, κύρωση και προσχώρηση με το ψήφισμα 2200Α (XXI) της Γενικής Συνέλευσης, της 16ης Δεκεμβρίου 1966, και τέθηκε σε ισχύ στις 23 Μαρτίου 1976, σύμφωνα με το άρθρο 49.

κατοχυρώνονται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ». Το δικαίωμα ονόματος έχει εξεταστεί από το ΔΕΕ υπό το πρίσμα της ελεύθερης κυκλοφορίας. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας δεν επιτρέπει σε κράτος μέλος της ΕΕ να αρνηθεί την αναγνώριση του επωνύμου τέκνου που δηλώθηκε σε άλλο κράτος μέλος του οποίου το τέκνο είναι υπήκοος ή στο οποίο το τέκνο γεννήθηκε και έχει κατοικήσει [163].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η άρνηση εγγραφής ενός παιδιού στο ληξιαρχείο μετά τη γέννηση ενδέχεται να αντίκειται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το όνομα ως «μέσο αναγνώρισης ενός προσώπου εντός της οικογένειάς του και του κοινωνικού του περίγυρου» εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ [164]. Το όνομα [165] και το επώνυμο [166] που επιλέγουν να δώσουν οι γονείς στο παιδί τους είναι ένα θέμα που ανήκει στην ιδιωτική τους ζωή. Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι η άρνηση των κρατικών αρχών να εγγράψουν στο ληξιαρχείο το όνομα που επέλεξαν οι γονείς, λόγω της ενδεχόμενης ζημίας ή βλάβης που θα μπορούσε να προκαλέσει το όνομα στο παιδί, δεν παραβιάζει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ [167]. Ωστόσο, η άρνηση εγγραφής στο ληξιαρχείο ονόματος το οποίο, αφενός, δεν είναι ακατάλληλο για ένα παιδί και, αφετέρου, έχει ήδη γίνει δεκτό ενδέχεται να συνιστά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Johansson κατά Φινλανδίας* [168], οι αρχές αρνήθηκαν να εγγράψουν το όνομα «Axl Mick», επειδή η γραφή δεν συμμορφωνόταν με τη φινλανδική πρακτική ονοματοδοσίας. Το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι έπρεπε να ληφθεί δεόντως υπόψη το συμφέρον του παιδιού και ότι η διατήρηση της εθνικής πρακτικής ονοματοδοσίας εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον. Ωστόσο, διαπίστωσε ότι το όνομα είχε γίνει δεκτό για επίσημη εγγραφή στο ληξιαρχείο σε άλλες περιπτώσεις και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να θεωρηθεί ακατάλληλο για ένα παιδί. Δεδομένου

163 Βλ. ΔΕΕ, C-148/02, *Carlos Garcia Avello κατά État belge*, 2 Οκτωβρίου 2003· ΔΕΕ, C-353/06, *Stefan Grunkin και Dorothee Regina Paul* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 14 Οκτωβρίου 2008.

164 ΕΔΔΑ, *Guillot κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 22500/93, 24 Οκτωβρίου 1993, σκέψη 21.

165 ΕΔΔΑ, *Johansson κατά Φινλανδίας*, προσφυγή αριθ. 10163/02, 6 Σεπτεμβρίου 2007, σκέψη 28· ΕΔΔΑ, *Guillot κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 22500/93, 24 Οκτωβρίου 1993, σκέψη 22.

166 ΕΔΔΑ, *Cusan και Fazzo κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 77/07, 7 Ιανουαρίου 2014, σκέψη 56.

167 ΕΔΔΑ, *Guillot κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 22500/93, 24 Οκτωβρίου 1993, σκέψη 27.

168 ΕΔΔΑ, *Johansson κατά Φινλανδίας*, προσφυγή αριθ. 10163/02, 6 Σεπτεμβρίου 2007.

ότι το όνομα είχε ήδη γίνει δεκτό στη Φινλανδία και δεν είχε διατυπωθεί ο ισχυρισμός ότι το εν λόγω όνομα είχε επηρεάσει αρνητικά την πολιτισμική και γλωσσική ταυτότητα του κράτους, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η παράμετρος του δημόσιου συμφέροντος δεν υπερισχύει του συμφέροντος του παιδιού να εγγραφεί στο ληξιαρχείο με το όνομα που είχε επιλεγεί. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι αυτός καθαυτός ο κανόνας να δίδεται στα νόμιμα τέκνα το επώνυμο του συζύγου κατά την εγγραφή τους στο ληξιαρχείο δεν παραβιάζει την ΕΣΔΑ. Ωστόσο, η στέρηση κάθε δυνατότητας απόκλισης από αυτόν τον γενικό κανόνα κρίθηκε ότι είναι υπερβολικά αυστηρή και ότι εισάγει διακρίσεις για τις γυναίκες και, ως εκ τούτου, συνιστά παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ [169].

Το άρθρο 11 της ΣΠΠΕΜ αναγνωρίζει σε κάθε πρόσωπο που ανήκει σε εθνική μειονότητα το δικαίωμα να χρησιμοποιεί το επίθετό του (το πατρώνυμό του) και τα ονόματά του στη μειονοτική γλώσσα, καθώς και το δικαίωμα της επίσημης αναγνώρισής τους, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται από το νομικό σύστημα.

Το άρθρο 11 παράγραφος 3 της αναθεωρημένης Ευρωπαϊκής σύμβασης περί της υιοθεσίας παιδιών (Σύμβαση περί υιοθεσίας) προβλέπει ότι στα συμβαλλόμενα μέρη παρέχεται η δυνατότητα να διατηρείται το αρχικό επώνυμο του υιοθετημένου παιδιού [170], κατ' εξαίρεση του γενικού κανόνα που προβλέπει ότι η νομική σχέση μεταξύ του υιοθετημένου παιδιού και της αρχικής οικογένειάς του διακόπτεται.

169 ΕΔΔΑ, *Cusan και Fazzo κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 77/07, 7 Ιανουαρίου 2014, σκέψη 67.

170 Συμβούλιο της Ευρώπης (2008), Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη), CETS αριθ. 202, 27 Νοεμβρίου 2008.

4.2. Δικαίωμα να γνωρίζει το άτομο την καταγωγή του

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα ενός παιδιού να γνωρίζει την καταγωγή του εμπίπτει στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής του.
- Η αναγνώριση της πατρότητας προϋποθέτει την προσεκτική στάθμιση του δικαιώματος του παιδιού να γνωρίζει την καταγωγή του έναντι των συμφερόντων του τεκμαιρόμενου ή φερόμενου πατέρα, καθώς και έναντι του γενικού συμφέροντος.
- Ένα υιοθετημένο παιδί έχει δικαίωμα πρόσβασης σε πληροφορίες που αφορούν την καταγωγή του. Στους βιολογικούς γονείς μπορεί να αναγνωρίζεται το νομικό δικαίωμα να μη γνωστοποιούν την ταυτότητά τους, χωρίς ωστόσο το δικαίωμα αυτό να ισοδυναμεί με απόλυτο δικαίωμα εναντίωσης.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ περιλαμβάνει το δικαίωμα στην ταυτότητα και την προσωπική ανάπτυξη. Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι τα στοιχεία της ταυτότητας ενός προσώπου και το δικαίωμά του «να αποκτά πρόσβαση σε πληροφορίες που είναι αναγκαίες για να ανακαλύψει την αλήθεια σχετικά με σημαντικές πτυχές της προσωπικής του ταυτότητας, όπως η ταυτότητα των γονέων του» [171] έχουν σημασία για την προσωπική του ανάπτυξη. Η γέννηση και οι περιστάσεις της γέννησης εμπίπτουν στην ιδιωτική ζωή ενός παιδιού. «Οι πληροφορίες που αφορούν άκρως προσωπικές πτυχές της παιδικής ηλικίας, της ανάπτυξης και της ιστορίας ενός ατόμου» μπορούν να αποτελέσουν «βασική πηγή πληροφόρησης για το παρελθόν και την περίοδο διάπλασής του» [172], συνεπώς η έλλειψη πρόσβασης του παιδιού στις πληροφορίες αυτές αντίκειται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το άρθρο 8 της ΣΔΠ προβλέπει υψηλό και αρκετά λεπτομερές επίπεδο προστασίας του δικαιώματος του παιδιού για διατήρηση της ταυτότητάς του. Παρέχει προστασία έναντι της αθέμιτης παρέμβασης στη διατήρηση της ταυτότητας του παιδιού, που περιλαμβάνει την

171 ΕΔΔΑ, *Odièvre κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 42326/98, 13 Φεβρουαρίου 2003, σκέψη 29.

172 ΕΔΔΑ, *Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 10454/83, 7 Ιουλίου 1989, σκέψη 36.

ιθαγένεια, το όνομα και τις οικογενειακές σχέσεις του, όπως αυτά αναγνωρίζονται από τον νόμο. Κατοχυρώνει επίσης την παροχή «κατάλληλης υποστήριξης και προστασίας» όταν ένα παιδί στερείται παράνομα ορισμένα ή όλα τα στοιχεία που συνιστούν την ταυτότητά του, ώστε η ταυτότητά του να αποκατασταθεί το συντομότερο δυνατό.

4.2.1. Αναγνώριση πατρότητας

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, έχουν εισαχθεί ενώπιον του ΕΔΔΑ προσφυγές παιδιών που αφορούσαν τη στέρηση της δυνατότητας προσδιορισμού της ταυτότητας του βιολογικού πατέρα τους. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο καθορισμός της νομικής σχέσης μεταξύ ενός παιδιού και του φερόμενου βιολογικού πατέρα του εμπίπτει στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 8 της ΕΣΔΑ). Το ποιοι είναι οι γονείς του αποτελεί θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της ταυτότητας ενός ατόμου [173]. Το δικαίωμα του παιδιού να αναγνωρίζεται η πατρότητά του πρέπει, ωστόσο, να σταθμίζεται έναντι των συμφερόντων του τεκμαιρόμενου πατέρα, καθώς και έναντι του γενικού συμφέροντος. Πράγματι, το δικαίωμα του παιδιού στην ύπαρξη ασφάλειας δικαίου ως προς τη συγγένεια με τον πατέρα του δεν υπερισχύει του δικαιώματος του πατέρα να ανατρέψει το τεκμήριο πατρότητας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mikulić κατά Κροατίας* [174], η προσφεύγουσα γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων της και κίνησε διαδικασία αναγνώρισης πατρότητας κατά του φερόμενου πατέρα της. Ο καθού αρνήθηκε επανειλημμένως να προσέλθει βάσει σχετικής δικαστικής εντολής για τη διενέργεια τεστ DNA, με αποτέλεσμα η διαδικασία αναγνώρισης της πατρότητας να καθυστερήσει ασκόπως επί μια πενταετία περίπου. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, εάν βάσει της εθνικής νομοθεσίας ο φερόμενος πατέρας δεν μπορεί να υποχρεωθεί να υποβληθεί σε ιατρικές εξετάσεις, τα κράτη οφείλουν να προβλέπουν εναλλακτικά μέσα που να καθιστούν δυνατή την ταχύτατη αναγνώριση του βιολογικού πατέρα από ανεξάρτητη αρχή. Στην περίπτωση της προσφεύγουσας έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

173 ΕΔΔΑ, *Mennesson κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 65192/11, 26 Ιουνίου 2014, σκέψη 96.

174 ΕΔΔΑ, *Mikulić κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 53176/99, 7 Φεβρουαρίου 2002, σκέψεις 64–65.

Εάν ο φερόμενος πατέρας αρνηθεί να υποβληθεί σε γενετικό έλεγχο, τα εθνικά δικαστήρια, στο πλαίσιο της διακριτικής τους ευχέρειας, μπορούν να διαπιστώσουν την πατρότητα βάσει άλλων αποδεικτικών στοιχείων και παραγόντων, δίνοντας προτεραιότητα στο δικαίωμα του παιδιού στον σεβασμό της ιδιωτικής του ζωής και στο δικαίωμά του να γνωρίζει την καταγωγή του [175]. Ωστόσο, στην περίπτωση εφήβου ο οποίος αρνήθηκε να υποβληθεί σε γενετικό έλεγχο επειδή επιθυμούσε να διατηρήσει το επώνυμο του συζύγου της μητέρας του, τα εθνικά δικαστήρια αναγνώρισαν την πατρότητα υπέρ του βιολογικού πατέρα, κρίνοντας ότι το συμφέρον του παιδιού έγκειται πρωτίστως στη γνώση της αλήθειας σχετικά με την καταγωγή του. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν υπερέβησαν το περιθώριο εκτίμησης που διαθέτουν αναγνωρίζοντας τον βιολογικό πατέρα και αφήνοντας ανεφάρμοστη τη νομιμοποίηση του παιδιού ως γιου του συζύγου της μητέρας του. Επομένως, δεν υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 [176].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mizzi κατά Μάλτας* [177], ο τεκμαιρόμενος πατέρας δεν είχε δικαίωμα να αρνηθεί την πατρότητα ενός παιδιού που γέννησε η σύζυγός του λόγω παρέλευσης της προβλεπόμενης από τον νόμο εξάμηνης προθεσμίας. Το ΕΔΔΑ εξέτασε την υπόθεση υπό το πρίσμα τόσο του άρθρου 6 (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη) όσο και του άρθρου 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) της ΕΣΔΑ. Επισήμανε ότι ο ορισμός προθεσμίας εντός της οποίας ο τεκμαιρόμενος πατέρας οφείλει να προβεί στην αποκήρυξη ενός τέκνου, αποβλέπει στην εμπέδωση ασφάλειας δικαίου και στην προστασία του δικαιώματος του παιδιού να γνωρίζει την ταυτότητά του. Οι σκοποί αυτοί, ωστόσο, δεν υπερισχύουν του δικαιώματος του πατέρα να έχει τη δυνατότητα να αρνηθεί την πατρότητα. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, ο τεκμαιρόμενος πατέρας ήταν πρακτικώς αδύνατο να αρνηθεί την πατρότητα από τη στιγμή της γέννησης, γεγονός που τον επιβάρυνε υπέρμετρα, κατά παράβαση του δικαιώματός του για πρόσβαση στη δικαιοσύνη και σε δίκαιη δίκη που κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Επίσης, υπήρξε δυσανάλογη παρέμβαση σε σχέση με τα δικαιώματά του που απορρέουν από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ [178].

175 ΕΔΔΑ, *Canonne κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 22037/13, 25 Ιουνίου 2015.

176 ΕΔΔΑ, *Mandet κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 30955/12, 14 Ιανουαρίου 2016.

177 ΕΔΔΑ, *Mizzi κατά Μάλτας*, προσφυγή αριθ. 26111/02, 12 Ιανουαρίου 2006.

178 Αυτόθι, σκέψεις 112–114.

Σε ορισμένες περιπτώσεις το συμφέρον του παιδιού που ζητεί την αναγνώριση της πατρότητας συμπίπτει με τα συμφέροντα του βιολογικού πατέρα. Αυτό συνέβη σε μια περίπτωση κατά την οποία ο πατέρας δεν μπορούσε να ζητήσει δικαστική αναγνώριση της πατρότητας του παιδιού του ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων επειδή δεν διέθετε δικαιοπρακτική ικανότητα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το γεγονός ότι ο βιολογικός πατέρας του παιδιού δεν μπορούσε να ζητήσει τη δικαστική αναγνώριση της πατρότητας ήταν αντίθετο προς το συμφέρον του παιδιού που γεννήθηκε εκτός γάμου, και ότι με τον τρόπο αυτό η αναγνώριση της πατρότητας του παιδιού εναπόκειτο αποκλειστικά στη διακριτική ευχέρεια των κρατικών αρχών [179].

Οι αρχές μπορεί να έχουν θετική υποχρέωση να παρεμβαίνουν σε δικαστικές διαδικασίες για την αναγνώριση της πατρότητας με γνώμονα τη διασφάλιση του συμφέροντος του παιδιού, όταν ο νόμιμος εκπρόσωπος (εν προκειμένω η μητέρα) του παιδιού δεν είναι σε θέση να εκπροσωπήσει με επάρκεια το παιδί λόγω, για παράδειγμα, σοβαρής αναπηρίας [180].

Όσον αφορά τη συγκεκριμένη περίπτωση της αναγνώρισης νομικής συγγένειας μεταξύ των προβλεπόμενων γονέων και των παιδιών που γεννήθηκαν με τη διαδικασία της παρένθετης μητρότητας, το ΕΔΔΑ αποδέχτηκε καταρχήν ότι τα κράτη διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης, δεδομένου ότι δεν υπάρχει ενιαία στάση σε ευρωπαϊκό επίπεδο ως προς το αν πρέπει να επιτρέπεται ή να αναγνωρίζεται νομική συγγένεια στο πλαίσιο της διαδικασίας της παρένθετης μητρότητας. Το γεγονός, ωστόσο, ότι η συγγένεια αποτελεί θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της ταυτότητας του παιδιού περιορίζει το εύρος του περιθωρίου εκτίμησης.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Mennesson κατά Γαλλίας* [181] αφορά την άρνηση των γαλλικών αρχών, για λόγους δημόσιας τάξης, να εγγράψουν στο γαλλικό ληξιαρχείο παιδιά που γεννήθηκαν με τη διαδικασία της παρένθετης μητρότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της οικογενειακής ζωής των προσφευγόντων, κρίνοντας ότι σε καμία περίπτωση δεν στερούνταν τη δυνατότητα να απολαύουν οικογενειακής ζωής στη Γαλλία και ότι

179 ΕΔΔΑ, *Krušković κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 46185/08, 21 Ιουνίου 2011, σκέψεις 38–41.

180 ΕΔΔΑ, *A.M.M. κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 2151/10, 14 Φεβρουαρίου 2012, σκέψεις 58–65.

181 ΕΔΔΑ, *Mennesson κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 65192/11, 26 Ιουνίου 2014.

τα διοικητικά εμπόδια που ενδεχομένως είχαν αντιμετωπίσει δεν ήταν ανυπέρβλητα. Όσον αφορά το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής των παιδιών, το ΕΔΔΑ απέδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στο συμφέρον τους. Επισήμανε ειδικότερα ότι ο άνδρας που προβλεπόταν να δηλωθεί στη ληξιαρχική πράξη ως πατέρας των παιδιών ήταν και ο βιολογικός τους πατέρας. Η άρνηση ύπαρξης νομικής συγγένειας δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εξυπηρετεί το συμφέρον του παιδιού εφόσον έχει ιδρυθεί βιολογική συγγένεια και ο συγκεκριμένος γονέας ζητεί την πλήρη αναγνώριση της πατρότητας. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ ως προς το σκέλος της προσφυγής που αφορούσε την «ιδιωτική ζωή» των παιδιών [182].

Μετά την απόφαση *Mennesson*, ο γαλλικός νόμος τροποποιήθηκε, παρέχοντας στα τέκνα που γεννήθηκαν μέσω συμφωνίας παρένθετης μητρότητας στο εξωτερικό τη δυνατότητα να λάβουν πιστοποιητικό γέννησης στο οποίο να αναγράφεται το όνομα του προβλεπόμενου πατέρα εάν είναι επίσης ο βιολογικός πατέρας [183]. Τον Φεβρουάριο του 2018 το γαλλικό δικαστήριο επανεξέτασης αποφάσεων αστικών υποθέσεων έκανε δεκτή την αίτηση επανεξέτασης της προσφυγής του κυρίου και της κυρίας Mennesson, που οδήγησε σε νέα διαδικασία ενώπιον του Ακυρωτικού Δικαστηρίου [184]. Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας αυτής, το Ακυρωτικό Δικαστήριο υπέβαλε για πρώτη φορά στο ΕΔΔΑ αίτηση γνωμοδοτήσεως βάσει του πρωτοκόλλου 16 της ΕΣΔΑ. Στη γνωμοδότησή του, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής παιδιού που γεννήθηκε μέσω παρένθετης μητρότητας δεν προϋποθέτει ότι η αναγνώριση έννομης σχέσης γονέα-τέκνου με την προβλεπόμενη (μη βιολογική) μητέρα πρέπει να λάβει τη μορφή εγγραφής στο μητρώο γεννήσεων, γάμων και θανάτων των στοιχείων του πιστοποιητικού γέννησης που έχει εκδοθεί νόμιμα στην αλλοδαπή. Θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί κάποιο άλλο μέσο, όπως η υιοθεσία του παιδιού από την

182 ΕΔΔΑ, *Mennesson κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 65192/11, 26 Ιουνίου 2014, σκέψη 100· βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Labassee κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 65941/11, 26 Ιουνίου 2014, σκέψη 79· ΕΔΔΑ, *C και E κατά Γαλλίας*, προσφυγές αριθ. 1462/18 και 17348/18, 12 Δεκεμβρίου 2019.

183 ΕΔΔΑ, *Mennesson κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 65192/11, 26 Ιουνίου 2014.

184 ΕΔΔΑ (2019), Advisory opinion concerning the recognition in domestic law of a legal parent-child relationship between a child born through a gestational surrogacy arrangement abroad and the intended mother requested by the French Court of Cassation [Γνώμη που ζητήθηκε από το γαλλικό Ακυρωτικό Δικαστήριο σχετικά με την αναγνώριση στο εσωτερικό δίκαιο έννομης σχέσης γονέα-τέκνου μεταξύ τέκνου που γεννήθηκε μέσω συμφωνίας παρένθετης μητρότητας στο εξωτερικό και της προβλεπόμενης μητέρας], αριθ. P16-2018-001, 10 Απριλίου 2019.

προβλεπόμενη μητέρα, υπό την προϋπόθεση ότι η διαδικασία που προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο διασφαλίζει ότι αυτό θα μπορούσε να εφαρμοστεί άμεσα και αποτελεσματικά, με βάση το συμφέρον του παιδιού [185].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Valdís Fjölnisdóttir και λοιποί κατά Ισλανδίας* [186], η πρώτη και η δεύτερη προσφεύγουσα, που ήταν ομόφυλο έγγαμο ζευγάρι, ήταν οι προβλεπόμενοι γονείς του τρίτου προσφεύγοντος, τέκνου που γεννήθηκε με παρένθετη μητρότητα στις Ηνωμένες Πολιτείες, το οποίο δεν είχε μαζί τους βιολογικό δεσμό. Οι ισλανδικές αρχές αρχικά αρνήθηκαν να εγγράψουν το παιδί στο εθνικό ληξιαρχείο και ανέλαβαν τη νόμιμη επιμέλεια του παιδιού, προτού το θέσουν υπό τη φροντίδα των δύο πρώτων προσφευγουσών ως αναδόχων. Αφότου τέθηκε σε ισχύ νέα νομοθεσία, ο τρίτος προσφεύγων εγγράφηκε στο εθνικό ληξιαρχείο, αλλά οι δύο πρώτες προσφεύγουσες δεν καταχωρίστηκαν ως γονείς του. Το ΕΔΔΑ, αναγνωρίζοντας ότι, χάρη στην αδιάλειπτη φροντίδα που προσέφεραν στο παιδί, υπήρξε οικογενειακή ζωή μεταξύ των προσφευγόντων, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το κράτος είχε ενεργήσει εντός του περιθωρίου εκτίμησης που διέθετε. Ειδικότερα, η πραγματική απόλαυση της οικογενειακής ζωής των τριών προσφευγόντων δεν διακόπηκε· αντιθέτως, το κράτος είχε λάβει μέτρα για να διασφαλίσει ότι θα συνέχιζαν να διάγουν οικογενειακή ζωή μέσω της συμφωνίας αναδοχής και με τη χορήγηση ιθαγένειας στον τρίτο προσφεύγοντα. Επιπλέον, υπήρχε η δυνατότητα μία από τις δύο πρώτες προσφεύγουσες να υποβάλει αίτηση υιοθεσίας του τρίτου προσφεύγοντος. Ως εκ τούτου, η μη αναγνώριση τυπικού γονικού δεσμού εξυπηρετούσε την ισόρροπη στάθμιση μεταξύ του δικαιώματος σεβασμού της οικογενειακής ζωής των προσφευγόντων και των γενικών συμφερόντων που το κράτος επιδίωξε να προστατεύσει με την απαγόρευση της παρένθετης μητρότητας.

Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι τα κράτη δεν μπορούσαν να υποχρεωθούν να επιτρέπουν στο έδαφός τους την είσοδο παιδιών που γεννήθηκαν από παρένθετη μητέρα χωρίς προηγουμένως οι εθνικές αρχές να έχουν την ευκαιρία να προβούν σε ορισμένους νομικούς ελέγχους [187].

185 Αυτόθι.

186 ΕΔΔΑ, *Valdís Fjölnisdóttir και λοιποί κατά Ισλανδίας*, προσφυγή αριθ. 71552/17, 18 Μαΐου 2021.

187 ΕΔΔΑ, *D κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 11288/18, 16 Ιουλίου 2020· ΕΔΔΑ, *Paradiso και Campanelli κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 25358/12, 24 Ιανουαρίου 2015.

4.2.2. Γνώση της καταγωγής: υιοθεσία

Το δικαίωμα του παιδιού να γνωρίζει την καταγωγή του έχει αναχθεί σε σημαντικό ζήτημα στο πεδίο της υιοθεσίας. Οι ουσιαστικές εγγυήσεις που σχετίζονται με την υιοθεσία, πέραν του δικαιώματος του παιδιού να γνωρίζει την καταγωγή του, εξετάζονται στην ενότητα 6.3.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το άρθρο 22 παράγραφος 3 της Ευρωπαϊκής σύμβασης περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένης) παρέχει στο υιοθετημένο παιδί το δικαίωμα πρόσβασης σε πληροφορίες που κατέχουν οι αρχές αναφορικά με την καταγωγή του. Παρέχει επίσης στα συμβαλλόμενα κράτη την ευχέρεια να αναγνωρίζουν στους φυσικούς γονείς το νομικό δικαίωμα να μη γνωστοποιούν την ταυτότητά τους, εφόσον το δικαίωμα αυτό δεν ισοδυναμεί με απόλυτο δικαίωμα εναντίωσης. Η αρμόδια αρχή πρέπει να έχει τη δυνατότητα να κρίνει αν πρέπει να παρακάμπτει το εν λόγω δικαίωμα των φυσικών γονέων και να γνωστοποιεί πληροφορίες που προσδιορίζουν την ταυτότητά τους βάσει των περιστάσεων και των εκατέρωθεν δικαιωμάτων που διακυβεύονται. Στις περιπτώσεις πλήρους υιοθεσίας πρέπει να προβλέπεται τουλάχιστον η δυνατότητα να χορηγείται στο υιοθετημένο παιδί έγγραφο το οποίο να βεβαιώνει την ημερομηνία και τον τόπο γέννησής του [188].

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η Σύμβαση της Χάγης για τη διακρατική υιοθεσία προβλέπει τη δυνατότητα πρόσβασης των υιοθετημένων παιδιών σε πληροφορίες που αφορούν την ταυτότητα των γονέων τους «υπό την κατάλληλη καθοδήγηση», στο μέτρο όμως που αυτό επιτρέπεται από τη νομοθεσία του κάθε κράτους [189].

188 Συμβούλιο της Ευρώπης (2008), Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη), CETS αριθ. 202, 27 Νοεμβρίου 2008, άρθρο 22.

189 Συνδιάσκεψη της Χάγης για το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο (1993), Σύμβαση για την προστασία των παιδιών και τη συνεργασία σχετικά με τη διακρατική υιοθεσία, 29 Μαΐου 1993, άρθρο 30 παράγραφος 2.

4.3. Ιθαγένεια

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα διαμονής εντός της ΕΕ για τα παιδιά που είναι πολίτες της ΕΕ δεν πρέπει να στερείται κάθε πρακτικής αποτελεσματικότητας μέσω της άρνησης του δικαιώματος διαμονής στον γονέα (ή στους γονείς) τους.
- Μολονότι η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει το δικαίωμα ιθαγένειας, η αυθαίρετη άρνηση χορήγησης ιθαγένειας μπορεί να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) λόγω των επιπτώσεών της στην ιδιωτική ζωή ενός ατόμου.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 9 της ΣΕΕ και το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ απονέμουν την ιθαγένεια της Ένωσης σε κάθε πρόσωπο που έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους. Το ΔΕΕ έχει αποφανθεί σχετικά με την αποτελεσματικότητα του δικαιώματος διαμονής παιδιών που έχουν την ιθαγένεια της ΕΕ όχι όμως και την ιθαγένεια του κράτους μέλους της ΕΕ στο οποίο διαμένουν. Το επίμαχο αντικείμενο αφορούσε την άρνηση του δικαιώματος διαμονής εντός της ΕΕ σε γονέα που είχε την επιμέλεια τέκνου με ιθαγένεια της Ένωσης. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η άρνηση του δικαιώματος διαμονής σε γονέα που έχει την κύρια επιμέλεια ενός τέκνου θα στερούσε το δικαίωμα διαμονής του τέκνου από κάθε πρακτική αποτελεσματικότητα. Συνεπώς, ο γονέας που έχει πράγματι την κύρια επιμέλεια του τέκνου έχει δικαίωμα να διαμένει μαζί του εντός του κράτους υποδοχής [190]. Το καθεστώς της ιθαγένειας της ΕΕ συνεπάγεται ορισμένα δικαιώματα που περιλαμβάνονται επίσης στο παράγωγο δίκαιο, όπως είναι η οδηγία της ΕΕ για την ελεύθερη κυκλοφορία [191] σε σχέση με την άσκηση των βασικών δικαιωμάτων της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών της ΕΕ και των οικογενειών τους, των δικαιωμάτων των δευτερευόντων δικαιούχων, όπως είναι τα εξαρτώμενα ανήλικα τέκνα, και του

190 ΔΕΕ, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department*, 19 Οκτωβρίου 2004, σκέψεις 45–46.

191 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2004), Οδηγία 2004/38/ΕΚ, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (ΕΕ L 158 της 30.4.2004, σ. 77).

δικαιώματος οικογενειακής επανένωσης. Οι πτυχές αυτές εξετάζονται πιο αναλυτικά στην ενότητα 9.5.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Zambrano* [192] αφορά δύο τέκνα που γεννήθηκαν κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ασύλου (πριν απορριφθεί η αίτηση ασύλου) των γονέων τους στο Βέλγιο και τα οποία απέκτησαν τη βελγική ιθαγένεια. Οι γονείς ζήτησαν άδεια διαμονής βάσει της οδηγίας της ΕΕ για την ελεύθερη κυκλοφορία ως ανιόντες συγγενείς από τους οποίους εξαρτώνται τα τέκνα. Η αίτησή τους απορρίφθηκε. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι, εάν τα συντηρούμενα ανήλικα τέκνα υπηκόου τρίτης χώρας είναι πολίτες της ΕΕ, δεν επιτρέπεται στα κράτη μέλη να αρνηθούν να χορηγήσουν στον εν λόγω υπήκοο τρίτης χώρας άδεια εργασίας και δικαίωμα διαμονής στο κράτος μέλος διαμονής και ιθαγένειας των εν λόγω τέκνων, καθόσον τέτοιες αποφάσεις θα εμπόδιζαν τα εν λόγω τέκνα να απολαύσουν πράγματι, κατά το ουσιώδες μέρος τους, τα δικαιώματα που συναρτώνται προς την ιδιότητα του πολίτη της ΕΕ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Tjebbes και λοιποί* [193], το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το δίκαιο της ΕΕ δεν αποκλείει την απώλεια της ιθαγένειας κράτους μέλους και, κατά συνέπεια, την απώλεια της ιθαγένειας της ΕΕ, όταν διακόπτεται επί μακρόν ο πραγματικός δεσμός μεταξύ του ενδιαφερομένου και του εν λόγω κράτους μέλους. Η υπόθεση αφορούσε ολλανδικό νόμο που προέβλεπε την αυτόματη απώλεια της ιθαγένειας για τους Ολλανδούς υπηκόους που διέμεναν εκτός των Κάτω Χωρών για διάστημα μεγαλύτερο των 10 ετών. Τα παιδιά των προσώπων που έχουν απολέσει την ιθαγένειά τους χάνουν επίσης την ολλανδική ιθαγένεια σύμφωνα με τον κανόνα της 10ετίας. Μετά την υπόθεση *Rottmann* [194], το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η απόφαση ανάκλησης της ιθαγένειας πρέπει να συμμορφώνεται με την αρχή της αναλογικότητας. Το ΔΕΕ έκρινε ότι οι εθνικές αρχές πρέπει να προβαίνουν σε εξατομικευμένη εξέταση προκειμένου να προσδιοριστεί αν οι συνέπειες της απώλειας της ιθαγένειας ενός κράτους μέλους της ΕΕ, η οποία συνεπάγεται την απώλεια της ιθαγένειας της ΕΕ, ενδέχεται να επηρεάσουν δυσανάλογα τη φυσιολογική ανάπτυξη της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής του ενδιαφερομένου.

192 ΔΕΕ, C-34/09, *Gerardo Ruiz Zambrano κατά Office national de l'emploi (ONEm)*, 8 Μαρτίου 2011.

193 ΔΕΕ, C-221/17, *Tjebbes και λοιποί κατά Minister van Buitenlandse Zaken*, 12 Μαρτίου 2019.

194 ΔΕΕ, C-135/08, *Janko Rottmann κατά Freistaat Bayern*, 2 Μαρτίου 2010.

Επιπλέον, πρέπει να παρέχεται ένδικο μέσο για την αποκατάσταση της ιθαγένειας, εάν το μέτρο θεωρείται δυσανάλογο.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Alfredo Rendón Marín κατά Administración del Estado* [195] αφορά δύο υπηκόους τρίτων χωρών στους οποίους δεν χορηγήθηκε άδεια διαμονής και για τους οποίους οι αρχές του κράτους μέλους υποδοχής εξέδωσαν διαταγή απέλασης βάσει του ποινικού μητρώου τους. Επρόκειτο για το κράτος της ιθαγένειας των ανήλικων τέκνων των οποίων είχαν την αποκλειστική επιμέλεια και τα οποία είχαν την ιθαγένεια της Ένωσης. Το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία επιβάλλει την αυτοδίκαιη απόρριψη αίτησης χορήγησης άδειας διαμονής υπηκόου τρίτης χώρας που είναι γονέας ανήλικων τέκνων, τα οποία είναι πολίτες της Ένωσης και τελούν υπό την αποκλειστική επιμέλεια του εν λόγω προσώπου, για τον λόγο και μόνο ότι ο εν λόγω υπήκοος τρίτης χώρας έχει ποινικό μητρώο, όταν η άρνηση αυτή έχει ως συνέπεια να υποχρεωθούν τα εν λόγω τέκνα να εγκαταλείψουν το έδαφος της ΕΕ [196].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει δικαίωμα ιθαγένειας [197]. Η αυθαίρετη, ωστόσο, άρνηση χορήγησης ιθαγένειας ενδέχεται να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ λόγω των επιπτώσεών της στην ιδιωτική ζωή ενός ατόμου, η οποία εμπερικλείει πτυχές της κοινωνικής ταυτότητας ενός παιδιού [198].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Genovese κατά Μάλτας*, δεν χορηγήθηκε μαλτέζικη ιθαγένεια σε παιδί που γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων του, εκτός Μάλτας, από μητέρα που δεν είχε τη μαλτέζικη ιθαγένεια και από Μαλτέζο πατέρα του οποίου η πατρότητα είχε αναγνωριστεί δικαστικά. Αυτή καθαυτή η άρνηση χορήγησης ιθαγένειας δεν συνιστούσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, από την αυθαίρετη άρνηση

195 ΔΕΕ, C-165/14, *Alfredo Rendón Marín κατά Administración del Estado*, 13 Σεπτεμβρίου 2016.

196 Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-304/14, *Secretary of State for the Home Department κατά CS*, 13 Σεπτεμβρίου 2016· ΔΕΕ, C-133/15, *H. C. Chavez-Vilchez κ.λπ. κατά Raad van bestuur van de Sociale verzekeringsbank κ.λπ.*, 10 Μαΐου 2017· ΔΕΕ, C-82/16, *K.A. και λοιποί κατά Belgische Staat*, 8 Μαΐου 2018.

197 ΕΔΔΑ, *Slivenko κατά Λετονίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 48321/99, 9 Οκτωβρίου 2003, σκέψη 77.

198 ΕΔΔΑ, *Genovese κατά Μάλτας*, προσφυγή αριθ. 53124/09, 11 Οκτωβρίου 2011, σκέψη 33.

χορήγησης ιθαγένειας λόγω γέννησης χωρίς γάμο, ανέκυπταν ζητήματα διακρίσεων. Μόνο λόγοι αυξημένης βαρύτητας θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την αυθαίρετη διαφορετική μεταχείριση με βάση το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό. Δεδομένου ότι δεν συνέτρεχαν τέτοιοι λόγοι, κρίθηκε ότι υπήρχε παράβαση του άρθρου 8 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ [199].

Καίριο μέλημα των διατάξεων των Συνθηκών που άπτονται του δικαιώματος κτήσης ιθαγένειας είναι η αποφυγή της ανιθαγένειας. Η Ευρωπαϊκή σύμβαση για την ιθαγένεια περιέχει λεπτομερείς διατάξεις σχετικά με τη νόμιμη κτήση ιθαγένειας από τα παιδιά, και περιορίζει τις περιπτώσεις στις οποίες επιτρέπεται η απώλεια της ιθαγένειας των παιδιών [200]. Η Σύμβαση του ΣτΕ για την αποφυγή της ανιθαγένειας σε σχέση με τη διαδοχή κρατών περιέχει υποχρέωση αποφυγής της ανιθαγένειας κατά τη γέννηση (άρθρο 10) και προβλέπει το δικαίωμα στην ιθαγένεια του διάδοχου κράτους σε περίπτωση ανιθαγένειας (άρθρο 2) [201]. Το μέλημα για την αποφυγή της ανιθαγένειας αποτυπώνεται και στο άρθρο 12 της αναθεωρημένης Ευρωπαϊκής σύμβασης περί της υιοθεσίας παιδιών. Τα κράτη οφείλουν να διευκολύνουν την κτήση της ιθαγένειάς τους από παιδιά που υιοθετούνται από υπηκόους τους και προϋπόθεση για την απώλεια της ιθαγένειας λόγω υιοθεσίας είναι η κατοχή ή κτήση άλλης ιθαγένειας.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το άρθρο 7 της ΣΔΠ κατοχυρώνει το δικαίωμα στην κτήση ιθαγένειας, όπως και το άρθρο 24 παράγραφος 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα.

199 Αυτόθι, σκέψεις 43–49.

200 Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την ιθαγένεια, CETS αριθ. 166, 6 Νοεμβρίου 1997, άρθρα 6 και 7.

201 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση για την αποφυγή της ανιθαγένειας σε σχέση με τη διαδοχή κρατών, CETS αριθ. 200, 19 Μαΐου 2006.

5 Οικογενειακή ζωή

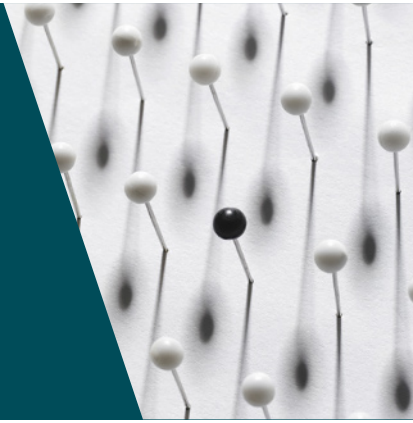

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 7 (δικαίωμα στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής)	**Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής) ΕΔΔΑ, *V.D. και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 72931/10, 2019
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 24 (δικαιώματα του παιδιού) Κανονισμός για τις υποχρεώσεις διατροφής (4/2009) Οδηγία για την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής (2019/1158) ΔΕΕ, C-129/18, *SM κατά Entry Clearance Officer, UK Visa Section*, 2019 (παιδί που τελεί υπό το αλγερινό σύστημα kafala)	**Δικαίωμα στη γονική μέριμνα των γονέων**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής) ΕΔΔΑ, *Petrov και Χ κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 23608/16, 2018 ΕΔΔΑ, *Wunderlich κατά Γερμανίας*, προσφυγή αριθ. 18925/15, 2019
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 24 παράγραφος 3 (δικαίωμα διατήρησης επαφής με τους δύο γονείς) Οδηγία για τις δικονομικές εγγυήσεις (2016/800) Κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) (2019/1111)	**Δικαίωμα διατήρησης επικοινωνίας**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής) Σύμβαση σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα, άρθρο 1 Ευρωπαϊκή σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών, άρθρο 6

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Οδηγία για τη διαμεσολάβηση (2008/52/ΕΚ) ΔΕΕ, C-436/13, *E. κατά B.*, 2014 (επικοινωνία του πατέρα με το παιδί) ΔΕΕ, C-497/10 PPU, *Barbara Mercredi κατά Richard Chaffe*, 2010 (βρέφος και συνήθης διαμονή) ΔΕΕ, C-335/17, *Neli Valcheva κατά Γεωργίου Μπαμπαναράκη*, 2018 (δικαίωμα διατήρησης επαφής με παππούδες/γιαγιάδες) Οδηγία για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη (2003/8/ΕΚ) (πρόσβαση στη δικαιοσύνη επί διασυνοριακών διαφορών)		ΕΔΔΑ, *Schneider κατά Γερμανίας*, προσφυγή αριθ. 17080/07, 2011 (επικοινωνία παιδιού και βιολογικού πατέρα που δεν είναι ο κατά νόμο πατέρας του) ΕΔΔΑ, *Levin κατά Σουηδίας*, προσφυγή αριθ. 35141/06, 2012 (περιορισμός δικαιωμάτων επικοινωνίας) ΕΔΔΑ, *A.I. κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 70896/17, 2021 ΕΔΔΑ, *Mustafa και Armağan Akin κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 4694/03, 2010 (επικοινωνία αδελφών μετά την ανάθεση επιμέλειας) ΕΔΔΑ, *Vojnity κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 29617/07, 2013 (απαγόρευση επικοινωνίας λόγω θρησκευτικών πεποιθήσεων) ΕΔΔΑ, *A.M. και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 47220/19, 2021 ΕΔΔΑ, *Terna κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 21052/18, 2021 ΕΔΔΑ, *Bogonosovy κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 38201/16, 2019 ΕΔΔΑ, *M.S. κατά Ουκρανίας*, προσφυγή αριθ. 2091/13, 2017 ΕΔΔΑ, *Khoroshenko κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 41418/04, 30 Ιουνίου 2015 ΕΔΔΑ, *Horych κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 13621/08, 2012 ΕΔΔΑ, *Hadzhieva κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 45285/12, 2018

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 24 (δικαιώματα του παιδιού) Κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) (2019/1111) ΔΕΕ, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz*, 2010 (δικαίωμα ακρόασης, διεθνής απαγωγή παιδιού) ΔΕΕ, C-111/17 PPU, *OL κατά PQ*, 8 Ιουνίου 2017 ΔΕΕ, C-262/21 PPU, *A κατά B*, 2 Αυγούστου 2021 ΔΕΕ, C-211/10 PPU, *Doris Povse κατά Mauro Alpago*, 2010 (πιστοποιητικό εκτελεστού τίτλου)	**Απαγωγή παιδιών**	Ευρωπαϊκή σύμβαση για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους Σύμβαση σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής) ΕΔΔΑ, *Neulinger και Shuruk κατά Ελβετίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 41615/07, 2010 (απαγωγή παιδιού από τη μητέρα) ΕΔΔΑ, *R.S. κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 63777/09, 2015 ΕΔΔΑ, *Y.S. και O.S. κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 17665/17, 2021

Το ευρωπαϊκό δίκαιο —τόσο της ΕΕ όσο και του ΣτΕ— κατοχυρώνει το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής (άρθρο 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, άρθρο 8 της ΕΣΔΑ). Η αρμοδιότητα της ΕΕ σε θέματα οικογενειακής ζωής καλύπτει τις διασυνοριακές διαφορές, συμπεριλαμβανομένης της αναγνώρισης και της εκτέλεσης αποφάσεων στα κράτη μέλη. Το ΔΕΕ εξετάζει ζητήματα όπως το συμφέρον του παιδιού και το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή, όπως ορίζονται στον κανονισμό Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση). Η νομολογία του ΕΔΔΑ που αφορά την οικογενειακή ζωή αναγνωρίζει αλληλένδετα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή και το δικαίωμα του παιδιού να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του. Αναγνωρίζει επίσης ότι τα δικαιώματα των παιδιών είναι ενίοτε αντικρουόμενα. Το δικαίωμα του παιδιού στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής, για παράδειγμα, μπορεί να περιοριστεί προκειμένου να διασφαλιστεί το συμφέρον του. Επιπλέον, το ΣτΕ έχει θεσπίσει διάφορες άλλες πράξεις που διέπουν ζητήματα τα οποία αφορούν την επικοινωνία, την επιμέλεια και την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών.

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει το δικαίωμα του παιδιού στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής και συναφή δικαιώματα, ιδίως δε το περιεχόμενο και την εμβέλεια αυτών των δικαιωμάτων, καθώς και τις σχετικές νομικές υποχρεώσεις και τις αλληλεπιδράσεις τους με άλλα δικαιώματα. Μεταξύ των ειδικότερων πτυχών που εξετάζονται είναι το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής (ενότητα 5.1), το δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα (ενότητα 5.2), το δικαίωμα διατήρησης επικοινωνίας (ενότητα 5.3) και η απαγωγή παιδιών (ενότητα 5.4).

5.1. Δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής

Κύρια σημεία

- Βάσει του δικαίου τόσο της ΕΕ όσο και του ΣτΕ, τα κράτη έχουν θετική υποχρέωση να διασφαλίζουν την ουσιαστική άσκηση τους δικαιώματος των παιδιών στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής.
- Οι δικαστικές και διοικητικές αρχές οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη το συμφέρον του παιδιού σε κάθε απόφαση που σχετίζεται με τον σεβασμό της οικογενειακής ζωής.

Το δικαίωμα του παιδιού στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής του περιλαμβάνει μια σειρά από σύνθετα δικαιώματα όπως: το δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα (ενότητα 5.2), το δικαίωμα διατήρησης επικοινωνίας και με τους δύο γονείς του (ενότητα 5.3), το δικαίωμα μη χωρισμού του παιδιού από τους γονείς του εκτός εάν αυτό εξυπηρετεί το συμφέρον του (ενότητα 5.4 και κεφάλαιο 6), και το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (κεφάλαιο 9).

Σύμφωνα με το δίκαιο τόσο της ΕΕ όσο και του ΣτΕ, το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής υπόκειται σε μια σειρά περιορισμών. Οι εν λόγω περιορισμοί, όπως διευκρινίζεται στο επεξηγηματικό σημείωμα σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ [202], είναι οι ίδιοι με εκείνους που

202 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007), Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΕΕ C 303 της 14.12.2007, σ. 17), βλ. επεξήγηση σχετικά με το άρθρο 7.

ισχύουν για την αντίστοιχη διάταξη της ΕΣΔΑ, συγκεκριμένα το άρθρο 8 παράγραφος 2, δηλαδή «δεν επιτρέπεται παρέμβαση δημόσιας αρχής, εκτός εάν η εν λόγω παρέμβαση προβλέπεται από τον νόμο και αποτελεί μέτρο το οποίο, σε μια δημοκρατική κοινωνία, είναι αναγκαίο για την εθνική ασφάλεια, τη δημόσια ασφάλεια, την οικονομική ευημερία της χώρας, την προάσπιση της τάξης και την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων» [203].

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ορίζει ότι σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, είτε επιχειρούνται από δημόσιες αρχές είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς, πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού (άρθρο 24 παράγραφος 2) [204]. Μολονότι η υποχρέωση διαφύλαξης του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού δεν κατοχυρώνεται ρητά στην ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ ενσωματώνει την υποχρέωση αυτή στη νομολογία του [205].

Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ προστατεύει επίσης την οικογενειακή ζωή όταν πρόκειται για παιδιά και την ανάδοχη οικογένειά τους [206]. Στην υπόθεση *V.D. και λοιποί κατά Ρωσίας* [207], ένα αγόρι με σοβαρή αναπηρία, το οποίο βρισκόταν υπό τη φροντίδα της ανάδοχης μητέρας του επί εννέα έτη, τελικά επέστρεψε για να ζήσει με τη βιολογική του οικογένεια, ενώ στην ανάδοχη μητέρα και τα αδέλφια του απαγορεύτηκε να έχουν οποιαδήποτε επικοινωνία μαζί του. Σε μια κατάσταση όπου το πρόσωπο που είχε αναλάβει τη φροντίδα του παιδιού για μεγάλο χρονικό διάστημα και είχε δημιουργήσει στενούς προσωπικούς δεσμούς μαζί του αποκλείστηκε πλήρως και αυτομάτως από τη ζωή του παιδιού και δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να αποκτήσει δικαιώματα επικοινωνίας, ανεξάρτητα από το συμφέρον του παιδιού, το Δικαστήριο διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

203 Συμβούλιο της Ευρώπης (1950), Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, CETS αριθ. 5, 4 Νοεμβρίου 1950, άρθρο 8.

204 Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΕ, C-400/10 PPU, *J. McB. κατά L. E.*, 5 Οκτωβρίου 2010.

205 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Ignaccolo-Zenide κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 31679/96, 25 Ιανουαρίου 2000.

206 ΕΔΔΑ, *Strand Lobben και λοιποί κατά Νορβηγίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37283/13, 10 Σεπτεμβρίου 2019.

207 ΕΔΔΑ, *V.D. και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 72931/10, 9 Απριλίου 2019.

5.2. Δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα

Κύρια σημεία

- Το δίκαιο της ΕΕ ρυθμίζει τις δικονομικές πτυχές του δικαιώματος του παιδιού στη γονική μέριμνα.
- Βάσει της ΕΣΔΑ, τα κράτη έχουν αρνητική και θετική υποχρέωση να σέβονται το δικαίωμα των παιδιών και των γονέων στην οικογενειακή ζωή.

Το δικαίωμα των παιδιών να γνωρίζουν την ταυτότητα των γονέων τους και το δικαίωμά τους στη γονική μέριμνα αποτελούν τις δύο κύριες συνιστώσες του δικαιώματος των παιδιών στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής, οι οποίες είναι ως έναν βαθμό αλληλένδετες: το δικαίωμα των παιδιών να γνωρίζουν τους γονείς τους διασφαλίζεται μέσω της γονικής φροντίδας. Ενίοτε, ωστόσο, τα δικαιώματα αυτά είναι διακριτά, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις παιδιών που είναι υιοθετημένα ή η γέννησή τους είναι αποτέλεσμα ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Στις περιπτώσεις αυτές το δικαίωμα συνδέεται πιο στενά με το δικαίωμα του παιδιού στην ταυτότητα, το οποίο εκφράζεται ως γνώση των βιολογικών γονέων του, και ως εκ τούτου εξετάζεται στο κεφάλαιο 4. Η παρούσα ενότητα επικεντρώνεται στο δεύτερο δικαίωμα: το δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ δεν υπάρχουν διατάξεις που αφορούν την ουσιαστική εμβέλεια του δικαιώματος του παιδιού στη γονική μέριμνα, και οι νομικές πράξεις της ΕΕ αφορούν διασυνοριακές πτυχές, όπως η αναγνώριση και η εκτέλεση αποφάσεων στα κράτη μέλη. Για παράδειγμα, ο κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 4/2009 του Συμβουλίου για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία σε θέματα υποχρεώσεων διατροφής (κανονισμός για τις υποχρεώσεις διατροφής) καλύπτει διασυνοριακές αιτήσεις διατροφής που απορρέουν από οικογενειακές σχέσεις [208]. Θεσπίζει κοινούς κανόνες για την ΕΕ, με στόχο να

208 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2008), Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 4/2009 του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2008, για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία σε θέματα υποχρεώσεων διατροφής (ΕΕ L 7 της 10.1.2009, σ. 1) (κανονισμός για τις υποχρεώσεις διατροφής).

διασφαλίζεται η είσπραξη των αξιώσεων διατροφής, ακόμη και όταν ο υπόχρεος ή ο δικαιούχος βρίσκεται σε άλλο κράτος μέλος.

Το δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα ενισχύθηκε το 2019 με την οδηγία για την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής [209], η οποία προβλέπει ελάχιστα πρότυπα για τα ατομικά δικαιώματα που σχετίζονται με την άδεια πατρότητας, τη γονική άδεια και την άδεια φροντίδας, καθώς και με ευέλικτες ρυθμίσεις εργασίας για τους εργαζομένους γονείς ή φροντιστές.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί σε αρκετές υποθέσεις ότι η δυνατότητα ενός γονέα και του τέκνου του να είναι μαζί συνιστά θεμελιώδες στοιχείο της οικογενειακής ζωής. Τα εθνικά μέτρα που το εμποδίζουν αυτό ισοδυναμούν με παρέμβαση σε δικαίωμα το οποίο προστατεύεται από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ [210]. Σε τέτοιου είδους υποθέσεις, το ΕΔΔΑ εξετάζει, υπό το πρίσμα μιας υπόθεσης στο σύνολό της, κατά πόσον είναι συναφείς και επαρκείς οι λόγοι για κάθε μέτρο που περιορίζει τη δυνατότητα ενός γονέα και του τέκνου του να είναι μαζί. Η συνεκτίμηση του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού είναι ζωτικής σημασίας σε κάθε υπόθεση αυτού του είδους.

Οι αρμόδιες εθνικές αρχές, οι οποίες έχουν το πλεονέκτημα της άμεσης επαφής με όλα τα πρόσωπα που εμπλέκονται σε τέτοιες διαφορές, διαθέτουν περιθώριο εκτίμησης ανάλογα με τη συγκεκριμένη περίπτωση και τη βαρύτητα των διαφόρων διακυβευόμενων συμφερόντων. Το περιθώριο αυτό είναι αρκετά ευρύ σε υποθέσεις επιμέλειας και πιο περιορισμένο όσον αφορά περαιτέρω περιορισμούς, όπως εκείνους τους οποίους θέτουν οι εν λόγω αρχές στα δικαιώματα επικοινωνίας των γονέων.

Το ΕΔΔΑ έχει επίσης τονίσει ότι, σε τέτοιες περιπτώσεις, η αποφασιστική διαδικασία πρέπει να είναι δίκαιη και να διασφαλίζει τον δέοντα σεβασμό των συμφερόντων που διασφαλίζει το άρθρο 8.

209 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2019), Οδηγία (ΕΕ) 2019/1158, της 20ής Ιουνίου 2019, σχετικά με την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής για τους γονείς και τους φροντιστές και την κατάργηση της οδηγίας 2010/18/ΕΕ του Συμβουλίου (ΕΕ L 188 της 12.7.2019, σ. 79).

210 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Κ. και Τ. κατά Φινλανδίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 25702/94, 12 Ιουλίου 2001, σκέψη 168.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Petrov και Χ κατά Ρωσίας* [211], η μητέρα του παιδιού είχε εγκαταλείψει τον πατέρα (τον πρώτο προσφεύγοντα), παίρνοντας μαζί της το παιδί (τον δεύτερο προσφεύγοντα). Τελικά εξασφάλισε δικαίωμα επιμέλειας και καθορισμού του τόπου διαμονής του τέκνου. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι δεν είχε ζητηθεί ποτέ πραγματογνωμοσύνη για σημαντικά ζητήματα, όπως η σχέση του παιδιού με καθέναν από τους γονείς του, οι γονικές ικανότητες κάθε γονέα ή η δυνατότητα ακρόασης του παιδιού στο δικαστήριο, βάσει της ηλικίας και της ωριμότητάς του. Τα εθνικά δικαστήρια είχαν αρνηθεί να εξετάσουν την αίτηση του πατέρα για την επιμέλεια και τον καθορισμό του τόπου διαμονής του τέκνου και να δεχθούν ως αποδεικτικά στοιχεία ορισμένα έγγραφα που είχε υποβάλει, ενώ οι αρμόδιες αρχές παιδικής πρόνοιας είχαν εκδώσει αντικρουόμενες συστάσεις. Συνολικά, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν είχαν εξετάσει αρκετά διεξοδικά την υπόθεση· η αποφασιστική διαδικασία ήταν ελλιπής και, ως εκ τούτου, δεν είχε αποδειχθεί το συμφέρον του παιδιού, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Wunderlich κατά Γερμανίας* [212], ένα έγγαμο ζευγάρι επιθυμούσε τα τέσσερα τέκνα του να παρακολουθήσουν κατ' οίκον διδασκαλία, μολονότι αυτό δεν επιτρεπόταν από το εθνικό δίκαιο. Στη συνέχεια, το δικαστήριο οικογενειακών διαφορών τούς αφαίρεσε το δικαίωμα επιμέλειας και καθορισμού του τόπου διαμονής των τέκνων τους καθώς και το δικαίωμά τους να λαμβάνουν αποφάσεις σε θέματα σχολικής εκπαίδευσης. Τα παιδιά απομακρύνθηκαν από το σπίτι των προσφευγόντων και τοποθετήθηκαν σε ίδρυμα παιδικής προστασίας όπου αξιολογήθηκε η μόρφωσή τους. Επέστρεψαν στους προσφεύγοντες μετά από τρεις εβδομάδες, αφού οι τελευταίοι είχαν συμφωνήσει να επιτρέψουν στα παιδιά να φοιτήσουν στο σχολείο.

Το γερμανικό σύστημα υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης βασίστηκε σε εκτιμήσεις που ήταν σύμφωνες με τη νομολογία του ίδιου του ΕΔΔΑ και οι οποίες ενέπιπταν στο περιθώριο εκτίμησης του καθού κράτους. Επομένως, η επιβολή της υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης, προκειμένου να αποφευχθεί η κοινωνική απομόνωση των τέκνων των προσφευγόντων και να διασφαλιστεί η ένταξή τους στην κοινωνία, αποτέλεσε κρίσιμο λόγο για να δικαιολογηθεί η μερική ανάκληση του δικαιώματος των

211 ΕΔΔΑ, *Petrov και Χ κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 23608/16, 23 Οκτωβρίου 2018.

212 ΕΔΔΑ, *Wunderlich κατά Γερμανίας*, προσφυγή αριθ. 18925/15, 10 Ιανουαρίου 2019.

προσφευγόντων να ασκούν τη γονική μέριμνα. Μολονότι είναι αληθές ότι η αξιολόγηση της μόρφωσης των παιδιών έδειξε ότι διέθεταν επαρκείς γνώσεις, κοινωνικές δεξιότητες και αγαπημένη σχέση με τους γονείς τους, η υπηρεσία κοινωνικής μέριμνας παιδιών και νέων ή τα δικαστήρια δεν είχαν στη διάθεσή τους τις πληροφορίες αυτές κατά την έκδοση των αποφάσεών τους, ακριβώς επειδή οι προσφεύγοντες είχαν αρνηθεί τη διενέργεια των σχετικών εξετάσεων πριν τους αφαιρεθεί η επιμέλεια των τέκνων τους. Το Δικαστήριο τόνισε στο πλαίσιο αυτό ότι ακόμη και εσφαλμένες αποφάσεις ή εκτιμήσεις επαγγελματιών δεν καθιστούν τα μέτρα παιδικής μέριμνας ασυμβίβαστα με τις απαιτήσεις του άρθρου 8. Η απομάκρυνση των παιδιών δεν διήρκεσε περισσότερο απ' ό,τι ήταν αναγκαίο, ήταν προς το συμφέρον τους και δεν εφαρμόστηκε κατά τρόπο ιδιαίτερα σκληρό ή κατ' εξαίρεση. Η αποφασιστική διαδικασία, στο σύνολό της, παρείχε στους προσφεύγοντες την αναγκαία προστασία των συμφερόντων τους. Δεν διαπιστώθηκε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το άρθρο 5 της ΣΔΠ ορίζει ότι «τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται την ευθύνη, το δικαίωμα και το καθήκον που έχουν οι γονείς [...] να παράσχουν [στο παιδί], κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του, τον προσανατολισμό και τις κατάλληλες συμβουλές για την άσκηση των δικαιωμάτων που του αναγνωρίζει η παρούσα Σύμβαση». Επίσης, το άρθρο 9 της ΣΔΠ ορίζει ότι ένα παιδί δεν πρέπει να αποχωρίζεται από τους γονείς του παρά τη θέλησή του, και ότι όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις διαδικασίες και να γνωστοποιούν τις απόψεις τους. Οι *κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την εναλλακτική φροντίδα* τεκμηριώνουν περαιτέρω τα δικαιώματα των παιδιών υπό αυτές τις συνθήκες και τα αντίστοιχα καθήκοντα των κρατών [213].

213 Ηνωμένα Έθνη, Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2009), *Guidelines for the Alternative Care of Children* [Κατευθυντήριες γραμμές για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών], UN Doc. A/HRC/11/L.13, 15 Ιουνίου 2009.

5.3. Δικαίωμα διατήρησης επικοινωνίας

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί επικοινωνία και με τους δύο γονείς του πρέπει να γίνεται σεβαστό σε όλες τις μορφές χωρισμού των γονέων. Σε αυτό μπορεί να περιλαμβάνεται και το δικαίωμα διατήρησης επικοινωνίας με τους απώτερους ανιόντες και τα αδέλφια.
- Κατά τη διαδικασία διασφάλισης του δικαιώματος του παιδιού να διατηρεί επικοινωνία με τους γονείς του και κατά την οικογενειακή επανένωση πρέπει να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του παιδιού, με δέουσα στάθμιση των απόψεών του ανάλογα με την ηλικία και την ωριμότητά του.

Η εμβέλεια του δικαιώματος διατήρησης επικοινωνίας με τους γονείς διαφοροποιείται ανάλογα με το εκάστοτε πλαίσιο. Σε περίπτωση απόφασης των γονέων να χωρίσουν, η εμβέλεια είναι ευρύτερη και συνήθως περιορίζεται μόνο από το συμφέρον του παιδιού. Όταν ο χωρισμός επιβάλλεται από το κράτος ως αποτέλεσμα, για παράδειγμα, της απέλασης ή της φυλάκισης ενός γονέα, οι κρατικές αρχές επεμβαίνουν για την προάσπιση ενός προστατευόμενου συμφέροντος και οφείλουν να σταθμίζουν σωστά τα συμφέροντα των εμπλεκόμενων μερών έναντι της υποχρέωσης διασφάλισης του συμφέροντος του παιδιού. Το δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί επικοινωνία με τους δύο γονείς του τυγχάνει εφαρμογής και στις δύο περιπτώσεις. Η εμβέλεια του δικαιώματος διατήρησης επικοινωνίας πρέπει πλέον να θεωρείται ότι εκτείνεται, σε ορισμένες περιπτώσεις, στους απώτερους ανιόντες και στα αδέλφια.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 24 παράγραφος 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αναγνωρίζει ρητά ότι κάθε παιδί έχει δικαίωμα να διατηρεί επαφές *με τους δύο* γονείς του. Η διάταξη διασαφηνίζει το περιεχόμενο του δικαιώματος και ειδικότερα την έννοια των επαφών, οι οποίες: πρέπει να είναι *τακτικές*, να επιτρέπουν την ανάπτυξη *προσωπικών σχέσεων* και να έχουν τη μορφή *απ' ευθείας επαφών*. Τίθεται ωστόσο ένας περιορισμός: το δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί επαφές με τους γονείς του περιορίζεται ρητά από το συμφέρον του. Η εν λόγω διάταξη, όπως διευκρινίζεται στις επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη, βασίζεται στο άρθρο 9 της ΣΔΠ.

Η οδηγία για τις δικονομικές εγγυήσεις προβλέπει το δικαίωμα των παιδιών που τελούν υπό κράτηση να διατηρούν επαφή με τους γονείς, την οικογένεια και τους φίλους τους μέσω επισκέψεων και αλληλογραφίας, εκτός εάν απαιτούνται έκτακτοι περιορισμοί προς το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού [214].

Σύμφωνα με τις αρμοδιότητες της ΕΕ (βλ. κεφάλαιο 1), δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στη δικαστική συνεργασία (με στόχο τη δημιουργία ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης εντός του οποίου διασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων). Συναφείς εν προκειμένω είναι δύο πράξεις της ΕΕ: ο κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) [215] και η οδηγία για τη διαμεσολάβηση [216]. Από την άποψη των δικαιωμάτων, ο κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) είναι ιδιαίτερης σημασίας. Πρώτον, εφαρμόζεται σε *όλες* τις αποφάσεις που αφορούν τη γονική μέριμνα, ανεξαρτήτως οικογενειακής κατάστασης. Δεύτερον, οι κανόνες που αφορούν την αρμοδιότητα των δικαστηρίων (η οποία προσδιορίζεται με γνώμονα τη συνήθη διαμονή του παιδιού) βασίζονται ρητά στο συμφέρον του παιδιού και, τρίτον, δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στη διασφάλιση του σεβασμού των απόψεων των παιδιών [217].

Η νομολογία του ΔΕΕ [218], σε υποθέσεις παράνομης μετακίνησης του τέκνου κατόπιν μονομερούς απόφασης ενός από τους γονείς του, αποβλέπει πρωτίστως στην προάσπιση του θεμελιώδους δικαιώματος του παιδιού να διατηρεί τακτικές προσωπικές σχέσεις και άμεσες επαφές με τους δύο γονείς του (άρθρο 24 παράγραφος 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων), καθώς το Δικαστήριο διατρανώνει ότι ο σεβασμός του δικαιώματος αυτού

214 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016), Οδηγία (ΕΕ) 2016/800, της 11ης Μαΐου 2016, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 132 της 21.5.2016, σ. 1).

215 ΕΕ, Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1111 του Συμβουλίου, της 25ης Ιουνίου 2019, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 178 της 2.7.2019, σ. 1) [Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση)].

216 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2008), Οδηγία 2008/52/ΕΚ, της 21ης Μαΐου 2008, για ορισμένα θέματα διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ L 136 της 24.5.2008, σ. 3) (οδηγία για τη διαμεσολάβηση).

217 Βλ., για παράδειγμα, τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 2019/1111 του Συμβουλίου, προοίμιο (αιτιολογικές σκέψεις 7, 19, 20, 28 και 57) και άρθρα 7, 21 και 26, άρθρο 39 παράγραφος 2 και άρθρο 47 παράγραφος 3 στοιχεία α) και β).

218 Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΕ, C-497/10 PPU, *Barbara Mercredi κατά Richard Chaffe*, 22 Δεκεμβρίου 2010.

συνδέεται θεμελιωδώς με το ύψιστο συμφέρον κάθε παιδιού. Κατά το ΔΕΕ, ένα μέτρο που εμποδίζει τη διατήρηση τακτικών προσωπικών σχέσεων και άμεσων επαφών με τους δύο γονείς του τέκνου μπορεί να δικαιολογηθεί μόνον από την ύπαρξη άλλου συμφέροντος τέτοιας φύσεως ώστε να υπερτερεί του σχετικού με το εν λόγω θεμελιώδες συμφέρον δικαιώματος [219]. Βάσει του άρθρου 15 του κανονισμού Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση), στα μέτρα αυτά περιλαμβάνονται προσωρινά ή ασφαλιστικά μέτρα. Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι η ισορροπημένη και λογική εκτίμηση όλων των αντικρουόμενων συμφερόντων, η οποία πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικές εκτιμήσεις αφορώσες το τέκνο καθαυτό και το κοινωνικό περιβάλλον του, πρέπει, καταρχήν, να πραγματοποιείται στο πλαίσιο διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου βάσει των διατάξεων του κανονισμού Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση).

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Ε. κατά Β.* [220] αφορά την εκδίκαση διαφοράς μεταξύ του Ε. (πατέρας) και της Β. (μητέρα), αντικείμενο της οποίας ήταν το ζήτημα αν τα δικαστήρια του Ηνωμένου Βασιλείου είχαν διεθνή δικαιοδοσία για να προσδιορίσουν αφενός τον τόπο της συνήθους διαμονής του S., παιδιού των διαδίκων, και αφετέρου το δικαίωμα επικοινωνίας του πατέρα με το παιδί. Οι γονείς είχαν υπογράψει συμφωνία ενώπιον ισπανικού δικαστηρίου, βάσει της οποίας η μητέρα είχε την επιμέλεια και ο πατέρας είχε δικαίωμα επικοινωνίας. Σε μεταγενέστερο χρόνο η μητέρα ζήτησε τον περιορισμό του δικαιώματος επικοινωνίας που είχε αναγνωριστεί στον πατέρα με την εν λόγω συμφωνία. Ο πατέρας υπέβαλε ενώπιον του Ανώτερου Δικαστηρίου (High Court) αίτηση εκτέλεσης της απόφασης του ισπανικού δικαστηρίου. Η μητέρα αναγνώρισε ότι είχε συμφωνήσει για την παρέκταση της διεθνούς δικαιοδοσίας του ισπανικού δικαστηρίου και υπέβαλε αίτηση με την οποία ζήτησε να μεταβιβαστεί η παρεκταθείσα δικαιοδοσία στα δικαστήρια της Αγγλίας και της Ουαλίας. Κατόπιν έφεσης του πατέρα, το εφετείο (Court of Appeal) υπέβαλε σειρά προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 12 παράγραφος 3 του κανονισμού Βρυξέλλες IIα.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι όταν ένα δικαστήριο επιλαμβάνεται διαδικασίας σύμφωνα με το άρθρο 12 παράγραφος 3 του κανονισμού Βρυξέλλες IIα, το

219 ΔΕΕ, C-403/09 PPU, *Jasna Detiček κατά Maurizio Sgueglia*, 23 Δεκεμβρίου 2009, σκέψεις 59, 60.

220 ΔΕΕ, C-436/13, *Ε. κατά Β.*, 1 Οκτωβρίου 2014.

συμφέρον του παιδιού διασφαλίζεται μόνο εφόσον εξετάζεται, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, αν η επιδιωκόμενη παρέκταση δικαιοδοσίας εξυπηρετεί το συμφέρον αυτό. Η παρέκταση δικαιοδοσίας ισχύει μόνο για τη συγκεκριμένη διαδικασία της οποίας επιλαμβάνεται το δικαστήριο του οποίου η δικαιοδοσία παρεκτείνεται. Η δικαιοδοσία αυτή τερματίζεται μόλις περατωθεί οριστικά η διαδικασία την οποία αφορούσε η παρέκταση, με αποτέλεσμα να αποκτά δικαιοδοσία το δικαστήριο που έχει γενική δικαιοδοσία κατ' εφαρμογή του άρθρου 8 παράγραφος 1 του κανονισμού Βρυξέλλες IIα.

Στο θέμα της γονικής μέριμνας, ο κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) συνυπάρχει με τη Σύμβαση της Χάγης για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση, την εκτέλεση και τη συνεργασία σε θέματα γονικής μέριμνας και μέτρων προστασίας των παιδιών [221]. Σύμφωνα με το άρθρο 97 του κανονισμού Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση), ο εν λόγω κανονισμός υπερισχύει της Σύμβασης της Χάγης: α) εφόσον το παιδί έχει τη συνήθη διαμονή του στο έδαφος κράτους μέλους ή β) όσον αφορά την αναγνώριση και την εκτέλεση απόφασης δικαστηρίου κράτους μέλους στο έδαφος άλλου κράτους μέλους, ακόμη και αν το παιδί έχει τη συνήθη διαμονή του στο έδαφος τρίτου κράτους το οποίο είναι συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης της Χάγης. Συνεπώς, ο καθορισμός του τόπου συνήθους διαμονής του παιδιού αποτελεί καίριο ζήτημα στο πλαίσιο του κανονισμού Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mercredi κατά Chaffe* [222], το εφετείο Αγγλίας και Ουαλίας (Court of Appeal of England and Wales) παρέπεμψε στο ΔΕΕ υπόθεση που αφορούσε τη μετακίνηση ενός βρέφους δύο μηνών από το Ηνωμένο Βασίλειο στη γαλλική νήσο Réunion. Το ΔΕΕ έκρινε ότι ο όρος «συνήθης διαμονή», κατά την έννοια των άρθρων 8 και 10 του κανονισμού Βρυξέλλες IIα, αντιστοιχεί στον τόπο στον οποίο το παιδί έχει ενσωματωθεί σε ένα κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον. Οσάκις πρόκειται για βρέφος που διαμένει με τη μητέρα του από διάστημα λίγων μόνον ημερών σε κράτος μέλος διαφορετικό από το κράτος της

221 Παγκόσμιος οργανισμός για τη διασυνοριακή συνεργασία σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, Συνδιάσκεψη της Χάγης για το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο (1996), Σύμβαση για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση, την εκτέλεση και τη συνεργασία σε θέματα γονικής μέριμνας και μέτρων προστασίας των παιδιών, 19 Οκτωβρίου 1996.

222 ΔΕΕ, C-497/10 PPU, *Barbara Mercredi κατά Richard Chaffe*, 22 Δεκεμβρίου 2010.

συνήθους διαμονής του, προς το οποίο μετακινήθηκε, πρέπει να λαμβάνονται μεταξύ άλλων υπόψη, αφενός, η διάρκεια, η σταθερότητα, οι όροι και οι λόγοι της διαμονής στο έδαφος αυτού του κράτους μέλους της ΕΕ και της μετοίκησης της μητέρας στο κράτος αυτό και, αφετέρου, λόγω ιδίως της ηλικίας του παιδιού, οι γεωγραφικές και οικογενειακές ρίζες της μητέρας καθώς και οι οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις που διατηρεί η μητέρα και το παιδί στο ίδιο κράτος μέλος.

Ιδιαίτερη συνάφεια με την άσκηση του δικαιώματος διατήρησης επαφής με τους δύο γονείς στο πλαίσιο διασυνοριακών διαφορών παρουσιάζουν και οι σχετιζόμενες με τη ρύθμιση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη πράξεις που αποσαφηνίζουν τον τρόπο χειρισμού σύνθετων διαφορών, όπως η οδηγία 2003/8/ΕΚ (οδηγία για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη), η οποία θεσπίζει στοιχειώδεις κοινούς κανόνες σχετικά με το ευεργέτημα πενίας για «τη βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη επί διασυνοριακών διαφορών» [223].

Το Δικαστήριο έχει επίσης αποφανθεί σχετικά με το δικαίωμα επικοινωνίας των παππούδων και των γιαγιάδων με τα εγγόνια τους.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Neli Valcheva κατά Γεωργίου Μπαμπαναράκη* [224], η γιαγιά (από την πλευρά της μητέρας) ζήτησε να έχει προσωπική επικοινωνία με τον εγγονό της μετά τη λύση του γάμου των γονέων του από ελληνικό δικαστήριο, το οποίο ανέθεσε την επιμέλεια του παιδιού στον πατέρα του. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το δικαίωμα των παιδιών να διατηρούν επικοινωνία και με τους δύο γονείς πρέπει να ερμηνεύεται διασταλτικά και το «δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας» πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι περιλαμβάνει το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας των παππούδων και των γιαγιάδων με τα εγγόνια τους.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το δικαίωμα κάθε παιδιού να διατηρεί επικοινωνία και με τους δύο γονείς του αναγνωρίζεται έμμεσα στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί σε διάφορες υποθέσεις ότι «η συμβίωση του γονέα με το παιδί αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της οικογενειακής

223 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Οδηγία 2003/8/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Ιανουαρίου 2003, για βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη επί διασυνοριακών διαφορών μέσω της θέσπισης στοιχειωδών κοινών κανόνων σχετικά με το ευεργέτημα πενίας στις διαφορές αυτές (ΕΕ L 26 της 31.1.2003, σ. 41) (οδηγία για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη).

224 ΔΕΕ, C-335/17, *Neli Valcheva κατά Γεωργίου Μπαμπαναράκη*, 31 Μαΐου 2018.

ζωής» [225], τονίζοντας ωστόσο ότι το δικαίωμα αυτό μπορεί να περιορίζεται από το συμφέρον του παιδιού (βλ. ενότητα 5.4 και κεφάλαιο 6). Το δικαίωμα αυτό βρίσκεται στο επίκεντρο της διαδικασίας λήψης δικαστικών αποφάσεων για την ανάθεση επιμέλειας και τη ρύθμιση της επικοινωνίας γονέων και παιδιών.

Το ΕΔΔΑ έχει αναφερθεί είτε ρητά είτε έμμεσα στο συμφέρον του παιδιού σε μια σειρά από υποθέσεις που αφορούσαν την επικοινωνία μεταξύ γονέων και παιδιών.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Schneider κατά Γερμανίας* [226], ο προσφεύγων διατηρούσε σχέση με έγγαμη γυναίκα και ισχυριζόταν ότι είναι ο βιολογικός πατέρας του γιου της, του οποίου ο κατά νόμο πατέρας ήταν ο σύζυγος της μητέρας. Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι η απόφαση των εθνικών δικαστηρίων να απορρίψουν το αίτημά του να διατηρεί επαφή με το παιδί και να ενημερώνεται για την ανάπτυξή του, με την αιτιολογία ότι ούτε ήταν ο κατά νόμο πατέρας του παιδιού ούτε είχε σχέση με το παιδί, παραβίαζε τα δικαιώματά του βάσει του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι υπήρξε παραβίαση, εστίασε στο γεγονός ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν έλαβαν υπόψη αν, υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης, η επικοινωνία του παιδιού με τον προσφεύγοντα θα εξυπηρετούσε το συμφέρον του παιδιού [227]. Όσον αφορά το αίτημα του προσφεύγοντος να ενημερώνεται για την προσωπική ανάπτυξη του παιδιού, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν αιτιολόγησαν την παρέμβασή τους επαρκώς για τους σκοπούς του άρθρου 8 παράγραφος 2 και ότι, κατά συνέπεια, η παρέμβαση δεν ήταν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία».

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Levin κατά Σουηδίας* [228], η προσφεύγουσα, μητέρα τριών παιδιών που ζούσαν σε ιδρύματα εναλλακτικής φροντίδας, υποστήριξε ότι ο περιορισμός του δικαιώματός της να διατηρεί

225 ΕΔΔΑ, *K. και T. κατά Φινλανδίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 25702/94, 12 Ιουλίου 2001, σκέψη 151.

226 ΕΔΔΑ, *Schneider κατά Γερμανίας*, προσφυγή αριθ. 17080/07, 15 Σεπτεμβρίου 2011.

227 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Anayo κατά Γερμανίας*, προσφυγή αριθ. 20578/07, 21 Δεκεμβρίου 2010, σκέψεις 67 και 71.

228 ΕΔΔΑ, *Levin κατά Σουηδίας*, προσφυγή αριθ. 35141/06, 15 Μαρτίου 2012, σκέψεις 57 και 69· ΕΔΔΑ, *K. και T. κατά Φινλανδίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 25702/94, 12 Ιουλίου 2001, σκέψη 151.

επικοινωνία με τα παιδιά της παραβίαζε το δικαίωμά της στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής. Το ΕΔΔΑ επικέντρωσε την προσοχή του στον σκοπό που εξυπηρετούσαν οι περιορισμοί της επικοινωνίας, δηλαδή στην προστασία του συμφέροντος του παιδιού. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, τα παιδιά είχαν παραμεληθεί ενόσω βρίσκονταν υπό την επιμέλεια της προσφεύγουσας και όταν έρχονταν σε επαφή μαζί της εκδήλωναν πολύ αρνητικές αντιδράσεις. Το Δικαστήριο, αποφαινόμενο ότι δεν υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, έκρινε ότι η παρέμβαση στα δικαιώματα της προσφεύγουσας ήταν «ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο νόμιμο σκοπό [το συμφέρον των παιδιών] και εντός του περιθωρίου εκτίμησης των εθνικών αρχών».

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *A.I. κατά Ιταλίας* [229], η προσφεύγουσα, η οποία ήταν νιγηριανής καταγωγής και θύμα εμπορίας ανθρώπων, κατήγγειλε ότι δεν είχε τη δυνατότητα να ασκήσει τα δικαιώματά της να επικοινωνεί με τα δύο τέκνα της λόγω της απαγόρευσης επικοινωνίας που επέβαλε το εθνικό δικαστήριο με την απόφασή του με την οποία κήρυξε τα παιδιά επιλέξιμα για υιοθεσία. Τα εθνικά δικαστήρια είχαν αξιολογήσει τις γονικές δεξιότητες της προσφεύγουσας χωρίς να λάβουν υπόψη την ευάλωτη θέση της ως θύματος εμπορίας ανθρώπων ή την καταγωγή της ή το διαφορετικό μοντέλο δεσμού γονέα-τέκνου στην κουλτούρα της, μολονότι ο παράγοντας αυτός είχε επισημανθεί με σαφήνεια στη διαθέσιμη έκθεση πραγματογνωμοσύνης. Το Δικαστήριο έκρινε ότι, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας που είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της επικοινωνίας μεταξύ της προσφεύγουσας και των τέκνων της, δεν προσδόθηκε επαρκές βάρος στη δυνατότητα της προσφεύγουσας και των τέκνων να έχουν οικογενειακή ζωή. Ως εκ τούτου, η διαδικασία δεν συνοδεύτηκε από διασφαλίσεις ανάλογες προς τη σοβαρότητα της επέμβασης και τα διακυβευόμενα συμφέροντα και, συνεπώς, συνιστούσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mustafa και Armağan Akin κατά Τουρκίας* [230], οι προσφεύγοντες —πατέρας και γιος— υποστήριξαν ότι οι όροι της απόφασης επιμέλειας που εξέδωσε το εθνικό δικαστήριο παραβίαζαν τα δικαιώματά τους που απορρέουν από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, διότι εμπόδιζαν τον γιο να έχει επικοινωνία με την αδελφή του, της οποίας την

229 ΕΔΔΑ, *A.I. κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 70896/17, 1 Απριλίου 2021.

230 ΕΔΔΑ, *Mustafa και Armağan Akin κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 4694/03, 6 Απριλίου 2010.

επιμέλεια ασκούσε η μητέρα τους. Επίσης, ο πατέρας δεν μπορούσε να βλέπει και τα δυο του παιδιά μαζί, γιατί το διάστημα που είχε οριστεί για την επικοινωνία του γιου με τη μητέρα του συνέπιπτε με το διάστημα που είχε οριστεί για την επικοινωνία του ιδίου με την κόρη του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου να χωριστούν τα δύο αδέλφια συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος των προσφευγόντων στον σεβασμό της οικογενειακής τους ζωής, δεδομένου ότι αφενός δεν επέτρεπε στα δύο αδέλφια να βλέπονται κι αφετέρου καθιστούσε αδύνατο για τον πατέρα να συναντά ταυτόχρονα και τα δύο του παιδιά [231].

Στο πλαίσιο της αποφασιστικής διαδικασίας για την ανάθεση της επιμέλειας και τη ρύθμιση της επικοινωνίας, το ΕΔΔΑ απαγορεύει επίσης τις διακρίσεις που είναι ασυμβίβαστες με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Vojnity κατά Ουγγαρίας* [232], ο προσφεύγων υποστήριξε ότι του απαγορεύτηκε η επικοινωνία με τον γιο του λόγω των θρησκευτικών του πεποιθήσεων. Διαπιστώνοντας παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι δεν υπήρχαν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του προσφεύγοντος συνεπάγονταν επικίνδυνες πρακτικές ή εξέθεταν τον γιο του σε σωματική ή ψυχολογική βλάβη [233]. Οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων για αφαίρεση του δικαιώματος επικοινωνίας του προσφεύγοντος καθιστούσαν αδύνατη κάθε μορφή επαφής και τη συνέχιση οποιασδήποτε μορφής οικογενειακής ζωής, παρά το γεγονός ότι η πλήρης στέρηση επικοινωνίας δικαιολογείται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Βάσει των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η πλήρης αποστέρηση του δικαιώματος επικοινωνίας του προσφεύγοντος ήταν δυσανάλογη σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, που είναι η προστασία του συμφέροντος του παιδιού.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Α.Μ. και λοιποί κατά Ρωσίας* [234] αφορούσε τον περιορισμό των γονικών δικαιωμάτων της προσφεύγουσας και τη στέρηση της επικοινωνίας με τα τέκνα της χωρίς τον απαιτούμενο έλεγχο,

231 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Vujica κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 56163/12, 8 Οκτωβρίου 2015.

232 ΕΔΔΑ, *Vojnity κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 29617/07, 12 Φεβρουαρίου 2013· βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *P.V. κατά Ισπανίας*, προσφυγή αριθ. 35159/09, 30 Νοεμβρίου 2010.

233 ΕΔΔΑ, *Vojnity κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 29617/07, 12 Φεβρουαρίου 2013, σκέψη 38.

234 ΕΔΔΑ, *Α.Μ. και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 47220/19, 6 Ιουλίου 2021.

διότι κατά τον χρόνο εκείνο βρισκόταν σε διαδικασία φυλομετάβασης. Το ΕΔΔΑ δεν βρήκε κανένα αποδεικτικό στοιχείο δυνητικής ζημίας για τα παιδιά από τη μετάβαση και έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν είχαν εξετάσει επαρκώς τις ιδιαίτερες περιστάσεις της οικογένειας. Επιπλέον, η απόφαση στηριζόταν σαφώς στην ταυτότητα φύλου της προσφεύγουσας και, ως εκ τούτου, συνιστούσε δυσμενή διάκριση, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, εξεταζόμενου μεμονωμένα και σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Terna κατά Ιταλίας* [235], η προσφεύγουσα κατήγγειλε την απομάκρυνση και την τοποθέτηση της εγγονής της (η οποία από τη γέννησή της διέμενε μαζί της) σε ίδρυμα παιδικής προστασίας, καθώς και την αδυναμία της να ασκήσει το δικαίωμα επικοινωνίας που της αναγνωρίστηκε από τα εθνικά δικαστήρια. Θεωρούσε ότι η κατάσταση αυτή ήταν απόρροια του στιγματισμού της οικογένειας του παιδιού που συνδέεται με την εθνοτική καταγωγή των Ρομά. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ διότι οι εθνικές αρχές δεν κατέβαλαν δέουσες και επαρκείς προσπάθειες για τη διασφάλιση του σεβασμού των δικαιωμάτων επίσκεψης της προσφεύγουσας. Από την άλλη πλευρά, για να δικαιολογήσουν την ανάληψη της επιμέλειας, τα εθνικά δικαστήρια είχαν χρησιμοποιήσει επιχειρήματα σχετικά με το συμφέρον του παιδιού και όχι την εθνοτική καταγωγή του παιδιού και της οικογένειάς του. Ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Επιπλέον, το δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί επικοινωνία και με τους δύο γονείς του διατυπώνεται ρητά στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα [236]. Το άρθρο 4 παράγραφος 1 της εν λόγω Σύμβασης ορίζει ότι «το παιδί και οι γονείς του έχουν δικαίωμα να εξασφαλίζουν και να διατηρούν τακτική επικοινωνία μεταξύ τους». Οι γενικές αρχές που εφαρμόζονται στη νομολογία που διέπει την επικοινωνία δίνουν έμφαση στο δικαίωμα του παιδιού να ενημερώνεται, να ζητείται η γνώμη

235 ΕΔΔΑ, *Terna κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 21052/18, 14 Ιανουαρίου 2021.

236 Συμβούλιο της Ευρώπης (2003), Σύμβαση σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα, CETS αριθ. 192, 15 Μαΐου 2003. Βλ. επίσης Παγκόσμιος οργανισμός για τη διασυνοριακή συνεργασία σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, Συνδιάσκεψη της Χάγης για το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο (1996), Σύμβαση για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση, την εκτέλεση και τη συνεργασία σε θέματα γονικής μέριμνας και μέτρων προστασίας των παιδιών, 19 Οκτωβρίου 1996.

του και να εκφράζει τις απόψεις του, και οι απόψεις αυτές να σταθμίζονται ανάλογα με την ηλικία και την ωριμότητά του.

Στο άρθρο 6 της Σύμβασης του ΣτΕ για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών [237] καθορίζονται περαιτέρω τα προαπαιτούμενα για την αποφασιστική διαδικασία, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται οι νομικές υποχρεώσεις της δικαστικής αρχής: να εξετάσει αν διαθέτει επαρκείς πληροφορίες για να λάβει μια απόφαση προς το ύψιστο συμφέρον του παιδιού· να διασφαλίσει το δικαίωμα του παιδιού στην ενημέρωση σχετικά με τη διαδικασία και την έκβασή της· και να εξασφαλίσει για τα θιγόμενα παιδιά έναν ασφαλή χώρο όπου θα μπορούν να εκφράζουν ελεύθερα τις απόψεις τους με κατάλληλο για την ηλικία/ωριμότητά τους τρόπο.

Ο σεβασμός της οικογενειακής ζωής όσον αφορά τους απώτερους ανιόντες και τα εγγόνια τους συνεπάγεται πρωτίστως το δικαίωμα διατήρησης μιας συνήθους σχέσης παππούδων/γιαγιάδων και εγγονιών μέσω της επικοινωνίας μεταξύ τους, μολονότι αυτή πραγματοποιείται συνήθως με τη σύμφωνη γνώμη του προσώπου που ασκεί τη γονική μέριμνα [238]. Στην υπόθεση *Bogonosovy κατά Ρωσίας* [239], στην οποία ένας παππούς ήθελε να διατηρήσει δεσμούς με την εγγονή του μετά την υιοθεσία της από άλλη οικογένεια, καθώς και στην υπόθεση *M.S. κατά Ουκρανίας* [240], το ΕΔΔΑ τόνισε τη σημασία της επικοινωνίας με τους απώτερους ανιόντες, ιδίως εφόσον το παιδί ζούσε συνεχώς όχι μόνο με τους δύο γονείς αλλά και με τους απώτερους ανιόντες του.

Υπάρχουν και περιπτώσεις κατά τις οποίες τα παιδιά αποχωρίζονται τον ένα γονέα, για παράδειγμα λόγω φυλάκισης του γονέα [241]. Στην υπόθεση *Khoroshenko κατά Ρωσίας* [242], το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επέμβαση στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του προσφεύγοντος λόγω της περιορισμένης

237 Συμβούλιο της Ευρώπης (1996), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών, CETS αριθ. 160, 19 Οκτωβρίου 1996.

238 ΕΔΔΑ, *Mitovi κατά πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας*, προσφυγή αριθ. 53565/13, 16 Απριλίου 2015.

239 ΕΔΔΑ, *Bogonosovy κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 38201/16, 5 Μαρτίου 2019.

240 ΕΔΔΑ, *M.S. κατά Ουκρανίας*, προσφυγή αριθ. 2091/13, 11 Ιουλίου 2017.

241 Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2018), Recommendation CM/Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents [Σύσταση CM/Rec(2018)5 της Επιτροπής Υπουργών σχετικά με τα παιδιά με φυλακισμένους γονείς], 4 Απριλίου 2018.

242 ΕΔΔΑ, *Khoroshenko κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 41418/04, 30 Ιουνίου 2015.

συχνότητας επιτρεπόμενων επισκέψεων ήταν δυσανάλογη σε σχέση με τους σκοπούς της ποινής του. Επιπλέον, στην απόφασή του για την υπόθεση *Horych κατά Πολωνίας* [243], το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι «οι επισκέψεις παιδιών [...] στη φυλακή χρήζουν ειδικών ρυθμίσεων και μπορεί να υπόκεινται σε συγκεκριμένες προϋποθέσεις ανάλογα με την ηλικία τους, τις πιθανές επιπτώσεις στη συναισθηματική τους κατάσταση ή την ευημερία τους, και τις προσωπικές περιστάσεις του προσώπου το οποίο επισκέπτονται». Το Δικαστήριο υπογράμμισε επίσης ότι «μεταξύ των θετικών υποχρεώσεων του Δημοσίου που απορρέουν από το άρθρο 8 [...] είναι το καθήκον να διασφαλίζει κατάλληλες, όσο το δυνατόν λιγότερο αγχογόνες για τους επισκέπτες, συνθήκες υπό τις οποίες να δέχεται τις επισκέψεις των παιδιών του, λαμβάνοντας υπόψη τις πρακτικές συνέπειες της κράτησης».

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Hadzhieva κατά Βουλγαρίας* [244], η 14χρονη προσφεύγουσα έμεινε μόνη της όταν συνελήφθησαν και οι δύο γονείς της. Σύμφωνα με τις σχετικές εθνικές νομοθετικές διατάξεις, οι αρχές είχαν την ευθύνη, προφανώς από τη στιγμή της σύλληψης των γονέων της προσφεύγουσας, είτε να τους επιτρέψουν να μεριμνήσουν για την επιμέλειά της είτε να ερευνήσουν αυτεπαγγέλτως την κατάστασή της· όφειλαν επίσης να παράσχουν στην προσφεύγουσα βοήθεια, υποστήριξη και υπηρεσίες, ανάλογα με τις ανάγκες, στο σπίτι της, σε ανάδοχη οικογένεια ή σε ειδικευμένο ίδρυμα. Οι αρμόδιες αρχές δεν έπραξαν τίποτε από τα παραπάνω. Ως εκ τούτου, για το διάστημα των πρώτων δύο ημερών, οι αρχές δεν συμμορφώθηκαν με τη θετική υποχρέωσή τους που απορρέει από το άρθρο 8 να διασφαλίσουν την προστασία και τη φροντίδα της προσφεύγουσας κατά την απουσία των γονέων της.

Το δικαίωμα των παιδιών να διατηρούν επαφή με τους γονείς τους ενισχύεται από επιλεγμένα σημεία των *κατευθυντήριων γραμμών του ΣτΕ για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη* [245]. Οι κατευθυντήριες γραμμές επιβεβαιώνουν ρητά το δικαίωμα των παιδιών που στερούνται την ελευθερία τους «να διατηρούν τακτική και ουσιαστική επαφή με τους γονείς [και] την οικογένει[ά τους]» [παράγραφος 21 στοιχείο α)] (βλ. επίσης κεφάλαιο 11). Επιπλέον, η σύσταση CM/Rec(2018)5 του ΣτΕ σχετικά με τα παιδιά με φυλακισμένους

243 ΕΔΔΑ, *Horych κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 13621/08, 17 Απριλίου 2012.

244 ΕΔΔΑ, *Hadzhieva κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 45285/12, 1 Φεβρουαρίου 2018.

245 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010.

γονείς [246] παρέχει καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο χειρισμού της ανάγκης διατήρησης και συμβολής στην ανάπτυξη θετικών σχέσεων παιδιού-γονέα όταν ένας γονέας τελεί υπό κράτηση.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η ΣΔΠ στο άρθρο 9 παράγραφος 3 αναφέρεται στο δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί επαφή με τους δύο γονείς του: «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται το δικαίωμα του παιδιού που ζει χωριστά από τους δύο γονείς του ή από τον έναν από αυτούς να διατηρεί κανονικά προσωπικές σχέσεις και να έχει άμεση επαφή με τους δύο γονείς του, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο με το συμφέρον του παιδιού».

5.4. Αθέμιτη διασυνοριακή μετακίνηση παιδιών — απαγωγή παιδιών

Κύρια σημεία

- Το ενωσιακό δίκαιο προβλέπει συγκεκριμένα ότι πρέπει να πραγματοποιείται ακρόαση του παιδιού στο πλαίσιο της διαδικασίας που αφορά την επιστροφή του μετά την παράνομη μετακίνηση ή κατακράτησή του.
- Ο αναδιατυπωμένος κανονισμός Βρυξέλλες IIα συμπληρώνει ορισμένες διατάξεις της Σύμβασης της Χάγης, ενώ ο κανονισμός υπερισχύει των κανόνων της Σύμβασης στις σχέσεις μεταξύ των κρατών μελών.
- Το ΕΔΔΑ απαιτεί ο χειρισμός υποθέσεων αθέμιτης μετακίνησης κατά παραβίαση δικαιώματος επιμέλειας να γίνεται με γνώμονα τα δικαιώματα των παιδιών: το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) πρέπει να ερμηνεύεται σε συνάρτηση με τη Σύμβαση της Χάγης και τη ΣΔΠ.

Ως απαγωγή παιδιού νοείται η διασυνοριακή μετακίνηση ή κατακράτηση ενός παιδιού κατά παραβίαση ισχύοντος δικαιώματος επιμέλειας [άρθρο 3 της Σύμβασης της Χάγης για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών [247] (Σύμβαση της Χάγης)]. Βάσει της Σύμβασης της Χάγης, τα παιδιά που

246 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2018), Recommendation CM/Rec(2018)5 concerning children with imprisoned parents [Σύσταση CM/Rec(2018)5 της Επιτροπής Υπουργών σχετικά με τα παιδιά με φυλακισμένους γονείς], 4 Απριλίου 2018.

247 Παγκόσμιος οργανισμός για τη διασυνοριακή συνεργασία σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (1980), Σύμβαση της Χάγης για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών, 25 Οκτωβρίου 1980.

μετακινούνται ή κατακρατούνται παράνομα πρέπει να επιστρέφονται με επείγουσες διαδικασίες στη χώρα συνήθους διαμονής τους (άρθρο 11 παράγραφος 1). Τα δικαστήρια της χώρας συνήθους διαμονής αποφαίνονται επί της ουσίας της διαφοράς για την επιμέλεια. Τα δικαστήρια της χώρας από την οποία μετακινήθηκε το παιδί οφείλουν να διατάσσουν την επιστροφή του εντός έξι εβδομάδων από την ημερομηνία υποβολής της αίτησης επιστροφής (άρθρο 11). Η Σύμβαση της Χάγης εδράζεται στην αρχή του συμφέροντος του παιδιού. Στο πλαίσιο της εν λόγω Σύμβασης, σε υποθέσεις παράνομης μετακίνησης ενός παιδιού, πρέπει να αποκαθίσταται η προγενέστερη κατάσταση το ταχύτερο δυνατό ώστε να αποφεύγεται η νομιμοποίηση παράνομων καταστάσεων. Τα ζητήματα επιμέλειας και επικοινωνίας πρέπει να εκδικάζονται από τα κατά τόπο αρμόδια δικαστήρια του τόπου συνήθους διαμονής του παιδιού και όχι από τα δικαστήρια της χώρας στην οποία μετακινήθηκε παράνομα το παιδί. Ισχύουν ορισμένες εξαιρέσεις ως προς τον μηχανισμό επιστροφής, οι οποίες ορίζονται στα άρθρα 12, 13 και 20 της Σύμβασης της Χάγης. Το άρθρο 13 περιλαμβάνει τις διατάξεις που έχουν προκαλέσει τις περισσότερες ένδικες διαφορές, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ορίζει ότι η χώρα στην οποία μετακινήθηκε το παιδί δύναται να αρνηθεί την επιστροφή του παιδιού εάν υπάρχει σοβαρός κίνδυνος η επιστροφή του να το εκθέσει σε φυσική ή ψυχική δοκιμασία ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο να το περιαγάγει σε μια αφόρητη κατάσταση [άρθρο 13 στοιχείο β)]. Η αίτηση επιστροφής μπορεί επίσης να απορριφθεί εάν το παιδί αντιτίθεται στην επιστροφή ή έχει ήδη την ωριμότητα που υπαγορεύει να ληφθεί υπόψη η γνώμη του [άρθρο 13 στοιχείο β)].

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η νομική πράξη που ρυθμίζει κανονιστικά τον χειρισμό των υποθέσεων απαγωγής από τα κράτη μέλη της ΕΕ είναι ο κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) [248], ο οποίος βασίζεται στις διατάξεις της Σύμβασης της Χάγης. Συμπληρώνει τη Σύμβαση της Χάγης και υπερισχύει αυτής σε υποθέσεις απαγωγής εντός της ΕΕ (άρθρο 96). Μολονότι η Σύμβαση της Χάγης παραμένει η κυριότερη διεθνής πράξη που διέπει τις απαγωγές παιδιών, ο κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) «αυστηροποίησε» από ορισμένες απόψεις τους κανόνες περί αρμοδιότητας υπέρ των δικαστηρίων της χώρας προέλευσης/συνήθους διαμονής. Όπως προβλέπεται και στη Σύμβαση της Χάγης, τα δικαστήρια του κράτους στο οποίο το παιδί είχε

248 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2019), Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1111 του Συμβουλίου, της 25ης Ιουνίου 2019, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 178 της 2.7.2019, σ. 1).

τη συνήθη διαμονή του αμέσως πριν από την αθέμιτη μετακίνηση/κατακράτησή του διατηρούν τη δικαιοδοσία σε υποθέσεις απαγωγής παιδιών. Ο κανονισμός διατηρεί τις ίδιες εξαιρέσεις ως προς την επιστροφή με αυτές που περιλαμβάνονται στη Σύμβαση για την απαγωγή παιδιών. Ο αναδιατυπωμένος κανονισμός, που εκδόθηκε το 2019, κατήργησε την ανάγκη κήρυξης της εκτελεστότητας [249], η οποία συνεπαγόταν καθυστερήσεις στην εκτέλεση των αποφάσεων. Περιλαμβάνει επίσης ειδικούς κανόνες και σαφείς προθεσμίες που εξυπηρετούν την ανάγκη για «ταχεία δικαστική διαδικασία», ένα σημαντικό εργαλείο για την επίσπευση των υποθέσεων απαγωγής παιδιών [250].

Βάσει του κανονισμού Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση), σε αντίθεση με τα οριζόμενα στη Σύμβαση της Χάγης, το κράτος συνήθους διαμονής παραμένει αρμόδιο για την εκδίκαση της ουσίας υπόθεσης επιμέλειας, ακόμη και όταν εκδίδεται απόφαση μη επιστροφής κατ' εφαρμογή του άρθρου 13 στοιχείο β) της Σύμβασης της Χάγης (άρθρο 29 του αναδιατυπωμένου κανονισμού Βρυξέλλες IIα). Η αρμοδιότητα περιέρχεται στο κράτος στο οποίο έχει μετακινηθεί το παιδί μόνο σε δύο περιπτώσεις, βάσει του άρθρου 10 του αναδιατυπωμένου κανονισμού Βρυξέλλες IIα. Στην πρώτη περίπτωση ορίζεται ότι τα δικαστήρια του κράτους στο οποίο ευρίσκεται το παιδί είναι αρμόδια εάν το παιδί έχει αποκτήσει συνήθη κατοικία στο κράτος αυτό, και κάθε πρόσωπο που έχει δικαίωμα επιμέλειας έχει συγκατατεθεί στη μετακίνηση ή κατακράτηση [251]. Η δεύτερη περίπτωση συντρέχει όταν το παιδί: έχει αποκτήσει συνήθη διαμονή στο κράτος στο οποίο έχει μετακινηθεί· έχει παρέλθει ένα έτος αφότου ο γονέας που έμεινε πίσω γνώριζε ή όφειλε να γνωρίζει τον τόπο στον οποίο ευρίσκεται το παιδί· το παιδί έχει ενταχθεί στο νέο περιβάλλον του· και συντρέχει τουλάχιστον μία από τις πέντε περαιτέρω προϋποθέσεις που απαριθμούνται στο άρθρο 9 στοιχείο β) του αναδιατυπωμένου κανονισμού Βρυξέλλες IIα [252].

Όπως και κάθε άλλη νομική πράξη της ΕΕ, ο κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τις διατάξεις του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ιδίως δε του άρθρου 24. Το ΔΕΕ είχε την ευκαιρία

249 Η διαδικασία που είναι γνωστή ως «κήρυξη της εκτελεστότητας» (exequatur) αφορά μια διαδικασία εκτέλεσης αποφάσεων για αστικές υποθέσεις, η οποία συχνά περιλαμβάνει δαπανηρές, εργώδεις και τεχνικά απαιτητικές επανεξετάσεις επί της ουσίας από τα εθνικά δικαστήρια.

250 Άρθρο 24 του αναδιατυπωμένου κανονισμού Βρυξέλλες IIα.

251 Άρθρο 9 στοιχείο α) του αναδιατυπωμένου κανονισμού Βρυξέλλες IIα.

252 Άρθρο 9 στοιχείο β) του αναδιατυπωμένου κανονισμού Βρυξέλλες IIα.

να αποσαφηνίσει την ερμηνεία του άρθρου 24 στο πλαίσιο των απαγωγών παιδιών βάσει του κανονισμού Βρυξέλλες IIα (πριν από την αναδιατύπωση). Όπως αναφέρεται στην ενότητα 2.4, στην υπόθεση *Aguirre Zarraga*, το ΔΕΕ έκρινε ότι το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 24 του Χάρτη, επιβάλλει, αφενός, να τίθενται στη διάθεση του παιδιού οι διαδικασίες και οι νόμιμες προϋποθέσεις που θα του παράσχουν τη δυνατότητα να εκφράσει ελεύθερα τη γνώμη του και, αφετέρου, να γίνεται δεκτή η γνώμη αυτή από τον δικαστή [253]. Ωστόσο, σύμφωνα με το ΔΕΕ, τα δικαστήρια του κράτους συνήθους διαμονής του παιδιού είναι αποκλειστικώς αρμόδια να εξετάζουν τη νομιμότητα των αποφάσεών τους, υπό το πρίσμα του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και του κανονισμού Βρυξέλλες IIα. Σύμφωνα με τον κανόνα της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, οι έννομες τάξεις των κρατών μελών οφείλουν να παρέχουν ισοδύναμη και αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Επομένως, κάθε προσφυγή που εδράζεται σε παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων πρέπει να υποβάλλεται από τα ενδιαφερόμενα μέρη ενώπιον του δικαστηρίου που είναι αρμόδιο επί της ουσίας για την εκδίκαση της διαφοράς για την επιμέλεια σύμφωνα με τον κανονισμό. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το δικαστήριο του κράτους μέλους όπου κατακρατείται παράνομα το παιδί δεν μπορεί να αντιταχθεί στην εκτέλεση απόφασης για την οποία έχει εκδοθεί πιστοποιητικό και με την οποία διατάσσεται η επιστροφή παιδιού, δεδομένου ότι η εκτίμηση της ενδεχόμενης ύπαρξης τέτοιας παράβασης εμπίπτει στην αποκλειστική διεθνή δικαιοδοσία των δικαστηρίων του κράτους μέλους προέλευσης.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Povse κατά Alpago* [254] αφορά την παράνομη μετακίνηση ενός κοριτσιού στην Αυστρία από τη μητέρα του. Το αυστριακό δικαστήριο απέρριψε την αίτηση του πατέρα για επιστροφή της κόρης του στην Ιταλία με την αιτιολογία ότι υπήρχε σοβαρός κίνδυνος να εκτεθεί το παιδί σε δοκιμασία. Εντωμεταξύ, κατόπιν αιτήματος του πατέρα, το ιταλικό δικαστήριο αποφάνθηκε ότι ήταν αρμόδιο να επιληφθεί επί της ουσίας της διαφοράς για την επιμέλεια και εξέδωσε απόφαση για την επιστροφή του παιδιού στην Ιταλία και πιστοποιητικό εκτέλεσης στη βάση του άρθρου 42 του κανονισμού Βρυξέλλες IIα. Η υπόθεση παραπέμφθηκε στο ΔΕΕ από αυστριακό δικαστήριο μετά την προσφυγή της

253 ΔΕΕ, C-491/10 PPU, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz*, 22 Δεκεμβρίου 2010. Για τις πτυχές της υπόθεσης αυτής που αφορούν τη συμμετοχή του παιδιού, βλ. επίσης την ανάλυση στην ενότητα 2.4.

254 ΔΕΕ, C-211/10, *Doris Povse κατά Mauro Alpago*, 1 Ιουλίου 2010.

μητέρας κατά της αίτησης εκτέλεσης του πιστοποιητικού και της επακόλουθης απόφασης επιστροφής του παιδιού στην Ιταλία. Το ΔΕΕ έκρινε ότι εφόσον εκδοθεί πιστοποιητικό εκτέλεσης δεν είναι δυνατό τα δικαστήρια της χώρας στην οποία μετακινήθηκε το παιδί (την Αυστρία εν προκειμένω) να αντιταχθούν στην απόφαση, καθώς αυτή με την έκδοση του πιστοποιητικού καθίσταται αυτομάτως εκτελεστή. Επίσης, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι, στη συγκεκριμένη υπόθεση, μόνο τα ιταλικά δικαστήρια ήταν αρμόδια να κρίνουν αν η επιστροφή του παιδιού ενείχε σοβαρό κίνδυνο για το συμφέρον του, και εφόσον έκριναν ότι ο κίνδυνος αυτός ήταν δικαιολογημένος, είχαν την αποκλειστική αρμοδιότητα να αναστείλουν την εκτέλεση της δικής τους απόφασης [255].

Η αναδιατύπωση του κανονισμού Βρυξέλλες IIα διεύρυνε και αποσαφήνισε την υποχρέωση των κρατών μελών να παρέχουν στα παιδιά τη δυνατότητα ακρόασης. Η αναδιατύπωση εισάγει την υποχρέωση να παρέχεται στο παιδί πραγματική και ουσιαστική δυνατότητα να εκφράσει τις απόψεις του και οι αρχές να εκτιμούν το συμφέρον του παιδιού, λαμβάνοντας παράλληλα δεόντως υπόψη τις απόψεις του ανάλογα με την ηλικία και την ωριμότητά του [256]. Επιπλέον, διευκρινίζει ότι το παιδί έχει το δικαίωμα να εκφράζει τις απόψεις του κατά τις διαδικασίες επιστροφής [257].

Ο κίνδυνος σοβαρής, ενδεχομένως ανεπανόρθωτης βλάβης στη σχέση μεταξύ του παιδιού και του γονέα αποτελεί έναν από τους λόγους για την υποβολή αίτησης στο ΔΕΚ για την έκδοση επείγουσας προδικαστικής απόφασης [258]. Για τον λόγο αυτόν, το Δικαστήριο έχει εφαρμόσει την προδικαστική διαδικασία σε πολλές υποθέσεις, ενίοτε αυτεπαγγέλτως [259].

255 Σε μεταγενέστερο χρόνο κατατέθηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ προσφυγή που βασιζόταν στα ίδια πραγματικά περιστατικά, η οποία κηρύχθηκε απαράδεκτη. Βλ. ΕΔΔΑ, Povse κατά Αυστρίας, απόφαση περί απαραδέκτου, προσφυγή αριθ. 3890/11, 18 Ιουνίου 2013.

256 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2019), Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1111 του Συμβουλίου, της 25ης Ιουνίου 2019, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 178 της 2.7.2019, σ. 1), άρθρο 21.

257 Αυτόθι, άρθρο 26.

258 ΕΕ, Κανονισμός διαδικασίας του Δικαστηρίου (ΕΕ L 265 της 29.9.2012, σ. 1), άρθρο 107· ΕΕ, Πρωτόκολλο (αριθ. 3) περί του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ C 115 της 9.5.2008, σ. 210), άρθρο 23α.

259 ΔΕΕ, C-491/10 PPU, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz*, 22 Δεκεμβρίου 2010· ΔΕΕ, C-85/18 PPU, *CV κατά DU*, 10 Απριλίου 2018.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *OL κατά PQ* [260] αφορά την αίτηση επιστροφής παιδιού από την Ελλάδα, το κράτος μέλος στο οποίο γεννήθηκε και ζούσε με τη μητέρα του, στην Ιταλία, όπου οι γονείς είχαν τη συνήθη διαμονή τους πριν από τη γέννηση του παιδιού. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, σε περίπτωση κατά την οποία ένα παιδί έχει γεννηθεί και έχει διαμείνει αδιαλείπτως με τη μητέρα του επί πλείονες μήνες, σύμφωνα με την κοινή βούληση των γονέων του, σε κράτος μέλος διαφορετικό εκείνου στο οποίο βρισκόταν ο τόπος συνήθους διαμονής των γονέων πριν από τη γέννησή του, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι η αρχική πρόθεση των γονέων περί επιστροφής της μητέρας μαζί με το παιδί στο τελευταίο αυτό κράτος μέλος συνεπάγεται ότι το παιδί έχει στο συγκεκριμένο κράτος μέλος τη «συνήθη διαμονή» του. Κατά συνέπεια, η άρνηση της μητέρας να επιστρέψει μαζί με το παιδί στην Ιταλία δεν συνιστά «παράνομη μετακίνηση ή κατακράτηση» του παιδιού.

Παράδειγμα: Η υπόθεση των *A κατά B* [261] έχει ως αντικείμενο διαφορά μεταξύ δύο Ιρανών υπηκόων που ζουν στη Σουηδία και τη συνακόλουθη μετακίνηση του παιδιού τους στη Φινλανδία από τη μητέρα στο πλαίσιο οικειοθελούς επιστροφής κατ' εφαρμογή της διαδικασίας του Δουβλίνου (κανονισμός αριθ. 604/2014). Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεν μπορεί να συνιστά παράνομη μετακίνηση ή κατακράτηση η κατάσταση στην οποία ένας από τους γονείς αναγκάζεται, χωρίς τη συναίνεση του έτερου γονέα, να οδηγήσει το παιδί του σε άλλο κράτος μέλος, κατ' εφαρμογή της διαδικασίας του Δουβλίνου, και στη συνέχεια να παραμείνει στο εν λόγω κράτος μέλος μετά την ακύρωση της απόφασης μεταφοράς από το πρώτο κράτος μέλος, χωρίς ωστόσο οι αρχές να αποφασίσουν να αναλάβουν εκ νέου τη μητέρα και το παιδί ή να τους παράσχουν άδεια διαμονής.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η Ευρωπαϊκή σύμβαση για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους [262] και η Σύμβαση σχετικά με την

260 ΔΕΕ, C-111/17 PPU, *OL κατά PQ*, 8 Ιουνίου 2017.

261 ΔΕΕ, C-262/21 PPU, *A κατά B*, 2 Αυγούστου 2021.

262 Συμβούλιο της Ευρώπης (1980), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους, CETS αριθ. 105, 20 Μαΐου 1980.

επικοινωνία με τα τέκνα [263] εμπεριέχουν εγγυήσεις για την αποτροπή της αθέμιτης μετακίνησης των παιδιών και τη διασφάλιση της επιστροφής των παιδιών [264].

Το ΕΔΔΑ εξετάζει συχνά υποθέσεις απαγωγής παιδιών, τις οποίες χειρίζεται κατά κανόνα με γνώμονα τις διατάξεις της Συνθήκης της Χάγης ως προς την ερμηνεία του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, κατά την εξέταση των υποθέσεων αυτών το ΕΔΔΑ αναπόφευκτα αναλύει το συμφέρον του παιδιού.

Παράδειγμα: Την υπόθεση *Neulinger και Shuruk κατά Ελβετίας* [265] εισήγαγε ενώπιον του ΕΔΔΑ μια μητέρα η οποία μετέφερε τον γιο της από το Ισραήλ στην Ελβετία παραβιάζοντας τις ισχύουσες ρυθμίσεις για την άσκηση της γονικής μέριμνας. Κατόπιν προσφυγής που κατέθεσε ο πατέρας κατ' επίκληση της Σύμβασης της Χάγης, οι ελβετικές αρχές διέταξαν την επιστροφή του παιδιού στο Ισραήλ. Κατά την άποψη των εθνικών δικαστηρίων και πραγματογνωμόνων, απαραίτητη προϋπόθεση για την επιστροφή του παιδιού στο Ισραήλ ήταν να συνοδεύεται από τη μητέρα του. Το επίδικο μέτρο ενέπιπτε στο περιθώριο εκτίμησης που έχουν οι εθνικές αρχές στα θέματα αυτά. Εντούτοις, για την αξιολόγηση της συμμόρφωσης με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ ήταν αναγκαίο να ληφθούν υπόψη τυχόν εξελίξεις που συντελέστηκαν μετά την έκδοση της απόφασης του ομοσπονδιακού δικαστηρίου που διέτασσε την επιστροφή του παιδιού. Το παιδί ήταν Ελβετός υπήκοος και είχε ενταχθεί αρμονικά στο περιβάλλον της χώρας, στην οποία διέμενε αδιάλειπτα επί μια τετραετία περίπου. Μολονότι βρισκόταν ακόμη σε ηλικία που επέτρεπε σημαντικά περιθώρια προσαρμογής, το ενδεχόμενο εκ νέου εκρίζωσής του θα είχε πιθανότατα σοβαρές συνέπειες για εκείνο και έπρεπε να σταθμιστεί έναντι του όποιου οφέλους θα αποκόμιζε. Πριν από τη μετακίνηση του παιδιού είχαν επιβληθεί περιορισμοί επί των δικαιωμάτων επικοινωνίας του πατέρα. Επίσης, έκτοτε ο πατέρας είχε ξαναπαντρευτεί δύο φορές

263 Συμβούλιο της Ευρώπης (2003), Σύμβαση σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα, CETS αριθ. 192, 15 Μαΐου 2003.

264 Αυτόθι, άρθρο 10 στοιχείο β) και άρθρο 16 αντίστοιχα· Συμβούλιο της Ευρώπης (1980), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους, CETS αριθ. 105, 20 Μαΐου 1980, άρθρο 8.

265 ΕΔΔΑ, *Neulinger και Shuruk κατά Ελβετίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 41615/07, 6 Ιουλίου 2010.

και είχε γίνει ξανά πατέρας, παραλείποντας ωστόσο να καταβάλλει διατροφή για την κόρη του.

Το ΕΔΔΑ διατύπωσε αμφιβολίες ως προς το κατά πόσο οι συνθήκες αυτές θα ήταν ευνοϊκές για την ευημερία και την ανάπτυξη του παιδιού. Όσον αφορά τη μητέρα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επιστροφή της στο Ισραήλ θα την εξέθετε σε κίνδυνο να της επιβληθούν ποινικές κυρώσεις, όπως ποινή φυλάκισης. Ήταν σαφές ότι μια τέτοια εξέλιξη δεν εξυπηρετούσε το συμφέρον του παιδιού, δεδομένου ότι η μητέρα του ήταν πιθανόν το μοναδικό πρόσωπο με το οποίο συνδεόταν. Επομένως, η άρνηση της μητέρας να επιστρέψει στο Ισραήλ δεν ήταν απολύτως αδικαιολόγητη. Επιπλέον ο πατέρας δεν είχε ζήσει ποτέ μόνος με το παιδί και δεν το είχε δει αφότου εκείνο είχε φύγει, σε ηλικία δύο ετών. Λαμβάνοντας υπόψη τα προεκτεθέντα, το ΕΔΔΑ δεν πείστηκε ότι η επιστροφή του παιδιού στο Ισραήλ θα εξυπηρετούσε το συμφέρον του. Όσον αφορά τη μητέρα, τυχόν επιστροφή της στο Ισραήλ θα συνιστούσε δυσανάλογη παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής της ζωής. Συνεπώς, η εκτέλεση της απόφασης που διέτασσε την επιστροφή του δεύτερου προσφεύγοντος στο Ισραήλ θα συνιστούσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ αναφορικά και με τους δύο προσφεύγοντες.

Η αρμοδιότητα σε υποθέσεις επιμέλειας παραμένει στα δικαστήρια της συνήθους διαμονής του παιδιού, εκτός εάν πληρούνται ειδικές προϋποθέσεις που επιτρέπουν την αλλαγή δικαιοδοσίας.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *R.S. κατά Πολωνίας* [266] αφορούσε μια πολωνική οικογένεια που κατοικούσε στην Ελβετία. Η μητέρα είχε μεταβεί με τα παιδιά για διακοπές στην Πολωνία, αλλά στη συνέχεια υπέβαλε εκεί αίτηση διαζυγίου και αίτηση προσωρινής επιμέλειας, η οποία έγινε δεκτή. Ο προσφεύγων —ο πατέρας, κάτοικος Ελβετίας— ούτε ενημερώθηκε ούτε κλήθηκε ενώπιον του δικαστηρίου σχετικά με την απόφαση για την προσωρινή επιμέλεια και τα πολωνικά δικαστήρια απέρριψαν την αίτησή του για επιστροφή των τέκνων του στην Ελβετία, με την αιτιολογία ότι είχε συμφωνήσει να μεταφέρει η μητέρα τα παιδιά στην Πολωνία. Σύμφωνα με τους όρους της Σύμβασης της Χάγης, ο παράνομος χαρακτήρας της μετακίνησης και της κατακράτησης απορρέει από πράξεις που θίγουν τη συνήθη άσκηση των γονικών δικαιωμάτων σύμφωνα με το δίκαιο του κράτους στο οποίο τα παιδιά είχαν προηγουμένως τη

266 ΕΔΔΑ, *R.S. κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 63777/09, 21 Ιουλίου 2015.

συνήθη διαμονή τους, εν προκειμένω της Ελβετίας. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η Πολωνία δεν είχε διασφαλίσει το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής του προσφεύγοντος, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Y.S. και O.S. κατά Ρωσίας* [267], μια Ρωσίδα είχε παντρευτεί Ουκρανό και είχαν εγκατασταθεί στην Ουκρανία. Μετά τη γέννηση της κόρης τους, η μητέρα εγκατέλειψε τον σύζυγό της και την κόρη τους. Αρκετά χρόνια αργότερα, μετά τη στρατιωτική σύγκρουση στην Ουκρανία, η μητέρα μετέφερε το παιδί στη Ρωσία χωρίς τη συγκατάθεση του πατέρα. Στη συνέχεια, ο πατέρας υπέβαλε αίτηση για την επιστροφή του παιδιού, η οποία έγινε δεκτή παρά το επιχείρημα της μητέρας ότι η επιστροφή του παιδιού θα συνιστούσε «σοβαρό κίνδυνο» κατά την έννοια του άρθρου 13 στοιχείο β) της Σύμβασης της Χάγης λόγω της συνεχιζόμενης στρατιωτικής σύγκρουσης στον τόπο της συνήθους διαμονής του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο ισχυρισμός περί «σοβαρού κινδύνου», ο οποίος ήταν ικανός να στοιχειοθετήσει εξαίρεση από την επιστροφή του παιδιού, δεν ελήφθη πραγματικά υπόψη από τα ρωσικά δικαστήρια και ότι οι αποφάσεις τους να απορρίψουν τις ενστάσεις της μητέρας δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένες, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Το άρθρο 11 της Σύμβασης της Χάγης προβλέπει προθεσμία έξι εβδομάδων για την περάτωση της υπόθεσης από το δικαστήριο που επιλαμβάνεται της υπόθεσης απαγωγής. Όπως έχει τονίσει το ΕΔΔΑ σε διάφορες υποθέσεις [268], σε θέματα που αφορούν την επανένωση των παιδιών με τους γονείς τους, η επάρκεια ενός μέτρου κρίνεται επίσης από την ταχύτητα της εφαρμογής του, δεδομένου ότι τέτοιου είδους υποθέσεις απαιτούν επείγουσα διεκπεραίωση, διότι η παρέλευση του χρόνου μπορεί να έχει μη αναστρέψιμες επιπτώσεις στις σχέσεις μεταξύ των παιδιών και του γονέα που δεν ζει μαζί τους.

267 ΕΔΔΑ, *Y.S. και O.S. κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 17665/17, 15 Ιουνίου 2021.

268 Βλ. ΕΔΔΑ, *Simões Balbino κατά Πορτογαλίας*, προσφυγή αριθ. 26956/14, 29 Ιανουαρίου 2019· ΕΔΔΑ, *Mansour κατά Σλοβακίας*, προσφυγή αριθ. 60399/15, 21 Νοεμβρίου 2017· ΕΔΔΑ, *Hoholm κατά Σλοβακίας*, προσφυγή αριθ. 35632/13, 13 Ιανουαρίου 2015· ΕΔΔΑ, *M.A. κατά Αυστρίας*, προσφυγή αριθ. 4097/13, 15 Ιανουαρίου 2015· ΕΔΔΑ, *Adžić κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 22643/14, 12 Μαρτίου 2015· ΕΔΔΑ, *K.J. κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 30813/14, 1 Μαρτίου 2016.

6 Εναλλακτική φροντίδα αντί της οικογενειακής φροντίδας και υιοθεσία

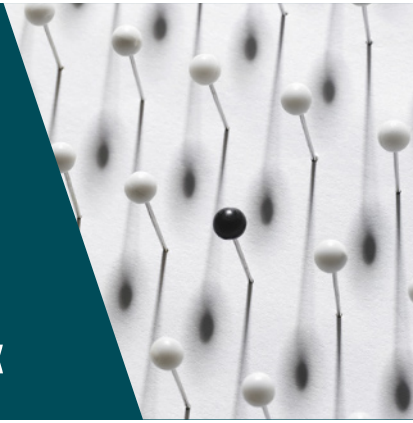

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρα 7 (οικογενειακή ζωή) και 24 (δικαιώματα του παιδιού) Κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) (2019/1111/ΕΕ)	**Εναλλακτική φροντίδα αντί της οικογενειακής φροντίδας**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) ΕΚΧ (αναθεωρημένος), άρθρο 17 (δικαίωμα των παιδιών και των νέων στην κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία) ΕΔΔΑ, *Y.I. κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 68868/14, 2020 ΕΔΔΑ, *Wallová και Walla κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 23848/04, 2006 (τοποθέτηση σε ίδρυμα παιδικής προστασίας λόγω ακατάλληλων συνθηκών στέγασης) ΕΔΔΑ, *Paradiso και Campanelli κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 25358/12, 2017 (απομάκρυνση τέκνου που γεννήθηκε μέσω παρένθετης κύησης) ΕΔΔΑ, *Β. κατά Ρουμανίας (αριθ. 2)*, προσφυγή αριθ. 1285/03, 2013 (συμμετοχή των γονέων στην αποφασιστική διαδικασία)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
		ΕΔΔΑ, *B.B. και F.B. κατά Γερμανίας*, προσφυγές αριθ. 18734/09 και 9424/11, 2013 (διαδικαστικά σφάλματα στην αποφασιστική διαδικασία) ΕΔΔΑ, *T. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 19315/11, 2014 (σπουδαιότητα της επικοινωνίας) ΕΔΔΑ, *Jansen κατά Νορβηγίας*, προσφυγή αριθ. 2822/16, 2018
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 24 (δικαιώματα του παιδιού)	**Υιοθεσία**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) Ευρωπαϊκή σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη) ΕΔΔΑ, *Strand Lobben και λοιποί κατά Νορβηγίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως] ,προσφυγή αριθ. 37283/13, 2019 ΕΔΔΑ, *S.S. κατά Σλοβενίας*, προσφυγή αριθ. 40938/16, 30 Οκτωβρίου 2018 ΕΔΔΑ, *Kearns κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 35991/04, 2008 (γονική συγκατάθεση για υιοθεσία) ΕΔΔΑ, *Schwizgebel κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 25762/07, 10 Ιουνίου 2010 ΕΔΔΑ, *E.B. κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43546/02, 2008 (δικαίωμα γυναίκας ΛΟΑΤΚΙ να υιοθετήσει παιδί) ΕΔΔΑ, *Gas και Dubois κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 25951/07, 2012 (δικαίωμα ζεύγους ΛΟΑΤ να υιοθετήσει παιδί)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
		ΕΔΔΑ, X και λοιποί κατά Αυστρίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 19010/07, 2013 ΕΔΔΑ, *A.H. και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγές αριθ. 6033/13, 8927/13, 10549/13, 12275/13, 23890/13, 26309/13, 27161/13, 29197/13, 32224/13, 32331/13, 32351/13, 32368/13, 37173/13, 38490/13, 42340/13 και 42403/13, 2017 ΕΔΔΑ, *Harroudj κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 43631/09, 2012 (kafala και υιοθεσία)

Κάθε παιδί έχει δικαίωμα στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής, το οποίο αναγνωρίζεται δυνάμει του άρθρου 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (βλ. κεφάλαιο 5). Τόσο το δίκαιο της ΕΕ όσο και το δίκαιο του ΣτΕ αποτυπώνουν τη σπουδαιότητα των οικογενειακών σχέσεων για το παιδί, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος του παιδιού να μη στερηθεί την επικοινωνία με τους γονείς του, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο προς το συμφέρον του [269]. Είναι δύσκολη η επίτευξη ισορροπίας ανάμεσα στην ανάγκη το παιδί να παραμένει με την οικογένειά του —όπως επιτάσσει ο σεβασμός για την οικογενειακή ζωή— και την ανάγκη να προστατεύεται από οποιαδήποτε βλάβη. Όταν ένα παιδί απομακρύνεται από την οικογένειά του, τοποθετείται είτε σε ανάδοχη είτε σε ιδρυματική φροντίδα. Η οικογενειακή ζωή δεν παύει να υφίσταται με αυτόν τον αποχωρισμό και απαιτείται η συνέχιση της επικοινωνίας ώστε να υποστηριχθεί η επανένωση της οικογένειας εάν είναι προς το συμφέρον του παιδιού. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η απομάκρυνση από την οικογένεια είναι μόνιμη, μέσω υιοθεσίας. Ωστόσο, ο νομικά αμετάκλητος χαρακτήρας της υιοθεσίας απαιτεί την τήρηση αυστηρών προϋποθέσεων.

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει το ευρωπαϊκό δίκαιο για την εναλλακτική φροντίδα. Το δίκαιο της ΕΕ, κυρίως μέσω του κανονισμού Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση) διέπει τις διασυνοριακές διαδικαστικές πτυχές της τοποθέτησης παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα. Ο εν λόγω κανονισμός πρέπει να

269 ΕΕ (2012), Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ C 326 της 26.10.2012, σ. 391), άρθρο 24 παράγραφος 3.

ερμηνεύεται σύμφωνα με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ιδίως δε το άρθρο 24. Το ΕΔΔΑ έχει και αυτό αναπτύξει ογκώδες σώμα νομολογίας που καλύπτει τόσο ουσιαστικά όσο και διαδικαστικά ζητήματα που σχετίζονται με την τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα. Το παρόν κεφάλαιο περιλαμβάνει επίσης ζητήματα που σχετίζονται με τους γονείς του ίδιου φύλου και τις συμφωνίες παρένθετης μητρότητας.

Η ενότητα 6.1 ξεκινά παρουσιάζοντας ορισμένες από τις γενικές αρχές οι οποίες διέπουν την κατάσταση των παιδιών που στερούνται την οικογενειακή φροντίδα, στην ενότητα 6.2 περιγράφεται συνοπτικά το δίκαιο που αφορά την τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα και στην ενότητα 6.3 εξετάζονται τα ευρωπαϊκά πρότυπα που ισχύουν για την υιοθεσία.

6.1. Εναλλακτική φροντίδα: γενικές αρχές

Κύρια σημεία

- Η εναλλακτική φροντίδα είναι γενικά ένα προσωρινό ασφαλιστικό μέτρο.
- Το διεθνές δίκαιο προβλέπει ότι η οικογενειακού τύπου φροντίδα πρέπει να προτιμάται έναντι της ιδρυματικής φροντίδας.
- Τα παιδιά έχουν δικαίωμα να ενημερώνονται και να εκφράζουν τις απόψεις τους αναφορικά με την τοποθέτησή τους σε εναλλακτική φροντίδα.

Η ΕΕ, το ΣτΕ και το διεθνές δίκαιο παρέχουν καθοδήγηση σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού όσον αφορά την εναλλακτική φροντίδα [270].

270 Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2011), Recommendation CM/Rec(2011)12 on children's rights and social services friendly to children and families [Σύσταση CM/Rec(2011)12 σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών και την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών φιλικών προς τα παιδιά και τις οικογένειές τους], 16 Νοεμβρίου 2011· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2005), Recommendation Rec(2005)5 on the rights of children living in residential institutions [Σύσταση Rec(2005)5 σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών που ζουν σε ιδρύματα παιδικής προστασίας], 16 Μαρτίου 2005· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), Recommendation CM/Rec(2010)2 on deinstitutionalisation and community living of children with disabilities [Σύσταση CM/Rec(2010)2 σχετικά με την αποϊδρυματοποίηση και τη διαβίωση παιδιών με αναπηρία στην κοινότητα], 3 Φεβρουαρίου 2010· Συμβούλιο της Ευρώπης (2009), *Children and young people in care* [Παιδιά και νέοι σε εναλλακτική φροντίδα], 2009.

Όπως ορίζει η ΣΔΠ, τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να λαμβάνουν φροντίδα από τους γονείς τους (άρθρο 7) και να τίθενται σε εναλλακτική φροντίδα ως προσωρινό ή μόνιμο μέτρο, όταν αυτό είναι προς το συμφέρον τους (άρθρο 20). Η εναλλακτική φροντίδα είναι ένα ασφαλιστικό μέτρο που εγγυάται την προσωρινή ασφάλεια του παιδιού και διευκολύνει την επιστροφή του στην οικογένειά του όταν είναι δυνατό [271]. Ιδανικά, λοιπόν, αποτελεί μια προσωρινή λύση. Ενίοτε είναι ένα ασφαλιστικό μέτρο που λαμβάνεται εν αναμονή της επανένωσης των οικογενειών, όπως για παράδειγμα της επανένωσης των ασυνόδευτων ή των χωρισμένων από την οικογένειά τους παιδιών μεταναστών με τις οικογένειές τους [272]. Άλλοτε, πάλι, είναι ένα ασφαλιστικό μέτρο εν αναμονή εξελίξεων στην οικογενειακή ζωή, όπως για παράδειγμα της βελτίωσης της υγείας ενός γονέα ή της παροχής υποστήριξης στους γονείς. Ένα παιδί που τοποθετείται σε εναλλακτική φροντίδα έχει το δικαίωμα να ενημερώνεται για τα δικαιώματα και τις επιλογές του, καθώς και το δικαίωμα «να ζητείται η γνώμη του και να λαμβάνονται δεόντως υπόψη οι απόψεις του ανάλογα με την ανάπτυξη των ικανοτήτων του» [273].

Το διεθνές δίκαιο, συμπεριλαμβανομένης της ΣΗΕΔΑΑ, επιβεβαιώνει ότι η φροντίδα οικογενειακού τύπου (όπως η αναδοχή) είναι η βέλτιστη μορφή εναλλακτικής φροντίδας για την εξασφάλιση της προστασίας και της ανάπτυξης του παιδιού. Αυτό τονίζεται επίσης στις *κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών* [274].

271 Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (2010), *Guidelines for the alternative care of children* [Κατευθυντήριες γραμμές για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών], A/RES/64/142, 24 Φεβρουαρίου 2010, παράγραφοι 48–51· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2013), *General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration* [Γενικό σχόλιο αριθ. 14 (2013) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του], UN Doc. CRC/C/GC/14, 29 Μαΐου 2013, παράγραφοι 58–70.

272 Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (1989), Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, 20 Νοεμβρίου 1989, άρθρο 22· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2005), *General Comment No. 6 (2005): Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin* [Γενικό σχόλιο αριθ. 6 (2005): Μεταχείριση των ασυνόδευτων και των χωρισμένων από την οικογένειά τους παιδιών που βρίσκονται εκτός της χώρας καταγωγής τους], UN Doc. CRC/GC/2005/6, 1 Σεπτεμβρίου 2005, παράγραφοι 81–83.

273 Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (2010), *Guidelines for the alternative care of children* [Κατευθυντήριες γραμμές για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών], 24 Φεβρουαρίου 2010, A/RES/64/142, παράγραφος 6.

274 Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (2010), *Guidelines for the alternative care of children* [Κατευθυντήριες γραμμές για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών], A/RES/64/142, 24 Φεβρουαρίου 2010, παράγραφοι 20–22· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2006), *General Comment No. 7 (2005): Implementing child rights in early childhood* [Γενικό σχόλιο αριθ. 7 (2005): Εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού σε νήπια], UN Doc. CRC/C/GC/7/Rev.136 (b), 20 Σεπτεμβρίου 2006, παράγραφος 18. Ηνωμένα Έθνη (2006), Σύμβαση για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (ΣΗΕΔΑΑ), 13 Δεκεμβρίου 2006, άρθρο 23 παράγραφος 5 (βλ. επίσης άρθρο 7).

Όσον αφορά τα παιδιά με αναπηρία, στη ΣΗΕΔΑΑ ορίζεται ρητά ότι «[ό]ταν η άμεση οικογένεια είναι ανίκανη να φροντίσει ένα παιδί με αναπηρία, τα συμβαλλόμενα κράτη δεσμεύονται να καταβάλλουν κάθε προσπάθεια για την παροχή εναλλακτικής φροντίδας εντός της ευρύτερης οικογένειας και, εάν ούτε αυτό είναι δυνατόν, εντός της κοινότητας σε οικογενειακό περιβάλλον» [275]. Η μη οικογενειακού τύπου φροντίδα (π.χ. ιδρυματική φροντίδα) «πρέπει να περιορίζεται σε περιπτώσεις που το συγκεκριμένο περιβάλλον είναι πρόσφορο, αναγκαίο και εποικοδομητικό για το εκάστοτε παιδί και το συμφέρον του» [276]. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η σύσταση CM/Rec(2010)2 του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την αποϊδρυματοποίηση και τη διαβίωση παιδιών με αναπηρία στην κοινότητα καλεί τα κράτη μέλη να λάβουν κατάλληλα νομοθετικά, διοικητικά και άλλα μέτρα για την αντικατάσταση της ιδρυματικής φροντίδας με υπηρεσίες σε επίπεδο κοινότητας μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα και μέσω ολοκληρωμένης προσέγγισης.

Το δικαίωμα του παιδιού σε επίτροπο ή εκπρόσωπο είναι καθοριστικής σημασίας για τη διασφάλιση των ευρύτερων δικαιωμάτων του [277]. Συνήθως, η εντολή του επιτρόπου είναι να διασφαλίζει το μείζον συμφέρον και τη συνολική ευημερία του παιδιού και να ασκεί νομική εκπροσώπηση συμπληρώνοντας την περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανότητα του παιδιού [278]. Επτά νομικές πράξεις της ΕΕ απαιτούν από τα κράτη μέλη να διορίζουν επίτροπο για τα παιδιά σε διαφορετικά πλαίσια, ορισμένες από τις οποίες αφορούν

275 Ηνωμένα Έθνη (2006), Σύμβαση για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (ΣΗΕΔΑΑ), 13 Δεκεμβρίου 2006, άρθρο 23 παράγραφος 5.

276 Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (2010), *Guidelines for the alternative care of children* [Κατευθυντήριες γραμμές για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών], 24 Φεβρουαρίου 2010, A/RES/64/142, παράγραφος 21.

277 FRA (2014), *Επιτροπεία για παιδιά τα οποία στερούνται τη γονική φροντίδα: Ένα εγχειρίδιο για την ενίσχυση των συστημάτων επιτροπείας με σκοπό την κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών των παιδιών που είναι θύματα εμπορίας*, 30 Ιουνίου 2014, σ. 34.

278 Αυτόθι, σ. 17.

άμεσα παιδιά χωρίς γονική μέριμνα [279]. Σε επίπεδο ΣτΕ, η Σύμβαση για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων [280] και η σύσταση CM/Rec(2019)11 σχετικά με την αποτελεσματική επιτροπεία για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης παρέχουν καθοδήγηση σχετικά με πτυχές της επιτροπείας και της νομικής εκπροσώπησης.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το ΔΕΕ έχει αποφανθεί ότι στις αποφάσεις τοποθέτησης παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα τυγχάνει εφαρμογής ο κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση). Ο κανονισμός, όπως επισημαίνεται στο κεφάλαιο 5, ενσωματώνει στην προσέγγισή του τις αρχές των δικαιωμάτων του παιδιού. Στο σημείο αυτό οι «λόγοι μη αναγνώρισης αποφάσεων σε διαφορές γονικής μέριμνας», όπως διατυπώνονται στο άρθρο 39 του

279 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/36/ΕΕ, της 5ης Απριλίου 2011, για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της, καθώς και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2002/629/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 101 της 15.4.2011, σ. 1) (οδηγία για την εμπορία ανθρώπων)· ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/93/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 335 της 17.12.2011, σ. 1)· ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2012), Οδηγία 2012/29/ΕΕ, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαισίου 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 315 της 14.11.2012, σ. 57) (οδηγία για τα δικαιώματα των θυμάτων)· ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/95/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 337 της 20.12.2011, σ. 9) [οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (αναδιατύπωση)]· ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία 2013/33/ΕΕ, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 96) [οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (αναδιατύπωση)]· ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία 2013/32/ΕΕ, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 60) [οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου (αναδιατύπωση)]· ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013, της 26ης Ιουνίου 2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 31).

280 Συμβούλιο της Ευρώπης (2005), Σύμβαση για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων, CETS αριθ. 197, 16 Μαΐου 2005, άρθρο 10 παράγραφος 4· βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2019), Recommendation CM/Rec(2019)11 on effective guardianship for unaccompanied and separated children in the context of migration [Σύσταση CM/Rec(2019)11 σχετικά με την αποτελεσματική επιτροπεία για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης], 11 Δεκεμβρίου 2019.

κανονισμού Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση), είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικοί. Το άρθρο 39 ορίζει ότι η αναγνώριση απόφασης απορρίπτεται εάν η απόφαση εκδόθηκε χωρίς ακρόαση παιδιού που είναι ικανό να διαμορφώσει ίδια άποψη. Αυτό δεν ισχύει εάν η διαδικασία αφορά μόνο την περιουσία του παιδιού ή υπάρχουν σοβαροί λόγοι που λαμβάνουν υπόψη, ιδίως, τον επείγοντα χαρακτήρα της υπόθεσης.

Δυνάμει του κανονισμού, η δικαιοδοσία προσδιορίζεται βάσει της συνήθους διαμονής του παιδιού, με κάποιες περιορισμένες εξαιρέσεις, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται το συμφέρον του παιδιού και πιθανόν η επιλογή δικαστηρίου [άρθρο 10 του κανονισμού Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση)].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι, όταν η οικογένεια δεν είναι σε θέση να παράσχει στο παιδί την απαιτούμενη φροντίδα και προστασία, ενδεχομένως επιβάλλεται η μετακίνησή του σε περιβάλλον εναλλακτικής φροντίδας. Το ΕΔΔΑ έχει εξηγήσει επίσης ότι, στις περισσότερες περιπτώσεις, η τοποθέτηση ενός παιδιού σε εναλλακτική φροντίδα θα πρέπει να αποτελεί προσωρινό μέτρο και ότι το παιδί πρέπει εντέλει να επανενώνεται με την οικογένειά του προς εκπλήρωση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής δυνάμει του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ [281].

Το άρθρο 17 του ΕΚΧ υποχρεώνει τα κράτη «να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα και απαραίτητα μέτρα που έχουν ως στόχο να παρέχουν προστασία και ειδική βοήθεια από το κράτος στα παιδιά και τους νέους που στερούνται προσωρινά ή οριστικά της υποστήριξης της οικογένειάς τους» [282]. Η ΕΕΚΔ αποφάνθηκε ότι η συστηματική τοποθέτηση μικρών παιδιών σε κέντρα παιδικής μέριμνας, ιδίως εκείνων που είναι πιο ευάλωτα, όπως οι Ρομά και τα παιδιά με αναπηρία, και η απουσία μη ιδρυματικών και παρόμοιων με την οικογένεια εναλλακτικών μορφών φροντίδας συνιστά παράβαση του άρθρου 17 του ΕΚΧ [283].

281 ΕΔΔΑ, *Κ.Α. κατά Φινλανδίας*, προσφυγή αριθ. 27751/95, 14 Ιανουαρίου 2003. Η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει υιοθετήσει την προσέγγιση αυτή στη σύστασή της για τα δικαιώματα των παιδιών που ζουν σε ιδρύματα παιδικής προστασίας, την οποία εξέδωσε στις 16 Μαρτίου 2005.

282 Συμβούλιο της Ευρώπης (1996), Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος), CETS αριθ. 163, 3 Μαΐου 1996, άρθρο 17 παράγραφος 1 στοιχείο γ).

283 ΕΕΚΔ, *Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά (ERRC) και Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 157/2017, 17 Ιουνίου 2020.

6.2. Τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα

Κύρια σημεία

- Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ και της ΕΕ, η αποφασιστική διαδικασία πρέπει να περιλαμβάνει ορισμένες δικονομικές εγγυήσεις.
- Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η τοποθέτηση ενός παιδιού σε εναλλακτική φροντίδα επιτρέπεται μόνον εφόσον προβλέπεται από τον νόμο, επιδιώκει θεμιτό σκοπό και αποτελεί αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η αρμόδια αρχή οφείλει να προβάλλει λυσιτελή και επαρκή αιτιολογία.

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, ο αναδιατυπωμένος κανονισμός Βρυξέλλες IIα ορίζει ότι, όταν ένα δικαστήριο ή μια αρμόδια αρχή κράτους μέλους εξετάζει το ενδεχόμενο τοποθέτησης παιδιού σε άλλο κράτος μέλος, θα πρέπει να λαμβάνει προηγουμένως την έγκριση της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους στο οποίο θα τοποθετηθεί το παιδί πριν αποφασίσει ή ρυθμίσει την τοποθέτηση [284]. Επιπλέον, σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ, τα κράτη μέλη θα πρέπει να θεσπίσουν σαφείς κανόνες και διαδικασίες για τους σκοπούς της έγκρισης που λαμβάνεται δυνάμει του εν λόγω κανονισμού, ώστε να κατοχυρώσουν την ασφάλεια δικαίου και να εξασφαλίσουν την ταχεία λήψη αποφάσεων. Δεν αρκεί έγκριση από το ίδρυμα στο οποίο πρόκειται να τοποθετηθεί το παιδί [285].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ [286], η τοποθέτηση ενός παιδιού σε εναλλακτική φροντίδα είναι συμβατή με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ μόνον εφόσον προβλέπεται από τον νόμο, επιδιώκει θεμιτό σκοπό (όπως η προστασία του συμφέροντος του παιδιού) και θεωρείται αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Προϋπόθεση για να πληρούται το τελευταίο κριτήριο είναι

284 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2019), Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1111 του Συμβουλίου, της 25ης Ιουνίου 2019, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών, αιτιολογική σκέψη 83 και άρθρο 82.

285 ΔΕΕ, C-92/12 PPU, *Health Service Executive κατά S. C. και A. C.*, 26 Απριλίου 2012.

286 Η τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα έχει αποτελέσει αντικείμενο πολιτικού διαλόγου στους κόλπους του ΣτΕ επί σειρά ετών. Βλ., για παράδειγμα, απόφαση (77) 33 της Επιτροπής Υπουργών σχετικά με την τοποθέτηση παιδιών, η οποία εκδόθηκε στις 3 Νοεμβρίου 1977.

να προβάλει το δικαστήριο αιτιολογία που να είναι τόσο λυσιτελής όσο και επαρκής προς υποστήριξη των μέσων που χρησιμοποιούνται για τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Y.I. κατά Ρωσίας* [287], η προσφεύγουσα στερήθηκε τη γονική μέριμνα και τα δύο μικρότερα παιδιά της τοποθετήθηκαν σε δημόσια ιδρύματα, επειδή εκείνη ήταν τοξικομανής και άνεργη. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απομάκρυνση και η αρχική τοποθέτηση των παιδιών σε δημόσια φροντίδα στην έναρξη της ποινικής διαδικασίας κατά της προσφεύγουσας ήταν δικαιολογημένες, όχι όμως και το εκτεταμένο μέτρο στέρησης της γονικής μέριμνας. Τα εθνικά δικαστήρια δεν προσκόμισαν κανένα συγκεκριμένο στοιχείο που να αποδεικνύει ότι η προσφεύγουσα είχε εγκαταλείψει τα παιδιά της χωρίς παρακολούθηση, δεν τους είχε παράσχει φροντίδα ή τα είχε παραμελήσει με οποιοδήποτε άλλο τρόπο, πολλώ δε μάλλον ότι είχε θέσει σε κίνδυνο την υγεία ή τη ζωή τους. Οι εθνικές αρχές δεν είχαν εξετάσει κάποιο λιγότερο δραστικό μέτρο, όπως ο περιορισμός αντί της στέρησης της γονικής μέριμνας, ούτε την είχαν προειδοποιήσει για τις πιθανές συνέπειες της εικαζόμενης αμελούς συμπεριφοράς της. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι εθνικές αρχές, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, δεν απέδειξαν με πειστικό τρόπο ότι, παρά τη διαθεσιμότητα λιγότερο ριζικών λύσεων, το προσβαλλόμενο μέτρο αποτελούσε την καταλληλότερη επιλογή που εξυπηρετεί το συμφέρον του παιδιού.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Wallová και Walla κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [288], οι προσφεύγοντες προσέφυγαν κατά της τοποθέτησης των πέντε παιδιών τους σε δύο διαφορετικά ιδρύματα παιδικής προστασίας λόγω των ανεπαρκών συνθηκών στέγασής τους. Οι σχετικές εντολές εναλλακτικής φροντίδας ήρθησαν τελικά όταν βελτιώθηκαν η οικονομική κατάσταση και οι συνθήκες στέγασης των γονέων. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο βασικός λόγος για τον οποίο αποφασίστηκε η τοποθέτηση των παιδιών σε ιδρύματα ήταν η έλλειψη κατάλληλης στέγης και, ως εκ τούτου, θα μπορούσε να είχε ληφθεί ένα λιγότερο δραστικό μέτρο για την αντιμετώπιση της κατάστασής τους. Το τσεχικό δίκαιο προέβλεπε τη δυνατότητα των αρχών να παρακολουθούν τις συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής

287 ΕΔΔΑ, *Y.I. κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 68868/14, 25 Φεβρουαρίου 2020.

288 ΕΔΔΑ, *Wallová και Walla κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 23848/04, 26 Οκτωβρίου 2006.

της οικογένειας και να παρέχουν συμβουλευτική υποστήριξη για τη βελτίωση της κατάστασης στην οποία βρισκόταν, η επιλογή αυτή όμως δεν αξιοποιήθηκε. Η αιτιολογία που προβλήθηκε για την τοποθέτηση των παιδιών σε ιδρύματα ήταν λυσιτελής αλλά όχι επαρκής, και οι αρχές δεν κατέβαλαν αρκετές προσπάθειες για να βοηθήσουν τους προσφεύγοντες να ξεπεράσουν μέσω εναλλακτικών μέτρων τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν. Το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, έλαβε επίσης υπόψη τα συμπεράσματα της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπου επισημαίνεται ότι η αρχή που επιτάσσει να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του παιδιού δεν έχει ακόμη επαρκώς οριστεί και αποτυπωθεί στο σύνολο της νομοθεσίας, των δικαστικών αποφάσεων ή των πολιτικών της Τσεχίας που αφορούν τα παιδιά [289].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Paradiso και Campanelli κατά Ιταλίας* [290], ένα ζευγάρι ζήτησε να καταχωρίσει στο ληξιαρχείο πιστοποιητικό γέννησης παιδιού που γεννήθηκε μέσω συμφωνίας παρένθετης μητρότητας στη Ρωσία. Δεδομένου ότι κανένας από τους προσφεύγοντες δεν είχε βιολογικούς δεσμούς με το παιδί και θεωρήθηκε ότι το μετέφεραν παρανόμως στην Ιταλία, το παιδί τοποθετήθηκε σε ανάδοχη κατοικία με σκοπό την υιοθεσία. Κατά την άποψη των αρχών, το πρωταρχικό μέλημα ήταν να δοθεί τέλος σε μια παράνομη κατάσταση. Μολονότι το παιδί δεν ήταν προσφεύγων στην υπόθεση, ήταν κρίσιμο το συμφέρον του και ο τρόπος με τον οποίο τα εθνικά δικαστήρια εξέτασαν το ζήτημα αυτό. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι τα ιταλικά δικαστήρια, αφού έκριναν ότι το παιδί δεν θα υφίστατο σοβαρή ή ανεπανόρθωτη βλάβη από τον χωρισμό, στάθμισαν με δίκαιο τρόπο τα διάφορα διακυβευόμενα συμφέροντα, παραμένοντας παράλληλα εντός του ευρέος περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτουν, και δεν διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ προβλέπει στη βάση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ ότι κατά την αποφασιστική διαδικασία σε υποθέσεις που αφορούν τον σεβασμό της οικογενειακής ζωής πρέπει να τηρούνται ορισμένες δικονομικές εγγυήσεις. Έκρινε ότι η αποφασιστική διαδικασία (διοικητική και δικαστική διαδικασία) που έχει ως αποτέλεσμα τη λήψη μέτρων τα οποία παρεμβαίνουν στην οικογενειακή ζωή πρέπει να είναι δίκαιη και να γίνεται απολύτως σεβαστό το δικαίωμα

289 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Saviny κατά Ουκρανίας*, προσφυγή αριθ. 39948/06, 18 Δεκεμβρίου 2008.

290 ΕΔΔΑ, *Paradiso και Campanelli κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 25358/12, 24 Ιανουαρίου 2017.

που προστατεύεται δυνάμει του άρθρου 8. Το ζήτημα που εξετάζεται βάσει του άρθρου 8 είναι αν «οι γονείς συμμετείχαν στην αποφασιστική διαδικασία [...] σε επαρκή βαθμό ώστε να εξασφαλίζεται η απαιτούμενη προστασία των συμφερόντων τους» [291]. Προς τούτο θα έπρεπε να τηρούνται ενήμεροι για τις εξελίξεις, να διασφαλίζεται ότι έχουν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν [292] και, σε ορισμένες περιπτώσεις, να πραγματοποιηθεί ακρόαση των παιδιών τους [293].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Β. κατά Ρουμανίας (αριθ. 2)* [294], η προσφεύγουσα είχε διαγνωστεί με παρανοϊκή σχιζοφρένεια και σε αρκετές περιπτώσεις είχε μεταχθεί από την αστυνομία σε ψυχιατρικά ιδρύματα για θεραπεία. Τα παιδιά της δεν ζούσαν πλέον μαζί της και είχαν τοποθετηθεί σε ίδρυμα παιδικής προστασίας λόγω της ασθένειας της μητέρας τους. Το ΕΔΔΑ κλήθηκε να εξετάσει κατά πόσο, λαμβανομένης υπόψη της σοβαρότητας των αποφάσεων που έπρεπε να ληφθούν αναφορικά με την τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα, η αποφασιστική διαδικασία, στο σύνολό της, εξασφάλιζε σε επαρκή βαθμό την απαιτούμενη προστασία των συμφερόντων των γονέων. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι για την προσφεύγουσα, η οποία έπασχε από σοβαρή ψυχική διαταραχή, δεν είχε διοριστεί δικηγόρος ή επίτροπος ad litem προκειμένου να την εκπροσωπεί κατά τη διαδικασία, και ως εκ τούτου ήταν αδύνατο για εκείνη να συμμετάσχει στη διαδικασία λήψης της απόφασης για τα ανήλικα τέκνα της. Επίσης, τόσο η κατάσταση της προσφεύγουσας όσο και εκείνη των παιδιών της δεν εξετάστηκαν παρά μόνο δύο φορές στη δωδεκαετή περίοδο που μεσολάβησε έως την ενηλικίωση των παιδιών, και δεν υπήρχαν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι υπήρξαν τακτικές επαφές μεταξύ κοινωνικών λειτουργών και της προσφεύγουσας, οι οποίες θα μπορούσαν να είχαν αποτελέσει πρόσφορο δίαυλο μέσω του οποίου οι απόψεις της θα γίνονταν γνωστές στις αρχές. Υπό το φως των ανωτέρω πραγματικών περιστατικών, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι κατά την αποφασιστική διαδικασία ως προς την τοποθέτηση των παιδιών της σε ιδρύματα δεν προστατεύτηκαν επαρκώς τα

291 ΕΔΔΑ, *W. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 9749/82, 9 Ιουνίου 1988, σκέψη 64.

292 ΕΔΔΑ, *McMichael κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 16424/90, 24 Φεβρουαρίου 1995.

293 ΕΔΔΑ, *Β. κατά Ρουμανίας (αριθ. 2)*, προσφυγή αριθ. 1285/03, 19 Φεβρουαρίου 2013· ΕΔΔΑ, *Β.Β. και F.Β. κατά Γερμανίας*, προσφυγές αριθ. 18734/09 και 9424/11, 14 Μαρτίου 2013.

294 ΕΔΔΑ, *Β. κατά Ρουμανίας (αριθ. 2)*, προσφυγή αριθ. 1285/03, 19 Φεβρουαρίου 2013.

συμφέροντά της και ότι, κατά συνέπεια, υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων της που απορρέουν από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Β.Β. και F.B. κατά Γερμανίας* [295], μετά τους ισχυρισμούς που διατύπωσε η δωδεκάχρονη κόρη των προσφευγόντων ότι η ίδια και ο οκτάχρονος αδελφός της είχαν πέσει κατ' επανάληψη θύματα ξυλοδαρμού από τον πατέρα τους, τα γονικά δικαιώματα για τα δύο παιδιά περιήλθαν στην υπηρεσία κοινωνικής μέριμνας ανηλίκων και τα παιδιά τοποθετήθηκαν σε ίδρυμα παιδικής προστασίας. Το πρωτοδικείο εξέδωσε πλήρη διάταξη για μεταβίβαση της άσκησης της γονικής μέριμνας από τους προσφεύγοντες στην υπηρεσία κοινωνικής μέριμνας ανηλίκων, βασίζοντας την απόφασή του σε αποδεικτικά στοιχεία που είχαν συλλεχθεί απευθείας από τα παιδιά. Έναν χρόνο μετά, κατά την πρώτη συνάντηση που είχαν με τους γονείς τους, η κόρη παραδέχθηκε ότι είπε ψέματα για τους ξυλοδαρμούς και τα παιδιά επιστράφηκαν στους γονείς τους.

Στο πλαίσιο της εξέτασης της αιτίασης των προσφευγόντων ότι οι αρχές δεν εξέτασαν επαρκώς τα σχετικά πραγματικά περιστατικά, το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι το γεγονός ότι οι πραγματογνώμονες έκαναν λάθος στις αξιολογήσεις τους δεν σήμαινε κατ' ανάγκη ότι τα μέτρα που ελήφθησαν αντίκειντο στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Η απόφαση τοποθέτησης σε ίδρυμα μπορούσε να αξιολογηθεί μόνο υπό το πρίσμα της κατάστασης όπως αυτή παρουσιάστηκε τότε ενώπιον των εθνικών αρχών. Το ΕΔΔΑ αξιολόγησε ως ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι το πρωτοδικείο βασίστηκε αποκλειστικά στις μαρτυρίες των παιδιών, μολονότι οι προσφεύγοντες είχαν προσκομίσει γνωματεύσεις ιατρικών πραγματογνωμόνων οι οποίοι δεν είχαν διαπιστώσει ενδείξεις σωματικής κακοποίησης, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το εφετείο δεν προέβη σε επανεξέταση των παιδιών. Δεδομένου ότι κατά τον χρόνο της πλήρους εκδίκασης της υπόθεσης τα παιδιά είχαν τοποθετηθεί σε ασφαλές περιβάλλον, δεν υφίστατο λόγος σπουδής και οι δικαστικές αρχές είχαν τη δυνατότητα να ζητήσουν την αυτεπάγγελτη διερεύνηση των πραγματικών περιστατικών, χωρίς ωστόσο να το πράξουν. Εν κατακλείδι, οι γερμανικές δικαστικές αρχές δεν προέβαλαν επαρκή αιτιολογία για την απόφασή τους να αφαιρέσουν την άσκηση της γονικής μέριμνας, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

295 ΕΔΔΑ, *Β.Β. και F.B. κατά Γερμανίας*, προσφυγές αριθ. 18734/09 και 9424/11, 14 Μαρτίου 2013.

Ακόμη και μετά την τοποθέτησή τους σε εναλλακτική φροντίδα, τα παιδιά διατηρούν το δικαίωμα επικοινωνίας με τους γονείς τους. Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται στην ΕΣΔΑ [296], καθώς το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η αμοιβαία επικοινωνία μεταξύ γονέων και τέκνων αποτελεί θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της οικογενειακής ζωής δυνάμει του άρθρου 8. Δεδομένου ότι η τοποθέτηση σε εναλλακτική φροντίδα συνήθως αποτελεί προσωρινό μέτρο, η διατήρηση οικογενειακών σχέσεων είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να διασφαλιστεί η επιτυχής επιστροφή του παιδιού στην οικογένειά του [297]. Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, οι θετικές υποχρεώσεις απορρέουν από αυτές τις αρχές, όπως καταδεικνύεται από τις ακόλουθες υποθέσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Τ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [298], το ΕΔΔΑ κλήθηκε να εξετάσει αν τα δικαιώματα ενός πατέρα και της κόρης του (προσφεύγοντες) παραβιάστηκαν ως αποτέλεσμα της τοποθέτησης του παιδιού σε ιδρυματική φροντίδα και της παράλειψης των αρχών να συνδράμουν τη διατήρηση της μεταξύ τους επικοινωνίας. Το παιδί τοποθετήθηκε σε εξειδικευμένο ίδρυμα μετά τον θάνατο της μητέρας του και την απόρριψη των αιτήσεων του πατέρα για ανάληψη της επιμέλειας της κόρης του λόγω αμφιβολιών για την προσωπικότητά του. Τα αιτήματα που υπέβαλε αργότερα ο πατέρας για να μπορέσει να περάσει διακοπές με την κόρη του απορρίφθηκαν, ενώ μετά την έκδοση γνωμάτευσης από θεραπευτικό κέντρο ότι οι επισκέψεις δεν ήταν επωφελείς για το παιδί λόγω του φόβου που είχε για τον πατέρα του, διακόπηκε κάθε επαφή. Αργότερα, οι δικαστικές αρχές αποφάνθηκαν ότι θα μπορούσε να υπάρξει επικοινωνία μεταξύ των δύο προσφευγόντων, αλλά μόνο γραπτή, σύμφωνα με τις επιθυμίες του παιδιού.

Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε, μεταξύ άλλων, το συμφέρον του παιδιού να διατηρεί δεσμούς με την οικογένειά του, εξαιρουμένων κάποιων ιδιαίτερα ακραίων περιπτώσεων στις οποίες αυτό δεν εξυπηρετεί το συμφέρον του παιδιού. Το ΕΔΔΑ, στο πλαίσιο της αξιολόγησης της απόφασης για τοποθέτηση του παιδιού σε ιδρυματική φροντίδα, επιδοκίμασε το γεγονός ότι οι εθνικές αρχές εξέτασαν με ιδιαίτερη προσοχή την υπόθεση, δεδομένου ότι κατέληξαν στην απόφασή τους μετά τη διενέργεια ψυχολογικής και ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης και λαμβάνοντας υπόψη τις επιθυμίες του παιδιού. Ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παράβαση του

296 ΕΔΔΑ, *Olsson κατά Σουηδίας (αριθ. 1)*, προσφυγή αριθ. 10465/83, 24 Μαρτίου 1988.

297 ΕΔΔΑ, *Eriksson κατά Σουηδίας*, προσφυγή αριθ. 11373/85, 22 Ιουνίου 1989.

298 ΕΔΔΑ, *Τ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 19315/11, 17 Ιουλίου 2014.

άρθρου 8 της ΕΣΔΑ σε ό,τι αφορά την απόφαση για τοποθέτηση του παιδιού σε ιδρυματική φροντίδα. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι συνιστούσε παράβαση του άρθρου 8 η επιβολή περιορισμών στην επικοινωνία μεταξύ των προσφευγόντων, ιδίως διότι δεν ασκήθηκε εποπτικός έλεγχος στις αποφάσεις που ελήφθησαν από το ίδρυμα στο οποίο τοποθετήθηκε το παιδί για απαγόρευση κάθε επαφής, δεδομένου ότι οι αποφάσεις αυτές εντέλει περιόρισαν τις πιθανότητες οικογενειακής επανένωσης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Jansen κατά Νορβηγίας* [299], η προσφεύγουσα ήταν Ρομά. Η κόρη της είχε τοποθετηθεί με επείγουσα διαδικασία σε ανάδοχη φροντίδα σε μυστική διεύθυνση όταν ήταν περίπου ενός έτους και η προσφεύγουσα επιτρεπόταν να έχει εβδομαδιαίως μία ώρα εποπτευόμενης επικοινωνίας με την κόρη της λόγω του κινδύνου να απαγάγει το παιδί. Στη συνέχεια, η επικοινωνία περιορίστηκε σε τέσσερις επισκέψεις ετησίως, προτού ανασταλεί εντελώς, διότι το Ανώτερο Δικαστήριο (High Court) έκρινε ότι υπήρχε κίνδυνος απαγωγής κατά τη διάρκεια των συναντήσεων και κίνδυνος να γίνει γνωστή στην οικογένεια της προσφεύγουσας η διεύθυνση και η ταυτότητα της ανάδοχης οικογένειας. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι πιθανές μακροπρόθεσμες αρνητικές συνέπειες για την κόρη από την απώλεια της ταυτότητας Ρομά και της επικοινωνίας με τη μητέρα της, καθώς και το θετικό καθήκον λήψης μέτρων για τη διευκόλυνση της οικογενειακής επανένωσης μόλις αυτό είναι ευλόγως εφικτό, δεν σταθμίστηκαν επαρκώς κατά την αξιολόγηση, με αποτέλεσμα την παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

6.3. Υιοθεσία

Κύρια σημεία

- Με την υιοθεσία εξασφαλίζεται η εναλλακτική φροντίδα παιδιών που δεν είναι δυνατό να παραμείνουν με τις βιολογικές τους οικογένειες.
- Κατά τη διαδικασία της υιοθεσίας πρέπει να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του παιδιού.
- Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ και του ΣτΕ, η διαδικασία υιοθεσίας πρέπει να πληροί ορισμένα κριτήρια ώστε να διασφαλίζεται ότι εξυπηρετεί το συμφέρον του παιδιού.

299 ΕΔΔΑ, *Jansen κατά Νορβηγίας*, προσφυγή αριθ. 2822/16, 6 Σεπτεμβρίου 2018.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, τα δικαιώματα και οι σχετικές νομικές υποχρεώσεις του άρθρου 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εφαρμόζονται και στην υιοθεσία, στον βαθμό που ο χειρισμός των σχετικών υποθέσεων γίνεται στο πλαίσιο της ΕΕ.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής όπως εκφράζεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ εφαρμόζεται και προβάλλεται σε υποθέσεις υιοθεσίας. Επιπλέον, η υιοθεσία διέπεται από την Ευρωπαϊκή σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη) [300], η οποία υποστηρίζει μια προσέγγιση της υιοθεσίας με βάση τα δικαιώματα των παιδιών. Η Σύμβαση ορίζει, για παράδειγμα, ότι «[η] αρμόδια αρχή δεν εγκρίνει την υιοθεσία παρά μόνο εφόσον πειστεί ότι η υιοθεσία θα αποβεί προς όφελος του παιδιού» [301]. Η Σύμβαση ορίζει επίσης ότι η αρμόδια αρχή δεν πρέπει να εγκρίνει την υιοθεσία χωρίς «τη συγκατάθεση του παιδιού όταν θεωρείται εκ του νόμου ότι διαθέτει επαρκή αντίληψη» [302]. Όταν το παιδί δεν θεωρείται ότι διαθέτει επαρκή αντίληψη, «στον βαθμό του δυνατού, θα ζητείται η γνώμη του και θα λαμβάνονται υπόψη οι απόψεις και οι επιθυμίες του ανάλογα με τον βαθμό ωριμότητάς του» [303]. Το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι, κατά την υιοθεσία, το συμφέρον του παιδιού μπορεί να υπερισχύει του συμφέροντος του γονέα. Ως εκ τούτου, πρέπει να γίνεται στάθμιση μεταξύ των συμφερόντων του παιδιού και των συμφερόντων της βιολογικής του οικογένειας, λαμβανομένης υπόψη της ενδεχόμενης επανένωσης του παιδιού με τη βιολογική του οικογένεια. Το ΕΔΔΑ απαιτεί οι διαδικασίες υιοθεσίας να συνοδεύονται από εγγυήσεις ανάλογες προς τη σοβαρότητα της επέμβασης και τη σοβαρότητα των διακυβευόμενων συμφερόντων [304]. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, κάθε ριζοσπαστικό μέτρο, όπως η ακύρωση υιοθεσίας, πρέπει να αιτιολογείται δεόντως και επαρκώς και δεν θα πρέπει να εξετάζεται εάν αντίκειται στο συμφέρον του υιοθετημένου παιδιού [305].

300 Συμβούλιο της Ευρώπης (2008), Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη), CETS αριθ. 202, 27 Νοεμβρίου 2008.

301 Αυτόθι, άρθρο 4 παράγραφος 1.

302 Αυτόθι, άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο β).

303 Αυτόθι, άρθρο 6.

304 ΕΔΔΑ, *Strand Lobben και λοιποί κατά Νορβηγίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37283/13, 10 Σεπτεμβρίου 2019· ΕΔΔΑ, *Uzbyakov κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 71160/13, 5 Μαΐου 2020.

305 ΕΔΔΑ, *Zaieţ κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 44958/05, 24 Μαρτίου 2015.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Strand Lobben και λοιποί κατά Νορβηγίας* [306], αφού γέννησε τον γιο της, η πρώτη προσφεύγουσα αποδέχθηκε τη σύσταση των αρχών παιδικής πρόνοιας να παραμείνουν σε κέντρο οικογενειακής υποστήριξης για αξιολόγηση. Τρεις εβδομάδες αργότερα, όταν αποφάσισε να εγκαταλείψει το κέντρο, οι αρχές έθεσαν το παιδί σε άμεση υποχρεωτική φροντίδα και το τοποθέτησαν σε ανάδοχη οικία με επείγουσα διαδικασία, καθώς ανησυχούσαν για τη διατροφή του παιδιού. Το παιδί παρέμεινε σε ανάδοχη οικογένεια επί τρία έτη έως ότου οι αρχές κοινωνικής πρόνοιας επέτρεψαν στους ανάδοχους γονείς να το υιοθετήσουν. Το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι η προστασία των βιολογικών οικογενειακών δεσμών είναι θεμελιώδους σημασίας, εκτός εάν μια οικογένεια έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα ακατάλληλη [307]. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, οι εθνικές αρχές δεν επιχείρησαν να προβούν σε πραγματική στάθμιση μεταξύ των συμφερόντων του παιδιού και των συμφερόντων της βιολογικής του οικογένειας. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η αποφασιστική διαδικασία που οδήγησε στην προσβαλλόμενη απόφαση έγκρισης της υιοθεσίας δεν είχε διεξαχθεί κατά τρόπο που να διασφαλίζει ότι ελήφθησαν δεόντως υπόψη όλες οι απόψεις και τα συμφέροντα των προσφευγόντων. Ως εκ τούτου, η συγκεκριμένη διαδικασία δεν συνοδεύτηκε από διασφαλίσεις ανάλογες προς τη σοβαρότητα της επέμβασης και των διακυβευόμενων συμφερόντων, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ [308].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Abdi Ibrahim κατά Νορβηγίας* [309], η προσφεύγουσα, νεαρή Σομαλή μουσουλμανικού θρησκεύματος, ζήτησε να τοποθετηθεί ο γιος της σε ανάδοχη οικογένεια Σομαλών ή μουσουλμάνων, πράγμα που αποδείχθηκε αδύνατο και, ως εκ τούτου, τοποθετήθηκε σε οικογένεια χριστιανών. Όταν στη συνέχεια οι αρχές επέτρεψαν την υιοθεσία του από την ανάδοχη οικογένεια, η προσφεύγουσα δεν ζήτησε την επιστροφή του παιδιού, αλλά ζήτησε τη συνέχιση της επικοινωνίας τους προκειμένου ο γιος της να μπορέσει να διατηρήσει τις πολιτιστικές

306 ΕΔΔΑ, *Strand Lobben και λοιποί κατά Νορβηγίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37283/13, 10 Σεπτεμβρίου 2019.

307 Αυτόθι, σκέψη 207.

308 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Suur κατά Εσθονίας*, προσφυγή αριθ. 41736/18, 20 Οκτωβρίου 2020· ΕΔΔΑ, *Y.I. κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 68868/14, 25 Φεβρουαρίου 2020· ΕΔΔΑ, *Pedersen και λοιποί κατά Νορβηγίας*, προσφυγή αριθ. 39710/15, 10 Μαρτίου 2020.

309 ΕΔΔΑ, *Abdi Ibrahim κατά Νορβηγίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 15379/16, 10 Δεκεμβρίου 2021.

και θρησκευτικές ρίζες του. Τα εθνικά δικαστήρια επικαλέστηκαν το άρθρο 20 παράγραφος 3 της ΣΔΠ, σύμφωνα με το οποίο, κατά την αξιολόγηση πιθανών λύσεων για ένα παιδί που στερείται προσωρινά ή οριστικά το οικογενειακό του περιβάλλον, πρέπει να λαμβάνεται δεόντως υπόψη η ανάγκη μιας συνέχειας στην εκπαίδευση του παιδιού καθώς και η εθνική, θρησκευτική, πολιτιστική και γλωσσολογική καταγωγή του. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι το πρότυπο αυτό αντιστοιχούσε και ήταν σύμφωνο με τις απαιτήσεις της Σύμβασης. Ωστόσο, οι ρυθμίσεις που έγιναν μετά την αρχική τοποθέτηση του παιδιού σε ανάδοχη οικογένεια όσον αφορά την ικανότητα της προσφεύγουσας να έχει τακτική επικοινωνία μαζί του, οι οποίες κατέληξαν στην απόφαση να επιτραπεί η υιοθεσία του παιδιού, δεν έλαβαν δεόντως υπόψη το συμφέρον της προσφεύγουσας να δώσει στο παιδί τη δυνατότητα να διατηρήσει τουλάχιστον *ορισμένους* δεσμούς με την πολιτιστική και θρησκευτική καταγωγή του. Οι λόγοι που προβλήθηκαν προς υποστήριξη της προσβαλλόμενης απόφασης δεν ήταν επαρκείς για να αποδείξουν ότι οι περιστάσεις της υπόθεσης ήταν τόσο εξαιρετικές ώστε να δικαιολογούν πλήρη και οριστική διακοπή των δεσμών μεταξύ της προσφεύγουσας και του γιου της, ούτε ότι η απόφαση αυτή υπαγορεύθηκε από επιτακτικό λόγο αναγόμενο στο συμφέρον του παιδιού. Διαπιστώθηκε παράβαση του άρθρου 8, υπό το πρίσμα του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S.S. κατά Σλοβενίας* [310], η προσφεύγουσα, η οποία πάσχει από παρανοϊκή σχιζοφρένεια, στερήθηκε τα γονικά της δικαιώματα λόγω της αδυναμίας της να φροντίσει το παιδί της. Είχε εγκαταλείψει το παιδί περίπου ένα μήνα μετά τη γέννησή του. Το παιδί τοποθετήθηκε σε ανάδοχη οικογένεια και τελικά υιοθετήθηκε. Τα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι είναι προς το συμφέρον του παιδιού να ανακληθούν τα γονικά δικαιώματα της προσφεύγουσας, ελλείψει ρεαλιστικής δυνατότητας να αναλάβει εκ νέου τη φροντίδα του παιδιού και λαμβάνοντας υπόψη αφενός τον αρνητικό αντίκτυπο που είχαν σε εκείνη οι συναντήσεις επικοινωνίας, και αφετέρου την έλλειψη συναισθηματικού δεσμού μεταξύ τους. Επιπλέον, το παιδί είχε ζήσει με τη θετή οικογένειά του από τη νηπιακή του ηλικία και είχε εδραιώσει ισχυρούς δεσμούς. Δεδομένου ότι οι προοπτικές επανένωσης της βιολογικής οικογένειας ήταν ελάχιστες ή ανύπαρκτες, το συμφέρον του τέκνου να ενταχθεί πλήρως στην εν τοις πράγμασι οικογένειά του σταθμίστηκε με ιδιαίτερη

310 ΕΔΔΑ, *S.S. κατά Σλοβενίας*, προσφυγή αριθ. 40938/16, 30 Οκτωβρίου 2018.

βαρύτητα σε σχέση με τη βούληση της προσφεύγουσας να διατηρήσει νομικούς δεσμούς με αυτό. Επιπλέον, το επίδικο μέτρο δεν εμπόδιζε την προσφεύγουσα να έχει προσωπική σχέση με το παιδί, δεδομένου ότι μπορούσε, καταρχήν και παρά την υιοθεσία, να διατηρήσει επικοινωνία μαζί του. Το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Kearns κατά Γαλλίας* [311], το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν αντίκειται στην ΕΣΔΑ το γεγονός ότι δεν επιτράπηκε σε Ιρλανδή που είχε δώσει το παιδί της για υιοθεσία στη Γαλλία να ανακαλέσει την επίσημη συγκατάθεσή της για την πραγματοποίηση της υιοθεσίας μετά την παρέλευση δίμηνης περιόδου. Το γαλλικό δίκαιο αποβλέπει με τον τρόπο αυτό στη δίκαιη στάθμιση και στη διασφάλιση της αναλογικότητας μεταξύ των αντικρουόμενων συμφερόντων της βιολογικής μητέρας, του παιδιού και της υιοθετούσας οικογένειας. Κατά τη διαδικασία αυτή, το συμφέρον του παιδιού πρέπει να αποτελεί πρωταρχικό μέλημα. Από τα αποδεικτικά στοιχεία που παρουσιάστηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου προέκυψε ότι η δημιουργία σταθερών σχέσεων μεταξύ του παιδιού και της νέας του οικογένειας το ταχύτερο δυνατό εξυπηρετούσε το συμφέρον του παιδιού και ότι είχαν ληφθεί όλα τα αναγκαία μέτρα ώστε η προσφεύγουσα να μπορέσει να κατανοήσει τις ακριβείς επιπτώσεις των πράξεών της.

Το ΕΔΔΑ έχει επιβεβαιώσει επίσης ότι η αποφασιστική διαδικασία σε θέματα υιοθεσίας πρέπει να διεξάγεται κατά τρόπο που συνάδει με την απαγόρευση των διακρίσεων που κατοχυρώνεται στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ. Πιο συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει τη συμβατότητα του αποκλεισμού των προσφευγόντων από το δικαίωμα για υιοθεσία για λόγους που εισάγουν διακρίσεις, όπως ο γενετήσιος προσανατολισμός, η ιθαγένεια ή η ηλικία, με το άρθρο 14, σε συνδυασμό με το άρθρο 8, και, στο πλαίσιο αυτό, επανεπιβεβαίωσε ότι η υποχρέωση λήψης αναλογικών μέτρων με στόχο την προστασία του συμφέροντος του παιδιού είναι ύψιστης σημασίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Schwizgebel κατά Ελβετίας* [312], δεν επιτράπηκε στην προσφεύγουσα, μια άγαμη 47χρονη γυναίκα, να υιοθετήσει δεύτερο παιδί λόγω της διαφοράς ηλικίας που τη χώριζε από το παιδί που επιθυμούσε να υιοθετήσει. Η προσφεύγουσα υποστήριξε

311 ΕΔΔΑ, *Kearns κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 35991/04, 10 Ιανουαρίου 2008.

312 ΕΔΔΑ, *Schwizgebel κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 25762/07, 10 Ιουνίου 2010.

ότι υπέστη διακριτική μεταχείριση λόγω ηλικίας. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόρριψη της αίτησης υιοθεσίας που υπέβαλε η προσφεύγουσα εξυπηρετούσε τον θεμιτό σκοπό της προστασίας της ευημερίας και των δικαιωμάτων του παιδιού. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη την έλλειψη ενιαίας στάσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο όσον αφορά το δικαίωμα υιοθεσίας ως μόνος γονέας, τα κατώτατα και τα ανώτατα ηλικιακά όρια για τους υιοθετούντες και την αποδεκτή ηλικιακή διαφορά μεταξύ του υιοθετούντος και του παιδιού, καθώς και το ευρύ περιθώριο εκτίμησης κάθε κράτους στον συγκεκριμένο τομέα, αλλά και την ανάγκη προστασίας του συμφέροντος του παιδιού, η άρνηση χορήγησης έγκρισης για την υιοθεσία δεύτερου παιδιού δεν αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η αιτιολογία που προέβαλε το Δημόσιο ήταν αντικειμενική και λογική και ότι η καταγγελλόμενη διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστούσε διάκριση υπό την έννοια του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Ε.Β. κατά Γαλλίας* [313] αφορά την άρνηση των εθνικών αρχών να εγκρίνουν το αίτημα υιοθεσίας που είχε υποβάλει ως μεμονωμένο πρόσωπο η προσφεύγουσα, μια ομοφυλόφιλη γυναίκα που συζούσε με τη σύντροφό της. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ δεν θεμελίωνε από μόνο του δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας ή δικαίωμα υιοθεσίας. Ωστόσο, είναι δυνατό μια αιτίαση για διακρίσεις να εμπίπτει στο ευρύτερο πεδίο εφαρμογής ενός συγκεκριμένου δικαιώματος, ακόμη κι αν το υπό εξέταση ζήτημα δεν σχετίζεται με συγκεκριμένο δικαίωμα που εκχωρείται από την ΕΣΔΑ. Δεδομένου ότι η γαλλική νομοθεσία επιτρέπει στα άγαμα άτομα να υιοθετούν παιδιά, δεν μπορεί να μην αναγνωρίζεται το δικαίωμα αυτό σε ένα άτομο για λόγους που συνιστούν διακριτική μεταχείριση. Όπως αναγνώρισε το εθνικό δικαστήριο, η προσφεύγουσα διέθετε αναμφίβολα προσωπικά χαρίσματα και έφεση στην ανατροφή παιδιών, στοιχεία οπωσδήποτε ευεπίφορα για την εξυπηρέτηση του συμφέροντος των παιδιών, το οποίο αποτελεί βασική έννοια των σχετικών διεθνών πράξεων. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο γενετήσιος προσανατολισμός της προσφεύγουσας συνέβαλε καθοριστικά στην απόρριψη, εκ μέρους των αρχών, του αιτήματός της να υιοθετήσει παιδί, γεγονός που συνιστούσε διακριτική μεταχείριση σε σύγκριση με άλλα

313 ΕΔΔΑ, *Ε.Β. κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43546/02, 22 Ιανουαρίου 2008.

πρόσωπα που είχαν δικαίωμα να υιοθετήσουν παιδί δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Gas και Dubois κατά Γαλλίας* [314] αφορά το ζήτημα της εξομοίωσης των ομόφυλων ζευγαριών με τα ετεροφυλόφιλα ζευγάρια όσον αφορά το δικαίωμα τεκνοθεσίας από δεύτερο γονέα. Οι προσφεύγουσες ήταν ένα ομόφυλο ζευγάρι που είχε συνάψει σύμφωνο συμβίωσης. Οι προσφεύγουσες ισχυρίστηκαν ότι υφίσταντο διακριτική μεταχείριση σε σχέση τόσο με τα έγγαμα όσο και με τα άγαμα ετεροφυλόφιλα ζευγάρια. Όσον αφορά τη σύγκριση με τα άγαμα ζευγάρια του αντίθετου φύλου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, βάσει των διατάξεων της γαλλικής νομοθεσίας, θα απορριπτόταν και η αίτηση για απλή υιοθεσία που θα υπέβαλε ένα ετεροφυλόφιλο ζευγάρι που βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση και είχε συνάψει σύμφωνο συμβίωσης. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι δεν υπήρξε διαφορετική μεταχείριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού και, επομένως, ούτε παραβίαση των δικαιωμάτων των προσφευγουσών που απορρέουν από την ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *X και λοιποί κατά Αυστρίας* [315] αφορά παρόμοια κατάσταση, αλλά κατά το αυστριακό δίκαιο επιτρεπόταν η τεκνοθεσία από δεύτερο γονέα για άγαμα ετεροφυλόφιλα ζευγάρια. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, υπό τις δεδομένες συνθήκες, υπήρξε διαφορετική μεταχείριση των προσφευγόντων λόγω του γενετήσιου προσανατολισμού τους και ότι το Δημόσιο δεν είχε προβάλει επαρκώς βαρύνοντες και πειστικούς λόγους, κατά παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Α.Η. και λοιποί κατά Ρωσίας* [316] αφορούσε ρωσικό νόμο που απαγορεύει σε υπηκόους των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής να υιοθετούν παιδιά από τη Ρωσία. Η γενική απαγόρευση, η οποία εφαρμόστηκε αναδρομικά και αδιακρίτως σε όλους τους μελλοντικούς θετούς γονείς από τις Ηνωμένες Πολιτείες, ανεξάρτητα από το στάδιο της διαδικασίας υιοθεσίας και τις ατομικές περιστάσεις τους, κρίθηκε ότι παραβαίνει το άρθρο 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

314 ΕΔΔΑ, *Gas και Dubois κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 25951/07, 15 Μαρτίου 2012.

315 ΕΔΔΑ, *X και λοιποί κατά Αυστρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 19010/07, 19 Φεβρουαρίου 2013.

316 ΕΔΔΑ, *Α.Η. και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγές αριθ. 6033/13, 8927/13, 10549/13, 12275/13, 23890/13, 26309/13, 27161/13, 29197/13, 32224/13, 32331/13, 32351/13, 32368/13, 37173/13, 38490/13, 42340/13 και 42403/13, 17 Ιανουαρίου 2017.

Όσον αφορά την αποφασιστική διαδικασία για την υιοθεσία, το ΕΔΔΑ επικεντρώνει επίσης την προσοχή του επί της ουσίας της συμμόρφωσης με το πνεύμα και τον σκοπό του διεθνούς δικαίου.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Harroudj κατά Γαλλίας* [317], οι γαλλικές αρχές απέρριψαν το αίτημα της προσφεύγουσας για πλήρη υιοθεσία ενός Αλγερινού κοριτσιού το οποίο είχε εγκαταλειφθεί αμέσως μετά τη γέννησή του και την επιμέλειά του είχε αναλάβει η προσφεύγουσα στο πλαίσιο του συστήματος της kafala, ενός θεσμού επιτροπείας του ισλαμικού δικαίου. Η αιτιολογία στην οποία βασίστηκε η απόρριψη ήταν το γεγονός ότι ο γαλλικός αστικός κώδικας δεν επιτρέπει να υιοθετηθεί ένα παιδί του οποίου η υιοθεσία θα απαγορευόταν βάσει της νομοθεσίας της χώρας καταγωγής του (όπως όντως ισχύει στην περίπτωση της αλγερινής νομοθεσίας), καθώς και το γεγονός ότι, βάσει της kafala, η προσφεύγουσα είχε αναλάβει ήδη τη γονική μέριμνα και ήταν ως εκ τούτου σε θέση να λαμβάνει αποφάσεις με γνώμονα το συμφέρον του παιδιού. Η έφεση που ασκήθηκε στη συνέχεια απορρίφθηκε με το σκεπτικό ότι η εθνική νομοθεσία είναι εναρμονισμένη με τη Σύμβαση της Χάγης για την προστασία των παιδιών και τη συνεργασία σχετικά με τη διακρατική υιοθεσία και ότι στο άρθρο 20 της ΣΔΠ ο θεσμός της kafala αναγνωρίζεται ως ισοδύναμος της υιοθεσίας ως προς την προάσπιση του συμφέροντος του παιδιού.

Στο πλαίσιο της εξέτασης της καταγγελίας της προσφεύγουσας, το ΕΔΔΑ υπενθύμισε την αρχή που προβλέπει ότι αφ' ης στιγμής δημιουργηθεί οικογενειακός δεσμός, το κράτος οφείλει να ενεργεί με γνώμονα την ανάπτυξη αυτού του δεσμού και να θεσπίζει νομικές εγγυήσεις που καθιστούν δυνατή την ενσωμάτωση του παιδιού στην οικογένεια. Υπογράμμισε επίσης την ανάγκη η ερμηνεία της ΕΣΔΑ να εναρμονίζεται με τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου. Η kafala αναγνωρίζεται από τη γαλλική νομοθεσία και η προσφεύγουσα είχε δικαίωμα να ασκεί γονική μέριμνα και να λαμβάνει αποφάσεις προς το συμφέρον του παιδιού. Είχε τη δυνατότητα, για παράδειγμα, να συντάξει διαθήκη με κληρονόμο το παιδί, ξεπερνώντας έτσι τις δυσχέρειες που προέκυπταν από την απαγόρευση υιοθεσίας. Εν κατακλείδι, παρακάμπτοντας σταδιακά την απαγόρευση της υιοθεσίας με τον τρόπο αυτό, το καθού κράτος, στόχος του οποίου ήταν να ενθαρρύνει την ένταξη των παιδιών αλλοδαπής

317 ΕΔΔΑ, *Harroudj κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 43631/09, 4 Οκτωβρίου 2012.

καταγωγής χωρίς να αποκόπτονται αμέσως από τους κανόνες της χώρας καταγωγής τους, επέδειξε σεβασμό στην πολιτιστική πολυμορφία και στάθμισε δίκαια το δημόσιο συμφέρον με το συμφέρον της προσφεύγουσας. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση των δικαιωμάτων της προσφεύγουσας.

Σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, στις υποθέσεις υιοθεσίας το συμφέρον του παιδιού πρέπει να αποτελεί πρωταρχικό μέλημα. Πέραν της αρχής του συμφέροντος, η εφαρμογή της ΣΔΠ στο πλαίσιο της υιοθεσίας καθοδηγείται και διέπεται από μερικές ακόμη γενικές αρχές: απαγόρευση διακρίσεων, δικαίωμα στη ζωή, την επιβίωση και την ανάπτυξη, και σεβασμός των απόψεων των παιδιών [318]. Ιδιαίτερα συναφές είναι το γενικό σχόλιο αριθ. 14 της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του [319]. Ομοίως, ένας από τους στόχους της Σύμβασης της Χάγης για την προστασία των παιδιών και τη συνεργασία σχετικά με τη διακρατική υιοθεσία είναι «να καθιερώσει εγγυήσεις για να εξασφαλίσει ότι οι διακρατικές υιοθεσίες γίνονται για το συμφέρον του παιδιού και με σεβασμό προς τα θεμελιώδη δικαιώματά του, όπως αυτά αναγνωρίζονται στο διεθνές δίκαιο» [320].

318 Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, άρθρα 2, 3, 6 και 12. Βλ. επίσης, Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2010), *Treaty-specific guidelines regarding the form and content of periodic reports to be submitted by States Parties under Article 44, paragraph 1 (b), of the Convention on the Rights of the Child* [Ειδικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τον τύπο και το περιεχόμενο των περιοδικών εκθέσεων που υποβάλλονται από τα συμβαλλόμενα κράτη βάσει του άρθρου 44 παράγραφος 1 στοιχείο β) της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού], UN Doc.CRC/C/GC/58/Rev.2, 23 Νοεμβρίου 2010, παράγραφοι 23–27.

319 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2013), *General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his/her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1)* [Γενικό σχόλιο αριθ. 14 (2013) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του (άρθρο 3 παράγραφος 1)], CRC/C/GC/14, 29 Μαΐου 2013.

320 Συνδιάσκεψη της Χάγης για το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο (1993), Σύμβαση της Χάγης για την προστασία των παιδιών και τη συνεργασία σχετικά με τη διακρατική υιοθεσία, 29 Μαΐου 1993, άρθρο 1 στοιχείο α).

7 Προστασία του παιδιού από τη βία και την εκμετάλλευση

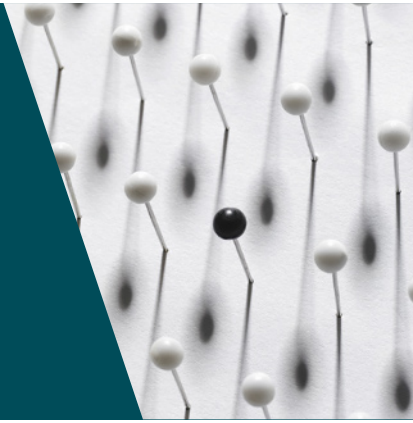

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Οδηγία σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (2011/93/ΕΕ) ΣΛΕΕ, άρθρα 82 και 83 Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο (2000/31/ΕΚ) Οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες (2002/58/ΕΚ) Οδηγία για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων (2018/1808) Κανονισμός περί προσωρινής παρεκκλίσεως από ορισμένες διατάξεις της οδηγίας 2002/58/ΕΚ όσον αφορά τη χρήση τεχνολογιών από παρόχους υπηρεσιών διαπροσωπικών επικοινωνιών ανεξαρτήτως αριθμών για την επεξεργασία προσωπικών και άλλων δεδομένων, προς καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών στο διαδίκτυο (2021/1232/ΕΕ)	**Βία στα σχολεία, στο διαδίκτυο, στο σπίτι ή σε άλλα περιβάλλοντα**	ΕΣΔΑ, άρθρα 2 (δικαίωμα στη ζωή), 3 (απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση) και 8 (σωματική ακεραιότητα) Πρωτόκολλο αριθ. 1 της ΕΣΔΑ, άρθρο 2 (δικαίωμα στην εκπαίδευση) ΕΚΧ (αναθεωρημένος), άρθρα 7 (δικαίωμα ειδικής προστασίας έναντι κινδύνων κατά της σωματικής και ηθικής ακεραιότητας) και 17 (δικαίωμα προστασίας) Σύμβαση του Λανθαρότε Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης ΕΔΔΑ, *Kayak κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 60444/08, 2012 (επίθεση με μαχαίρι κοντά σε σχολείο) ΕΔΔΑ, *O'Keeffe κατά Ιρλανδίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 35810/09, 2014 (σεξουαλική κακοποίηση σε σχολείο)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
		ΕΔΔΑ, *X και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 22457/16, 2021 (διερεύνηση ισχυρισμών για σεξουαλική κακοποίηση σε ορφανοτροφείο) ΕΔΔΑ, *Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγές αριθ. 7511/76 και 7743/76, 25 Φεβρουαρίου 1982 ΕΔΔΑ, *F.O. κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 29555/13, 2021 (λεκτική κακοποίηση σε σχολείο) ΕΔΔΑ, *M.C. κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 39272/98, 2003 ΕΔΔΑ, *R.B. κατά Εσθονίας*, προσφυγή αριθ. 22597/16, 2021 ΕΔΔΑ, *A.Ş. κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 58271/10, 2016 ΕΔΔΑ, *A.R. και L.R. κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 22338/15, 2017 (σεξουαλική αγωγή σε δημόσιο σχολείο) ΕΔΔΑ, *Kurt κατά Αυστρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 62903/15, 2021 *Kontrová κατά Σλοβακίας*, προσφυγή αριθ. 7510/04, 2007 ΕΔΔΑ, *Talpis κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 41237/14, 2017 ΕΔΔΑ, *Costello-Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 13134/87, 1993

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 5 παράγραφος 2 (αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία) και άρθρο 5 παράγραφος 3 (απαγόρευση της εμπορίας ανθρώπων) Οδηγία για τους εργαζόμενους νέους (94/33/ΕΚ) Οδηγία για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων (2011/36/ΕΕ) Οδηγία για τους υπηκόους τρίτων χωρών (2004/81/ΕΚ) Οδηγία σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (2011/93/ΕΕ)	**Σεξουαλική εκμετάλλευση**	ΕΣΔΑ, άρθρα 4 (απαγόρευση της ειλωτείας, της αναγκαστικής και υποχρεωτικής εργασίας) και 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής) ΕΚΧ (αναθεωρημένος), άρθρο 7 παράγραφος 10 (προστασία των παιδιών από σωματικούς και ηθικούς κινδύνους) Σύμβαση για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων Σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο Σύμβαση του Λανθαρότε ΕΔΔΑ, *C.N. και V. κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 67724/09, 2012 (ειλωτεία) ΕΔΔΑ, *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 25965/04, 2010 (παράλειψη του κράτους να διερευνήσει καταγγελίες για εμπορία ανθρώπων) ΕΔΔΑ, *V.C.L. και A.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγές αριθ. 77587/12 και 74603/12, 2021 ΕΔΔΑ, *Söderman κατά Σουηδίας*, [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 5786/08, 2013 (κρυφή βιντεοσκόπηση παιδιού) ΕΔΔΑ, *N.Ç. κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 40591/11, 2021 ΕΔΔΑ, *K.U. κατά Φινλανδίας*, προσφυγή αριθ. 2872/02, 2008
	Ομάδες υψηλού κινδύνου	ΕΔΔΑ, *Centre for Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpeanu κατά Ρουμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 47848/08, 2014 (θάνατος νέου με βαριά αναπηρία σε δημόσιο ίδρυμα)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
		ΕΔΔΑ, *Nencheva και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 48609/06, 2013 (θάνατος παιδιών σε δημόσιο ίδρυμα) ΕΔΔΑ, *I.C. κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 36934/08, 2016 ΕΔΔΑ, *V.C. κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 54227/14, 2018 (εξαρτημένα παιδιά)
Απόφαση της Επιτροπής όσον αφορά την εισαγωγή πρόσθετων δεσμευμένων αριθμών που αρχίζουν με «116» (2007/698/ΕΚ)	**Αγνοούμενα παιδιά**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής) ΕΔΔΑ, *Zorica Jovanović κατά Σερβίας*, προσφυγή αριθ. 21794/08, 2013 (δικαίωμα στην πληροφόρηση) ΕΔΔΑ, *Ljubinka Mik και Svetlana Jovanović κατά Σερβίας*, προσφυγές αριθ. 9291/14 και 63798/14, 2021

Η βία κατά των παιδιών περιλαμβάνει κάθε μορφή βίας, προσβολής ή βιαιοπραγιών σωματικών ή πνευματικών, εγκατάλειψης ή παραμέλησης, κακής μεταχείρισης ή εκμετάλλευσης, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής βίας [321]. Μπορεί να συμβεί σε διάφορα περιβάλλοντα, όπως στο σχολείο, στο σπίτι ή στον δρόμο, αλλά και διαδικτυακά μέσω της χρήσης κινητών τηλεφώνων ή άλλων ηλεκτρονικών συσκευών συνδεδεμένων στο διαδίκτυο. Η διαδικτυακή βία δεν καλύπτει μόνο την κατοχή, την παραγωγή και την κοινοχρησία υλικού σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών, αλλά και την αθέμιτη προσέγγιση παιδιών μέσω διαδικτύου, την παρενόχληση μέσω διαδικτύου, τη θυματοποίηση και τον κυβερνοεκφοβισμό. Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν μέτρα ώστε να διασφαλίζεται ότι τα παιδιά τυγχάνουν επαρκούς προστασίας και ότι μπορούν να ασκούν στην πράξη το δικαίωμά τους για προστασία της σωματικής ακεραιότητας και της αξιοπρέπειάς τους. Η υποχρέωση του κράτους να παρέχει προστασία λαμβάνει διάφορες μορφές, ανάλογα με τον εκάστοτε κίνδυνο άσκησης βίας στον οποίο είναι εκτεθειμένο το παιδί και ανάλογα με το πρόσωπο που την ασκεί. Ως εκ τούτου, οι υποχρεώσεις των κρατών είναι πιο προφανείς όταν τα παιδιά τελούν υπό τη μέριμνα και τον έλεγχο του κράτους, όπως λόγου

321 Βλ. πλήρη ορισμό στο άρθρο 19 παράγραφος 1 της ΣΔΠ.

χάρη όταν έχουν τοποθετηθεί σε δημόσια ιδρύματα. Η υποχρέωση του κράτους να παρέχει προστασία μπορεί να αποδειχθεί δυσκολότερο να εκπληρωθεί στις περιπτώσεις που οι αυτουργοί πράξεων βίας κατά των παιδιών είναι ιδιώτες, όπως μεταξύ άλλων μέλη των οικογενειών τους. Ωστόσο, τα καθήκοντα των κρατών περιλαμβάνουν επίσης τη λήψη προληπτικών μέτρων και όχι μόνο μέτρων προστασίας ή συνδρομής μετά την άσκηση βίας. Οι καταστάσεις κρίσης και έκτακτης ανάγκης, όπως η πανδημία της νόσου του κορονοϊού 2019 (COVID-19), μπορεί να καταστήσει τα παιδιά πιο ευάλωτα στη βία, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευσης, που πρέπει να αντιμετωπιστεί [322].

Μία από τις αρμοδιότητες της ΕΕ σε αυτόν τον τομέα αφορά τα διασυνοριακά εγκλήματα, συμπεριλαμβανομένης της εμπορίας ανθρώπων και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης γυναικών και παιδιών (άρθρο 83 της ΣΛΕΕ). Στο πλαίσιο αυτό έχουν θεσπιστεί συγκεκριμένα νομοθετικά μέτρα για τη σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών και την εμπορία ανθρώπων. Η ΕΕ έχει επίσης θεσπίσει νομοθεσία που απαιτεί από τα κράτη μέλη να ποινικοποιήσουν διάφορες μορφές σεξουαλικής κακοποίησης, σεξουαλικής εκμετάλλευσης και ενέργειες προσέλκυσης παιδιών για σεξουαλικούς σκοπούς, συμπεριλαμβανομένης της αθέμιτης προσέγγισης παιδιών μέσω διαδικτύου (grooming). Σε επίπεδο ΣτΕ, το ΕΔΔΑ, μέσω της νομολογίας του που συνδέεται με τα άρθρα 2, 3 και 8, έχει εξειδικεύσει τα καθήκοντα των κρατών ως προς ένα ευρύ φάσμα πράξεων που λογίζονται ως βία κατά των παιδιών. Η ΕΕΚΔ δραστηριοποιείται επίσης στο πεδίο αυτό, τόσο μέσω της διαδικασίας υποβολής εκθέσεων όσο και μέσω του μηχανισμού συλλογικών προσφυγών που διαθέτει. Επιπλέον, το ΣτΕ έχει θεσπίσει συμβάσεις ειδικού ενδιαφέροντος, όπως είναι κυρίως η Σύμβαση του Λανθαρότε [323], η εφαρμογή των οποίων τελεί υπό την επίβλεψη φορέων παρακολούθησης. Η Σύμβαση του Λανθαρότε είναι η πιο ολοκληρωμένη διεθνής νομική πράξη για την προστασία των παιδιών από τη σεξουαλική εκμετάλλευση και τη σεξουαλική κακοποίηση, με μεγάλη

322 Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (2020), «COVID-19: Protecting children from violence, abuse and neglect in the home» [COVID-19: Προστασία των παιδιών από τη βία, την κακοποίηση και την παραμέληση στο σπίτι]· ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021), «Η στρατηγική της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού και η ευρωπαϊκή εγγύηση για τα παιδιά»· Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (2021), *The coronavirus pandemic and fundamental rights: A year in review* [Η πανδημία του κορονοϊού και τα θεμελιώδη δικαιώματα: ετήσια επισκόπηση], 10 Ιουνίου 2021· Συμβούλιο της Ευρώπης (2021), «The COVID-19 pandemic and children: Challenges, responses and policy implications» [Η πανδημία COVID-19 και τα παιδιά: Προκλήσεις, απαντήσεις και επιπτώσεις πολιτικής], 12 Μαρτίου 2021.

323 Συμβούλιο της Ευρώπης (2007), Σύμβαση για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης, CETS αριθ. 201, 25 Οκτωβρίου 2007.

εμβέλεια (έχει κυρωθεί και από τα 47 κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και την Τυνησία).

Στο παρόν κεφάλαιο αναλύονται συγκεκριμένες πτυχές της βίας κατά των παιδιών και η αντιμετώπισή τους από τη διεθνή κοινότητα. Στην ενότητα 7.1 εξετάζεται η βία στο σπίτι, στο σχολείο, στο διαδίκτυο και σε άλλα περιβάλλοντα και αναλύονται ζητήματα όπως η κακοποίηση στο σχολείο, η σεξουαλική κακοποίηση, η ενδοοικογενειακή βία και η παραμέληση του παιδιού. Στην ενότητα 7.2 εξετάζονται υποθέσεις εκμετάλλευσης παιδιών με σημαντική διασυνοριακή διάσταση, συμπεριλαμβανομένων υποθέσεων εμπορίας ανθρώπων (για αναγκαστική εργασία ή σεξουαλική εκμετάλλευση) και αδικημάτων που αφορούν υλικό σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών. Στην ενότητα 7.3 εξετάζονται οι ομάδες υψηλού κινδύνου. Τέλος, η ενότητα 7.4 πραγματεύεται το ζήτημα των αγνοούμενων παιδιών.

7.1. Βία στο σπίτι, στο σχολείο, στο διαδίκτυο ή σε άλλα περιβάλλοντα

Κύρια σημεία

- Τα κράτη έχουν υποχρέωση να διασφαλίζουν την αποτελεσματική προστασία των παιδιών από κάθε μορφή βίας και βλάβης σε οποιοδήποτε περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένης της βίας που ασκείται στο διαδίκτυο.
- Τα κράτη έχουν καθήκον να παρέχουν επαρκές νομικό πλαίσιο για την προστασία των παιδιών.
- Τα κράτη πρέπει να προβαίνουν στην αποτελεσματική διερεύνηση βάσιμων ισχυρισμών για κακοποίηση παιδιών, άσκηση βίας ή πρόκληση βλάβης σε παιδιά.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ [324], η κυριότερη νομοθετική πράξη στον συγκεκριμένο τομέα, η οποία θεσπίστηκε δυνάμει των άρθρων 82 και 83 της ΣΛΕΕ, είναι η οδηγία 2011/93/ΕΕ σχετικά με την καταπολέμηση της

324 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/93/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (ΕΕ L 335 της 17.12.2011, σ. 1).

σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας [325].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ και η ΕΕΚΔ έχουν αναπτύξει σημαντικό σώμα νομολογίας σχετικά με την προστασία των παιδιών από τη βία σε όλα τα περιβάλλοντα. Επιπλέον, ειδικού ενδιαφέροντος συμβάσεις του ΣτΕ (π.χ. η Σύμβαση του Λανθαρότε) προβλέπουν λεπτομερείς εγγυήσεις για την προστασία των παιδιών από συγκεκριμένες μορφές βίας.

7.1.1. Εμβέλεια της κρατικής ευθύνης

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έχει αναλύσει τη βία κατά των παιδιών στη βάση διαφόρων διατάξεων της ΕΣΔΑ, και κυρίως των άρθρων 2, 3 και 8. Το Δικαστήριο έχει προσδιορίσει σαφείς υποχρεώσεις που υπέχουν τα κράτη όταν αναλαμβάνουν τη μέριμνα των παιδιών που τοποθετούνται σε ιδρύματα [326]. Ομοίως, εάν η σοβαρότητα μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς ή κατάστασης υπερβαίνει τα όρια πέραν των οποίων χαρακτηρίζεται ως απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση κατά το άρθρο 3, το κράτος έχει θετική υποχρέωση να προστατεύει τα παιδιά από κακομεταχείριση, ακόμη κι όταν αυτουργοί είναι ιδιώτες. Καταστάσεις όπως μακροχρόνια παραμέληση από τους γονείς [327], σεξουαλική κακοποίηση κατ' εξακολούθηση από εκπαιδευτικούς [328], βιασμός [329] ή σωματικές τιμωρίες [330] έχει κριθεί ότι εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Σε περίπτωση θανάτου, το κράτος μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνο βάσει του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, ακόμη κι αν ο θάνατος προκλήθηκε από ιδιώτη και όχι από δημόσιο λειτουργό. Οι θετικές υποχρεώσεις των κρατών διαφέρουν ανάλογα με την περίπτωση, ωστόσο η βασικότερη υποχρέωση είναι η

325 Αυτόθι.

326 ΕΔΔΑ, *Nencheva και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 48609/06, 18 Ιουνίου 2013.

327 ΕΔΔΑ, *Z και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 29392/95, 10 Μαΐου 2001.

328 ΕΔΔΑ, *O'Keeffe κατά Ιρλανδίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 35810/09, 28 Ιανουαρίου 2014.

329 ΕΔΔΑ, *M.C. κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003· ΕΔΔΑ, *M.G.C. κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 61495/11, 15 Μαρτίου 2016, σκέψη 58.

330 ΕΔΔΑ, *Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 5856/72, 25 Απριλίου 1978· ΕΔΔΑ, *M.C. κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003, σκέψη 150· ΕΔΔΑ, *O'Keeffe κατά Ιρλανδίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 35810/09, 28 Ιανουαρίου 2014, σκέψη 146.

αποτελεσματική προστασία των παιδιών από τη βία. Σε περιπτώσεις σοβαρών μορφών κακομεταχείρισης, στις θετικές υποχρεώσεις συγκαταλέγεται η υποχρέωση θέσπισης αποτελεσματικών διατάξεων ποινικού δικαίου που υποστηρίζονται από τον μηχανισμό επιβολής του νόμου [331]. Τα κράτη οφείλουν επίσης να θεσπίζουν ειδικά μέτρα και εγγυήσεις για την προστασία των παιδιών [332].

Το ΕΔΔΑ έχει κληθεί επανειλημμένως να εξετάσει υποθέσεις που αφορούσαν την άσκηση βίας κατά παιδιών από ιδιώτες σε σχολεία, ιδιωτικές κατοικίες ή άλλα ιδρύματα που τελούσαν υπό τη διαχείριση μη κρατικών υπευθύνων, στο πλαίσιο των οποίων δεν ήταν σαφές αν συνέτρεχε ευθύνη του κράτους. Στις εν λόγω υποθέσεις το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το κράτος δεν απαλλάσσεται από την υποχρέωση προστασίας των παιδιών όταν αναθέτει την ευθύνη της διαχείρισης σημαντικών δημόσιων υπηρεσιών —όπως η εκπαίδευση— σε ιδιώτες [333]. Στις υποθέσεις που αφορούσαν τον καταλογισμό κρατικής ευθύνης, το ΕΔΔΑ κατά κανόνα προέβη σε διάκριση μεταξύ της γενικότερης υποχρέωσης του κράτους να παρέχει προστασία, όταν ο κίνδυνος δεν είναι σαφώς αναγνωρίσιμος, και της ειδικότερης υποχρέωσης να παρέχει προστασία, σε περιπτώσεις που ο κίνδυνος είναι σαφώς αναγνωρίσιμος. Στην πρώτη περίπτωση, το ΕΔΔΑ εξέτασε αν η απουσία κρατικής παρέμβασης είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί πραγματικός κίνδυνος να πέσει το παιδί θύμα βίας.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Kayak κατά Τουρκίας* [334] αφορά τη θανάσιμη επίθεση με μαχαίρι που δέχθηκε 15χρονος από άλλον έφηβο κοντά σε σχολείο. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα σχολεία έχουν υποχρέωση να προστατεύουν από κάθε μορφή βίας όσους εγγράφονται σε αυτά. Στη συγκεκριμένη υπόθεση το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η Τουρκία έφερε ευθύνη βάσει του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ διότι δεν προστάτεψε το δικαίωμα στη ζωή

331 ΕΔΔΑ, *Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 5856/72, 25 Απριλίου 1978· ΕΔΔΑ, *M.C. κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003, σκέψη 150· ΕΔΔΑ, O'Keeffe κατά Ιρλανδίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 35810/09, 28 Ιανουαρίου 2014, σκέψη 146.

332 ΕΔΔΑ, *O'Keeffe κατά Ιρλανδίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 35810/09, 28 Ιανουαρίου 2014, σκέψη 148· βλ. επίσης *M.C. κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 39272/98, ECHR 2003-XII, σκέψη 153.

333 ΕΔΔΑ, *M.C. κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003, σκέψη 150· ΕΔΔΑ, *Costello-Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 13134/87, 25 Μαρτίου 1993, σκέψη 27.

334 ΕΔΔΑ, *Kayak κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 60444/08, 10 Ιουλίου 2012.

του γιου και αδελφού των προσφευγόντων, δεδομένου ότι κατά την επίδικη περίοδο δεν υπήρχε αποτελεσματικό σύστημα επιτήρησης. Η απουσία ενός τέτοιου συστήματος ήταν ο λόγος που ένας έφηβος μπόρεσε να πάρει από την κουζίνα του σχολείου το μαχαίρι που χρησιμοποίησε για να μαχαιρώσει το θύμα.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *O'Keeffe κατά Ιρλανδίας* [335] αφορά πράξεις κακοποίησης που διαπράχθηκαν τη δεκαετία του 1970 σε ένα ιρλανδικό εθνικό σχολείο. Την εποχή εκείνη, τα εθνικά σχολεία στην Ιρλανδία ήταν αναγνωρισμένα και χρηματοδοτούνταν από το κράτος, ενώ υπεύθυνη για τη διαχείριση και τη διοίκησή τους ήταν η Εκκλησία. Η προσφεύγουσα, η οποία ήταν τότε μαθήτρια, υπήρξε θύμα περίπου 20 πράξεων σεξουαλικής κακοποίησης από εκπαιδευτικό του σχολείου. Προέβη στην καταγγελία των πράξεων αυτών στις κρατικές αρχές μόλις το 1998, αφού ανακάλυψε ότι ο ίδιος δάσκαλος είχε διαπράξει και άλλες πράξεις σεξουαλικής κακοποίησης. Το ΕΔΔΑ κλήθηκε να αποφασίσει αν το κράτος μπορούσε να θεωρηθεί υπεύθυνο για πράξεις κακοποίησης που δεν είχαν καταγγελθεί σε πρώτο χρόνο στις αρχές. Καταρχάς, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι πράξεις κακοποίησης που υπέστη η προσφεύγουσα ενέπιπταν στο πεδίο του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Στη συνέχεια, το ΕΔΔΑ έκρινε, βασιζόμενο σε διάφορες εκθέσεις, ότι το κράτος όφειλε να έχει επίγνωση των πιθανών κινδύνων σεξουαλικής κακοποίησης στα σχολεία. Κατά την επίδικη περίοδο δεν προβλεπόταν κάποια επαρκής διαδικασία μέσω της οποίας θα μπορούσε ένα παιδί ή ένας γονέας να καταγγείλει πράξεις κακοποίησης απευθείας στο κράτος. Επίσης, δεν υπήρχαν μηχανισμοί για την επίβλεψη της μεταχείρισης των παιδιών από τους εκπαιδευτικούς. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η Ιρλανδία δεν εκπλήρωσε τις θετικές υποχρεώσεις της βάσει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, καθώς δεν μερίμνησε για την ύπαρξη αποτελεσματικού μηχανισμού προστασίας από πράξεις κακοποίησης παιδιών στα σχολεία. Κατά το ΕΔΔΑ, τα κράτη οφείλουν επίσης να προβαίνουν στην αποτελεσματική διερεύνηση ισχυρισμών για κακομεταχείριση ή απώλεια ζωής, ανεξαρτήτως αν αυτουργοί των πράξεων είναι κρατικοί υπεύθυνοι [336] ή ιδιώτες. Η διερεύνηση είναι αποτελεσματική εάν, αμέσως μετά την υποβολή καταγγελίας από τα θύματα ή τους διαδόχους τους, το κράτος εφαρμόζει διαδικασία που μπορεί να

335 ΕΔΔΑ, *O'Keeffe κατά Ιρλανδίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 35810/09, 28 Ιανουαρίου 2014.

336 ΕΔΔΑ, *Assenov και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 24760/94, 28 Οκτωβρίου 1998.

οδηγήσει στον εντοπισμό και την τιμωρία των υπαιτίων πράξεων βίας που αντίκεινται είτε στο άρθρο 2 είτε στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του ΕΚΧ, τα δικαιώματα των παιδιών στην προστασία από κακοποίηση και κακομεταχείριση εμπίπτουν κυρίως στα άρθρα 7 και 17, τα οποία απαιτούν από τα κράτη να προστατεύουν τα παιδιά από κάθε μορφή κακομεταχείρισης. Η ΕΕΚΔ έχει ερμηνεύσει το άρθρο 17 υπό την έννοια ότι απαιτεί νομική απαγόρευση κάθε μορφής βίας που ασκείται σε παιδιά σε οποιοδήποτε περιβάλλον (σπίτι, σχολεία και ιδρύματα). Στη νομολογία της ΕΕΚΔ διαπιστώθηκε παράβαση του άρθρου 17 του ΕΚΧ [337] στις περιπτώσεις όπου τα κράτη δεν διέθεταν νομοθεσία η οποία να προβλέπει «ρητή και συνολική απαγόρευση κάθε μορφής σωματικής τιμωρίας παιδιών η οποία ενδέχεται να επηρεάσει τη σωματική ακεραιότητα, την αξιοπρέπεια, την ανάπτυξη ή την καλή ψυχολογική τους κατάσταση» [338].

Βάσει της Σύμβασης του Λανθαρότε, τα κράτη έχουν υποχρέωση να ποινικοποιούν διάφορες μορφές σεξουαλικής εκμετάλλευσης και σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών [339]. Η εν λόγω Σύμβαση υποχρεώνει επίσης τα κράτη να λαμβάνουν νομοθετικά ή άλλα μέτρα για την πρόληψη της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών, μέσω της διοργάνωσης εκστρατειών ευαισθητοποίησης, της παροχής εκπαίδευσης σε εξειδικευμένο προσωπικό, της ενημέρωσης των παιδιών για τους κινδύνους κακοποίησης και της παροχής εξειδικευμένης βοήθειας στα άτομα που διατρέχουν κίνδυνο να διαπράξουν αδικήματα κακοποίησης παιδιών. Η επιτροπή του Λανθαρότε παρακολουθεί την εφαρμογή της Σύμβασης και εκδίδει εκθέσεις, γνωμοδοτήσεις και

337 ΕΕΚΔ, *Association for the Protection of All Children (APPROACH) Ltd κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 96/2013, 29 Μαΐου 2015.

338 ΕΕΚΔ, *Association for the Protection of All Children (APPROACH) κατά Σλοβενίας*, προσφυγή αριθ. 95/2013, 27 Μαΐου 2015, σκέψη 51.

339 Συμβούλιο της Ευρώπης (2007), Σύμβαση για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης, CETS αριθ. 201, 25 Οκτωβρίου 2007.

διακηρύξεις [340]. Στην υπόθεση *Χ και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα άλλων εφαρμοστέων διεθνών πράξεων και ιδίως της Σύμβασης του Λανθαρότε όσον αφορά την έρευνα και τις διαδικαστικές απαιτήσεις [341]. Επιπλέον, βάσει των άρθρων 4 και 5 της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης του ΣτΕ [342], τα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να θεσπίζουν ειδικά νομοθετικά μέτρα και να προβαίνουν στη διερεύνηση πράξεων βίας κατά των γυναικών και των κοριτσιών. Βάσει του άρθρου 22, τα κράτη οφείλουν να μεριμνούν για την παροχή εξειδικευμένων υπηρεσιών υποστήριξης σε γυναίκες και παιδιά που είναι θύματα ενδοοικογενειακής βίας. Η ομάδα εμπειρογνωμόνων για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας παρακολουθεί την εφαρμογή της Σύμβασης [343].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Χ και λοιποί κατά Βουλγαρίας* [344] αφορά ισχυρισμούς τριών παιδιών από τη Βουλγαρία ότι κακοποιήθηκαν σεξουαλικά σε ορφανοτροφείο στη Βουλγαρία πριν υιοθετηθούν στην Ιταλία. Δεδομένου του ικανοποιητικού νομοθετικού και κανονιστικού πλαισίου για την πρόληψη της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών και λόγω της έλλειψης στοιχείων που να αποδεικνύουν ότι οποιαδήποτε αρχή είχε λάβει γνώση της εικαζόμενης κακοποίησης, το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε

340 Βλ., για παράδειγμα, Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2019), Declaration of the Lanzarote Committee on protecting children in out-of-home care from sexual exploitation and sexual abuse [Διακήρυξη της επιτροπής του Λανθαρότε σχετικά με την προστασία των παιδιών, στο πλαίσιο φροντίδας εκτός της οικίας τους, από γενετήσια εκμετάλλευση και κακοποίηση], 21 Οκτωβρίου 2019· Επιτροπή του Λανθαρότε (2018), *2nd implementation report: Protection of children against sexual abuse in the circle of trust: The strategies* [2η έκθεση εφαρμογής: Προστασία των παιδιών από γενετήσια κακοποίηση στον κύκλο εμπιστοσύνης: οι στρατηγικές], 31 Ιανουαρίου 2018· Επιτροπή του Λανθαρότε (2017), Interpretative Opinion on the applicability of the Lanzarote Convention to sexual offences against children facilitated through the use of information and communication technologies (ICTs) [Ερμηνευτική γνώμη σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης του Λανθαρότε σε σεξουαλικά αδικήματα εις βάρος παιδιών τα οποία διευκολύνονται μέσω της χρήσης τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ)], 12 Μαΐου 2017· Επιτροπή του Λανθαρότε (2015), *1st implementation report: Protection of children against sexual abuse in the circle of trust: The framework* [1η έκθεση εφαρμογής: Προστασία των παιδιών από γενετήσια κακοποίηση στον κύκλο εμπιστοσύνης: το πλαίσιο], 4 Δεκεμβρίου 2015.

341 ΕΔΔΑ, *Χ και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 22457/16, 2 Φεβρουαρίου 2021.

342 Συμβούλιο της Ευρώπης (2011), Σύμβαση για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, CETS αριθ. 210, 11 Μαΐου 2011.

343 Συμβούλιο της Ευρώπης, Ομάδα εμπειρογνωμόνων για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (GREVIO) (2020), *1st general report on GREVIO's activities* [1η γενική έκθεση δραστηριοτήτων της GREVIO], Απρίλιος 2020.

344 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Χ και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 22457/16, 2 Φεβρουαρίου 2021.

παράβαση του ουσιαστικού σκέλους του άρθρου 3. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η Βουλγαρία δεν είχε χρησιμοποιήσει όλα τα εύλογα μέτρα έρευνας και διεθνούς συνεργασίας κατά την εξέταση των ισχυρισμών περί κακοποίησης. Ειδικότερα, οι αρχές ουδέποτε ζήτησαν να διενεργηθούν ιατρικές εξετάσεις στους προσφεύγοντες ή συνέντευξη με τους προσφεύγοντες ή με άλλα παιδιά που κατονομάζονται από αυτούς. Επιπλέον, οι βουλγαρικές αρχές ουδέποτε εξέτασαν τη λήψη μέτρων πιο συγκαλυμμένης έρευνας, όπως παρακολούθηση της περιμέτρου του ορφανοτροφείου, υποκλοπή τηλεφωνικών συνδιαλέξεων ή παρακολούθηση τηλεφωνικών και ηλεκτρονικών μηνυμάτων, ή τη χρήση μυστικών πρακτόρων, τα οποία αναφέρονται ρητά στη Σύμβαση του Λανθαρότε και χρησιμοποιούνται ευρέως σε ολόκληρη την Ευρώπη σε τέτοιες περιπτώσεις. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν είχαν λάβει όλα τα εύλογα μέτρα για να διαφωτίσουν τα πραγματικά περιστατικά και δεν είχαν προβεί σε πλήρη και προσεκτική ανάλυση των αποδεικτικών στοιχείων που είχαν στη διάθεσή τους, κατά παράβαση της διαδικαστικής τους υποχρέωσης βάσει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η ΣΔΠ αποτελεί τη σημαντικότερη νομική πράξη για τη διασφάλιση της προστασίας των παιδιών σε επίπεδο κρατών. Δυνάμει του άρθρου 19, τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν υποχρέωση να λαμβάνουν νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα, προκειμένου να προστατεύσουν τα παιδιά από κάθε μορφή βίας, συμπεριλαμβανομένης της σωματικής τιμωρίας. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει εκδώσει μεγάλο αριθμό γενικών σχολίων και συστάσεων για την ερμηνεία των υποχρεώσεων που υπέχουν τα κράτη από τη ΣΔΠ. Για παράδειγμα, το γενικό σχόλιο αριθ. 13 περιγράφει μέτρα για την προστασία των παιδιών από κάθε μορφή βίας [345] και το γενικό σχόλιο αριθ. 8 καλεί τα κράτη να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα έναντι κάθε μορφής σωματικής τιμωρίας [346].

345 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2011), General Comment No. 13 (2011): The right of the child to freedom from all forms of violence [Γενικό σχόλιο αριθ. 13 (2011): Το δικαίωμα του παιδιού να μην υφίσταται καμία μορφή βίας], CRC/C/GC/13, 18 Απριλίου 2011.

346 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2007), *General Comment No. 8 (2006): The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment (arts. 19; 28, para. 2; and 37, inter alia)* [Γενικό σχόλιο αριθ. 8 (2006): Το δικαίωμα του παιδιού στην προστασία από σωματική τιμωρία και άλλες μορφές σκληρής ή ταπεινωτικής τιμωρίας (άρθρο 19, άρθρο 28 παράγραφος 2 και άρθρο 37 μεταξύ άλλων)], CRC/C/GC/8, 2 Μαρτίου 2007.

7.1.2. Κακοποίηση στο σχολείο

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει προσφυγές που αφορούν την κακοποίηση στο σχολείο ως μορφή πειθαρχικού μέτρου κυρίως βάσει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Ακόμη και στις περιπτώσεις που η σκληρότητα των μέτρων σωματικής τιμωρίας δεν υπερβαίνει τα όρια που διαλαμβάνονται στο άρθρο 3, τα μέτρα μπορεί εντούτοις να εμπίπτουν στο άρθρο 8 και δη στο σκέλος που αφορά το δικαίωμα προστασίας της σωματικής και ηθικής ακεραιότητας.

Η υπόθεση *Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου* αφορούσε τη σωματική τιμωρία παιδιών σε δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα [347] και ακολούθησε η υπόθεση *Costello-Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [348], η οποία αφορούσε τη σωματική τιμωρία παιδιών σε ιδιωτικά σχολεία. Το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ σε καμία από τις δύο υποθέσεις. Ωστόσο, μετά την απόφαση *Costello-Roberts*, υπήρξε αλλαγή στη στάση της κοινωνίας και στα νομικά πρότυπα όσον αφορά την εφαρμογή μέτρων πειθαρχίας στα παιδιά, με έμφαση στην ανάγκη προστασίας των παιδιών από κάθε μορφή βίας και κακοποίησης [349].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *F.O. κατά Κροατίας* [350] αφορά την εικαζόμενη παρενόχληση ενός μαθητή από καθηγητή σε δημόσιο σχολείο και την έλλειψη αποτελεσματικής αντίδρασης των κρατικών αρχών στον ισχυρισμό του. Ο εκπαιδευτικός είχε χαρακτηρίσει τον προσφεύγοντα «βλάκα, ηλίθιο, χαζό, άξεστο». Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, ενώ την πρώτη φορά οι προσβολές του καθηγητή κατά του προσφεύγοντος είχαν σκοπό να συνετίσουν τον ίδιο και τους συμμαθητές του, οι δύο μεταγενέστερες περιστάσεις δεν μπορούσαν να θεωρηθούν ως τίποτε άλλο παρά ως λεκτική κακοποίηση που ισοδυναμούσε με ταπείνωση, υποτίμηση και χλευασμό. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι οι εκπαιδευτικοί πρέπει να κατανοούν ότι οι λεκτικές προκλήσεις και η κακοποίηση μπορούν να επηρεάσουν σοβαρά τους μαθητές, ιδίως όσους είναι ευαίσθητοι. Επιπλέον, ο εκπαιδευτικός θα

347 ΕΔΔΑ, *Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγές αριθ. 7511/76 και 7743/76, 25 Φεβρουαρίου 1982.

348 ΕΔΔΑ, *Costello-Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 13134/87, 25 Μαρτίου 1993.

349 ΕΔΔΑ, *F.O. κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 29555/13, 22 Απριλίου 2021. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *V.K. κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 68059/13, 7 Μαρτίου 2017.

350 ΕΔΔΑ, *F.O. κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 29555/13, 22 Απριλίου 2021.

πρέπει να γνωρίζει ότι κάθε μορφή βίας, συμπεριλαμβανομένης της λεκτικής κακοποίησης, κατά των μαθητών, όσο ήπια και αν είναι, δεν είναι αποδεκτή σε εκπαιδευτικό πλαίσιο και ότι θα πρέπει να αλληλεπιδρούν με τους μαθητές επιδεικνύοντας τον δέοντα σεβασμό της αξιοπρέπειας και της ηθικής ακεραιότητάς τους. Το ΕΔΔΑ τόνισε επίσης ότι οι εθνικές αρχές έπρεπε να θεσπίσουν κατάλληλα νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα για να απαγορεύσουν απερίφραστα κάθε μορφή βίας ή κακοποίησης εις βάρος παιδιών όποτε και υπό οποιεσδήποτε περιστάσεις αυτή ασκείται και, ως εκ τούτου, να διασφαλίσουν μηδενική ανοχή σε οποιαδήποτε μορφή βίας ή κακοποίησης στα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Στο πλαίσιο αυτό είναι αναγκαίο να διασφαλιστεί η λογοδοσία μέσω κατάλληλων ποινικών, αστικών, διοικητικών και επαγγελματικών οδών. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι το μόνο μέτρο που έλαβαν οι εθνικές αρχές ήταν η προφορική επίπληξη από τον σχολικό ψυχολόγο, με την οποία δεν αντιμετωπίστηκε το πρόβλημα που δημιουργούσε η συμπεριφορά του εκπαιδευτικού. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

7.1.3. Σεξουαλική κακοποίηση

Η σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών μπορεί να λάβει διάφορες μορφές όπως είναι, μεταξύ άλλων, η παρενόχληση, η αθέμιτη προσέγγιση μέσω διαδικτύου, το απρεπές άγγιγμα, η αιμομιξία ή ο βιασμός. Μπορεί να λάβει χώρα σε διάφορα περιβάλλοντα, μεταξύ άλλων στο σπίτι, στο σχολείο, σε ιδρύματα πρόνοιας και εκκλησίες, καθώς και στο διαδίκτυο μέσω της χρήσης του διαδικτύου και των ψηφιακών τεχνολογιών. Τα παιδιά είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στη σεξουαλική κακοποίηση, καθώς συχνά βρίσκονται υπό την εποπτεία και τον έλεγχο ενηλίκων και έχουν πιο περιορισμένη πρόσβαση σε μηχανισμούς υποβολής καταγγελιών. Η εμπορία ανθρώπων και τα αδικήματα που σχετίζονται με το υλικό σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών εξετάζονται στις ενότητες 7.2.2 και 7.2.3 αντίστοιχα [351].

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, σκοπός της οδηγίας 2011/93/ΕΕ είναι να εναρμονιστούν στα κράτη μέλη οι ελάχιστες ποινικές κυρώσεις για διάφορα αδικήματα σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών, αντικατοπτρίζοντας σε μεγάλο

351 Βλ. Διυπηρεσιακή ομάδα εργασίας (2016), *Terminology guidelines for the protection of children from sexual exploitation and sexual abuse* [Κατευθυντήριες γραμμές ορολογίας για την προστασία των παιδιών από τη σεξουαλική εκμετάλλευση και τη σεξουαλική κακοποίηση], 28 Ιανουαρίου 2016.

βαθμό την προσέγγιση της Σύμβασης του Λανθαρότε [352]. Σύμφωνα με το άρθρο 3, τα κράτη μέλη πρέπει να τιμωρούν μέσω του ποινικού δικαίου διάφορες μορφές σεξουαλικής κακοποίησης, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται αδικήματα όπως ο καταναγκασμός παιδιών να γίνουν μάρτυρες σεξουαλικών πράξεων ή σεξουαλικής κακοποίησης, η τέλεση σεξουαλικών πράξεων με παιδιά και η στρατολόγηση και/ή ο εξαναγκασμός παιδιών να συμμετέχουν σε πορνογραφικές παραστάσεις. Η οδηγία προβλέπει αυστηρότερες ποινές εάν τα αδικήματα διαπράττονται από πρόσωπα που έχουν θέση εμπιστοσύνης, και εις βάρος παιδιών ιδιαίτερα ευάλωτων και/ή με χρήση εξαναγκασμού. Επίσης, τα κράτη μέλη οφείλουν να εξασφαλίζουν την αυτεπάγγελτη κίνηση ποινικής δίωξης κατά υπόπτων για κακοποίηση παιδιών και την απαγόρευση άσκησης επαγγελματικών δραστηριοτήτων που περιλαμβάνουν άμεσες ή τακτικές επαφές με παιδιά σε δράστες που έχουν καταδικαστεί για εγκλήματα σεξουαλικής κακοποίησης. Η οδηγία περιλαμβάνει επίσης διατάξεις για τη θέσπιση διαδικασιών φιλικών προς τα παιδιά και διασφαλίζει την προστασία των παιδιών θυμάτων ενώπιον των δικαστηρίων.

Το άρθρο 10 της εν λόγω οδηγίας απαιτεί από τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν ότι οποιοσδήποτε έχει καταδικαστεί για αδικήματα όπως η σεξουαλική κακοποίηση και η σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών και η παιδική πορνογραφία απαγορεύεται να ασκεί δραστηριότητες που συνεπάγονται άμεση και τακτική επαφή με παιδιά. Η απόφαση-πλαίσιο 2009/315/ΔΕΥ [353] με την οποία ρυθμίζεται η ανταλλαγή πληροφοριών ποινικού μητρώου μεταξύ των κρατών μελών διευκολύνει την εφαρμογή της οδηγίας επιτρέποντας την ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με το ποινικό μητρώο ατόμων που έχουν καταδικαστεί για αδικήματα σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών [354].

Όσον αφορά το περιεχόμενο στο διαδίκτυο, πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στο υλικό σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών που διαδίδεται διαδικτυακά. Η οδηγία για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών

352 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/93/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (ΕΕ L 335 της 17.12.2011, σ. 1).

353 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2009), Απόφαση-πλαίσιο 2009/315/ΔΕΥ, της 26ης Φεβρουαρίου 2009, σχετικά με τη διοργάνωση και το περιεχόμενο της ανταλλαγής πληροφοριών που προέρχονται από το ποινικό μητρώο μεταξύ των κρατών μελών (ΕΕ L 93 της 7.4.2009, σ. 23).

354 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), *Στρατηγική της ΕΕ για αποτελεσματικότερη καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών*, COM(2020) 607 final, 24 Ιουλίου 2020.

υποχρεώνει τις αρχές των κρατών μελών να αφαιρούν ιστοσελίδες που περιέχουν ή διαδίδουν υλικό σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών, είτε φιλοξενούνται στο έδαφός τους είτε και εκτός αυτού [355]. Η οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο [356] καθορίζει τους υφιστάμενους κανόνες περί ευθύνης των διαδικτυακών μεσαζόντων. Σύμφωνα με το άρθρο 3, προβλέπει μηχανισμούς επισήμανσης και αφαίρεσης παράνομου περιεχομένου, εάν η δράση αυτή είναι αναγκαία για λόγους που αφορούν «δημόσια τάξη, ιδίως πρόληψη, έρευνα, διαπίστωση και δίωξη εγκλημάτων, στα οποία περιλαμβάνονται η προστασία των ανηλίκων και η καταπολέμηση της πρόκλησης μίσους λόγω φυλής, φύλου, θρησκείας ή εθνικότητας, καθώς και οι παραβιάσεις της ανθρώπινης αξιοπρέπειας που αφορούν μεμονωμένα πρόσωπα».

Ένας προσωρινός κανονισμός [357] που εκδόθηκε το 2021 σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και άλλων δεδομένων με σκοπό την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών προβλέπει προσωρινή παρέκκλιση από ορισμένες διατάξεις της οδηγίας 2002/58/ΕΚ για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες [358]. Με αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται η δυνατότητα ορισμένων παρόχων διαδικτυακών υπηρεσιών να συνεχίσουν τις εθελοντικές δράσεις τους για τον εντοπισμό και την αναφορά περιστατικών σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών στο διαδίκτυο. Η παρέκκλιση αυτή θα έχει διάρκεια τριών ετών [359].

---

355 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/93/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 335 της 17.12.2011, σ. 1), άρθρο 25.

356 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000), Οδηγία 2000/31/ΕΚ για ορισμένες νομικές πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, στην εσωτερική αγορά (οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο) (ΕΕ L 178 της 17.7.2000, σ. 37).

357 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021), Κανονισμός (ΕΕ) 2021/1232, της 14ης Ιουλίου 2021, περί προσωρινής παρεκκλίσεως από ορισμένες διατάξεις της οδηγίας 2002/58/ΕΚ όσον αφορά τη χρήση τεχνολογιών από παρόχους υπηρεσιών διαπροσωπικών επικοινωνιών ανεξαρτήτως αριθμών για την επεξεργασία προσωπικών και άλλων δεδομένων, προς καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών στο διαδίκτυο, PE/38/2021/REV/1, 30 Ιουλίου 2021.

358 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2002), Οδηγία 2002/58/ΕΚ, της 12ης Ιουλίου 2002, σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες) (ΕΕ L 201 της 31.7.2002, σ. 37).

359 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), *Στρατηγική της ΕΕ για αποτελεσματικότερη καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών*, COM(2020) 607 final, 24 Ιουλίου 2020.

Η αναθεωρημένη οδηγία για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων εισήγαγε νέους κανόνες, με το άρθρο 6α, βάσει των οποίων τα κράτη μέλη πρέπει να εξασφαλίζουν ότι οι υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων οι οποίες παρέχονται από παρόχους υπηρεσιών μέσων επικοινωνίας που τελούν υπό τη δικαιοδοσία των κρατών μελών και οι οποίες δύνανται να βλάψουν τη σωματική, πνευματική ή ηθική ανάπτυξη των παιδιών διατίθενται κατά τρόπο που, υπό κανονικές συνθήκες, δεν επιτρέπει στα παιδιά ούτε να τις ακούν ούτε να τις βλέπουν, με μέτρα αναλογικά ως προς τη δυνητική βλάβη που μπορεί να προκαλέσει το πρόγραμμα. Το πλέον επιβλαβές περιεχόμενο, όπως η αδικαιολόγητη βία και η πορνογραφία, πρέπει να υπόκειται στα αυστηρότερα μέτρα. Επιπλέον, το εν λόγω άρθρο απαιτεί από τα κράτη μέλη να εξασφαλίζουν ότι οι πάροχοι υπηρεσιών μέσων επικοινωνίας παρέχουν στους θεατές επαρκείς πληροφορίες για περιεχόμενο που δύναται να βλάψει τη σωματική, πνευματική ή ηθική ανάπτυξη των παιδιών, μέσω ενός συστήματος που περιγράφει τη δυνητικά επιζήμια φύση του περιεχομένου μιας υπηρεσίας οπτικοακουστικών μέσων [360].

Επιπλέον, τον Δεκέμβριο του 2020 η Επιτροπή πρότεινε την πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, η οποία αποτελεί μια ολοκληρωμένη μεταρρύθμιση των υποχρεώσεων στον διαδικτυακό χώρο και περιλαμβάνει την προστασία των παιδιών και άλλων ευάλωτων ομάδων [361].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει υποθέσεις σεξουαλικής κακοποίησης στη βάση των άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ. Οι προσφυγές αφορούν κατά κύριο λόγο την παράλειψη των κρατών να λάβουν κατάλληλα μέτρα για την προστασία των παιδιών από κακοποίηση. Στη βάση του άρθρου 3, το ΕΔΔΑ έχει επίσης εξετάσει υποθέσεις που αφορούν το κατά πόσο τα κράτη προέβησαν σε αποτελεσματική διερεύνηση ισχυρισμών περί σεξουαλικής κακοποίησης. Οι προσφυγές για λόγους παιδικής σεξουαλικής κακοποίησης που υποβάλλονται κατ' επίκληση του άρθρου 8 αφορούν τις επιπτώσεις των εν λόγω πράξεων στη σωματική ή ψυχολογική ακεραιότητα του θύματος, καθώς και στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής.

360 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2018), Οδηγία (ΕΕ) 2018/1808, της 14ης Νοεμβρίου 2018, για την τροποποίηση της οδηγίας 2010/13/ΕΕ για τον συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την παροχή υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων (ΕΕ L 303 της 28.11.2018, σ. 69).

361 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2020), Πρόταση κανονισμού σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών (πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες) και την τροποποίηση της οδηγίας 2000/31/ΕΚ, COM(2020) 825 final της 15ης Δεκεμβρίου 2020.

Ενίοτε, είναι δύσκολο να γίνει διάκριση ανάμεσα στις υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 3 και σε εκείνες που απορρέουν από το άρθρο 8, δεδομένου ότι το ΕΔΔΑ χρησιμοποιεί παρόμοιο σκεπτικό όταν διαπιστώνει παραβάσεις των δύο αυτών άρθρων. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι οι υποθέσεις που σχετίζονται με το άρθρο 8 είναι πιο συχνές σε περιπτώσεις που αφορούν αδικαιολόγητη απομάκρυνση/τοποθέτηση σε φροντίδα ή τις επιπτώσεις που έχει στην οικογένεια η διατύπωση ισχυρισμών περί παιδικής κακοποίησης [362]. Οι περιπτώσεις αυτές αναλύονται στο κεφάλαιο 5.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Μ.C. κατά Βουλγαρίας* [363], η προσφεύγουσα, ένα 14χρονο κορίτσι, υποστήριξε ότι βιάστηκε από δύο άτομα κατά τη διάρκεια βραδινής εξόδου. Η καταγγελία που υπέβαλε ενώπιον των εθνικών αρχών τέθηκε στο αρχείο κυρίως λόγω του γεγονότος ότι δεν διαπιστώθηκαν ίχνη σωματικής βίας. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι οι ισχυρισμοί περί βιασμού εμπίπτουν στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ και ότι το καθού κράτος όφειλε να προβεί σε αποτελεσματική διερεύνηση των ισχυρισμών αυτών. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι βουλγαρικές αρχές παρέλειψαν να διενεργήσουν σχετική έρευνα βασιζόμενο σε στοιχεία που αποδείκνυαν ότι οι αρχές κατά κανόνα έθεταν υποθέσεις στο αρχείο όταν το θύμα δεν ήταν σε θέση να αποδείξει ότι προέβαλε σωματική αντίσταση στην πράξη του βιασμού. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το συγκεκριμένο μέτρο απόδειξης δεν συνάδει με τις πραγματικές συνθήκες που βιώνουν τα θύματα βιασμού, με ενδεχόμενο αποτέλεσμα να μην είναι αποτελεσματική η έρευνα των αρχών κατά παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *R.B. κατά Εσθονίας* [364], ένα τετράχρονο κορίτσι, το οποίο είχε κατηγορήσει τον πατέρα του για σεξουαλική κακοποίηση, καταγράφηκε σε δύο βιντεοσκοπημένες συνεντεύξεις. Σε καμία από αυτές δεν ενημερώθηκε για το δικαίωμά της να μην καταθέσει εναντίον μέλους της οικογένειάς της ή για την υποχρέωσή της να πει την αλήθεια, μολονότι οι εθνικοί κανόνες ποινικής δικονομίας απαιτούσαν να παρασχεθεί σχετική ενημέρωση. Σε μεταγενέστερη ένδικη

362 Συμβούλιο της Ευρώπης (2021), *Respecting human rights and the rule of law when using automated technology to detect online child sexual exploitation and abuse* [Σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου κατά τη χρήση αυτοματοποιημένης τεχνολογίας για τον εντοπισμό σεξουαλικής εκμετάλλευσης και σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών στο διαδίκτυο], έκθεση ανεξάρτητων εμπειρογνωμόνων, Ιούνιος 2021.

363 ΕΔΔΑ, *M.C. κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003.

364 ΕΔΔΑ, *R.B. κατά Εσθονίας*, προσφυγή αριθ. 22597/16, 22 Ιουνίου 2021.

διαδικασία, το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι η παράλειψη των αρχών να παράσχουν την προσήκουσα ενημέρωση στην προσφεύγουσα πριν από τις συνεντεύξεις της ήταν τόσο σημαντική ώστε να καταστεί απαράδεκτη η κατάθεσή της, η οποία αποτελούσε καθοριστικό αποδεικτικό στοιχείο στην υπόθεση. Κατά συνέπεια, ο πατέρας αθωώθηκε. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι οι έρευνες και οι ποινικές διαδικασίες πρέπει να διεξάγονται κατά τρόπο που προστατεύει το συμφέρον και τα δικαιώματα των παιδιών, η δε προστασία αυτή απαιτεί τη λήψη μέτρων φιλικών προς τα παιδιά και προστατευτικών για τα παιδιά θύματα στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Ειδικότερα, ήταν σημαντικό να διαφυλαχθεί η μαρτυρία των παιδιών τόσο κατά τη διάρκεια της προδικαστικής έρευνας όσο και κατά τη διάρκεια της δίκης. Σύμφωνα με τις *κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, όταν για την κατάθεση εφαρμόζονται λιγότερο αυστηροί κανόνες ή άλλα φιλικά προς τα παιδιά μέτρα, τα μέτρα αυτά δεν θα πρέπει καθαυτά να μειώνουν την αξία που αποδίδεται στην κατάθεση του παιδιού, με την επιφύλαξη των δικαιωμάτων υπεράσπισης. Ωστόσο, η κατάθεση της προσφεύγουσας κρίθηκε απαράδεκτη ακριβώς λόγω της αυστηρής εφαρμογής των δικονομικών κανόνων, οι οποίοι δεν έκαναν διάκριση μεταξύ ενηλίκων και παιδιών και, ως εκ τούτου, δεν προέβλεπαν εξαιρέσεις ή προσαρμογές για τα παιδιά μάρτυρες. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο τρόπος με τον οποίο οι εθνικές αρχές αντιμετώπισαν δικονομικά τον ισχυρισμό της προσφεύγουσας για σεξουαλική κακοποίηση από τον πατέρα της παρουσίαζε σημαντικές ελλείψεις, καθώς δεν είχαν λάβει επαρκώς υπόψη την ιδιαίτερα ευάλωτη θέση της και τις αντίστοιχες ανάγκες της ως μικρού παιδιού, κατά παράβαση των θετικών υποχρεώσεων που υπέχει το καθού κράτος βάσει των άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ [365].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Α.Ş. κατά Τουρκίας* [366] αφορούσε σεξουαλική επίθεση και σωματική βία την οποία υπέστη ο προσφεύγων κατά την προφυλάκισή του όταν ήταν παιδί. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, μολονότι το τουρκικό ποινικό δίκαιο ποινικοποιεί επιθέσεις κατά της σωματικής ακεραιότητας των προσώπων όπως αυτές που καταγγέλθηκαν, στη συγκεκριμένη υπόθεση, απαιτώντας από τον προσφεύγοντα να υποβάλει επίσημη καταγγελία ως προϋπόθεση για την άσκηση ποινικής δίωξης, χωρίς να

365 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Α και Β κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 7144/15, 20 Ιουνίου 2019.

366 ΕΔΔΑ, *Α.Ş. κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 58271/10, 13 Σεπτεμβρίου 2016.

λάβει υπόψη την ιδιαίτερα ευάλωτη θέση του, είχε καταστήσει αναποτελεσματικά τα μέτρα επιβολής του νόμου που αποσκοπούσαν στην προστασία των ατόμων από μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ.

Η Σύμβαση του Λανθαρότε ρυθμίζει λεπτομερώς το δικαίωμα των παιδιών στην προστασία από σεξουαλική κακοποίηση. Η εν λόγω Σύμβαση, η οποία θεσπίστηκε στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, είναι ανοικτή προς επικύρωση και από κράτη εκτός Ευρώπης. Η εν λόγω δεσμευτική πράξη υποστηρίζεται από πληθώρα μη νομικώς δεσμευτικών πράξεων με σκοπό να διασφαλιστεί περαιτέρω η θέσπιση αποτελεσματικών μέτρων από τα κράτη μέλη κατά της σεξουαλικής κακοποίησης [367]. Όπως διευκρινίζει η επιτροπή του Λανθαρότε, η Σύμβαση του Λανθαρότε απαιτεί επίσης από τα κράτη να προστατεύουν τα παιδιά από τη σεξουαλική κακοποίηση στο ψηφιακό περιβάλλον [368]. Το 2019 η επιτροπή του Λανθαρότε εξέδωσε γνώμη σχετικά με το άρθρο 20 της Σύμβασης του Λανθαρότε όσον αφορά εικόνες και/ή βίντεο με σαφή ή υπαινικτικό σεξουαλικό χαρακτήρα που παράγονται από τα ίδια τα παιδιά. Στη γνώμη προσδιορίζονται οι καταστάσεις που δεν συνιστούν ποινικά αδικήματα και εκείνες για τις οποίες η ποινική δίωξη αποτελεί έσχατη λύση [369]. Εικόνες και/ή βίντεο με σαφή ή υπαινικτικό σεξουαλικό χαρακτήρα που παράγονται από παιδιά τα οποία βρίσκονται σε ιδιαίτερα ευάλωτη κατάσταση θα πρέπει να θεωρείται ότι είναι αποτέλεσμα κακοποιητικής

367 Για παράδειγμα, Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (1996), Resolution 1099 (1996) on the sexual exploitation of children [Ψήφισμα 1099 (1996) σχετικά με τη σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών], 25 Σεπτεμβρίου 1996· Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (2000), Resolution 1212 (2000) on rape in armed conflicts [Ψήφισμα 1212 (2000) σχετικά με τον βιασμό σε ένοπλες συγκρούσεις], 3 Απριλίου 2000· Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (2002), Resolution 1307 (2002) on sexual exploitation of children: Zero tolerance [Ψήφισμα 1307 (2002) σχετικά με τη σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών: μηδενική ανοχή], 27 Σεπτεμβρίου 2002.

368 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2017), Interpretative Opinion on the applicability of the Lanzarote Convention to sexual offences against children facilitated through the use of information and communication technologies (ICTs) [Ερμηνευτική γνώμη σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης του Λανθαρότε σε σεξουαλικά αδικήματα εις βάρος παιδιών τα οποία διευκολύνονται μέσω της χρήσης τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ)], 12 Μαΐου 2017.

369 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2019), Opinion on child sexually suggestive or explicit images and/or videos generated, shared and received by children [Γνώμη σχετικά με εικόνες και/ή βίντεο παιδιών με σαφή ή υπαινικτικό σεξουαλικό χαρακτήρα που παράγονται, κοινοποιούνται και λαμβάνονται από παιδιά], 6 Ιουνίου 2019.

συμπεριφοράς ή εκμετάλλευσης [370]. Βλ. ενότητα 7.2.3 για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το υλικό σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών.

Η Σύμβαση του Λανθαρότε επιδιώκει επίσης την πρόληψη της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών, μεταξύ άλλων, μέσω της εκπαίδευσης των παιδιών: κάθε συμβαλλόμενο μέρος θα πρέπει να λαμβάνει τα αναγκαία νομοθετικά ή άλλα μέτρα για να διασφαλίζει, στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, την ενημέρωση των παιδιών σχετικά με τους κινδύνους σεξουαλικής εκμετάλλευσης και σεξουαλικής κακοποίησης, καθώς και σχετικά με τα μέσα προστασίας τους, κατά τρόπο προσαρμοσμένο στις αναπτυξιακές τους ικανότητες.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *A.R. και η L.R. κατά Ελβετίας* [371] αφορά την άρνηση ενός δημοτικού σχολείου να δεχθεί το αίτημα της πρώτης προσφεύγουσας να εξαιρεθεί η κόρη της, η οποία τότε ήταν επτά ετών και επρόκειτο να προαχθεί στη δεύτερη τάξη του δημοτικού, από τα μαθήματα σεξουαλικής αγωγής, τα οποία ήταν υποχρεωτικά για παιδιά ηλικίας μεταξύ τεσσάρων και οκτώ ετών. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η σεξουαλική αγωγή στο νηπιαγωγείο και κατά τα πρώτα έτη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν ήταν συστηματική· οι εκπαιδευτικοί έπρεπε απλώς να απαντήσουν στις ερωτήσεις και τις ενέργειες των παιδιών. Η άρνηση απαλλαγής μιας μαθήτριας πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης από τη σεξουαλική αγωγή ενέπιπτε στο περιθώριο εκτίμησης του κράτους και, ως εκ τούτου, δεν συνιστούσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Ως εκ τούτου, η προσφυγή κηρύχθηκε απαράδεκτη.

370 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2019), Opinion on child sexually suggestive or explicit images and/or videos generated, shared and received by children [Γνώμη σχετικά με εικόνες και/ή βίντεο παιδιών με σαφή ή υπαινικτικό σεξουαλικό χαρακτήρα που παράγονται, κοινοποιούνται και λαμβάνονται από παιδιά], 6 Ιουνίου 2019· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2017), Interpretative Opinion on the applicability of the Lanzarote Convention to sexual offences against children facilitated through the use of information and communication technologies (ICTs) [Ερμηνευτική γνώμη σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης του Λανθαρότε σε σεξουαλικά αδικήματα εις βάρος παιδιών τα οποία διευκολύνονται μέσω της χρήσης τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ)], 12 Μαΐου 2017.

371 ΕΔΔΑ, *A.R. και L.R. κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 22338/15, 19 Δεκεμβρίου 2017.

7.1.4. Ενδοοικογενειακή βία και παιδική παραμέληση

Πολλές υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας αφορούν μεταξύ άλλων την προβολή ισχυρισμών περί σεξουαλικής κακοποίησης. Στο ζήτημα αυτό, οι υποχρεώσεις των κρατών βάσει του διεθνούς δικαίου είναι παρόμοιες με εκείνες που παρατίθενται στην ενότητα 7.1.3.

Σύμφωνα με το δίκαιο του ΣτΕ, οι προσφυγές για υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας συνήθως ασκούνται από γυναίκες είτε μεμονωμένα είτε από κοινού με τα παιδιά τους, που καταγγέλλουν ότι το κράτος δεν εκπλήρωσε επαρκώς την υποχρέωση που υπέχει από τα άρθρα 2, 3 και 8 της ΕΣΔΑ να τις προστατεύει από βλάβη. Τα κράτη οφείλουν να εκπληρώνουν τη θετική υποχρέωσή τους να λαμβάνουν αποτελεσματικά μέτρα κατά της ενδοοικογενειακής βίας, και να προβαίνουν σε αποτελεσματική διερεύνηση των ισχυρισμών περί ενδοοικογενειακής βίας ή παιδικής παραμέλησης που κρίνονται βάσιμοι.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Kurt κατά Αυστρίας* [372] αφορούσε τη δολοφονία του γιου της προσφεύγουσας στο σχολείο από τον σύζυγό της. Κατήγγειλε ότι οι αρχές δεν είχαν προστατεύσει την οικογένειά της από τον βίαιο σύζυγό της, ο οποίος είχε ήδη καταδικαστεί για ενδοοικογενειακή βία εις βάρος της και είχε απαγορευθεί να προσεγγίζει τους ίδιους και την οικία τους. Το ΕΔΔΑ υπενθύμισε ότι, στο πλαίσιο της ενδοοικογενειακής βίας, οι υποχρεώσεις των κρατικών αρχών υπαγορεύουν καταρχάς την άμεση απόκρισή τους στους ισχυρισμούς για ενδοοικογενειακή βία. Δεύτερον, οι αρχές έπρεπε να διαπιστώσουν κατά πόσον υπήρχε πραγματικός και άμεσος κίνδυνος για τη ζωή ενός ή περισσότερων εντοπισμένων θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας, λαμβάνοντας δεόντως υπόψη το ιδιαίτερο πλαίσιο των υποθέσεων ενδοοικογενειακής βίας καθώς και την πιθανότητα η βία κατά των παιδιών που ανήκουν στο κοινό νοικοκυριό να χρησιμοποιηθεί από τους δράστες ως τελική μορφή τιμωρίας κατά του συντρόφου τους. Η εκτίμηση κινδύνου έπρεπε να είναι αυτόνομη, προδραστική και ολοκληρωμένη· οι αρχές δεν θα πρέπει να βασίζονται αποκλειστικά στην αντίληψη του θύματος για τον κίνδυνο, αλλά να προβαίνουν συμπληρωματικά στη δική τους εκτίμηση, συλλέγοντας και αξιολογώντας πληροφορίες για όλους τους συναφείς παράγοντες

372 ΕΔΔΑ, *Kurt κατά Αυστρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 62903/15, 15 Ιουνίου 2021.

κινδύνου και τα στοιχεία της υπόθεσης. Τρίτον, εάν η εν λόγω εκτίμηση καταλήξει στο συμπέρασμα ότι υπάρχει τέτοιος κίνδυνος, ενεργοποιείται η υποχρέωση των αρχών να λάβουν κατάλληλα προληπτικά επιχειρησιακά μέτρα αναλογικά προς το επίπεδο του εκτιμώμενου κινδύνου.

Στην περίπτωση της προσφεύγουσας, οι αρχές είχαν ανταποκριθεί αμέσως στους ισχυρισμούς της για ενδοοικογενειακή βία, είχαν συλλέξει αποδεικτικά στοιχεία και είχαν εκδώσει διαταγές απομάκρυνσης του δράστη από την οικογενειακή εστία και προστασίας του θύματος, χωρίς καμία καθυστέρηση ή αδράνεια. Η εκτίμηση κινδύνου που πραγματοποίησαν, μολονότι δεν ακολούθησαν κάποια τυποποιημένη διαδικασία, πληρούσε τις απαιτήσεις να είναι αυτόνομη, προδραστική και ολοκληρωμένη και δεν εντόπισε κανέναν πραγματικό και άμεσο κίνδυνο επίθεσης κατά της ζωής των παιδιών βάσει του κριτηρίου *Osman* [373], όπως εφαρμόζεται στο πλαίσιο της ενδοοικογενειακής βίας. Κατά συνέπεια, οι αρχές δεν είχαν καμία υποχρέωση να λάβουν περαιτέρω προληπτικά επιχειρησιακά μέτρα ειδικά για τα παιδιά της προσφεύγουσας, είτε σε ιδιωτικούς είτε σε δημόσιους χώρους, όπως η έκδοση διαταγής που θα απαγόρευε στον πατέρα να πλησιάζει το σχολείο των παιδιών. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Kontrová κατά Σλοβακίας* [374], η προσφεύγουσα είχε υποστεί αρκετές φορές σωματική βία από τον σύζυγό της. Υπέβαλε καταγγελία στην αστυνομία, την οποία όμως αργότερα ανακάλεσε. Εν συνεχεία ο σύζυγός της απείλησε να δολοφονήσει τα παιδιά τους, συμβάν που καταγγέλθηκε στην αστυνομία από έναν συγγενή. Ωστόσο, μερικές μέρες μετά το συμβάν, ο σύζυγος της προσφεύγουσας πυροβόλησε και σκότωσε τα δύο παιδιά τους και στη συνέχεια αυτοκτόνησε. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος υπέχει θετική υποχρέωση στη βάση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ όταν οι αρχές του γνωρίζουν ή οφείλουν να γνωρίζουν την ύπαρξη πραγματικού και άμεσου κινδύνου για τη ζωή συγκεκριμένου ατόμου. Εν προκειμένω, οι σλοβακικές αρχές όφειλαν να γνωρίζουν την ύπαρξη τέτοιου κινδύνου λόγω της προηγούμενης επικοινωνίας

373 Στην υπόθεση *Osman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (1998), το ΕΔΔΑ καθόρισε ένα διττό κριτήριο με το οποίο προσδιορίζεται πότε προκύπτει θετική υποχρέωση λήψης επιχειρησιακών μέτρων για την προστασία ατόμου του οποίου η ζωή διατρέχει κίνδυνο από εγκληματικές πράξεις άλλου ατόμου. Στη συνέχεια, το κριτήριο *Osman* εφαρμόστηκε υπό διάφορες περιστάσεις. Για μια πιο ολοκληρωμένη επισκόπηση των διαφόρων καταστάσεων, βλ. ΕΔΔΑ, *Bljakaj και λοιποί κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 74448/12, 18 Σεπτεμβρίου 2014, σκέψεις 107–111.

374 ΕΔΔΑ, *Kontrová κατά Σλοβακίας*, προσφυγή αριθ. 7510/04, 31 Μαΐου 2007.

μεταξύ της προσφεύγουσας και της αστυνομίας. Η αστυνομία, βάσει της θετικής υποχρέωσης που υπείχε, όφειλε να καταχωρίσει την καταγγελία της προσφεύγουσας για τέλεση ποινικού αδικήματος, να ξεκινήσει ποινική έρευνα και να κινήσει ποινική διαδικασία, καταγράφοντας συστηματικά τις κλήσεις έκτακτης ανάγκης και προβαίνοντας στις δέουσες ενέργειες σε συνέχεια των ισχυρισμών ότι ο σύζυγος της προσφεύγουσας είχε στην κατοχή του πυροβόλο όπλο. Η αστυνομία, ωστόσο, παρέλειψε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της, και άμεση συνέπεια των παραλείψεών της αυτών ήταν ο θάνατος των παιδιών της προσφεύγουσας κατά παράβαση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Talpis κατά Ιταλίας* [375] αφορούσε διάφορα περιστατικά βίας κατά της προσφεύγουσας και των παιδιών της από τον σύζυγό της. Μετά τα δύο πρώτα επεισόδια, η προσφεύγουσα υπέβαλε καταγγελία εναντίον του και ζήτησε τη λήψη μέτρων προστασίας. Η αστυνομία την εξέτασε για πρώτη φορά επτά μήνες μετά την καταγγελία της. Εντωμεταξύ, το τρίτο επεισόδιο βίας είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο του γιου του ζεύγους και τον τραυματισμό της προσφεύγουσας. Το ΕΔΔΑ σημείωσε τις ακόλουθες παραλείψεις των αρχών: α) δεν διενήργησαν οποιαδήποτε έρευνα επί επτά μήνες μετά την καταγγελία της προσφεύγουσας, ούτε έλαβαν οποιαδήποτε μέτρα για την προστασία της κατά το χρονικό αυτό διάστημα· β) ο σύζυγος καταδικάστηκε για σοβαρή σωματική βλάβη τρία έτη μετά την καταγγελία της προσφεύγουσας και μόνον αφού είχε σκοτώσει τον γιο τους και είχε επιχειρήσει να σκοτώσει και την ίδια· και γ) η αστυνομία παρέμεινε αδρανής για έξι μήνες μετά το αίτημα του εισαγγελέα να δώσει άμεση συνέχεια στο αίτημα της προσφεύγουσας για προστασία. Το Δικαστήριο διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 2 διότι δεν προστατεύθηκε η ζωή της προσφεύγουσας και του γιου της, παράβαση του άρθρου 3 διότι δεν προστατεύθηκε η προσφεύγουσα από την ενδοοικογενειακή βία και παράβαση του άρθρου 14, σε συνδυασμό με τα άρθρα 2 και 3 [376].

Ενώπιον του ΕΔΔΑ έχουν εισαχθεί επίσης υποθέσεις παιδικής παραμέλησης είτε σε δημόσια ιδρύματα είτε κατ' οίκον. Οι υποχρεώσεις των αρχών σε περιπτώσεις παραμέλησης ενός παιδιού από τους γονείς του είναι παρόμοιες

375 ΕΔΔΑ, *Talpis κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 41237/14, 18 Σεπτεμβρίου 2017.

376 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Association Innocence en Danger και Association Enfance et Partage κατά Γαλλίας*, προσφυγές αριθ. 15343/15 και 16806/15, 4 Ιουνίου 2020.

με εκείνες στις υποθέσεις που παρουσιάστηκαν προηγουμένως. Αφενός, το κράτος πρέπει να εφαρμόζει αποτελεσματικούς μηχανισμούς για την προστασία του παιδιού και, αφετέρου, οι κρατικές αρχές οφείλουν να λαμβάνουν μέτρα για την προστασία των παιδιών όταν καταγγέλλεται παιδική παραμέληση ή όταν έχουν στην κατοχή τους επαρκή αποδεικτικά στοιχεία παιδικής παραμέλησης, είτε κατ' οίκον είτε σε ιδιωτικά ιδρύματα [377]. Στις περιπτώσεις παραμέλησης σε δημόσια ιδρύματα, οι αρχές φέρουν άμεση υποχρέωση να παρέχουν προστασία στα παιδιά διασφαλίζοντας ότι λαμβάνουν επαρκή (ιατροφαρμακευτική) φροντίδα, ότι οι χώροι στους οποίους τοποθετούνται είναι επαρκείς και/ή ότι το προσωπικό είναι κατάλληλα εκπαιδευμένο ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των παιδιών [378].

Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης είναι η πρώτη νομικά δεσμευτική διεθνής πράξη για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και των κοριτσιών σε διεθνές επίπεδο, η οποία έχει υπογραφεί από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και την ΕΕ [379], και περιλαμβάνει αρκετές αναφορές στα παιδιά [380]. Πρώτον, σύμφωνα με το άρθρο 3 στοιχείο στ), τα κορίτσια κάτω των 18 ετών πρέπει να θεωρούνται «γυναίκες», επομένως όλες οι διατάξεις της Σύμβασης εφαρμόζονται και στην περίπτωσή τους. Δεύτερον, βάσει του άρθρου 2 παράγραφος 2, τα συμβαλλόμενα μέρη ενθαρρύνονται να εφαρμόζουν τη Σύμβαση για όλα τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, στα οποία μπορεί να περιλαμβάνονται και παιδιά. Στην πραγματικότητα, στις περισσότερες περιπτώσεις τα παιδιά γίνονται μάρτυρες περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας στο σπίτι τους, από τα οποία επηρεάζονται πολύ σοβαρά [381]. Τέλος, οι ειδικές διατάξεις της Σύμβασης που αφορούν τα παιδιά επιβάλλουν στα κράτη την υποχρέωση να λαμβάνουν μέτρα για την κάλυψη των αναγκών των παιδιών θυμάτων, να προάγουν την ευαισθητοποίηση

377 ΕΔΔΑ, *Z και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 29392/95, 10 Μαΐου 2001.

378 ΕΔΔΑ, *Nencheva και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 48609/06, 18 Ιουνίου 2013.

379 Συμβούλιο της Ευρώπης, Γραφείο Συμβάσεων, Πίνακας υπογραφής και επικύρωσης της Συνθήκης αριθ. 210, κατάσταση στις 15 Οκτωβρίου 2021.

380 Συμβούλιο της Ευρώπης (2011), Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, CETS αριθ. 210, 11 Μαΐου 2011.

381 FRA (2014), Violence against women: An EU-wide survey, Main results [Βία κατά των γυναικών: πανευρωπαϊκή έρευνα – Βασικά αποτελέσματα], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 5 Μαρτίου 2014, σ. 134–135. Βλ. επίσης UNICEF (2006), Behind closed doors: The impact of domestic violence on children [Πίσω από τις κλειστές πόρτες: οι επιπτώσεις της ενδοοικογενειακής βίας στα παιδιά], 2006.

των παιδιών γύρω από το θέμα και να παρέχουν προστασία στα παιδιά μάρτυρες.

Στο ίδιο πνεύμα, βάσει του άρθρου 17 του ΕΚΧ, τα κράτη έχουν την υποχρέωση να απαγορεύουν κάθε μορφή βίας κατά των παιδιών και να θεσπίζουν επαρκείς διατάξεις ποινικού και αστικού δικαίου.

Τα ζητήματα της ενδοοικογενειακής βίας και της παιδικής παραμέλησης εξετάζονται και σε διάφορες νομικώς μη δεσμευτικές πράξεις του ΣτΕ [382].

7.2. Παιδική εκμετάλλευση

Κύριο σημείο

- Οι κρατικές αρχές έχουν υποχρέωση να συνεργάζονται αποτελεσματικά για την προστασία των παιδιών από την αναγκαστική εργασία, την εμπορία ανθρώπων και το υλικό σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών, μεταξύ άλλων κατά τη διενέργεια ερευνών.

7.2.1. Αναγκαστική εργασία

Βάσει του δικαίου της ΕΕ, απαγορεύεται η δουλεία, η ειλωτεία και η αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία (άρθρο 5 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ). Η απασχόληση των παιδιών απαγορεύεται γενικά από το άρθρο 32 του Χάρτη, το οποίο ορίζει ότι η ελάχιστη ηλικία για την ανάληψη εργασίας δεν μπορεί να είναι μικρότερη από την ηλικία κατά την οποία λήγει η υποχρεωτική σχολική φοίτηση, υπό την επιφύλαξη ευνοϊκότερων κανόνων για τους νέους και πλην περιορισμένων παρεκκλίσεων. Η ηλικία κατά την οποία λήγει η υποχρεωτική σχολική φοίτηση ποικίλλει ανά

382 Για παράδειγμα: Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1985), Recommendation No. R (85) 4 on violence in the family [Σύσταση αριθ. R (85) 4 σχετικά με τη βία στην οικογένεια], 26 Μαρτίου 1985· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1990), Recommendation No. R (90) 2 on social measures concerning violence in the family [Σύσταση αριθ. R (90) 2 σχετικά με τη λήψη κοινωνικών μέτρων για τη βία στην οικογένεια], 15 Ιανουαρίου 1990· Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (1998), Recommendation 1371 (1998) on abuse and neglect of children [Σύσταση αριθ. 1371 (1998) σχετικά με την κακοποίηση και την παραμέληση παιδιών], 23 Απριλίου 1998.

την ΕΕ, και είναι κυρίως μεταξύ 15 και 18 ετών [383]. Η οδηγία 94/33/ΕΚ είναι η κυριότερη νομική πράξη που απαγορεύει την παιδική εργασία [384]. Τα κράτη μέλη μπορούν να καθορίζουν την ελάχιστη ηλικία από την οποία επιτρέπεται η απασχόληση κάτω από την ηλικία κατά την οποία λήγει η υποχρεωτική σχολική φοίτηση μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις (άρθρο 4 παράγραφος 2) και πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι νέοι που γίνονται δεκτοί για την ανάληψη εργασίας επωφελούνται από κατάλληλες συνθήκες εργασίας (άρθρα 6 και 7). Επίσης τα παιδιά μπορούν να απασχολούνται μόνο σε συγκεκριμένες δραστηριότητες, όπως η παροχή ελαφράς οικιακής εργασίας ή οι κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες (άρθρο 2 παράγραφος 2 και άρθρο 5). Στην οδηγία ορίζονται επίσης συγκεκριμένα μέτρα προστασίας που πρέπει να λαμβάνονται σε περιπτώσεις παιδικής εργασίας (τμήμα III).

Σε πολλές περιπτώσεις, οι υποθέσεις αναγκαστικής παιδικής εργασίας αφορούν παιδιά που είναι θύματα εμπορίας ανθρώπων [385]. Η οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων αναγνωρίζει την καταναγκαστική παροχή εργασίας ως μορφή παιδικής εκμετάλλευσης (άρθρο 2 παράγραφος 3) [386]. Για τα παιδιά που πέφτουν θύματα εμπορίας με σκοπό την αναγκαστική εργασία, η οδηγία προβλέπει την ίδια προστασία με τα άτομα που πέφτουν θύματα εμπορίας για άλλους σκοπούς (όπως η σεξουαλική εκμετάλλευση, βλ. ενότητα 7.1.3) [387].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ απαγορεύει με απόλυτο τρόπο κάθε μορφή δουλείας, ειλωτείας, αναγκαστικής και υποχρεωτικής εργασίας. Το ΕΔΔΑ ορίζει την «αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία» ως

383 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Eurydice (2018), *Compulsory education in Europe – 2018/19,* Eurydice Facts and Figures [Υποχρεωτική εκπαίδευση στην Ευρώπη – 2018/19, Στοιχεία του δικτύου Eurydice], 2018.

384 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1994) Οδηγία 94/33/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22ας Ιουνίου 1994, για την προστασία των νέων κατά την εργασία (ΕΕ L 216 της 20.8.1994, σ. 12).

385 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της (ΕΕ L 101 της 15.4.2011, σ. 1), αιτιολογική σκέψη 11.

386 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της (ΕΕ L 101 της 15.4.2011, σ. 1).

387 Βλ. FRA (2015γ), *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union – States' obligations and victims' rights* [Σοβαρή εργασιακή εκμετάλλευση: εργαζόμενοι που μετακινούνται εντός ή προς την Ευρωπαϊκή Ένωση – Υποχρεώσεις των κρατών και δικαιώματα των θυμάτων], 2 Ιουνίου 2015, σ. 40–41.

«εργασία ή υπηρεσία η οποία παρέχεται από ένα πρόσωπο με την απειλή ποινής παρά τη θέληση του ενδιαφερόμενου προσώπου και την οποία το εν λόγω πρόσωπο δεν προσφέρθηκε οικειοθελώς να παρέχει» [388]. Η ειλωτεία περιλαμβάνει, επίσης, «την υποχρέωση του "δουλοπάροικου" να ζει σε ιδιοκτησία άλλου προσώπου και την αδυναμία να μεταβάλει την κατάσταση στην οποία βρίσκεται» [389]. Επομένως, η ειλωτεία αποτελεί μια επαχθέστερη μορφή υποχρεωτικής εργασίας.

Σε υποθέσεις που αφορούν ισχυρισμούς περί αναγκαστικής εργασίας, το ΕΔΔΑ αποφαίνεται πρώτα αν οι ισχυρισμοί εμπίπτουν στο πεδίο του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ [390]. Εν συνεχεία εξετάζει αν τα κράτη έχουν εκπληρώσει τη θετική τους υποχρέωση να θεσπίσουν ένα νομοθετικό και διοικητικό πλαίσιο βάσει του οποίου απαγορεύονται, τιμωρούνται και διώκονται αποτελεσματικά τα φαινόμενα αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας, ειλωτείας και δουλείας [391]. Όσον αφορά τη δικονομική πτυχή του άρθρου 4, το ΕΔΔΑ εξετάζει αν οι εθνικές αρχές έχουν προβεί σε αποτελεσματική διερεύνηση βάσιμων ισχυρισμών περί αναγκαστικής εργασίας ή ειλωτείας [392].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *C.N. και V. κατά Γαλλίας* [393] αφορά τους ισχυρισμούς περί αναγκαστικής εργασίας δύο αδελφών με καταγωγή από το Μπουρούντι. Μετά τον θάνατο των γονέων τους, μεταφέρθηκαν στη Γαλλία για να ζήσουν με τη θεία τους και την οικογένειά της. Επί μια τετραετία διέμεναν στο υπόγειο του σπιτιού υπό συνθήκες που κατά τους ισχυρισμούς τους ήταν πολύ άσχημες. Η μεγαλύτερη αδελφή δεν πήγαινε σχολείο και ασχολούνταν αποκλειστικά με τις δουλειές του σπιτιού και τη φροντίδα του ανάπηρου γιου της θείας της. Η μικρότερη αδελφή πήγαινε σχολείο και εργαζόταν για τη θεία και την οικογένειά της μετά το σχολείο και αφού της δινόταν χρόνος για να κάνει τα μαθήματά της. Οι δύο αδελφές κατέθεσαν προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ καταγγέλλοντας ότι κρατούνταν σε ειλωτεία και υποβάλλονταν σε αναγκαστική εργασία. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η πρώτη προσφεύγουσα όντως

388 ΕΔΔΑ, *Siliadin κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 73316/01, 26 Ιουλίου 2005, σκέψη 116.

389 Αυτόθι, σκέψη 123.

390 ΕΔΔΑ, *C.N. και V. κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 67724/09, 11 Οκτωβρίου 2012, σκέψη 70.

391 Αυτόθι, σκέψη 104 και επ.

392 ΕΔΔΑ, *C.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 4239/08, 13 Νοεμβρίου 2012, σκέψεις 70–82.

393 ΕΔΔΑ, *C.N. και V. κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 67724/09, 11 Οκτωβρίου 2012.

υποβαλλόταν σε αναγκαστική εργασία καθώς ήταν υποχρεωμένη να εργάζεται επτά ημέρες την εβδομάδα χωρίς αμοιβή και χωρίς καμία αργία. Έκρινε επίσης ότι κρατούνταν σε ειλωτεία διότι είχε την αίσθηση ότι η κατάστασή της ήταν μόνιμη, χωρίς καμία πιθανότητα μεταβολής. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ακόμη ότι το κράτος δεν εκπλήρωσε τις θετικές υποχρεώσεις του, δεδομένου ότι το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο δεν παρείχε αποτελεσματική προστασία σε θύματα αναγκαστικής εργασίας. Όσον αφορά τη δικονομική υποχρέωση έρευνας, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι απαιτήσεις του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ πληρούνταν, καθώς οι αρχές προέβησαν στην άμεση διενέργεια ανεξάρτητης έρευνας που μπορούσε να οδηγήσει στον εντοπισμό και την τιμωρία των υπαιτίων. Το ΕΔΔΑ απέρριψε τους ισχυρισμούς της δεύτερης προσφεύγουσας περί αναγκαστικής εργασίας, με το σκεπτικό ότι μπορούσε να πηγαίνει σχολείο και της δινόταν χρόνος να κάνει τα μαθήματά της.

Ο ΕΚΧ κατοχυρώνει το δικαίωμα των παιδιών στην προστασία από σωματικούς και ηθικούς κινδύνους εντός και εκτός του περιβάλλοντος εργασίας (άρθρο 7 παράγραφος 10). Η ΕΕΚΔ παρατήρησε ότι η οικιακή/εργασιακή εκμετάλλευση παιδιών, συμπεριλαμβανομένης της εμπορίας τους με σκοπό την εργασιακή εκμετάλλευση, πρέπει να απαγορεύεται σε κρατικό επίπεδο [394]. Τα συμβαλλόμενα μέρη του ΕΚΧ οφείλουν όχι μόνο να θεσπίζουν την αναγκαία νομοθεσία για την πρόληψη της εκμετάλλευσης και την προστασία των παιδιών και των νέων, αλλά και να διασφαλίζουν ότι η νομοθεσία αυτή είναι αποτελεσματική στην πράξη [395].

Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ) συγκεντρώνει κυβερνήσεις, εργοδότες και εργαζομένους από 187 κράτη μέλη για τον καθορισμό εργασιακών προτύπων, την ανάπτυξη πολιτικών και την κατάρτιση προγραμμάτων για την προώθηση της αξιοπρεπούς εργασίας. Δύο συμβάσεις της ΔΟΕ για την παιδική εργασία, η Σύμβαση αριθ. 138 για το κατώτατο όριο ηλικίας [396] και η

394 ΕΕΚΔ (2004), Conclusions 2004 – Bulgaria – Art. 7 (10) [Συμπεράσματα 2004 – Βουλγαρία – Άρθρο 7 παράγραφος 10], 2004/def/BGR/7/10/EN, 31 Μαΐου 2004.

395 ΕΕΚΔ (2006), Conclusions 2006 – Albania – Art. 7 (10) [Συμπεράσματα 2006 – Αλβανία – Άρθρο 7 παράγραφος 10], 2006/def/ALB/7/10/EN, 30 Ιουνίου 2006· ΕΕΚΔ (2006), Conclusions 2006 – Bulgaria – Art. 7 (10) [Συμπεράσματα 2006 – Βουλγαρία – Άρθρο 7 παράγραφος 10], 2006/def/BGR/7/10/EN, 30 Ιουνίου 2006· ΕΕΚΔ (2020), Conclusions 2019 – Ireland [Συμπεράσματα 2019 – Ιρλανδία], Μάρτιος 2020.

396 ΔΟΕ (1973), Σύμβαση περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν, C138, 1973· ΔΟΕ (1973), Minimum Age Recommendation [Σύσταση για το κατώτατο όριο ηλικίας], R146, 1973.

Σύμβαση αριθ. 182 για τις χειρότερες μορφές εργασίας των παιδιών [397], καθορίζουν την ελάχιστη ηλικία για την είσοδο σε ορισμένες μορφές απασχόλησης, προστατευτικές εγγυήσεις που πρέπει να εφαρμόζονται και μέτρα για την απαγόρευση και την εξάλειψη των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας.

7.2.2. Εμπορία παιδιών

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 83 της ΣΛΕΕ προσδιορίζει την εμπορία ανθρώπων ως έναν τομέα στον οποίο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο έχουν νομοθετική εξουσία. Το άρθρο 5 παράγραφος 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ περιέχει ρητή απαγόρευση της εμπορίας των ανθρωπίνων όντων. Εν προκειμένω, η συμβολή της ΕΕ είναι πολύτιμη, δεδομένου ότι πρόκειται για έναν τομέα με διασυνοριακές διαστάσεις.

Η οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της είναι η πρώτη πράξη που ενέκρινε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο βάσει του άρθρου 83 της ΣΛΕΕ [398]. Βάσει του άρθρου 2 παράγραφος 1 της εν λόγω οδηγίας, ως εμπορία ανθρώπων ορίζεται «η πρόσληψη, μεταφορά, διακίνηση, στέγαση ή υποδοχή προσώπων, συμπεριλαμβανομένης και της ανταλλαγής ή της μεταβίβασης εξουσίας επί των προσώπων αυτών, με την απειλή της χρήσης ή τη χρήση βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, με απαγωγή, απάτη, παραπλάνηση, κατάχρηση εξουσίας ή ευάλωτης θέσης ή με πληρωμή ή αποδοχή χρημάτων ή άλλων απολαβών για την εξασφάλιση της συναίνεσης προσώπου κατέχοντος εξουσία επί ενός άλλου, με σκοπό εκμετάλλευσης». Σκοπός της οδηγίας είναι να θεσπίσει ελάχιστους κανόνες σχετικά με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων στον τομέα της εμπορίας ανθρώπων (άρθρο 1). Η οδηγία στο σύνολό της διέπει και τα παιδιά, ενώ παράλληλα εμπεριέχει μερικές ειδικές για τα παιδιά διατάξεις που αφορούν την παροχή συνδρομής και στήριξης στα παιδιά θύματα εμπορίας

397 ΔΟΕ (1999), Σύμβαση για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών, C182, 1999· ΔΟΕ (1999), Worst Forms of Child Labour Recommendation [Σύσταση για τις χειρότερες μορφές εργασίας των παιδιών], R190, 1999.

398 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της (ΕΕ L 101 της 15.4.2011, σ. 1).

και την προστασία τους στο πλαίσιο ποινικής έρευνας (άρθρα 13–16) [399]. Πρέπει να λαμβάνονται ειδικά μέτρα στήριξης μετά από εξειδικευμένη εκτίμηση της προσωπικής κατάστασης καθενός παιδιού θύματος (άρθρο 14 παράγραφος 1). Τα κράτη μέλη διορίζουν κηδεμόνα προκειμένου να εκπροσωπεί το ύψιστο συμφέρον του παιδιού (άρθρο 14 παράγραφος 2) και παρέχουν στήριξη στην οικογένεια του παιδιού (άρθρο 14 παράγραφος 3). Στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας τα παιδιά έχουν δικαίωμα σε εκπρόσωπο και σε δωρεάν νομικές συμβουλές, καθώς και το δικαίωμα ακρόασης σε κατάλληλους χώρους και από καταρτισμένους επαγγελματίες (άρθρο 15 παράγραφοι 1–3). Περαιτέρω μέτρα προστασίας περιλαμβάνουν τη δυνατότητα διεξαγωγής ακροαματικής διαδικασίας κεκλεισμένων των θυρών και τη δυνατότητα έμμεσης ακρόασης του παιδιού μέσω τεχνολογιών επικοινωνίας (άρθρο 15 παράγραφος 5) [400].

Η οδηγία 2004/81/ΕΚ αφορά επίσης τα παιδιά που πέφτουν θύματα εμπορίας εάν, κατά παρέκκλιση, τα κράτη μέλη αποφασίσουν να εφαρμόσουν την εν λόγω οδηγία στα παιδιά υπό τους όρους που προβλέπονται στο εθνικό δίκαιο [401]. Στο πλαίσιο αυτής της πράξης, τα θύματα εμπορίας ανθρώπων μπορούν να λάβουν άδεια διαμονής από τα κράτη μέλη υποδοχής, υπό την προϋπόθεση της συνεργασίας τους στην ποινική έρευνα [402].

Σε επίπεδο πολιτικής, τον Απρίλιο του 2021 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε νέα στρατηγική με σειρά μέτρων για την πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων, την προστασία των θυμάτων και την προώθηση της δίωξης [403]. Ο Οργανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Συνεργασία στον Τομέα της Επιβολής του Νόμου (Ευρωπόλ) και ο Οργανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη

399 Για την αναλυτική παράθεση των σχετικών διατάξεων βλ. FRA και ΕΔΔΑ (2020), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, 17 Δεκεμβρίου 2020.

400 Βλ. FRA (2015β), *Child-friendly justice — Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States* [Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη — Απόψεις και εμπειρίες επαγγελματιών όσον αφορά τη συμμετοχή των παιδιών σε αστικές και ποινικές διαδικασίες σε 10 κράτη μέλη της ΕΕ], 5 Μαΐου 2015, σ. 79.

401 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2004), Οδηγία 2004/81/ΕΚ, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με τον τίτλο παραμονής που χορηγείται στους υπηκόους τρίτων χωρών θύματα εμπορίας ανθρώπων ή συνέργειας στη λαθρομετανάστευση, οι οποίοι συνεργάζονται με τις αρμόδιες αρχές (ΕΕ L 261 της 6.8.2004, σ. 19).

402 Αυτόθι, άρθρο 3.

403 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021), Καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων: νέα στρατηγική 2021–2025, 21 Απριλίου 2021.

Συνεργασία στον Τομέα της Ποινικής Δικαιοσύνης (Eurojust) διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διασφάλιση της συνεργασίας των κρατών μελών για τον εντοπισμό και τη δίωξη οργανωμένων δικτύων εμπορίας. Οι διατάξεις που αφορούν την προστασία των παιδιών θυμάτων σε επίπεδο ΕΕ εξετάζονται στην ενότητα 11.3 του παρόντος εγχειριδίου.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η ΕΣΔΑ δεν αναφέρεται συγκεκριμένα στην εμπορία ανθρώπων. Εντούτοις, η ερμηνεία του ΕΔΔΑ για το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ είναι ότι περιλαμβάνει την απαγόρευση της εμπορίας ανθρώπων [404]. Το ΕΔΔΑ έχει υιοθετήσει τον ίδιο ορισμό της εμπορίας (διακίνησης) ανθρώπων με εκείνον που προβλέπεται στο άρθρο 3 στοιχείο α) του πρωτοκόλλου για την πρόληψη, καταστολή και τιμωρία της διακίνησης προσώπων, ιδιαίτερα γυναικών και παιδιών, που συμπληρώνει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος (πρωτόκολλο του Παλέρμο) και στο άρθρο 4 στοιχείο α) της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων [405]. Το ΕΔΔΑ εξετάζει πρώτα αν μια υπόθεση ενέχει βάσιμους ισχυρισμούς περί εμπορίας ανθρώπων ώστε να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4. Εάν συντρέχει τέτοια περίπτωση, το ΕΔΔΑ αναλύει την υπόθεση κατά τον τρόπο που περιγράφεται στην ενότητα 7.2.1: εξετάζει αν το νομικό πλαίσιο του καθού κράτους παρέχει αποτελεσματική προστασία κατά της εμπορίας ανθρώπων, αν το κράτος έχει εκπληρώσει τις θετικές του υποχρεώσεις βάσει των ιδιαίτερων περιστάσεων της υπόθεσης και αν οι αρχές έχουν προβεί σε αποτελεσματική διερεύνηση βάσιμων ισχυρισμών περί εμπορίας. Το ΕΔΔΑ έχει βασιστεί επίσης στη νομολογία του που σχετίζεται με τα άρθρα 3 και 8 όσον αφορά τις πράξεις βίας, καθώς τα παιδιά είναι ιδιαίτερα ευάλωτα, προκειμένου να εξακριβώσει αν τα μέτρα που εφαρμόζει το κράτος για την προστασία τους από πράξεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4 είναι αποτελεσματικά, αν περιλαμβάνουν εύλογα μέτρα για την πρόληψη πράξεων τις οποίες οι αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν και αν είναι αποτελεσματικά αποτρεπτικά [406].

404 ΕΔΔΑ, *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 25965/04, 7 Ιανουαρίου 2010, σκέψη 282.

405 Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (2000), Πρωτόκολλο για την πρόληψη, καταστολή και τιμωρία της διακίνησης προσώπων, ιδιαίτερα γυναικών και παιδιών, Νέα Υόρκη, 15 Νοεμβρίου 2000· Συμβούλιο της Ευρώπης (2005), Σύμβαση για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων, CETS αριθ. 197, 16 Μαΐου 2005.

406 ΕΔΔΑ, *V.C.L. και A.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγές αριθ. 77587/12 και 74603/12, 16 Φεβρουαρίου 2021· βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *S.M. κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 60561/14, 25 Ιουνίου 2020.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Rantsev κατά Ρωσίας και Κύπρου* [407] αφορά προσφυγή την οποία κατέθεσε ο πατέρας νεαρής Ρωσίδας που πέθανε κάτω από ύποπτες συνθήκες στην Κύπρο. Η κοπέλα είχε εισέλθει στην Κύπρο με θεώρηση καλλιτέχνιδας του καμπαρέ. Στην προσπάθειά της κατά τα φαινόμενα να δραπετεύσει, σκοτώθηκε πέφτοντας από το μπαλκόνι διαμερίσματος που ανήκε σε γνωστούς του εργοδότη της. Ο πατέρας της κατέθεσε προσφυγή τόσο κατά της Ρωσίας όσο και κατά της Κύπρου, υποστηρίζοντας ουσιαστικά ότι οι αρχές δεν διερεύνησαν δεόντως τον θάνατο της κόρης του. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε για πρώτη φορά ότι η εμπορία ανθρώπων εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ. Η Κύπρος διέθετε μεν επαρκές νομικό πλαίσιο για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, ωστόσο υπήρξε παράβαση του άρθρου 4, καθώς η διοικητική πρακτική βάσει της οποίας οι εργοδότες υποχρεούνταν να παρέχουν οικονομικές εγγυήσεις για τις χορεύτριες του καμπαρέ δεν εξασφάλιζε επαρκή προστασία κατά της εμπορίας και της εκμετάλλευσης ανθρώπων. Επίσης, όσον αφορά τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης, οι κυπριακές αρχές όφειλαν να γνωρίζουν ότι η κόρη του προσφεύγοντος διέτρεχε κίνδυνο να πέσει θύμα εμπορίας. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η αστυνομία δεν έλαβε μέτρα για να προστατέψει την κυρία Rantseva από εκμετάλλευση. Τέλος, έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 4 και από τη Ρωσία, δεδομένου ότι οι ρωσικές αρχές δεν διερεύνησαν δεόντως τους ισχυρισμούς περί εμπορίας [408].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *V.C.L. και A.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [409] αφορούσε δύο παιδιά από το Βιετνάμ που ανακαλύφθηκαν από αστυνομικούς να εργάζονται σε αγροκτήματα καλλιέργειας κάνναβης, και στη συνέχεια συνελήφθησαν και κατηγορήθηκαν για αδικήματα σχετιζόμενα με τα ναρκωτικά. Οι προσφεύγοντες δεν παραπέμφθηκαν αμέσως για αξιολόγηση ως δυνητικά θύματα εμπορίας ανθρώπων, ωστόσο αργότερα η αρμόδια αρχή διαπίστωσε ότι και οι δύο υπήρξαν θύματα εμπορίας. Η εισαγγελική αρχή διαφώνησε με την εκτίμηση αυτή και συνέχισε την ποινική δίωξή τους. Αμφότεροι οι προσφεύγοντες παραδέχθηκαν την ενοχή τους και καταδικάστηκαν. Αυτή ήταν η πρώτη φορά που το ΕΔΔΑ εξέτασε τη σχέση μεταξύ του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ και της

407 ΕΔΔΑ, *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 25965/04, 7 Ιανουαρίου 2010.

408 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *S.M. κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 60561/14, 25 Ιουνίου 2020.

409 ΕΔΔΑ, *V.C.L. και A.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγές αριθ. 77587/12 και 74603/12, 16 Φεβρουαρίου 2021.

δίωξης θυμάτων και δυνητικών θυμάτων εμπορίας ανθρώπων. Βάσει των διεθνών προτύπων για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων δεν μπορεί να συναχθεί γενικά ότι απαγορεύεται η δίωξη θυμάτων εμπορίας ανθρώπων, ούτε θα μπορούσε να αποκλειστεί σε οποιαδήποτε περίπτωση η δίωξη των παιδιών θυμάτων εμπορίας. Ωστόσο, η δίωξη (δυνητικών) θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ενδέχεται, σε ορισμένες περιπτώσεις, να έρχεται σε αντίθεση με το καθήκον του κράτους να λαμβάνει επιχειρησιακά μέτρα για την προστασία τους, σε περιπτώσεις που οι αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν τις περιστάσεις που δημιούργησαν αξιόπιστη υποψία ότι ένα άτομο έχει πέσει θύμα εμπορίας. Προκειμένου η δίωξη ενός (δυνητικού) θύματος να τελείται με σεβασμό των ελευθεριών που κατοχυρώνονται στο άρθρο 4, ο έγκαιρος εντοπισμός των θυμάτων ήταν υψίστης σημασίας. Μόλις οι αρχές έλαβαν γνώση, ή όφειλαν να γνωρίζουν, περιστάσεις που δημιούργησαν αξιόπιστη υπόνοια ότι ένα άτομο ύποπτο για ποινικό αδίκημα ενδέχεται να έχει πέσει θύμα εμπορίας ή εκμετάλλευσης, το εν λόγω πρόσωπο θα πρέπει να αξιολογείται αμέσως από εκπαιδευμένα και ειδικευμένα άτομα, με βάση τα κριτήρια που ορίζονται στα διεθνή πρότυπα, λαμβανομένου ιδίως υπόψη του γεγονότος ότι δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη απειλής βίας και/ή εξαναγκασμού όταν πρόκειται για παιδί. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι οποιαδήποτε απόφαση σχετικά με το αν θα ασκηθεί ή όχι δίωξη κατά δυνητικού θύματος θα πρέπει, στο μέτρο του δυνατού, να λαμβάνεται μόνο κατόπιν αξιολόγησης από ειδικευμένο πρόσωπο για να διαπιστωθεί αν όντως πρόκειται για θύμα εμπορίας, ιδίως εάν είναι παιδί. Στην περίπτωση των προσφευγόντων, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι λόγοι για τους οποίους η εισαγγελική αρχή αποφάσισε να ασκήσει δίωξη είναι συνολικά ανεπαρκείς και ασύμβατοι με τον ορισμό της εμπορίας ανθρώπων στο διεθνές δίκαιο. Σε συνδυασμό με τα ανωτέρω, η παράλειψη των αρχών να προβούν εγκαίρως σε εκτίμηση σχετικά με το αν οι προσφεύγοντες είχαν πράγματι αποτελέσει αντικείμενο εμπορίας συνιστά παράβαση των θετικών υποχρεώσεών τους που υπέχουν βάσει του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι υπό το πρίσμα των ανωτέρω είχε παραβιαστεί το δικαίωμα του προσφεύγοντος σε δίκαιη δίκη, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

Η ΕΕΚΔ θεωρεί ότι η εμπορία ανθρώπων συνιστά σοβαρή παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η οποία

ισοδυναμεί με μια νέα μορφή δουλείας [410]. Βάσει του άρθρου 7 παράγραφος 10, τα κράτη οφείλουν να θεσπίζουν νομοθεσία για την ποινικοποίησή της [411]. Η νομοθεσία αυτή πρέπει να υποστηρίζεται από κατάλληλο εποπτικό μηχανισμό, κυρώσεις και σχέδιο δράσης για την καταπολέμηση της εμπορίας και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών [412].

Σε επίπεδο Συνθηκών, η κυριότερη πράξη που διέπει την εμπορία ανθρώπων είναι η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων [413]. Η εν λόγω Σύμβαση συμπληρώνει την οδηγία 2011/36/ΕΕ και συμβάλλει καθοριστικά στην καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων σε κράτη που είναι συμβαλλόμενα μέρη της, είτε είναι κράτη μέλη της ΕΕ είτε όχι, βάσει κοινών προτύπων και υποχρεώσεων. Η εφαρμογή της Σύμβασης παρακολουθείται από ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνωμόνων [Ομάδα εμπειρογνωμόνων για τη δράση κατά της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων (GRETA)], η οποία εξετάζει σε περιοδική βάση την κατάσταση σε κάθε χώρα και δημοσιεύει εκθέσεις [414]. Βάσει των εκθέσεων αυτών, η Επιτροπή των Συμβαλλομένων Μερών, που είναι ο πολιτικός πυλώνας του μηχανισμού παρακολούθησης στο πλαίσιο της Σύμβασης, εγκρίνει συστάσεις προς τα συμβαλλόμενα μέρη σχετικά με τη λήψη μέτρων για την εφαρμογή των συμπερασμάτων της GRETA και παρακολουθεί την πρόοδο που σημειώνεται.

410 ΕΕΚΔ, *Federation of Catholic Family Associations in Europe (FAFCE) κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 89/2013, 12 Σεπτεμβρίου 2014, σκέψη 56.

411 ΕΕΚΔ (2016), Conclusion 2015 — Cyprus [Συμπέρασμα 2015 — Κύπρος], σ. 15, Ιανουάριος 2016 στο: ΕΕΚΔ (2016), Conclusions 2015 — Articles 7, 8, 16, 17, 19, 27 and 31 of the Charter [Συμπεράσματα 2015 — Άρθρα 7, 8, 16, 17, 19, 27 και 31 του Χάρτη], Ιανουάριος 2016, σ. 260.

412 ΕΕΚΔ, *Federation of Catholic Family Associations in Europe (FAFCE) κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 89/2013, 12 Σεπτεμβρίου 2014, σκέψη 57.

413 Συμβούλιο της Ευρώπης (2005), Σύμβαση για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων, CETS αριθ. 197, 16 Μαΐου 2005.

414 Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, GRETA (2019), *9th general report on GRETA's activities* [9η γενική έκθεση δραστηριοτήτων της GRETA], 2019.

7.2.3. Σεξουαλική εκμετάλλευση

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, η οδηγία 2011/93/ΕΕ [415] αποτελεί την κύρια νομική πράξη για την αντιμετώπιση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας [416].

Το άρθρο 4 αναφέρεται εκτενώς στην εκμετάλλευση, συμπεριλαμβανομένης της στρατολόγησης, της χρήσης εξαναγκασμού ή βίας για τη συμμετοχή παιδιών σε πορνογραφικές παραστάσεις ή σε παιδική πορνεία και της αποκόμισης κέρδους από αυτά, της παρακολούθησης πορνογραφικών παραστάσεων στις οποίες συμμετέχουν παιδιά και της τέλεσης σεξουαλικών πράξεων με παιδί που εξαναγκάζεται σε πορνεία. Ορίζει την παιδική πορνογραφία ως εξής: «i) κάθε υλικό στο οποίο απεικονίζεται παιδί να επιδίδεται σε πραγματική ή προσομοιωμένη πράξη σαφούς σεξουαλικού χαρακτήρα, ii) κάθε απεικόνιση, προς σεξουαλικούς κυρίως σκοπούς, των γεννητικών οργάνων παιδιού, iii) κάθε υλικό στο οποίο απεικονίζεται πρόσωπο που εμφανίζεται ως παιδί να επιδίδεται σε πραγματική ή προσομοιωμένη πράξη σαφούς σεξουαλικού χαρακτήρα ή κάθε απεικόνιση των γεννητικών οργάνων οποιουδήποτε προσώπου εμφανίζεται ως παιδί, προς σεξουαλικούς κυρίως σκοπούς, ή iv) ρεαλιστικές εικόνες παιδιού στις οποίες απεικονίζεται να επιδίδεται σε πράξη σαφούς σεξουαλικού χαρακτήρα ή ρεαλιστικές εικόνες των γεννητικών οργάνων παιδιού, προς σεξουαλικούς κυρίως σκοπούς» [417]. Το άρθρο 5 της εν λόγω οδηγίας θεσπίζει την υποχρέωση των κρατών μελών να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσουν ότι τιμωρείται η εκ προθέσεως παραγωγή, απόκτηση, κατοχή, διανομή, διάδοση, μετάδοση, προσφορά, παροχή ή διάθεση παιδικής πορνογραφίας, καθώς και η εν γνώσει απόκτηση πρόσβασης σε τέτοιου είδους περιεχόμενο.

415 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/93/ΕΕ σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (ΕΕ L 335 της 17.12.2011, σ. 1).

416 Το παρόν εγχειρίδιο χρησιμοποιεί τον όρο «παιδική πορνογραφία» μόνο όταν αναφέρεται σε νομικά κείμενα. Ωστόσο, σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές του Λουξεμβούργου του 2016, αντ' αυτού ο προτιμώμενος όρος είναι «υλικό σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών» ή «υλικό σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών»· Διυπηρεσιακή ομάδα εργασίας (2016), *Terminology guidelines for the protection of children from sexual exploitation and sexual abuse* [Κατευθυντήριες γραμμές ορολογίας για την προστασία των παιδιών από τη σεξουαλική εκμετάλλευση και τη σεξουαλική κακοποίηση], 28 Ιανουαρίου 2016.

417 Αυτόθι, άρθρο 2 στοιχείο γ).

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έχει αναλύσει επανειλημμένως υποθέσεις που αφορούν αδικήματα σχετικά με τη σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών στη βάση των άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Την υπόθεση *Söderman κατά Σουηδίας* εισήγαγε ενώπιον του ΕΔΔΑ ένα κορίτσι του οποίου ο πατριός επιχείρησε να το βιντεοσκοπήσει ενώ έκανε ντους [418]. Το κορίτσι υποστήριξε ότι το σουηδικό νομοθετικό πλαίσιο δεν προστάτευε επαρκώς την ιδιωτική της ζωή. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος έχει θετική υποχρέωση να θεσπίζει νομοθετικό πλαίσιο που προσφέρει επαρκή προστασία σε θύματα όπως η προσφεύγουσα. Δεδομένου ότι η συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσε μόνο απόπειρα βιντεοσκόπησης της προσφεύγουσας, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι δεν είναι αναγκαίο να προβλέπονται στο εν λόγω νομοθετικό πλαίσιο ποινικές κυρώσεις. Η δυνατότητα προσφυγής —αστικής ή ποινικής— ενός θύματος πρέπει να είναι αποτελεσματική. Επί της ουσίας της υπόθεσης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η προσφεύγουσα δεν έτυχε αποτελεσματικής ποινικής ή αστικής προστασίας έναντι της απόπειρας του πατριού της να τη βιντεοσκοπήσει, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Ν.Ç. κατά Τουρκίας* [419] αφορούσε ένα 12χρονο κορίτσι που εξαναγκάστηκε να εργαστεί ως ιερόδουλη. Αμέσως μετά την καταγγελία της προσφεύγουσας κινήθηκε έρευνα και η πλειονότητα των δραστών καταδικάστηκαν σε ποινές φυλάκισης. Ωστόσο, σε μια τόσο σοβαρή υπόθεση, η οποία αφορούσε τη σεξουαλική εκμετάλλευση ενός κοριτσιού, το ΕΔΔΑ δεν μπορούσε να περιοριστεί σε αυτή τη γενική διαπίστωση προκειμένου να εκτιμήσει αν το καθού κράτος είχε εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που υπέχει από τα άρθρα 3 και 8. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η μη παροχή συνδρομής και προστασίας προς την προσφεύγουσα έναντι των δραστών, η περιττή αναπαράσταση των περιστατικών βιασμού, οι επανειλημμένες ιατρικές εξετάσεις, η μη εξασφάλιση ήρεμου και ασφαλούς περιβάλλοντος κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η εκτίμηση της συναίνεσης του θύματος, η υπερβολική διάρκεια της διαδικασίας και, τέλος, το γεγονός ότι δύο από τις κατηγορίες είχαν παραγραφεί συνιστούν περίπτωση σοβαρής δευτερογενούς θυματοποίησης. Οι ενέργειες των εθνικών αρχών δεν ήταν συμβατές με την υποχρέωση

418 ΕΔΔΑ, *Söderman κατά Σουηδίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 5786/08, 12 Νοεμβρίου 2013.

419 ΕΔΔΑ, *Ν.Ç. κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 40591/11, 9 Φεβρουαρίου 2021.

προστασίας παιδιού που υπήρξε θύμα σεξουαλικής εκμετάλλευσης και κακοποίησης. Ήταν πρωτίστως ευθύνη των κακουργιοδικείων να διασφαλίσουν κατά τη διάρκεια της δίκης τον σεβασμό της προσωπικής ακεραιότητας της προσφεύγουσας. Ο ιδιωτικός χαρακτήρας του αντικειμένου της προσφυγής και η ηλικία της προσφεύγουσας αποτελούσαν ιδιαίτερα ευαίσθητα σημεία, τα οποία απαιτούσαν αναπόφευκτα ανάλογη ευαίσθητη προσέγγιση εκ μέρους των αρχών όσον αφορά τη διεξαγωγή της ποινικής διαδικασίας. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση των άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ.

Το άρθρο 9 της Σύμβασης του ΣτΕ για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο [420] υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα μέρη να ποινικοποιούν την προσφορά, διάθεση, διανομή, μετάδοση, προμήθεια ή κατοχή παιδικής πορνογραφίας, ή την παραγωγή τέτοιου υλικού μέσω συστήματος υπολογιστή. Σημαντική προϋπόθεση είναι οι πράξεις αυτές να διαπράττονται από πρόθεση. Στην αιτιολογική έκθεση της Σύμβασης ορίζεται ότι ο όρος «"πορνογραφικό υλικό" [...] διέπεται από τα εθνικά πρότυπα τα οποία αφορούν το υλικό που χαρακτηρίζεται ως άσεμνο, ενάντιο στα δημόσια ήθη ή ανήθικο κατά παρεμφερή τρόπο. Ως εκ τούτου, υλικό που έχει καλλιτεχνική, ιατρική, επιστημονική ή παρόμοια αξία μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν είναι πορνογραφικό» [421]. Η Επιτροπή Υπουργών του ΣτΕ έχει επίσης εκδώσει κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον, οι οποίες περιλαμβάνουν σειρά μέτρων που αποσκοπούν ειδικά στην προστασία των παιδιών από τη σεξουαλική εκμετάλλευση και την κακοποίηση στο διαδίκτυο [422].

Επίσης, δυνάμει των άρθρων 21 έως 23 της Σύμβασης του Λανθαρότε, τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν νομοθετικά μέτρα προκειμένου να θεσπίσουν ως ποινικά αδικήματα διάφορες μορφές παιδικής πορνογραφίας. Βάσει του άρθρου 21, η στρατολόγηση, ο εξαναγκασμός και η συμμετοχή σε δραστηριότητες παιδικής πορνογραφίας πρέπει να θεσπίζονται ως ποινικά αδικήματα. Βάσει του άρθρου 22, η εξώθηση παιδιών να παρίστανται σε γενετήσια κακοποίηση ή σε γενετήσιες πράξεις πρέπει επίσης να θεσπίζεται

420 Συμβούλιο της Ευρώπης (2004), Σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο, CETS αριθ. 185, 1 Ιουλίου 2004.

421 Συμβούλιο της Ευρώπης (2001), *Explanatory report to the Convention on Cybercrime* [Αιτιολογική έκθεση της Σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο], παράγραφος 99.

422 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2018), *Κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον*, Σύσταση CM/Rec(2018)7.

ως ποινικό αδίκημα. Τέλος, το άρθρο 23 προβλέπει τη θέσπιση νομοθεσίας που ποινικοποιεί την άγρα παιδιών για γενετήσιους λόγους μέσω της τεχνολογίας πληροφόρησης και επικοινωνίας. Η επιτροπή του Λανθαρότε έχει καλέσει τα συμβαλλόμενα μέρη να εξετάσουν το ενδεχόμενο να επεκταθεί η ποινικοποίηση της άγρας παιδιών ώστε να καλύπτει περιπτώσεις κατά τις οποίες η σεξουαλική κακοποίηση δεν είναι αποτέλεσμα συνάντησης διά ζώσης, αλλά διαπράττεται διαδικτυακά [423]. Η Σύμβαση του Λανθαρότε προβλέπει ότι τα κράτη έχουν καθήκον να εξασφαλίζουν κατάλληλες απαντήσεις στις τεχνολογικές εξελίξεις και να χρησιμοποιούν όλα τα σχετικά εργαλεία, μέτρα και στρατηγικές για την αποτελεσματική πρόληψη και καταπολέμηση των γενετήσιων αδικημάτων εις βάρος παιδιών, μεταξύ άλλων και στο διαδίκτυο [424].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *K.U. κατά Φινλανδίας* [425] αφορούσε την ανάρτηση διαφημιστικού μηνύματος σε ιστότοπο γνωριμιών στο όνομα ενός 12χρονου αγοριού εν αγνοία του. Η ανάρτηση ανέφερε την ηλικία, τον αριθμό τηλεφώνου και τη φυσική περιγραφή του αγοριού και περιλάμβανε σύνδεσμο προς ιστοσελίδα που περιείχε τη φωτογραφία του. Η διαφήμιση ήταν σεξουαλικού χαρακτήρα, υποδηλώνοντας ότι το αγόρι αναζητούσε στενή σχέση με αγόρι της ηλικίας του ή μεγαλύτερο, με αποτέλεσμα να καταστεί στόχος παιδόφιλων. Λόγω της ισχύουσας νομοθεσίας, ο πάροχος υπηρεσιών διαδικτύου δεν μπορούσε να αποκαλύψει την ταυτότητα του προσώπου που είχε αναρτήσει τη διαφήμιση. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η θετική υποχρέωση που απορρέει από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, η οποία δεν περιορίζεται στην ποινικοποίηση των αδικημάτων, αλλά καλύπτει και την αποτελεσματική διερεύνηση και δίωξή τους, προσλαμβάνει ακόμη μεγαλύτερη σημασία όταν απειλείται η σωματική και ηθική ακεραιότητα ενός παιδιού. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το

423 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2015), Opinion on Article 23 of the Lanzarote Convention and its explanatory note: solicitation of children for sexual purposes through information and communication technology (grooming) [Γνώμη σχετικά με το άρθρο 23 της Σύμβασης του Λανθαρότε και το επεξηγηματικό σημείωμά της: άγρα παιδιών για σεξουαλικούς σκοπούς μέσω της τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνιών (grooming)], 17 Ιουνίου 2015.

424 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2008), Interpretative Opinion on the applicability of the Lanzarote Convention to sexual offences against children facilitated through the use of information and communication technologies (ICTs) [Ερμηνευτική γνώμη σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης του Λανθαρότε σε σεξουαλικά αδικήματα εις βάρος παιδιών τα οποία διευκολύνονται μέσω της χρήσης τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ)], 12 Μαΐου 2017.

425 ΕΔΔΑ, *K.U. κατά Φινλανδίας*, προσφυγή αριθ. 2872/02, 2 Δεκεμβρίου 2008.

ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το γεγονός ότι το παιδί κατέστη πιθανός στόχος παιδόφιλων στο διαδίκτυο έθετε σε κίνδυνο τη σωματική και ηθική ακεραιότητά του. Συνεπώς υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

7.3. Ομάδες υψηλού κινδύνου

Κύριο σημείο

- Ορισμένα παιδιά είναι ιδιαίτερα ευάλωτα, για παράδειγμα παιδιά που ανήκουν σε εθνοτικές μειονότητες, παιδιά με αναπηρίες, παιδιά ΛΟΑΤΚΙ ή παιδιά που υποφέρουν από εθισμούς.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, οι υποθέσεις του ΕΔΔΑ που αφορούν ειδικά τη βία κατά παιδιών τα οποία ανήκουν σε μειονότητες —εκτός του πλαισίου της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας— είναι σχετικά σπάνιες και αφορούν κυρίως τον σχολικό διαχωρισμό και τις διακρίσεις, θέματα που αναλύονται στην ενότητα 3.2.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Centre of Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpeanu κατά Ρουμανίας*, μια ΜΚΟ κατέθεσε προσφυγή εξ ονόματος ενός νεαρού αγοριού Ρομά που πέθανε σε δημόσιο ίδρυμα [426]. Ήταν θετικός στον ιό του HIV και είχε σοβαρή διανοητική αναπηρία. Οι συνθήκες στο ίδρυμα όπου ζούσε ήταν άθλιες: δεν υπήρχε θέρμανση, ούτε κλινοσκεπάσματα, ρούχα ή υποστήριξη από το προσωπικό κ.λπ. Καθώς το θύμα δεν είχε κάποιον στενό συγγενή, η ΜΚΟ κατήγγειλε εξ ονόματός του παραβίαση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τα άρθρα 2, 3, 5, 8, 13 και 14 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, λόγω των εξαιρετικών περιστάσεων της υπόθεσης (το γεγονός ότι ο νεαρός Ρομά βρισκόταν σε εξαιρετικά ευάλωτη κατάσταση και δεν είχε κάποιον γνωστό πλησιέστερο συγγενή), η ΜΚΟ νομιμοποιούνταν να εκπροσωπήσει τον αποβιώσαντα προσφεύγοντα. Επί της ουσίας της υπόθεσης, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του ουσιαστικού σκέλους του άρθρου 2. Οι εθνικές αρχές κρίθηκαν υπαίτιες για τον θάνατο του κ. Câmpeanu καθώς τον είχαν τοποθετήσει σε ένα ίδρυμα όπου απεβίωσε λόγω της έλλειψης

426 ΕΔΔΑ, *Centre for Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpeanu κατά Ρουμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 47848/08, 17 Ιουλίου 2014.

επαρκούς σίτισης, στέγασης και ιατρικής περίθαλψης. Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 2 λόγω του γεγονότος ότι οι ρουμανικές αρχές δεν προέβησαν σε αποτελεσματική διερεύνηση του θανάτου του κ. Câmpeanu.

Αναφορικά με τα παιδιά που ζουν σε ιδρύματα, η σύσταση Rec(2005)5 του ΣτΕ αναφέρει ότι η τοποθέτηση ενός παιδιού σε ίδρυμα δεν πρέπει να βασίζεται σε λόγους που συνιστούν διακριτική μεταχείριση [427]. Οι υποθέσεις του ΕΔΔΑ που αφορούν παιδιά με αναπηρία έχουν θέσει διάφορα ζητήματα, συμπεριλαμβανομένων των θετικών υποχρεώσεων του κράτους να προστατεύει τη ζωή και τη σωματική ακεραιότητά τους.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Nencheva και λοιποί κατά Βουλγαρίας* [428] αφορά τον θάνατο 15 παιδιών και νεαρών ενηλίκων σε άσυλο για άτομα με διανοητικές και ψυχικές αναπηρίες. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι συνθήκες διαβίωσης των παιδιών στο ίδρυμα υπό τον αποκλειστικό έλεγχο του κράτους ήταν άθλιες: δεν είχαν τρόφιμα, φάρμακα, ρουχισμό και θέρμανση. Η κατάσταση αυτή είχε επισημανθεί επανειλημμένα στις αρμόδιες αρχές, οι οποίες, ως εκ τούτου, γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν ότι υπήρχε κίνδυνος θανάτου. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του ουσιαστικού σκέλους του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, καθώς οι αρχές δεν έλαβαν κανένα μέτρο για την προστασία της ζωής των παιδιών που είχαν τοποθετηθεί υπό τον έλεγχό τους. Επίσης, οι βουλγαρικές αρχές δεν προέβησαν σε αποτελεσματική διερεύνηση του θανάτου των παιδιών. Υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης, όφειλαν να κινήσουν αυτεπάγγελτη ποινική έρευνα. Η διερεύνηση κρίθηκε ανεπαρκής για διάφορους λόγους: ξεκίνησε δύο χρόνια μετά τον θάνατο των παιδιών, η διάρκειά της ήταν αδικαιολόγητα μεγάλη, δεν κάλυψε τον θάνατο όλων των παιδιών και δεν έριξε φως σε όλες τις σχετικές παραμέτρους του θέματος. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε επίσης παράβαση του διαδικαστικού σκέλους του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ [429].

427 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2005), Recommendation Rec(2005)5 on the rights of children living in residential institutions [Σύσταση Rec(2005)5 σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών που ζουν σε ιδρύματα παιδικής προστασίας], 16 Μαρτίου 2005.

428 ΕΔΔΑ, *Nencheva και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 48609/06, 18 Ιουνίου 2013.

429 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *L.R. κατά Βόρειας Μακεδονίας*, προσφυγή αριθ. 38067/15, 23 Ιανουαρίου 2020.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *I.C. κατά Ρουμανίας* [430] αφορούσε αιτιάσεις για ανεπαρκή διερεύνηση των ισχυρισμών ενός 14χρονου κοριτσιού ότι βιάστηκε. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι ρουμανικές αρχές είχαν δώσει αδικαιολόγητη έμφαση στην έλλειψη αποδείξεων ότι η προσφεύγουσα είχε επιδείξει αντίσταση κατά τη διάρκεια του συμβάντος, στηρίζοντας τα συμπεράσματά τους μόνο στις δηλώσεις των φερόμενων ως δραστών ότι το κορίτσι είχε συναινέσει στη σεξουαλική επαφή, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το σώμα της δεν παρουσίαζε ενδείξεις βίας. Επιπλέον, ούτε οι εισαγγελείς ούτε οι δικαστές που έκριναν την υπόθεση είχαν υιοθετήσει μια ευαίσθητη ως προς το πλαίσιο προσέγγιση, δεν έλαβαν υπόψη τη νεαρή ηλικία της και το γεγονός ότι ο φερόμενος βιασμός, στον οποίο εμπλέκονται τρεις άνδρες, είχε λάβει χώρα νύχτα με ψυχρό καιρό —παράγοντες που επέτειναν την ευάλωτη θέση της. Με ιδιαίτερη προσοχή θα έπρεπε να αναλυθεί η ισχύς της συναίνεσης της προσφεύγουσας υπό το πρίσμα της ελαφράς διανοητικής αναπηρίας της. Στο πλαίσιο αυτό, η φύση της φερόμενης σεξουαλικής κακοποίησης εις βάρος της ήταν τέτοια ώστε η ύπαρξη χρήσιμων μηχανισμών εντοπισμού και καταγγελίας είχε θεμελιώδη σημασία για την αποτελεσματική εφαρμογή των σχετικών ποινικών νόμων και για την πρόσβασή της σε κατάλληλα ένδικα μέσα. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *V.C. κατά Ιταλίας* [431] αφορούσε ένα 15χρονο κορίτσι που συνελήφθη σε πάρτι όπου γινόταν κατανάλωση αλκοόλ και χρήση ναρκωτικών. Οι γονείς της δήλωσαν ότι η κόρη τους έπασχε από ψυχιατρικές διαταραχές και ότι είχε δεχτεί προτάσεις για πορνογραφική φωτογράφηση. Μολονότι οι αρχές κίνησαν αμέσως ποινική έρευνα και ο εισαγγελέας ζήτησε την εισαγωγή της προσφεύγουσας σε εξειδικευμένο ίδρυμα, το ΕΔΔΑ επέκρινε το γεγονός ότι είχαν παρέλθει πάνω από τέσσερις μήνες μέχρι να εκδοθεί η απόφαση του δικαστηρίου ανηλίκων και ότι στη συνέχεια χρειάστηκαν ακόμη τέσσερις μήνες για την εκτέλεση της διαταγής από τις κοινωνικές υπηρεσίες. Στο μεταξύ η προσφεύγουσα είχε πέσει θύμα σεξουαλικής εκμετάλλευσης και ομαδικού βιασμού. Κατά το ΕΔΔΑ, το δικαστήριο ανηλίκων και οι κοινωνικές υπηρεσίες στην πράξη δεν είχαν λάβει άμεσα προστατευτικά μέτρα, μολονότι γνώριζαν ότι η προσφεύγουσα ήταν σωματικά και ψυχολογικά

430 ΕΔΔΑ, *I.C. κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 36934/08, 24 Μαΐου 2016.

431 ΕΔΔΑ, *V.C. κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 54227/14, 1 Μαΐου 2018.

ευάλωτη και ότι εκκρεμούσαν διαδικασίες σχετικά με τη σεξουαλική εκμετάλλευση και τον φερόμενο ομαδικό βιασμό της. Ενεργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο, οι αρχές δεν προέβησαν σε καμία εκτίμηση των κινδύνων που αντιμετώπιζε η προσφεύγουσα, κατά παράβαση των άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ.

Σε διεθνές επίπεδο, σύμφωνα με το άρθρο 16 της ΣΗΕΔΑΑ, τα συμβαλλόμενα μέρη οφείλουν να λαμβάνουν ειδικά μέτρα για να προστατεύουν από κακομεταχείριση και εκμετάλλευση τα άτομα με αναπηρία [432].

7.4. Αγνοούμενα παιδιά

Κύριο σημείο

- Τα παιδιά θύματα βίαιης εξαφάνισης (που είναι γνωστή ως «αναγκαστική εξαφάνιση» στο διεθνές δίκαιο) έχουν δικαίωμα στη διατήρηση ή την αποκατάσταση της ταυτότητάς τους.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει θέσει σε λειτουργία μια ανοικτή γραμμή (116000) για τα αγνοούμενα παιδιά, η οποία λειτουργεί δωρεάν [433]. Η υπηρεσία αυτή δέχεται κλήσεις που δηλώνουν την εξαφάνιση παιδιών και τις διαβιβάζει στις αστυνομικές αρχές, προσφέρει καθοδήγηση και υποστήριξη στα άτομα που έχουν τη φροντίδα του παιδιού που αγνοείται και συνδράμει την έρευνα.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η αναγκαστική εξαφάνιση παιδιών έχει εξεταστεί στη βάση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

432 Βλ. επίσης ενότητα 3.5.

433 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007), Απόφαση 2007/698/ΕΚ, της 29ης Οκτωβρίου 2007, για τροποποίηση της απόφασης 2007/116/ΕΚ όσον αφορά την εισαγωγή πρόσθετων δεσμευμένων αριθμών που αρχίζουν με «116» (ΕΕ L 284 της 30.10.2007, σ. 31)· ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2018), Οδηγία 2018/1972, της 11ης Δεκεμβρίου 2018, για τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Κώδικα Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 321 της 17.12.2018, σ. 36), άρθρο 96.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Zorica Jovanović κατά Σερβίας* [434], ένα νεογέννητο βρέφος φέρεται να απεβίωσε στο νοσοκομείο λίγο μετά τον τοκετό, αλλά η σορός του δεν παραδόθηκε ποτέ στους γονείς. Η μητέρα κατήγγειλε ότι το κράτος δεν της έδωσε καμία πληροφορία για τη μοίρα του γιου της, ούτε για τα αίτια του φερόμενου θανάτου του, τον χρόνο ή τον τόπο ταφής του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η «συνεχιζόμενη παράλειψη [του κράτους] να παράσχει [στη μητέρα] αξιόπιστη ενημέρωση σχετικά με τη μοίρα του γιου της» συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματός της για σεβασμό της οικογενειακής ζωής [435]. Σύμφωνα με το άρθρο 46 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ διέταξε τη Σερβία να λάβει όλα τα κατάλληλα μέτρα, κατά προτίμηση μέσω lex specialis, και εντός ενός έτους, για τη θέσπιση μηχανισμού με σκοπό την παροχή έννομης προστασίας σε όλους τους γονείς που βρίσκονται σε κατάσταση όπως αυτή της προσφεύγουσας ή παρόμοια με αυτήν. Στη συνέχεια, τον Φεβρουάριο του 2020 το σερβικό κοινοβούλιο ψήφισε τον εκτελεστικό νόμο Zorica Jovanović.

Παράδειγμα: Στη μεταγενέστερη υπόθεση *Mik και Jovanović κατά Σερβίας* [436], οι προσφεύγουσες κατήγγειλαν ότι οι σερβικές αρχές επέδειξαν υπερβολική βραδύτητα και εντέλει αναποτελεσματικότητα όσον αφορά τη συμμόρφωση με την απόφαση *Zorica Jovanović*. Μολονότι η νομοθεσία αυτή θεσπίστηκε το 2020 με σημαντική καθυστέρηση, τα ζητήματα για τα οποία ήταν αναγκαία η κανονιστική ρύθμιση ήταν, αυτά καθαυτά, ιδιαίτερα ευαίσθητα και πολύπλοκα. Επιπλέον, η νομοθετική πράξη, όπως τελικώς ψηφίστηκε από το κοινοβούλιο, προέβλεπε τόσο δικαστικές όσο και εξωδικαστικές διαδικασίες όσον αφορά την κατάσταση που αντιμετώπιζαν οι προσφεύγουσες και άλλα πρόσωπα που βρίσκονταν στην ίδια κατάσταση, και αποσκοπούσε στην ανακάλυψη της πραγματικής τύχης των νεογνών για τα οποία υπήρχαν υπόνοιες ότι είχαν εξαφανιστεί από μαιευτήρια στη Σερβία. Ειδικότερα, η πράξη προέβλεπε, μεταξύ άλλων, ένα σύστημα στο πλαίσιο του οποίου τα εθνικά δικαστήρια θα έχουν την εξουσία να διερευνούν και να συγκεντρώνουν αποδεικτικά στοιχεία όχι μόνο κατόπιν αιτήματος του αναφέροντος αλλά και αυτεπαγγέλτως, προκειμένου να διαπιστώσουν όλα τα σχετικά πραγματικά περιστατικά, και θα έχουν επίσης την εξουσία να επιδικάζουν

434 ΕΔΔΑ, *Zorica Jovanović κατά Σερβίας*, προσφυγή αριθ. 21794/08, 26 Μαρτίου 2013.

435 Αυτόθι, σκέψη 74.

436 ΕΔΔΑ, *Mik και Jovanović κατά Σερβίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγές αριθ. 9291/14 και 63798/14, 23 Μαρτίου 2021.

αποζημίωση, κατά περίπτωση. Προέβλεπε επίσης τη σύσταση επιτροπής με εκτεταμένες εξουσίες, η οποία διορίστηκε από την πλειοψηφία των εκπροσώπων των αναγνωρισμένων ενώσεων γονέων που ασχολούνται με το ζήτημα των αγνοούμενων βρεφών. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ απέσυρε την υπόθεση από τον κατάλογο των υποθέσεων του.

Στο άρθρο 25 παράγραφος 1 στοιχείο β) της Διεθνούς Σύμβασης για την προστασία όλων των προσώπων από αναγκαστική εξαφάνιση [437] ορίζεται ότι τα κράτη οφείλουν να μεριμνούν για την πρόληψη και την τιμωρία της «πλαστογράφησης, απόκρυψης ή καταστροφής των εγγράφων που πιστοποιούν την πραγματική ταυτότητα» των παιδιών ή των γονέων τους που υπόκεινται σε αναγκαστική εξαφάνιση. Τα κράτη οφείλουν επίσης να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για την αναζήτηση και την ταυτοποίηση των παιδιών αυτών και για την επιστροφή τους στις οικογένειες από τις οποίες προέρχονται. Δεδομένου του δικαιώματος των παιδιών αυτών να διατηρήσουν ή να αποκαταστήσουν την ταυτότητά τους, συμπεριλαμβανομένης της ιθαγένειας, του ονόματος και των οικογενειακών τους σχέσεων, όπως αναγνωρίζονται από τον νόμο, τα κράτη οφείλουν να διαθέτουν νομικές διαδικασίες για την αναθεώρηση και την ακύρωση οποιασδήποτε υιοθεσίας ή τοποθέτησης παιδιών η οποία προέρχεται από αναγκαστικές εξαφανίσεις (άρθρο 25 παράγραφος 4). Η Σύμβαση επαναλαμβάνει δύο από τις γενικές αρχές στις οποίες βασίζονται τα δικαιώματα των παιδιών: το δικαίωμα του παιδιού να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του και το δικαίωμα του παιδιού να εκφράζει τις απόψεις του (άρθρο 25 παράγραφος 5). Μολονότι η Σύμβαση αυτή έχει κυρωθεί από μικρό αριθμό ευρωπαϊκών κρατών, η σημασία της για το ευρωπαϊκό κανονιστικό πλαίσιο δεν πρέπει να υποτιμάται [438].

437 Ηνωμένα Έθνη (2006), Διεθνής Σύμβαση για την προστασία όλων των προσώπων από αναγκαστική εξαφάνιση, 20 Δεκεμβρίου 2006.

438 Τον Φεβρουάριο του 2022, από τα 27 κράτη μέλη της ΕΕ τα 17 είχαν κυρώσει τη Σύμβαση. Επίσης, η Σύμβαση έχει κυρωθεί και από τα ακόλουθα κράτη μέλη του ΣτΕ: Αλβανία, Αρμενία, Βοσνία και Ερζεγοβίνη, Ελβετία, Μαυροβούνιο και Σερβία.

8

Οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα και ανεκτό επίπεδο διαβίωσης

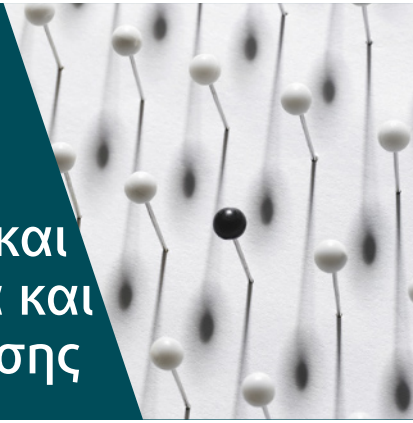

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 14 (εκπαίδευση) Οδηγία για την ενιαία άδεια (2011/98/ΕΕ) Οδηγία για τους επί μακρόν διαμένοντες (2003/109/ΕΚ) Οδηγία για τους σπουδαστές (2004/114/ΕΚ) Οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία (2004/38/ΕΚ) Οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (2011/95/ΕΕ) Οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (αναδιατύπωση) (2013/33/ΕΕ) ΔΕΕ, C-9/74, *Donato Casagrande κατά Landeshauptstadt München*, 1974 ΔΕΕ, C-413/99, *Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department*, 2002 (εκπαίδευση παιδιών μεταναστών)	**Δικαίωμα εκπαίδευσης**	ΕΣΔΑ, πρωτόκολλο αριθ. 1, άρθρο 2 (δικαίωμα στην εκπαίδευση) ΕΚΧ (αναθεωρημένος), άρθρο 17 (δικαίωμα στην εκπαίδευση) ΣΠΠΕΜ, άρθρο 12 παράγραφος 3 και άρθρο 14 Ευρωπαϊκή σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων ΕΔΔΑ, *Ponomaryovi κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 5335/05, 2011 (διακρίσεις λόγω καθεστώτος μετανάστη)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 35 (δικαίωμα στην προστασία της υγείας)	**Δικαίωμα στην υγεία**	ΕΣΔΑ, άρθρα 2 (δικαίωμα στη ζωή) και 8 (δικαίωμα στη σωματική ακεραιότητα) Σύμβαση του Οβιέδο, άρθρα 6 και 8

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (2011/95/ΕΕ), άρθρο 29 (βασικά ευεργετήματα για παιδιά μετανάστες) Οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (αναδιατύπωση) (2013/33/ΕΕ), άρθρο 21, άρθρο 23 παράγραφος 4 και άρθρο 25		ΕΚΧ (αναθεωρημένος), άρθρα 11 (δικαίωμα στην προστασία της υγείας) και 13 (δικαίωμα στην κοινωνική και ιατρική πρόνοια) Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων ΕΔΔΑ, *Oyal κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 4864/05, 2010 (μόλυνση νεογέννητου με τον ιό HIV) ΕΔΔΑ, *Iliya Petrov κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 19202/03, 2012 (τραυματισμός σε υποσταθμό ηλεκτρικής ενέργειας) ΕΔΔΑ, *Centre for Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpeanu κατά Ρουμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 47848/08, 2014 (θάνατος σε ίδρυμα) ΕΔΔΑ, *Glass κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 61827/00, 2004 (συναίνεση μετά από ενημέρωση) ΕΔΔΑ, *M.A.K.και R.K. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγές αριθ. 45901/05 και 40146/06, 2010 (εξετάσεις χωρίς γονική συναίνεση) ΕΔΔΑ, *Vavřička και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 47621/13, 2021 (μέτρα υποχρεωτικού εμβολιασμού) ΕΔΔΑ, *Parfitt κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 18533/21, 2021 (συμφέρον του παιδιού) ΕΕΚΔ, *International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 14/2003, 2004 (ιατρική περίθαλψη για παιδιά μετανάστες)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
		ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 69/2011, 2012 (παιδιά σε αντικανονική κατάσταση)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 34 παράγραφος 3 (δικαίωμα κοινωνικής αρωγής και στεγαστικής βοήθειας) Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) Οδηγία για την οικογενειακή επανένωση (2003/86/ΕΚ) Οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (αναδιατύπωση) (2013/33/ΕΕ) ΔΕΕ, C-233/18, *Zubair Haqbin κατά Federaal Agentschap voor de opvang van asielzoekers*, 2019	**Δικαίωμα στέγασης**	ΕΚΧ (αναθεωρημένος), άρθρα 16 (δικαίωμα της οικογένειας στην κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία), 17 (δικαίωμα των παιδιών και των νέων στην κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία) και άρθρο 31 (δικαίωμα στη στέγαση) ΕΔΔΑ, *Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 56328/07, 2011 ΕΔΔΑ, *Winterstein και λοιποί κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 27013/07, 2013 (μη παροχή στέγασης) ΕΔΔΑ, *Khan κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 12267/16, 2019
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρα 1, 24 και 34 (κοινωνική ασφάλιση και κοινωνική αρωγή) Οδηγία για την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής (2019/1158) Οδηγία για τους επί μακρόν διαμένοντες (2003/109/ΕΚ) Οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (2011/95/ΕΕ)	**Δικαίωμα σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης και δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση**	ΕΚΧ (αναθεωρημένος), άρθρα 12–14 (δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση, στην κοινωνική και ιατρική πρόνοια, και στην απόλαυση των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας), 16 (δικαίωμα της οικογένειας στην κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία) και 30 (δικαίωμα στην προστασία κατά της φτώχειας και του αποκλεισμού) Πρωτόκολλο αριθ. 1 της ΕΣΔΑ, άρθρο 1 Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την κοινωνική ασφάλιση ΕΔΔΑ, *Konstantin Markin κατά Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30078/06, 2012 (γονική άδεια)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
		ΕΔΔΑ, *Yocheva και Ganeva κατά Βουλγαρίας*, προσφυγές αριθ. 18592/15 και 43863/15, 2021
		ΕΕΚΔ, *European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 82/2012, 2013 (αναστολή χορήγησης οικογενειακών επιδομάτων λόγω αδικαιολόγητων απουσιών από το σχολείο)

Τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, τα οποία σε ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφέρονται πιο συχνά ως κοινωνικοοικονομικά ή κοινωνικά δικαιώματα, περιλαμβάνουν δικαιώματα που σχετίζονται με την εργασία, καθώς και το δικαίωμα στην εκπαίδευση, την υγεία, τη στέγαση, την κοινωνική ασφάλιση και, γενικότερα, σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης. Τα μορφωτικά δικαιώματα δεν έχουν αποτελέσει σε μεγάλο βαθμό αντικείμενο εξέλιξης και εξέτασης σε ακαδημαϊκό και νομολογιακό επίπεδο. Ορισμένες πτυχές τους εξετάζονται στην ενότητα 8.2 σχετικά με το δικαίωμα στην εκπαίδευση.

Ρητά πρότυπα σχετικά με τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο παρατίθενται κυρίως στον ΕΚΧ και στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ενώ κάποιες σχετικές διατάξεις όπως, για παράδειγμα, η απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας και το δικαίωμα στην εκπαίδευση, περιλαμβάνονται στην ΕΣΔΑ και στα πρωτόκολλά της. Επίσης, το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει ότι «δεν υπάρχουν στεγανά που διαχωρίζουν [τη] σφαίρα [των κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων] από το πεδίο που καλύπτει η Σύμβαση» [439] και, κατά την ερμηνεία του, τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα εμπεριέχονται στα ατομικά δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ. Στο πλαίσιο αυτό, για παράδειγμα, η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη εξετάζεται στη βάση της απαγόρευσης των βασανιστηρίων, της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης και τιμωρίας (άρθρο 3 της ΕΣΔΑ) [440].

439 ΕΔΔΑ, *Airey κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979, σκέψη 26.

440 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ (2015), Factsheet — Prisoners' health-related rights [Ενημερωτικό δελτίο για τα δικαιώματα των κρατουμένων στην υγεία], Φεβρουάριος 2015· ΕΔΔΑ (2015), Factsheet – Health [Ενημερωτικό δελτίο για την υγεία], Απρίλιος 2015.

Στην ΕΕ, ο ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων (ΕΠΚΔ), που διακηρύχθηκε το 2017 [441], και το σχέδιο δράσης της Επιτροπής για τον ευρωπαϊκό πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων [442], που εγκρίθηκε το 2021, εκφράζουν ισχυρή πολιτική δέσμευση για μια πιο κοινωνική Ευρώπη. Ο ΕΠΚΔ αποτελείται από 20 αρχές που είναι απαραίτητες για τη δίκαιη και εύρυθμη λειτουργία των αγορών εργασίας και των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας. Η αρχή αριθ. 11 του ΕΠΚΔ επικεντρώνεται στη φροντίδα και τη στήριξη των παιδιών, και τονίζει ότι τα παιδιά έχουν δικαίωμα σε οικονομικά προσιτή και καλής ποιότητας προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα, καθώς και δικαίωμα σε προστασία από τη φτώχεια. Τα παιδιά από μειονεκτούντα περιβάλλοντα έχουν επίσης δικαίωμα σε ειδικά μέτρα για την ενίσχυση της ισότητας των ευκαιριών. Το 2021 το Συμβούλιο της ΕΕ θέσπισε την ευρωπαϊκή εγγύηση για τα παιδιά με σκοπό να διασφαλιστεί ότι κάθε παιδί στην Ευρώπη που αντιμετωπίζει κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού έχει πρόσβαση στα πιο βασικά δικαιώματα, όπως η υγειονομική περίθαλψη και η εκπαίδευση [443].

Στο παρόν κεφάλαιο αναλύονται τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα που παρουσιάζουν ειδικό ενδιαφέρον για τα παιδιά: το δικαίωμα στην εκπαίδευση (ενότητα 8.2), το δικαίωμα στην υγεία (ενότητα 8.3), το δικαίωμα στη στέγαση (ενότητα 8.4) και το δικαίωμα σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης και στην κοινωνική ασφάλιση (ενότητα 8.5).

441 ΕΕ (2017), «Ο ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων μέσα από 20 αρχές», 16 Νοεμβρίου 2017.

442 ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021), *Σχέδιο δράσης για τον ευρωπαϊκό πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων*, COM(2021) 102 final, 2021.

443 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021), Σύσταση (ΕΕ) 2021/1004, της 14ης Ιουνίου 2021, για τη θέσπιση ευρωπαϊκής εγγύησης για τα παιδιά, ST/9106/2021/INIT (ΕΕ L 223 της 22.6.2021, σ. 14).

8.1. Προσεγγίσεις των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων

Κύρια σημεία

- Η εξασφάλιση της διαθεσιμότητας επαρκών πόρων είναι καθοριστική για τη διασφάλιση της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων.
- Η διαθεσιμότητα, η προσβασιμότητα, η προσαρμοστικότητα και η αποδοχή αποτελούν ουσιώδη συστατικά στοιχεία των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα έχουν συμπεριληφθεί στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ σε ισότιμη βάση με τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Ωστόσο, στο άρθρο 52 του Χάρτη γίνεται διάκριση μεταξύ δικαιωμάτων και αρχών, καθώς τίθενται περιορισμοί ως προς την επίκληση των δεύτερων ενώπιον δικαστηρίου [444]. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, δεν είναι «παραδεκτή η επίκληση ενώπιον δικαστηρίου» όλων των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων και αρχών που κατοχυρώνονται στον Χάρτη [445].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η ΕΕΚΔ επισημαίνει ότι, όταν η πραγμάτωση ενός δικαιώματος είναι «εξαιρετικά περίπλοκη και ιδιαίτερα δαπανηρή», η σταδιακή πραγμάτωσή του αξιολογείται με βάση τρία κριτήρια: πρώτον, ότι τα μέτρα λαμβάνονται εντός εύλογου χρονικού διαστήματος για την επίτευξη των στόχων του Χάρτη· δεύτερον, η πρόοδος αυτή πρέπει να είναι μετρήσιμη· και, τρίτον, «συνεπής με τη μέγιστη δυνατή αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων» [446]. Η ΕΕΚΔ υπενθυμίζει επίσης στα κράτη «τον αντίκτυπο που

444 Βλ. επίσης ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), *Feasibility study for a child guarantee – Final report* [Μελέτη σκοπιμότητας για μια εγγύηση για τα παιδιά — Τελική έκθεση], Μάρτιος 2020.

445 ΔΕΕ, C-569/16 και C-570/16, *Stadt Wuppertal κατά Maria Elisabeth Bauer και Volker Willmeroth κατά Martina Broßonn*, 6 Νοεμβρίου 2018.

446 ΕΕΚΔ, *International Association Autism Europe (IAAE) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003, σκέψη 53· εφαρμόστηκε στην ΕΕΚΔ, *European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 81/2012, 11 Σεπτεμβρίου 2013, σκέψεις 94–99.

θα έχουν οι επιλογές τους για ιδιαιτέρως ευάλωτες ομάδες, καθώς και για άλλα πρόσωπα που επηρεάζονται» [447].

Παρ' όλα αυτά, η ΕΕΚΔ, στο συγκεκριμένο πλαίσιο του δικαιώματος στην κοινωνική ασφάλιση, υποστηρίζει ότι τα μέτρα περιστολής δικαιωμάτων «με στόχο να διασφαλιστεί η διατήρηση και η βιωσιμότητα του υφιστάμενου συστήματος κοινωνικής ασφάλισης» επιτρέπονται υπό την προϋπόθεση ότι δεν «υπονομεύουν το βασικό πλαίσιο του εθνικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης ούτε στερούν από τα άτομα τη δυνατότητα να απολαμβάνουν την προστασία που προσφέρει έναντι σοβαρών κοινωνικών και οικονομικών κινδύνων» [448]. Το ΕΔΔΑ αποδέχεται επίσης το ενδεχόμενο λήψης μέτρων περιστολής δικαιωμάτων, παράλληλα όμως εξετάζει αν η μέθοδος που επιλέγεται είναι εύλογη και πρόσφορη για την επίτευξη του θεμιτού επιδιωκόμενου σκοπού [449].

Στο πλαίσιο του δικαιώματος στην εκπαίδευση, η ΕΕΚΔ, σύμφωνα με την προσέγγιση της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, ενέκρινε το αναλυτικό πλαίσιο της διαθεσιμότητας, της προσβασιμότητας, της αποδοχής και της προσαρμοστικότητας [450]. Αντικείμενο νομολογίας του ΕΔΔΑ έχει αποτελέσει και η διάκριση μεταξύ διαθεσιμότητας και προσβασιμότητας. Η ανάλυση που ακολουθεί, στον βαθμό που υφίσταται σχετική νομολογία, βασίζεται στα εξής κριτήρια ή ουσιώδη στοιχεία: τη διαθεσιμότητα, την προσβασιμότητα, την προσαρμοστικότητα και την αποδοχή.

447 ΕΕΚΔ, *International Association Autism Europe (IAAE) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003, σκέψη 53.

448 ΕΕΚΔ, *Γενική Ομοσπονδία Προσωπικού Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ) και Ανώτατη Διοίκηση Ενώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων (ΑΔΕΔΥ) κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 65/2011, 23 Μαΐου 2012, σκέψη 47.

449 ΕΔΔΑ, *Markovic και λοιποί κατά Ουγγαρίας* (απόφαση περί απαραδέκτου), προσφυγές αριθ. 77575/11, 19828/13 και 19829/13, 24 Ιουνίου 2014, σκέψεις 37 και 39.

450 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008, σκέψη 37.

8.2. Δικαίωμα εκπαίδευσης

Κύρια σημεία

- Οι περιορισμοί όσον αφορά την προσβασιμότητα στην εκπαίδευση πρέπει να είναι προβλέψιμοι, να επιδιώκουν θεμιτό σκοπό, να είναι δικαιολογημένοι και να μην εισάγουν διακρίσεις.
- Ο σεβασμός των θρησκευτικών και φιλοσοφικών πεποιθήσεων των γονέων στο πλαίσιο της εκπαίδευσης του παιδιού δεν αποκλείει τη δυνατότητα θρησκευτικής ή σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στα σχολεία.
- Η εκπαίδευση πρέπει να μπορεί να προσαρμόζεται στις ανάγκες όλων των παιδιών, κάτι το οποίο απαιτεί τη λήψη ειδικών μέτρων για παιδιά με αναπηρία και την εξασφάλιση της δυνατότητας η μάθηση και η διδασκαλία των παιδιών που ανήκουν σε μειονότητες να γίνεται στη μητρική τους γλώσσα.
- Τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση ανεξαρτήτως ιθαγένειας ή καθεστώτος μετανάστη.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 14 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ κατοχυρώνει το δικαίωμα εκπαίδευσης, το οποίο περιλαμβάνει την «ευχέρεια δωρεάν παρακολούθησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης». Στην τρίτη του παράγραφο, το άρθρο 14 κατοχυρώνει την ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους. Ο ΕΠΚΔ περιλαμβάνει την αρχή της εκπαίδευσης, της κατάρτισης και της διά βίου μάθησης [451].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνει το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Το ΕΔΔΑ έχει αποσαφηνίσει ότι το εν λόγω άρθρο δεν υποχρεώνει τα κράτη να παρέχουν εκπαίδευση, αλλά αναγνωρίζει το «δικαίωμα πρόσβασης σε εκπαιδευτικά ιδρύματα που υφίστανται σε μια δεδομένη στιγμή» [452]. Επίσης, το δικαίωμα στην εκπαίδευση συμπεριλαμβάνει «τη δυνατότητα άντλησης κέρδους από την

451 ΕΕ (2017), Ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων, 16 Νοεμβρίου 2017.

452 ΕΔΔΑ, *«Σχετικά με ορισμένες πτυχές της νομοθεσίας για το γλωσσικό καθεστώς στην εκπαίδευση στο Βέλγιο» κατά Βελγίου*, προσφυγές αριθ. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 και 2126/64, 23 Ιουλίου 1968, σκέψη 4.

εκπαίδευση που λαμβάνεται, ήτοι το δικαίωμα εξασφάλισης, σε συμμόρφωση με τους κανόνες που ισχύουν σε κάθε κράτος, και υπό τη μία ή την άλλη μορφή, επίσημης αναγνώρισης των σπουδών [...] που ολοκληρώθηκαν» [453]. Δεν πρόκειται, ωστόσο, για απόλυτο δικαίωμα: για τους ενδιαφερόμενους πρέπει να προβλέπονται περιορισμοί, οι οποίοι οφείλουν να επιδιώκουν θεμιτό σκοπό. Τα πειθαρχικά μέτρα, συμπεριλαμβανομένης της προσωρινής ή οριστικής αποβολής από εκπαιδευτικό ίδρυμα, επιτρέπονται εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις που ισχύουν για τους επιτρεπόμενους περιορισμούς [454]. Το ΕΔΔΑ εξετάζει αν οι εν λόγω μορφές αποκλεισμού από την εκπαίδευση έχουν ως αποτέλεσμα τη στέρηση του δικαιώματος στην εκπαίδευση λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως οι δικονομικές εγγυήσεις, η διάρκεια του αποκλεισμού, οι προσπάθειες επανένταξης και η επάρκεια της εναλλακτικής εκπαίδευσης που τυχόν παρέχεται [455]. Τα παιδιά μπορούν επίσης να αποκλειστούν από ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα για λόγους υγείας και ασφάλειας, για παράδειγμα εάν υπάρχουν υπόνοιες ότι έχουν προσβληθεί από μεταδοτική νόσο, υπό την προϋπόθεση ότι η απόφαση αποκλεισμού τους παραμένει σε ισχύ μόνο για όσο διάστημα είναι αναγκαίο [456].

Στο πλαίσιο του δικαιώματος εκπαίδευσης, οι γονείς έχουν δικαίωμα στον σεβασμό των θρησκευτικών και φιλοσοφικών πεποιθήσεών τους. Ωστόσο, «ο καθορισμός και ο προγραμματισμός του σχολικού προγράμματος εμπίπτει καταρχήν στην αρμοδιότητα» του κράτους [457]. Το κράτος μπορεί επίσης να εντάξει στο σχολικό πρόγραμμα πληροφορίες ή γνώσεις θρησκευτικού ή φιλοσοφικού περιεχομένου, υπό τον όρο ότι «μεταφέρονται κατά τρόπο αντικειμενικό, κριτικό και πλουραλιστικό» [458]. Για τη διαφύλαξη του πλουραλισμού και της διαφοροποίησης στη διδασκαλία μιας συγκεκριμένης θρησκείας ή φιλοσοφίας, πρέπει ισόρροπα να παρέχεται στους γονείς η δυνατότητα να εξασφαλίζουν τη μερική ή πλήρη εξαίρεση των παιδιών τους από την εν λόγω διδασκαλία, για παράδειγμα η δυνατότητα να μην παρακολουθούν τα παιδιά συγκεκριμένες παραδόσεις ή το μάθημα των θρησκευτικών

453 Αυτόθι.

454 ΕΔΔΑ, *C.P. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 300/11, 6 Σεπτεμβρίου 2016.

455 ΕΔΔΑ, *Ali κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 40385/06, 11 Ιανουαρίου 2011, σκέψη 58.

456 ΕΔΔΑ, *Memlika κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 37991/12, 6 Οκτωβρίου 2015.

457 ΕΔΔΑ, *Folgerø και λοιποί κατά Νορβηγίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 15472/02, 29 Ιουνίου 2007, σκέψη 84.

458 Αυτόθι, σκέψη 84.

στο σύνολό του [459]. Ο χειρισμός του ζητήματος αυτού από το ΕΔΔΑ από τη σκοπιά της απαγόρευσης των διακρίσεων παρουσιάζεται στην ενότητα 2.1 και στην ενότητα 2.2 [460].

Σύμφωνα με το άρθρο 17 παράγραφος 2 του αναθεωρημένου ΕΚΧ, τα κράτη δεσμεύονται «να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα και απαραίτητα μέτρα που έχουν ως στόχο [...] να παρέχουν στα παιδιά και στους νέους δωρεάν πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, καθώς και να ενθαρρύνουν την τακτική φοίτηση στο σχολείο» [461]. Επιπλέον, η ΕΕΚΔ έχει αποφανθεί ότι, σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη, τα συμβαλλόμενα κράτη θα πρέπει να διασφαλίζουν πρόσβαση στην εκπαίδευση για τα παιδιά που βρίσκονται αντικανονικά στο έδαφός τους [462].

Επίσης, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα πρέπει να είναι προσβάσιμα από τον καθένα, χωρίς διακρίσεις [463]. Σύμφωνα με την ΕΕΚΔ, «η ένταξη των παιδιών με αναπηρία στα γενικά σχολεία [...] θα πρέπει να αποτελεί τον κανόνα και η εκπαίδευση σε ειδικά σχολεία πρέπει να αποτελεί εξαίρεση» [464]. Τα κράτη δεν έχουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης ως προς την επιλογή του τύπου σχολείου για τα άτομα με αναπηρία, το οποίο πρέπει να είναι σχολείο γενικής εκπαίδευσης [465]. Περιπτώσεις διαφορετικής μεταχείρισης στην εκπαίδευση λόγω ιθαγένειας, καθεστώτος μετανάστη ή εθνοτικής καταγωγής εξετάζονται στο κεφάλαιο 3.

Σύμφωνα με τη νομολογία της ΕΕΚΔ, τα κράτη, μολονότι διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης όσον αφορά τον προσδιορισμό της πολιτισμικής καταλληλότητας του εκπαιδευτικού υλικού που χρησιμοποιείται για την παροχή αγωγής αναπαραγωγικής και σεξουαλικής υγείας, οφείλουν να μεριμνούν για την παροχή αγωγής αναπαραγωγικής και σεξουαλικής υγείας «η οποία δεν διαιωνίζει ούτε ενισχύει τον κοινωνικό αποκλεισμό και τη στέρηση της

459 Αυτόθι, σκέψεις 85–102 και μειοψηφούσα γνώμη.

460 ΕΔΔΑ, *Grzelak κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 7710/02, 15 Ιουνίου 2010.

461 Ο ΕΚΧ του 1961 δεν περιλαμβάνει διάταξη για το δικαίωμα στην εκπαίδευση.

462 ΕΕΚΔ, *Médecins du Monde — International κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 67/2011, 11 Σεπτεμβρίου 2012.

463 Σχετικά με το ζήτημα των παιδιών με αναπηρία, βλ. επίσης κεφάλαιο 3 και κεφάλαιο 7.

464 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008, σκέψη 35.

465 ΕΕΚΔ, *European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 81/2012, 11 Σεπτεμβρίου 2013, σκέψη 78· ΕΕΚΔ, *Διεθνής Ομοσπονδία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (FIDH) και Inclusion Europe κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 141/2017, 9 Σεπτεμβρίου 2020.

ανθρώπινης αξιοπρέπειας» [466]. Το εκπαιδευτικό υλικό δεν πρέπει να «ενισχύει μειωτικά στερεότυπα», όσον αφορά, για παράδειγμα, πρόσωπα μη ετεροφυλοφιλικού προσανατολισμού [467].

Τέλος, για να πληρούται το κριτήριο της προσαρμοστικότητας της εκπαίδευσης στις ανάγκες όλων των παιδιών απαιτείται, στην περίπτωση παιδιών με αναπηρία που ενσωματώνονται σε γενικά σχολεία, να «γίνονται κατάλληλες διευθετήσεις ώστε να καλύπτονται οι ειδικές ανάγκες τους» [468] (βλ. επίσης ενότητα 3.5).

Σύμφωνα με το άρθρο 12 παράγραφος 3 της ΣΠΠΕΜ, τα συμβαλλόμενα μέρη δεσμεύονται να προάγουν την ισότητα ευκαιριών όσον αφορά την πρόσβαση σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης για τα πρόσωπα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες (βλ. επίσης κεφάλαιο 3) [469]. Για τα παιδιά που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, το άρθρο 14 της ΣΠΠΕΜ περιλαμβάνει το δικαίωμα να διδάσκονται και να μαθαίνουν τη μητρική τους γλώσσα [470]. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί επίσης ότι το δικαίωμα στην εκπαίδευση συνεπάγεται το δικαίωμα εκπαίδευσης στην εθνική γλώσσα (ή σε μία από τις εθνικές γλώσσες) [471].

466 ΕΕΚΔ, *International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 45/2007, 30 Μαρτίου 2009, σκέψη 47.

467 Αυτόθι, σκέψεις 59 και 61· βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Bayev και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 67667/09, 13 Νοεμβρίου 2017· ΕΔΔΑ, *A.R. και L.R. κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 22338/15, 19 Δεκεμβρίου 2017.

468 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008, σκέψη 35.

469 Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Συμβουλευτική επιτροπή για τη Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (2006), Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities [Θεματικό σχόλιο για την εκπαίδευση βάσει της Σύμβασης-πλαισίου για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων], ACFC/25DOC(2006)002, 2 Μαρτίου 2006, Μέρος 2.1.

470 Για περαιτέρω διευκρινίσεις βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, Συμβουλευτική επιτροπή για τη Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (2006), Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities [Θεματικό σχόλιο για την εκπαίδευση βάσει της Σύμβασης-πλαισίου για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων], ACFC/25DOC(2006)002, 2 Μαρτίου 2006, Μέρος 2.3, και Thematic Commentary No. 3: The language rights of persons belonging to national minorities under the Framework Convention [Θεματικό σχόλιο αριθ. 3: Τα γλωσσικά δικαιώματα των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες βάσει της Σύμβασης-πλαισίου], ACFC/44DOC(2012)001 rev, 5 Ιουλίου 2012, Μέρος VI.

471 ΕΔΔΑ, *Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43370/04, 8252/05 και 18454/06, 19 Οκτωβρίου 2012, σκέψη 137.

Δεδομένης της αυξανόμενης σημασίας του ψηφιακού περιβάλλοντος, στο πλαίσιο του ΣτΕ έχουν εγκριθεί ορισμένα έγγραφα για τον συγκεκριμένο τομέα, τα οποία καλούν τα κράτη να διασφαλίσουν την πρόσβαση των παιδιών στο ψηφιακό περιβάλλον κατά τρόπο που δεν εισάγει αποκλεισμούς και λαμβάνει υπόψη την ανάπτυξη των ικανοτήτων των παιδιών και τις ιδιαίτερες περιστάσεις των παιδιών που βρίσκονται σε ευάλωτη κατάσταση [472]. Συνιστούν επίσης η εκπαίδευση στον ψηφιακό γραμματισμό να συμπεριληφθεί στο πρόγραμμα βασικής εκπαίδευσης από τα πρώτα χρόνια, λαμβανομένης υπόψη της ανάπτυξης των ικανοτήτων των παιδιών [473].

8.2.1. Δικαίωμα εκπαίδευσης των παιδιών μεταναστών

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το θεμελιώδες δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση, ανεξαρτήτως του καθεστώτος μετανάστη που τα διέπει, αναγνωρίζεται ουσιαστικά σε όλες τις πτυχές του μεταναστευτικού δικαίου της ΕΕ [474]. Η οδηγία για την ενιαία άδεια [475] προβλέπει την ίση μεταχείριση των κατόχων άδειας διαμονής και η οδηγία για τους επί μακρόν διαμένοντες προβλέπει την ίση μεταχείριση των υπηκόων τρίτων χωρών που είναι επί

472 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2018), Recommendation CM/Rec(2018)7 on Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment [Σύσταση CM/Rec(2018)7 σχετικά με κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον], 4 Ιουλίου 2018.

473 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2019), Recommendation CM/Rec(2019)10 on developing and promoting digital citizenship education [Σύσταση CM/Rec(2019)10 σχετικά με την ανάπτυξη και την προώθηση της ψηφιακής αγωγής του πολίτη], 21 Νοεμβρίου 2019· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2016), Recommendation CM/Rec(2016)2 on the Internet of citizens [Σύσταση CM/Rec(2016)2 σχετικά με το διαδίκτυο των πολιτών], 10 Φεβρουαρίου 2016.

474 Βλ., για παράδειγμα, ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/95/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιατύπωση) (οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου) (ΕΕ L 337 της 20.12.2011, σ. 9), άρθρο 27.

475 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/98/ΕΕ σχετικά με ενιαία διαδικασία υποβολής αίτησης για τη χορήγηση στους υπηκόους τρίτων χωρών ενιαίας άδειας διαμονής και εργασίας στην επικράτεια κράτους μέλους και σχετικά με κοινό σύνολο δικαιωμάτων για τους εργαζομένους από τρίτες χώρες που διαμένουν νομίμως σε κράτος μέλος (ΕΕ L 343 της 23.12.2011, σ. 1).

μακρόν διαμένοντες [476]. Ωστόσο, η ΕΕ δεν έχει αρμοδιότητα να καθορίζει το περιεχόμενο ή την εμβέλεια των εθνικών διατάξεων που διέπουν την εκπαίδευση. Αντ' αυτού, η ΕΕ προστατεύει το δικαίωμα πρόσβασης των παιδιών μεταναστών στην εκπαίδευση σε ισότιμη ή, αναλόγως του καθεστώτος που τα διέπει, ανάλογη βάση με τους ημεδαπούς. Η οδηγία για τους σπουδαστές (2004/114/ΕΚ) ρυθμίζει τις προϋποθέσεις εισόδου και διαμονής υπηκόων τρίτων χωρών για χρονική περίοδο άνω των τριών μηνών με σκοπό τις σπουδές, την ανταλλαγή μαθητών, την άμισθη πρακτική άσκηση ή την εθελοντική υπηρεσία [477]. Οι γενικές προϋποθέσεις εισδοχής παιδιών περιλαμβάνουν την προσκόμιση έγκυρου ταξιδιωτικού εγγράφου, γονικής άδειας για την προβλεπόμενη διαμονή, ασφάλιση ασθενείας, και, αν το ζητήσει το κράτος μέλος, την προσκόμιση απόδειξης πληρωμής του τέλους για τη διεκπεραίωση της αίτησης εισδοχής [478]. Οι μαθητές, για παράδειγμα, υποχρεούνται να προσκομίζουν απόδειξη συμμετοχής τους σε πρόγραμμα ανταλλαγής μαθητών το οποίο διαχειρίζεται οργανισμός αναγνωρισμένος προς τούτο από το οικείο κράτος μέλος [479]. Οι άμισθοι μαθητευόμενοι οφείλουν να προσκομίζουν τις απαιτούμενες από το κράτος μέλος αποδείξεις ότι κατά τη διάρκεια της διαμονής τους θα έχουν επαρκείς πόρους για την κάλυψη των εξόδων διαβίωσης, πρακτικής άσκησης και επαναπατρισμού τους [480]. Η πρόσβαση των σπουδαστών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε οικονομικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένης της απασχόλησης, υπόκειται σε περιορισμούς [481].

Τα παιδιά μεταναστών που είναι πολίτες της ΕΕ και μετακινούνται σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ στο πλαίσιο της νομοθεσίας περί ελεύθερης κυκλοφορίας απολαμβάνουν, στο πλαίσιο αυτό, τα πιο ευνοϊκά δικαιώματα. Έχουν δικαίωμα να γίνονται δεκτά στα μαθήματα γενικής εκπαίδευσης, μαθητείας και επαγγελματικής εκπαίδευσης υπό τους ίδιους όρους με τους

476 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες (ΕΕ L 16 της 23.1.2004, σ. 44).

477 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2004), Οδηγία 2004/114/ΕΚ του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2004, σχετικά με τις προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές, την ανταλλαγή μαθητών, την άμισθη πρακτική άσκηση ή την εθελοντική υπηρεσία (οδηγία για τους σπουδαστές) (ΕΕ L 375 της 23.12.2004, σ. 12).

478 Αυτόθι, άρθρο 6.

479 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2004), Οδηγία 2004/114/ΕΚ, της 13ης Δεκεμβρίου 2004, σχετικά με τις προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές, την ανταλλαγή μαθητών, την άμισθη πρακτική άσκηση ή την εθελοντική υπηρεσία (οδηγία για τους σπουδαστές) (ΕΕ L 375 της 23.12.2004, σ. 12), άρθρο 7.

480 Αυτόθι, άρθρο 10.

481 Αυτόθι, άρθρο 17.

ημεδαπούς [482]. Τούτο καλύπτει τη δημόσια και ιδιωτική, την υποχρεωτική και μη υποχρεωτική εκπαίδευση. Το ΔΕΕ δίδει πάντοτε ευρεία ερμηνεία στο δικαίωμα αυτό, ώστε να διασφαλίζεται η ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση αλλά και σε ευρύτερες κοινωνικές παροχές που σχετίζονται με την εκπαίδευση, καθώς και σε άλλα ευεργετήματα που αποβλέπουν στη διευκόλυνση της φοίτησης. Στην υπόθεση *Casagrande*, για παράδειγμα, το παιδί ενός διακινούμενου εργαζομένου πολίτη της ΕΕ είχε δικαίωμα βάσει της ενωσιακής νομοθεσίας της ΕΕ για την ελεύθερη κυκλοφορία να λάβει εκπαιδευτικό βοήθημα εξαρτώμενο από το εισόδημα [483].

Επίσης, βάσει νομοθεσίας που θεσπίστηκε τη δεκαετία του 1970, τα κράτη μέλη οφείλουν να παρέχουν συμπληρωματική γλωσσική εκπαίδευση στα παιδιά διακινούμενων εργαζομένων πολιτών της ΕΕ, η οποία να περιλαμβάνει τη διδασκαλία τόσο της γλώσσας του κράτους υποδοχής όσο και της μητρικής τους γλώσσας, με στόχο τη διευκόλυνση της ένταξής τους στο κράτος υποδοχής αλλά και της επανένταξής τους στη χώρα καταγωγής, εφόσον επιστρέψουν αργότερα σε αυτή [484]. Μολονότι η πρόβλεψη αυτή φαίνεται να παρέχει γενναιόδωρη και πολύτιμη συμπληρωματική στήριξη στα παιδιά μετά την εισδοχή τους σε σχολείο του κράτους υποδοχής, η εφαρμογή της στις διάφορες χώρες υπήρξε εξαιρετικά αποσπασματική ούσα ολοένα δυσχερέστερη λόγω του αριθμού των διαφορετικών γλωσσών που χρειάζεται να καλυφθούν [485].

---

482 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 492/2011, της 5ης Απριλίου 2011, που αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης (ΕΕ L 141 της 27.5.2011, σ. 1), άρθρο 10· Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2004), Οδηγία 2004/38/ΕΚ, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία) (ΕΕ L 158 της 30.4.2004, σ. 77), άρθρο 24 παράγραφος 1.

483 ΔΕΕ, C-9/74, *Donato Casagrande κατά Landeshauptstadt München*, 3 Ιουλίου 1974. Η σχετική νομολογία επιβεβαιώθηκε εν συνεχεία από άλλες αποφάσεις του ΔΕΕ, όπως στην υπόθεση C-3/90, *M. J. E. Bernini κατά Minister van Onderwijs en Wetenschappen*, 26 Φεβρουαρίου 1992.

484 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1977), Οδηγία 77/486/ΕΟΚ, της 25ης Ιουλίου 1977, περί της σχολικής φοιτήσεως των τέκνων των διακινουμένων εργαζομένων (ΕΕ L 199 της 6.8.1977, σ. 32) (Σημειωτέον ότι τα τέκνα μεταναστών υπηκόων τρίτων χωρών εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής της).

485 ΕΕ, Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1984), Εκθέσεις σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 77/486/ΕΟΚ, COM(84) 54 τελικό και COM(88) 787 τελικό, 10 Φεβρουαρίου 1984.

Παράδειγμα: Το επίδικο αντικείμενο στην υπόθεση *Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department* [486] ήταν αν οι δύο κόρες ενός Γερμανού διακινούμενου εργαζομένου, ο οποίος μετεγκαταστάθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο με την Κολομβιανή σύζυγο και τις δύο κόρες του, μπορούσαν να συνεχίσουν να πηγαίνουν εκεί σχολείο αφότου εκείνος μετέβη από το Ηνωμένο Βασίλειο σε χώρα εκτός ΕΕ, αφήνοντας πίσω τη σύζυγο και τις κόρες του. Το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί αν η σύζυγος και οι κόρες του μπορούσαν να παραμείνουν στο κράτος υποδοχής ανεξάρτητα από εκείνον, παρά το γεγονός ότι ο κ. Baumbast (από τον οποίο προήλθαν τα δικαιώματα διαμονής της οικογένειας) είχε ουσιαστικά απολέσει την ιδιότητα του διακινούμενου εργαζομένου πολίτη της ΕΕ. Καθοριστικό για την απόφαση του ΔΕΕ στάθηκε το γεγονός ότι τα παιδιά είχαν ενσωματωθεί στο εκπαιδευτικό σύστημα του κράτους υποδοχής και η εκρίζωσή τους σε ένα τόσο κρίσιμο στάδιο της εκπαίδευσής τους θα ήταν τόσο επιζήμια όσο και δυσανάλογη. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η σπουδαιότητα της εξασφάλισης της συνέχειας στην εκπαίδευση των παιδιών είναι τόσο μεγάλη ώστε να κρίνεται ουσιαστικά επιβεβλημένη η διαμονή της οικογένειας (η οποία σε διαφορετική περίπτωση δεν πληροί τις σχετικές προϋποθέσεις) στο κράτος υποδοχής για όσο διάστημα διαρκούν οι σπουδές ενός παιδιού μετανάστη.

Την απόφαση *Baumbast* ακολούθησαν διαδοχικές υποθέσεις [487] και κωδικοποιήθηκε στο άρθρο 12 παράγραφος 3 της οδηγίας 2004/38/ΕΚ (οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία) [488].

Τα παιδιά που είναι υπήκοοι τρίτων χωρών έχουν δικαίωμα πρόσβασης μόνο σε *χρηματοδοτούμενη από δημόσιους πόρους* εκπαίδευση υπό όρους ίδιους με τους ισχύοντες για τους ημεδαπούς και εξαιρούνται από συναφή

486 ΔΕΕ, C-413/99, *Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department*, 17 Σεπτεμβρίου 2002.

487 ΔΕΕ, C-480/08, *Maria Teixeira κατά London Borough of Lambeth και Secretary of State for the Home Department*, 23 Φεβρουαρίου 2010· ΔΕΕ, C-310/08, *London Borough of Harrow κατά Nimco Hassan Ibrahim και Secretary of State for the Home Department*, 23 Φεβρουαρίου 2010.

488 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2004), Οδηγία 2004/38/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (ΕΕ L 158 της 30.4.2004, σ. 77), άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο γ) και άρθρο 12 παράγραφος 3.

ευεργετήματα όπως οι υποτροφίες για τα έξοδα διατροφής [489]. Κάποιες πράξεις της ΕΕ στο πεδίο της μετανάστευσης υποχρεώνουν τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν μηχανισμούς που διασφαλίζουν τη δέουσα αναγνώριση και τη δυνατότητα μεταφοράς αλλοδαπών τίτλων, ακόμη και ελλείψει τεκμηριωμένων αποδεικτικών στοιχείων των τίτλων (άρθρο 28 της οδηγίας για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου) [490].

Τα εκπαιδευτικά δικαιώματα των παιδιών που αιτούνται άσυλο είναι πιο περιορισμένα, καθώς για τα παιδιά αυτά προβλέπεται η παροχή πρόσβασης στο εκπαιδευτικό σύστημα του κράτους υποδοχής υπό προϋποθέσεις *ανάλογες* και όχι κατ' ανάγκη *ίδιες* με αυτές που ισχύουν για τους δικούς τους υπηκόους [491]. Ως εκ τούτου, η εκπαίδευση μπορεί να παρέχεται σε κέντρα φιλοξενίας αντί σε σχολεία, και οι αρχές μπορούν να καθυστερούν την πλήρη πρόσβαση του παιδιού που αιτείται άσυλο στη σχολική εκπαίδευση έως τρεις μήνες από την ημερομηνία υποβολής της αίτησης χορήγησης ασύλου. Όταν η πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα είναι αδύνατη λόγω της ειδικής κατάστασης του παιδιού, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να προσφέρουν εναλλακτικές εκπαιδευτικές ρυθμίσεις (άρθρο 14 παράγραφος 3 της οδηγίας για τις συνθήκες υποδοχής) [492].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η πρόσβαση των παιδιών μεταναστών στην εκπαίδευση βασίζεται στο άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1, σε συνδυασμό με το άρθρο 14 (βλ. επίσης ενότητα 3.3).

---

489 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (οδηγία 2011/95/ΕΕ) (ΕΕ L 337 της 20.12.2011, σ. 9), άρθρο 11· Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Οδηγία για τους επί μακρόν διαμένοντες (οδηγία 2003/109/ΕΚ) (ΕΕ L 16 της 23.1.2004, σ. 44), άρθρο 14· Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Οδηγία 2003/86/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (ΕΕ L 251 της 3.10.2003 σ. 12), άρθρο 14· Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (2013/33/ΕΕ) (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 96), άρθρο 14.

490 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/95/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιατύπωση) (οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου) (ΕΕ L 337 της 20.12.2011, σ. 9).

491 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (2013/33/ΕΕ) (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 96). [Επισημαίνεται ότι, βάσει της οδηγίας για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (2011/95/ΕΕ), άρθρο 27, τα παιδιά πρόσφυγες που έχουν αποκτήσει δικαιώματα πιο μακροχρόνιας διαμονής μπορούν να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση υπό όρους ίδιους με τους ισχύοντες για τους ημεδαπούς.]

492 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (2013/33/ΕΕ) (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 96).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ponomaryovi κατά Βουλγαρίας* [493], το ΕΔΔΑ εξέτασε την επιβολή υποχρέωσης σε δύο Ρώσους μαθητές χωρίς μόνιμη διαμονή να καταβάλλουν δίδακτρα για τη φοίτησή τους σε σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η επιβολή διδάκτρων για τη φοίτηση σε σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης συνιστούσε διακριτική μεταχείριση και, ως εκ τούτου, αντίκειτο στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ [494].

Ο ΕΚΧ προστατεύει τα δικαιώματα των παιδιών μεταναστών στην εκπαίδευση τόσο άμεσα (άρθρο 17 παράγραφος 2), όσο και έμμεσα, επιβάλλοντας περιορισμούς στα δικαιώματα απασχόλησης των παιδιών ώστε να είναι σε θέση να επωφελούνται πλήρως από την υποχρεωτική εκπαίδευση (άρθρο 7) [495].

Ακόμη, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων [496] αναγνωρίζει το δικαίωμα πρόσβασης των παιδιών μεταναστών «σε ισότιμη βάση και υπό τους ίδιους όρους με τους ημεδαπούς» στη γενική εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση στο κράτος υποδοχής (άρθρο 14 παράγραφος 1).

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το δικαίωμα ισότιμης πρόσβασης των παιδιών μεταναστών στην εκπαίδευση υποστηρίζεται από τη Διεθνή Σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων των διακινούμενων εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους (άρθρο 30) [497].

Το άρθρο 28 της ΣΔΠ προβλέπει ότι όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα σε δωρεάν υποχρεωτική εκπαίδευση. Σύμφωνα με το άρθρο 29 παράγραφος 1 στοιχείο γ), το δικαίωμα αυτό δεν περιορίζεται στην ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση αλλά περιλαμβάνει πολύ ευρύτερες πρόνοιες που άπτονται της ανάπτυξης της πολιτισμικής ταυτότητας του παιδιού, της γλώσσας και των αξιών της χώρας από την οποία κατάγεται.

493 ΕΔΔΑ, *Ponomaryovi κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 5335/05, 21 Ιουνίου 2011.

494 Βλ. επίσης ενότητα 3.3.

495 Βλ. π.χ. ΕΕΚΔ, *European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 114/2015, 24 Ιανουαρίου 2018.

496 Συμβούλιο της Ευρώπης (1977), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων, CETS αριθ. 93, 24 Νοεμβρίου 1977.

497 Ηνωμένα Έθνη (1990), Σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων των διακινούμενων εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους, 18 Δεκεμβρίου 1990.

8.3. Δικαίωμα στην υγεία

Κύρια σημεία

- Τα κράτη έχουν θετική υποχρέωση να λαμβάνουν μέτρα για την αποσόβηση κινδύνων για την υγεία που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή, κινδύνους τους οποίους οι αρχές γνωρίζουν ή οφείλουν να γνωρίζουν.
- Οι κρατικές αρχές οφείλουν να προβαίνουν σε αποτελεσματική διερεύνηση σε περιπτώσεις θανάτων.
- Βάσει του ΕΚΧ, τα παιδιά που παραμένουν αντικανονικά σε μια χώρα δικαιούνται υγειονομική περίθαλψη που δεν περιορίζεται στην παροχή επείγουσας ιατρικής βοήθειας.
- Προϋπόθεση για να πληρούται το κριτήριο της αποδοχής της υγειονομικής περίθαλψης είναι η συναίνεση μετά από ενημέρωση ή εξουσιοδότηση.
- Βάσει του δικαίου της ΕΕ και του ΕΚΧ, τα παιδιά μετανάστες έχουν, υπό ορισμένους περιορισμούς, δικαίωμα πρόσβασης σε κοινωνική αρωγή και υγειονομική περίθαλψη.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 35 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ κατοχυρώνει το δικαίωμα πρόσβασης στην προστασία της υγείας.

Τα παιδιά μεταναστών πολιτών της ΕΕ έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας και υγείας σε ισότιμη βάση με τους ημεδαπούς, εφόσον συμπληρώσουν τρεις μήνες διαμονής στο κράτος υποδοχής [498]. Ανάλογα δικαιώματα παρέχονται στα παιδιά των κατόχων άδειας επί μακρόν διαμένοντος σε κράτος μέλος, μολονότι τα εν λόγω δικαιώματα μπορούν να περιοριστούν στα επονομαζόμενα «βασικά πλεονεκτήματα» (ή «βασικά ευεργετήματα») [499]. Όσον αφορά τα παιδιά πρόσφυγες και τα παιδιά αιτούντες άσυλο, τα κράτη μέλη οφείλουν να παρέχουν πρόσβαση σε κατάλληλη κοινωνική αρωγή σε ισότιμη βάση με τους υπηκόους του κράτους υποδοχής, η

498 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2004), Οδηγία 2004/38/ΕΚ, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών (ΕΕ L 158 της 30.4.2004, σ. 77), άρθρο 24.

499 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Οδηγία 2003/109/ΕΚ, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες (ΕΕ L 16 της 23.1.2004, σ. 44), άρθρο 11 παράγραφος 4.

οποία όμως, και πάλι, μπορεί να περιορίζεται στα «βασικά ευεργετήματα» (άρθρο 29 της οδηγίας για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου). Η νομοθεσία υποχρεώνει τα κράτη μέλη να παρέχουν στα ευάλωτα παιδιά μετανάστες πρόσβαση σε επαρκή υγειονομική υποστήριξη. Για παράδειγμα, στα παιδιά που έχουν υποστεί πράξεις βίας ή βασανιστήρια πρέπει να παρέχεται η κατάλληλη υποστήριξη για την κάλυψη των σωματικών και ψυχικών τους αναγκών (αναδιατυπωμένη οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής, κεφάλαιο IV, άρθρα 21, 23 παράγραφος 4 και 25). Η οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου περιέχει ανάλογες διατάξεις για τα ευάλωτα παιδιά μετανάστες.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει ρητά δικαίωμα στην υγειονομική περίθαλψη ή δικαίωμα στην υγεία. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει χειριστεί σειρά υποθέσεων που σχετίζονται με την υγεία σε διάφορες περιστάσεις. Πρώτα απ' όλα, το ΕΔΔΑ εξετάζει θέματα υγείας που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή των παιδιών. Προσδιορίζει τις τυχόν θετικές υποχρεώσεις που φέρει το κράτος ως προς τη λήψη μέτρων πρόληψης κατά κινδύνων για την υγεία που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή, τους οποίους το κράτος γνωρίζει ή οφείλει να γνωρίζει.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Oyal κατά Τουρκίας*, το κράτος παρέλειψε να λάβει μέτρα πρόληψης κατά της μετάδοσης του ιού HIV μέσω μεταγγίσεων αίματος. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μόλυνση ενός νεογέννητου βρέφους με τον ιό HIV κατά τη διάρκεια μεταγγίσεων αίματος σε δημόσιο νοσοκομείο. Μολονότι προσφέρθηκαν κάποια μέτρα αποκατάστασης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, δεδομένου ότι δεν εξασφαλίστηκε πλήρης ιατρική κάλυψη για θεραπεία και φαρμακευτική αγωγή εφ' όρου ζωής του παιδιού, το κράτος δεν παρείχε ικανοποιητική έννομη προστασία και, ως εκ τούτου, παραβίασε το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2 της ΕΣΔΑ) [500]. Επίσης, διέταξε το τουρκικό Δημόσιο να παράσχει δωρεάν και πλήρη ιατρική κάλυψη εφ' όρου ζωής του θύματος.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Iliya Petrov κατά Βουλγαρίας* [501] ένα αγόρι 12 ετών τραυματίστηκε σοβαρά σε υποσταθμό ηλεκτρικής ενέργειας. Ο υποσταθμός βρισκόταν σε υπαίθριο πάρκο όπου σύχναζαν παιδιά και νέοι, και η πόρτα δεν ήταν κλειδωμένη. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η λειτουργία του δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας είναι μια δραστηριότητα που ενέχει

500 ΕΔΔΑ, *Oyal κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 4864/05, 23 Μαρτίου 2010, σκέψεις 71–72.

501 ΕΔΔΑ, *Iliya Petrov κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 19202/03, 24 Απριλίου 2012.

υψηλό κίνδυνο για τα πρόσωπα που βρίσκονται κοντά στις εγκαταστάσεις. Το κράτος έχει υποχρέωση να λαμβάνει επαρκή κανονιστικά μέτρα προστασίας, που να περιλαμβάνουν ένα σύστημα για τον έλεγχο της ορθής εφαρμογής των κανόνων ασφαλείας. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η παράλειψη του κράτους να μεριμνήσει για τη λήψη μέτρων προστασίας στον υποσταθμό ηλεκτρικής ενέργειας, μολονότι γνώριζε τα προβλήματα ασφάλειας, συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή (άρθρο 2 της ΕΣΔΑ) [502].

Επιπροσθέτως, τα κράτη έχουν θετική υποχρέωση να λογοδοτούν για τη μεταχείριση παιδιών που βρίσκονται σε ευάλωτη κατάσταση και τη φροντίδα τους έχουν αναλάβει κρατικές αρχές (βλ. επίσης κεφάλαιο 6 και ενότητα 7.3).

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Centre for Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpeanu κατά Ρουμανίας* [503] αφορά έναν θετικό στον ιό HIV έφηβο Ρομά με σοβαρή διανοητική αναπηρία, που έπασχε από φυματίωση, πνευμονία και ηπατίτιδα, και πέθανε στην ηλικία των 18 ετών. Είχε περάσει όλη του τη ζωή σε δημόσια ιδρύματα πρόνοιας. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε σοβαρές ελλείψεις στην αποφασιστική διαδικασία όσον αφορά την παροχή φαρμακευτικής αγωγής και περίθαλψης, καθώς και την κατ' εξακολούθηση παράλειψη του ιατρικού προσωπικού να του παράσχει κατάλληλη περίθαλψη και θεραπεία. Κατά συνέπεια, υπήρξε παράβαση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ [504].

Όσον αφορά τη συναίνεση για ιατρική θεραπεία, σε περιπτώσεις που δεν συντρέχει ιατρικό επείγον, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η παροχή ιατρικής αγωγής χωρίς γονική συναίνεση συνιστά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Glass κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [505], χορηγήθηκε διαμορφίνη σε παιδί με σοβαρή αναπηρία, παρά τις σοβαρές αντιρρήσεις της μητέρας του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόφαση των

502 Αυτόθι.

503 ΕΔΔΑ, *Centre for Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpeanu κατά Ρουμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 47848/08, 17 Ιουλίου 2014. Βλ. περαιτέρω την περιγραφή της εν λόγω απόφασης του ΕΔΔΑ στο κεφάλαιο 7.

504 Βλ. επίσης ενότητα 7.

505 ΕΔΔΑ, *Glass κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 61827/00, 9 Μαρτίου 2004.

νοσοκομειακών αρχών να παρακάμψουν τις αντιρρήσεις της μητέρας για την προτεινόμενη θεραπεία χωρίς δικαστική έγκριση συνιστούσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ [506].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *M.A.K. και R.K. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [507], ένα εννιάχρονο κορίτσι υποβλήθηκε σε αιματολογικές εξετάσεις και ελήφθησαν φωτογραφίες της χωρίς γονική συναίνεση και παρά τις ρητές οδηγίες του πατέρα της να μη διενεργηθούν περαιτέρω εξετάσεις για όσο διάστημα το κορίτσι ήταν μόνο του στο νοσοκομείο. Δεδομένου ότι δεν συνέτρεχε ιατρικό επείγον, οι συγκεκριμένες ιατρικές επεμβάσεις που έγιναν χωρίς γονική συναίνεση κρίθηκε ότι συνιστούσαν παραβίαση του δικαιώματός της στη σωματική ακεραιότητα στη βάση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ [508].

Ταυτόχρονα, το ΕΔΔΑ έχει σεβαστεί την αρχή του συμφέροντος του παιδιού στην υγειονομική περίθαλψη, ακόμη και όταν υπάρχει σύγκρουση με το συμφέρον ή τις επιθυμίες των γονέων, μεταξύ άλλων στο πλαίσιο των προγραμμάτων εμβολιασμού και των αποφάσεων στο τέλος του κύκλου ζωής τους.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Vavřička και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [509], οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν τις συνέπειες της μη συμμόρφωσής τους με τη γενική εκ του νόμου υποχρέωση στην Τσεχία να διασφαλίζεται ο τακτικός εμβολιασμός των παιδιών κατά ασθενειών που είναι ευρέως γνωστές στην ιατρική επιστήμη. Η συμμόρφωση με την υποχρέωση αυτή δεν μπορούσε να επιβληθεί με πρακτικούς τρόπους. Ωστόσο, μπορεί να επιβληθεί πρόστιμο στους γονείς που δεν συμμορφώνονται χωρίς σοβαρό λόγο, και τα μη εμβολιασμένα παιδιά δεν γίνονται δεκτά σε νηπιαγωγεία (με εξαίρεση όσα δεν μπορούν να εμβολιαστούν για λόγους υγείας). Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η υποχρέωση εμβολιασμού και οι άμεσες συνέπειές της συνιστούσαν επέμβαση κατά την έννοια του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, τα κράτη υποχρεούνται να θέτουν το συμφέρον του παιδιού, καθώς και το συμφέρον των παιδιών ως ομάδα, στο

506 Αυτόθι, σκέψη 83.

507 ΕΔΔΑ, *M.A.K. και R.K. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγές αριθ. 45901/05 και 40146/06, 23 Μαρτίου 2010.

508 Αυτόθι, σκέψη 79.

509 ΕΔΔΑ, *Vavřička και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 47621/13, 8 Απριλίου 2021.

επίκεντρο όλων των αποφάσεων που επηρεάζουν την υγεία και την ανάπτυξή τους. Όσον αφορά την ανοσοποίηση, ο στόχος πρέπει να είναι η προστασία κάθε παιδιού από σοβαρές ασθένειες, μέσω εμβολιασμού ή έμμεσα μέσω ανοσίας της αγέλης. Σε αυτή τη βάση, το Δικαστήριο έκρινε ότι η πολιτική υγείας του κράτους ήταν σύμφωνη με το συμφέρον του παιδιού και, δεδομένου ότι η εν λόγω υποχρέωση εμβολιασμού ήταν επίσης ευλόγως ανάλογη προς τους επιδιωκόμενους θεμιτούς σκοπούς, το κράτος δεν υπερέβη το περιθώριο εκτίμησης που διαθέτει στην παρούσα υπόθεση ούτε παραβίασε την ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Parfitt κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [510], η πεντάχρονη κόρη της προσφεύγουσας έπασχε από οξεία νεκρωτική εγκεφαλοπάθεια και βρισκόταν σε μόνιμη φυτική κατάσταση χωρίς προοπτική βελτίωσης. Το Ανώτερο Δικαστήριο (High Court) του Ηνωμένου Βασιλείου έκρινε ότι δεν θα ήταν παράνομη η ανάκληση της θεραπείας από το νοσοκομείο που φροντίζει την κόρη της προσφεύγουσας. Το ΕΔΔΑ, λαμβάνοντας υπόψη το περιθώριο εκτίμησης που αναγνωρίζεται στις αρχές σε τέτοιες περιπτώσεις, δεν διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ. Το εθνικό δικαστήριο είχε λάβει υπόψη στοιχεία από γνωματεύσεις 12 αναγνωρισμένων εξειδικευμένων ιατρών. Είχε λάβει δεόντως και σοβαρά υπόψη τις επιθυμίες της προσφεύγουσας, αλλά είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το καθεστώς επεμβατικής φροντίδας της κόρης της αποτελούσε διαρκή επιβάρυνση, που δεν της παρείχε κανένα όφελος. Παρά το τεκμήριο της διατήρησης της ζωής, το εθνικό δικαστήριο έκρινε ότι η παράταση της ζωής του παιδιού δεν ήταν προς το συμφέρον του. Η προσφυγή κηρύχθηκε απαράδεκτη [511].

Σύμφωνα με τα άρθρα 6 και 8 της Σύμβασης του Οβιέδο [512], στις περιπτώσεις που ένα παιδί δεν διαθέτει τη δικαιοπρακτική ικανότητα να συναινέσει σε ιατρική επέμβαση, η εν λόγω επέμβαση επιτρέπεται μόνο κατόπιν εξουσιοδότησης του αντιπροσώπου του, εκτός εάν πρόκειται για επείγουσα κατάσταση. Η Σύμβαση του Οβιέδο δεν προβλέπει μεν υποχρέωση συναίνεσης

510 ΕΔΔΑ, *Parfitt κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 18533/21, 20 Απριλίου 2021.

511 Βλέπε επίσης ΕΔΔΑ, *Gard και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 39793/17, 27 Ιουνίου 2017.

512 Συμβούλιο της Ευρώπης (1997), Σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής (Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική), CETS αριθ. 164, 4 Απριλίου 1997.

του παιδιού όταν το παιδί δεν διαθέτει δικαιοπρακτική ικανότητα, ωστόσο ορίζει ότι η γνώμη του παιδιού πρέπει να λαμβάνεται υπόψη «σαν αυξανόμενος καθοριστικός παράγοντας σε αναλογία με την ηλικία και τον βαθμό ωριμότητάς του» (άρθρο 6 παράγραφος 2). Το ΣτΕ, αναγνωρίζοντας την ανάγκη να ληφθεί υπόψη ο εξελισσόμενος χαρακτήρας της ικανότητας λήψης αποφάσεων των παιδιών, μεταξύ άλλων σε θέματα που αφορούν την υγεία τους, καταρτίζει οδηγό, ο οποίος περιέχει αρχές και ορθές πρακτικές για τη συμμετοχή των παιδιών στη λήψη ιατρικών αποφάσεων [513]. Ο γενετικός έλεγχος των παιδιών πρέπει να αναβάλλεται έως ότου αποκτήσουν την ικανότητα λήψης αποφάσεων, εκτός εάν η καθυστέρηση αυτή θα ήταν επιζήμια για την υγεία ή την ευημερία τους [514].

Επίσης, βάσει του άρθρου 11 του ΕΚΧ, τα συμβαλλόμενα μέρη συμφωνούν ως προς τη λήψη κατάλληλων μέτρων για την παροχή συμβουλευτικών και εκπαιδευτικών διευκολύνσεων για την προαγωγή της υγείας και την ενθάρρυνση της ατομικής ευθύνης σε θέματα σχετικά με την υγεία [515]. Με το άρθρο 13 του ΕΚΧ αναγνωρίζεται το δικαίωμα στην κοινωνική και ιατρική πρόνοια για όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους και αδυνατούν να τους εξασφαλίσουν είτε με δικές τους προσπάθειες είτε από άλλες πηγές. Τέλος, το 2011 η Επιτροπή Υπουργών εξέδωσε *κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά υγειονομική περίθαλψη* [516].

Όπως φαίνεται στα ακόλουθα παραδείγματα, η ΕΕΚΔ θεωρεί ότι τα παιδιά μετανάστες που διαμένουν αντικανονικά σε μια χώρα δικαιούνται υγειονομική περίθαλψη πέραν της επείγουσας ιατρικής βοήθειας. Ο ΕΚΧ περιλαμβάνει αρκετές αναφορές στα δικαιώματα των παιδιών σε υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας και υγείας (άρθρα 11, 12, 13, 14, 16 και 17), τα οποία ισχύουν ανεξαρτήτως του καθεστώτος μετανάστη που διέπει τα παιδιά.

513 Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. την ιστοσελίδα του οδηγού του ΣτΕ.

514 Συμβούλιο της Ευρώπης (2018), Πρόσθετο πρωτόκολλο στη Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική όσον αφορά τον γενετικό έλεγχο για την υγεία, CETS αριθ. 203, 27 Νοεμβρίου 2008.

515 Σχετικά με την αγωγή σε θέματα σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας, βλ. επίσης στην ενότητα για την εκπαίδευση (ενότητα 8.2).

516 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2011), *Guidelines on child-friendly health care* [Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά υγειονομική περίθαλψη], 21 Σεπτεμβρίου 2011.

Παράδειγμα: Η απόφαση της ΕΕΚΔ στην υπόθεση *International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) κατά Γαλλίας* [517] αφορά τη θέσπιση νόμου στη Γαλλία, με τον οποίο τερματίστηκε η απαλλαγή από την πληρωμή ιατρικής περίθαλψης για τους μετανάστες που βρίσκονται σε αντικανονική κατάσταση με πολύ χαμηλά εισοδήματα και επιβλήθηκαν χρεώσεις υγειονομικής περίθαλψης. Η ΕΕΚΔ αποφάνθηκε ότι τα άτομα που δεν έχουν ενηλικιωθεί, συμπεριλαμβανομένων των ασυνόδευτων παιδιών, πρέπει να λαμβάνουν δωρεάν ιατρική περίθαλψη.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου* [518], η ΕΕΚΔ διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 17 του ΕΚΧ λόγω περιορισμών στην παροχή ιατρικής βοήθειας σε παιδιά μετανάστες που δεν διαθέτουν επίσημα έγγραφα. Η ΕΕΚΔ επιβεβαίωσε «το δικαίωμα των ανήλικων μεταναστών που βρίσκονται παράνομα σε μια χώρα να λαμβάνουν υγειονομική περίθαλψη που δεν περιορίζεται στην επείγουσα ιατρική βοήθεια και περιλαμβάνει πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια περίθαλψη, καθώς και ψυχολογική βοήθεια». Επισήμανε επίσης ότι η έλλειψη εγκαταστάσεων υποδοχής για αλλοδαπούς ανηλίκους που βρίσκονται παράνομα στη χώρα καθιστούσε δυσχερή την πρόσβαση σε υγειονομική περίθαλψη. Επιπλέον, έκρινε ότι τα αίτια των προβλημάτων υγείας των παιδιών μπορούσαν να αντιμετωπιστούν μόνο στον βαθμό που θα εξασφαλιζόταν η στέγαση και η τοποθέτηση τους σε αναδοχή. Βάσει των ανωτέρω, έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 11 παράγραφοι 1 και 3 του ΕΚΧ, λόγω μη εξασφάλισης στέγασης και τοποθέτησης σε αναδοχή [519].

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων [520] προβλέπει, ομοίως, ότι στους μετανάστες εργαζομένους που απασχολούνται νομίμως στην επικράτεια άλλου κράτους, καθώς και στις οικογένειές τους, θα πρέπει να παρέχεται ισότιμη πρόσβαση σε κοινωνική και ιατρική βοήθεια (άρθρο 19). Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, οι πιο

517 ΕΕΚΔ, *International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 14/2003, 8 Σεπτεμβρίου 2004, σκέψεις 35–37.

518 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 69/2011, 23 Οκτωβρίου 2012.

519 Βλ. επίσης ΕΕΚΔ, *European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 114/2015, 24 Ιανουαρίου 2018.

520 Συμβούλιο της Ευρώπης (1977), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων, CETS αριθ. 93, 24 Νοεμβρίου 1977.

περιεκτικές διατάξεις σχετικά με το δικαίωμα στην υγεία περιλαμβάνονται στο άρθρο 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα [521] και στο άρθρο 24 της ΣΔΠ. Οι συγκεκριμένες πράξεις δίνουν έμφαση στην πρόληψη και τη θεραπεία. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει επισημάνει τη σημασία της πρόσβασης στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο υγειονομικής περίθαλψης και διατροφής κατά τη νηπιακή ηλικία [522], καθώς και της πρόσβασης των εφήβων σε πληροφόρηση για θέματα σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας [523]. Η επιτροπή έχει επίσης διευκρινίσει ότι το δικαίωμα των παιδιών στην υγεία συνεπάγεται «το δικαίωμα του καθενός να έχει τον έλεγχο της υγείας και του σώματός του, περιλαμβανομένης της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής ελευθερίας να κάνει υπεύθυνες επιλογές» [524], και ενθαρρύνει τα κράτη να «εξετάσουν το ενδεχόμενο να επιτρέπουν στα παιδιά να συναινούν σε συγκεκριμένες ιατρικές θεραπείες και επεμβάσεις χωρίς την άδεια γονέα, προσώπου που έχει την επιμέλεια ή επιτρόπου, όπως οι εξετάσεις για τον ιό HIV και οι υπηρεσίες σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης και του προσανατολισμού σε θέματα σεξουαλικής υγείας, αντισύλληψης και ασφαλούς άμβλωσης» [525].

521 Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (1966), Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, 16 Δεκεμβρίου 1966, Ηνωμένα Έθνη, Σειρά Συνθηκών, τ. 993, σ. 3.

522 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2006), *General Comment No. 7 (2005): Implementing child rights in early childhood* [Γενικό σχόλιο αριθ. 7 (2005): Εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού σε νήπια], CRC/C/GC/7/Rev.1, 20 Σεπτεμβρίου 2006, παράγραφος 27.

523 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2003), *General Comment No. 4 (2003): Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child* [Γενικό σχόλιο αριθ. 4 (2003): Η υγεία και η ανάπτυξη των εφήβων στο πλαίσιο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού], CRC/GC/2003/4, 1 Ιουλίου 2003, παράγραφος 28.

524 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2013), *General Comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24)* [Γενικό σχόλιο αριθ. 15 (2013) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού στην απόλαυση του καλύτερου δυνατού επιπέδου υγείας (άρθρο 24)], CRC/C/GC/15, 17 Απριλίου 2013, παράγραφος 24.

525 Αυτόθι, παράγραφος 31.

8.4. Δικαίωμα στέγασης

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα της πρόσβασης σε κατάλληλες συνθήκες στέγασης κατοχυρώνεται στο άρθρο 31 του ΕΚΧ.
- Πρέπει να παρέχεται κατάλληλο κατάλυμα σε παιδιά που διαμένουν αντικανονικά σε μια χώρα και οι συνθήκες διαβίωσης στα καταλύματα δεν πρέπει να θίγουν το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια.
- Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, οι ακατάλληλες συνθήκες στέγασης δεν δικαιολογούν την τοποθέτηση σε δημόσια ιδρύματα.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 34 παράγραφος 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ περιλαμβάνει αναφορά στο δικαίωμα στεγαστικής βοήθειας για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας. Η οδηγία για τη φυλετική ισότητα συμπεριλαμβάνει τη στέγαση στα αγαθά και τις υπηρεσίες που είναι διαθέσιμα στο κοινό, προσβάσιμα και παρεχόμενα χωρίς διακρίσεις [526]. Η απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης όσον αφορά τις παροχές στέγασης ισχύει για τους υπηκόους τρίτων χωρών που είναι επί μακρόν διαμένοντες. Σκοπός του ενωσιακού δικαίου είναι να διασφαλίσει ότι τα μέλη της οικογένειας υπηκόων τρίτων χωρών δεν θα συνιστούν βάρος για τα συστήματα κοινωνικής αρωγής των κρατών μελών [527]. Η οδηγία για την οικογενειακή επανένωση προβλέπει ότι στο πλαίσιο των αιτήσεων οικογενειακής επανένωσης πρέπει να προσκομίζονται αποδεικτικά στοιχεία ότι ο συντηρών (ήτοι, υπήκοος τρίτης χώρας ο οποίος κατέχει άδεια διαμονής ισχύος ανώτερης ή ίσης με ένα έτος και έχει εύλογη προοπτική να αποκτήσει δικαίωμα μόνιμης διαμονής) διαθέτει κατάλυμα το οποίο να θεωρείται κανονικό για αντίστοιχη οικογένεια στην αυτή περιοχή. Το κατάλυμα πρέπει να πληροί τις γενικές προδιαγραφές ασφάλειας και υγιεινής που ισχύουν στο οικείο κράτος μέλος [528].

526 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000), Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (ΕΕ L 180 της 19.7.2000, σ. 22), άρθρο 3.

527 Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2020), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, 17 Δεκεμβρίου 2020.

528 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Οδηγία 2003/86/ΕΚ, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (οδηγία για την οικογενειακή επανένωση) (ΕΕ L 251 της 3.10.2003, σ. 12), άρθρο 7 παράγραφος 1 στοιχείο α).

Η οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (άρθρο 24 παράγραφος 2) υποχρεώνει τα κράτη μέλη να φιλοξενούν ασυνόδευτα παιδιά που ζητούν άσυλο με συγγενείς, σε ανάδοχη οικογένεια ή σε κατάλληλο κατάλυμα. Το ΔΕΕ έχει αποφανθεί ότι οι υλικές συνθήκες υποδοχής, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης, δεν μπορούν να ανακληθούν εν είδει κύρωσης, καθώς αυτό θα στερούσε τους αιτούντες από την κάλυψη των βασικών τους αναγκών.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Zubair Haqbin* [529] αφορούσε προδικαστική παραπομπή στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Zubair Haqbin και της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Υποδοχής Αιτούντων Άσυλο του Βελγίου (Fedasil) σχετικά με αγωγή αποζημίωσης που άσκησε ο Z. Haqbin κατά της Fedasil, κατόπιν δύο αποφάσεων της τελευταίας περί προσωρινού αποκλεισμού του από τις υλικές συνθήκες υποδοχής. Ο Z. Haqbin, Αφγανός υπήκοος, έφτασε στο Βέλγιο ως ασυνόδευτο παιδί και κατέθεσε αίτηση διεθνούς προστασίας. Τοποθετήθηκε σε κέντρο υποδοχής όπου ενεπλάκη σε διαπληκτισμό με άλλους διαμένοντες στο κέντρο. Μετά το περιστατικό αυτό, ο διευθυντής του κέντρου υποδοχής αποφάσισε να αποκλείσει τον Z. Haqbin από την παροχή υλικής συνδρομής για 15 ημέρες. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε για πρώτη φορά σχετικά με το περιεχόμενο της ευχέρειας που παρέχει στα κράτη μέλη το άρθρο 20 παράγραφος 4 της οδηγίας 2013/33/ΕΕ σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία. Βάσει της ερμηνείας του ΔΕΕ, ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να επιβάλει κύρωση που συνίσταται στην ανάκληση, έστω και προσωρινή, των υλικών συνθηκών υποδοχής που αφορούν τη στέγαση, την τροφή ή την ένδυση, καθώς μια τέτοια κύρωση θα είχε ως αποτέλεσμα τη στέρηση από τον αιτούντα της δυνατότητας να αντιμετωπίσει τις πλέον στοιχειώδεις ανάγκες του. Η επιβολή άλλων κυρώσεων πρέπει, σε κάθε περίπτωση, να πληροί τις προϋποθέσεις της αρχής της αναλογικότητας και του σεβασμού της αξιοπρέπειας. Όταν πρόκειται για ασυνόδευτο παιδί, για την επιβολή των κυρώσεων αυτών, πρέπει, βάσει των ανωτέρω, να λαμβάνεται ιδιαίτερα υπόψη το μείζον συμφέρον του παιδιού.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, στην ΕΣΔΑ δεν προβλέπεται κάποιο γενικό δικαίωμα όσον αφορά τη στέγαση, εάν όμως κάποιο κράτος αποφασίσει

529 ΔΕΕ, C-233/18, *Zubair Haqbin κατά Federaal Agentschap voor de opvang van asielzoekers*, 12 Νοεμβρίου 2019.

να παρέχει στέγαση, οφείλει να το πράξει κατά τρόπο που δεν εισάγει διακρίσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [530], επιτράπηκε στον γιο της προσφεύγουσας, η οποία διέμενε νομίμως στο Ηνωμένο Βασίλειο, να επανενωθεί μαζί της στη χώρα αυτή υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα είχε τη δυνατότητα να προσφύγει σε κρατικούς πόρους. Λίγο διάστημα μετά την άφιξη του γιου της, η προσφεύγουσα αιτήθηκε βοήθεια για την εύρεση στέγης. Ωστόσο, επειδή ο γιος της υπόκειτο σε καθεστώς που δεν του επέτρεπε πρόσβαση σε κρατικούς πόρους, δεν της δόθηκε η προτεραιότητα την οποία σε διαφορετική περίπτωση θα της εξασφάλιζε το καθεστώς της ως ακουσίως άστεγης με ανήλικο παιδί. Οι αρχές τελικώς τη βοήθησαν να βρει νέο κατάλυμα και αργότερα την ενέταξαν σε πρόγραμμα κοινωνικής στέγασης. Η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε ότι η άρνηση πρόσβασης σε κατά προτεραιότητα παροχή στέγασης συνιστούσε διάκριση. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η θέσπιση κριτηρίων για τη διάθεση των λιγοστών πόρων που διατίθενται για τα προγράμματα κοινωνικής στέγασης είναι θεμιτή, υπό την προϋπόθεση ότι τα κριτήρια αυτά δεν είναι αυθαίρετα ούτε εισάγουν διακρίσεις. Δεν υπήρχε καμία αυθαιρεσία στην άρνηση απόδοσης προτεραιότητας στην αίτηση της προσφεύγουσας, η οποία έφερε τον γιο της στη χώρα έχοντας πλήρη επίγνωση του όρου υπό τον οποίο του χορηγήθηκε άδεια εισόδου. Επιπλέον, στην πραγματικότητα η προσφεύγουσα δεν είχε μείνει καμία στιγμή άστεγη, και υπήρχαν άλλες θεσμοθετημένες υποχρεώσεις βάσει των οποίων οι τοπικές αρχές όφειλαν να βοηθήσουν την ίδια και τον γιο της εάν ανέκυπτε πράγματι ο κίνδυνος να μείνουν άστεγοι. Ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει επίσης υποθέσεις εξώσεων οικογενειών Travellers από κάμπινγκ για τροχόσπιτα [531].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Winterstein και λοιποί κατά Γαλλίας* [532] αφορούσε διαδικασία έξωσης κατά οικογενειών Travellers που κατοικούσαν

530 ΕΔΔΑ, *Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 56328/07, 27 Σεπτεμβρίου 2011.

531 ΕΔΔΑ, *Connors κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 66746/01, 27 Μαΐου 2004.

532 ΕΔΔΑ, *Winterstein και λοιποί κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 27013/07, 17 Οκτωβρίου 2013.

στον ίδιο τόπο επί πολλά έτη. Τα εθνικά δικαστήρια εξέδωσαν διαταγές για την έξωση των οικογενειών, με την απειλή κυρώσεων σε περίπτωση που δεν συμμορφώνονταν. Παρότι οι διαταγές δεν εκτελέστηκαν, πολλές από τις οικογένειες απομακρύνθηκαν. Μόνο σε τέσσερις οικογένειες παρασχέθηκε εναλλακτική στέγαση σε κοινωνικές κατοικίες· δεν δημιουργήθηκαν οι λεγόμενες οικογενειακές εγκαταστάσεις στις οποίες θα στεγάζονταν οι υπόλοιπες οικογένειες. Υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης, η αρχή της αναλογικότητας επέβαλλε να ληφθούν ιδιαιτέρως υπόψη οι συνέπειες της έξωσης και ο κίνδυνος να μείνουν οι οικογένειες άστεγες. Αρχικά, οι εθνικές αρχές δεν το έλαβαν αυτό υπόψη. Επιπλέον, σε πολυάριθμες διεθνείς πράξεις και πράξεις του ΣτΕ έχει τονιστεί η ανάγκη, σε περίπτωση αναγκαστικής έξωσης Ρομά ή Travellers, να παρέχεται εναλλακτική στέγαση, λαμβανομένου υπόψη ότι ανήκουν σε ευάλωτη μειονότητα. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση των δικαιωμάτων των προσφευγόντων που απορρέουν από το άρθρο 8.

Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει εμμέσως το ζήτημα της ποιότητας της στέγασης, αποφαινόμενο ότι οι ακατάλληλες συνθήκες στέγασης δεν δικαιολογούν την τοποθέτηση παιδιών σε δημόσια ιδρύματα [533] (βλ. επίσης ενότητα 5.2 και ενότητα 6.2). Το ΕΔΔΑ είχε επίσης την ευκαιρία να εξετάσει τις θετικές υποχρεώσεις ενός κράτους, στο πλαίσιο της φροντίδας και των συνθηκών διαβίωσης, έναντι των ασυνόδευτων αλλοδαπών παιδιών, ακόμη και όταν βρίσκονται αντικανονικά στη χώρα.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Khan κατά Γαλλίας* [534] αφορούσε προσφυγή κατά των γαλλικών αρχών διότι δεν παρείχαν φροντίδα σε ασυνόδευτο αλλοδαπό παιδί πριν από και μετά τη διάλυση των αυτοσχέδιων καταυλισμών που είχαν δημιουργηθεί στο νότιο τμήμα του Καλαί. Ο προσφεύγων, ο οποίος έφτασε στη Γαλλία σε ηλικία 11 ετών, ζούσε στον καταυλισμό επί έξι μήνες σε περιβάλλον προδήλως ακατάλληλο για παιδιά, χαρακτηριζόμενο ιδίως από ανθυγιεινές, επισφαλείς και επικίνδυνες συνθήκες. Η κατάσταση επιδεινώθηκε μετά τη διάλυση του καταυλισμού, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την κατεδάφιση της καλύβας στην οποία ζούσε ο προσφεύγων και τη γενική υποβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης στον καταυλισμό. Μολονότι

533 ΕΔΔΑ, *Wallová και Walla κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 23848/04, 26 Οκτωβρίου 2006, σκέψεις 73–74· ΕΔΔΑ, *Havelka και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 23499/06, 21 Ιουνίου 2007, σκέψεις 57–59.

534 ΕΔΔΑ, *Khan κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 12267/16, 28 Φεβρουαρίου 2019.

είχε εκδοθεί απόφαση που προέβλεπε την τοποθέτηση του προσφεύγοντος σε εναλλακτική στέγη, οι αρχές δεν είχαν προβεί σε καμία ενέργεια για να τον προστατεύσουν. Μολονότι οι εθνικές αρχές βρέθηκαν αντιμέτωπες με ένα πολύπλοκο έργο όσον αφορά τον εντοπισμό των παιδιών μεταξύ του πλήθους των προσώπων που βρίσκονταν στον καταυλισμό και την παροχή της κατάλληλης φροντίδας σε αυτά, το ΕΔΔΑ δεν πείστηκε ότι είχαν πράξει ό,τι μπορούσε ευλόγως να αναμένεται από αυτές για να εκπληρώσουν τη θετική υποχρέωσή τους στην υπό κρίση υπόθεση, λαμβανομένου υπόψη ότι ο αιτών, ως νεαρό ασυνόδευτο αλλοδαπό παιδί που βρισκόταν αντικανονικά στην επικράτεια της χώρας ανήκε, ως εκ τούτου, σε μία από τις πλέον ευάλωτες κατηγορίες της κοινωνίας. Ο συνδυασμός του περιβάλλοντος διαβίωσης του προσφεύγοντος και της μη εκτέλεσης της εντολής προστασίας ισοδυναμούσε με εξευτελιστική μεταχείριση και παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Το δικαίωμα σε ικανοποιητικού επιπέδου στέγαση κατοχυρώνεται στο άρθρο 31 του ΕΚΧ. Σύμφωνα με την ΕΕΚΔ, «ως ικανοποιητικού επιπέδου στέγαση δυνάμει του άρθρου 31 παράγραφος 1 νοείται κατάλυμα το οποίο είναι ασφαλές από άποψη υγιεινής και υγείας, δηλαδή πρέπει να διαθέτει όλες τις βασικές υποδομές, όπως νερό, θέρμανση, διάθεση αποβλήτων, εγκαταστάσεις αποχέτευσης και ηλεκτρικό ρεύμα, και πρέπει επίσης να είναι δομικά ασφαλές, να μην είναι υπερπλήρες και να τελεί υπό διασφαλισμένη νόμιμη ιδιοκτησία» [535]. Οι εξώσεις επιτρέπονται όταν είναι δικαιολογημένες, εκτελούνται υπό συνθήκες που δεν προσβάλλουν την αξιοπρέπεια και εφόσον παρέχεται εναλλακτική στέγαση [536]. Οι συνθήκες διαβίωσης σε ένα κατάλυμα «θα πρέπει να είναι τέτοιες που να επιτρέπουν την αξιοπρεπή διαβίωση [...] [και] πρέπει να καλύπτουν τις ανάγκες σε επίπεδο ασφάλειας, υγείας και υγιεινής, συμπεριλαμβανομένων στοιχειωδών παροχών, ήτοι καθαρό νερό, επαρκή φωτισμό και θέρμανση. Στις στοιχειώδεις ανάγκες της προσωρινής στέγης περιλαμβάνεται επίσης και η ασφάλεια του άμεσου περιβάλλοντος χώρου» [537].

535 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 43.

536 ΕΕΚΔ, *Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά (ERRC) κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 27/2004, 7 Δεκεμβρίου 2005, σκέψη 41· ΕΕΚΔ, *Médecins du Monde — International κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 67/2011, 11 Σεπτεμβρίου 2012, σκέψεις 74–75 και 80.

537 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 62· ΕΕΚΔ, *Ευρωπαϊκή ομοσπονδία εθνικών οργανώσεων που εργάζονται με αστέγους (FEANTSA) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 86/2012, 20 Ιουλίου 2014.

Όσον αφορά τη στέγαση αλλοδαπών παιδιών που βρίσκονται σε αντικανονική κατάσταση, η ΕΕΚΔ υποστηρίζει ότι τόσο η μη παροχή οποιασδήποτε μορφής καταλύματος όσο και η παροχή ακατάλληλου καταλύματος σε ξενοδοχεία συνιστούν παράβαση του άρθρου 17 παράγραφος 1 του ΕΚΧ [538]. Επίσης, βάσει του άρθρου 31 παράγραφος 2 του ΕΚΧ που αφορά την εξάλειψη του φαινομένου των αστέγων, τα κράτη υποχρεούνται να παρέχουν κατάλληλο κατάλυμα σε παιδιά που βρίσκονται σε αντικανονική κατάσταση, χωρίς να καταφεύγουν στην κράτησή τους [539].

8.5. Δικαίωμα σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης και δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση

Κύρια σημεία

- Η πρόσβαση σε επιδόματα τέκνων και γονικές άδειες δεν πρέπει να εισάγει διακρίσεις.
- Σύμφωνα με το ενωσιακό δίκαιο, η κάλυψη κοινωνικής ασφάλισης που παρέχεται σε νέους οι οποίοι εργάζονται με συμβάσεις μαθητείας δεν πρέπει να είναι περιορισμένη σε τέτοιον βαθμό ώστε να αποκλείονται από το γενικό πεδίο προστασίας.
- Σύμφωνα με τον ΕΚΧ, η αναστολή χορήγησης οικογενειακών επιδομάτων λόγω αδικαιολόγητων απουσιών από το σχολείο συνιστά δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος της οικογένειας σε οικονομική, κοινωνική και νομική προστασία.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 34 παράγραφος 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ορίζει ότι η «Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης και στις κοινωνικές υπηρεσίες» σε περιπτώσεις που άπτονται παραδοσιακών κλάδων κοινωνικής ασφάλισης (μητρότητα, ασθένεια, εργατικό ατύχημα, εξάρτηση ή γήρας και απώλεια της απασχόλησης). Το δικαίωμα αυτό

538 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 69/2011, 23 Οκτωβρίου 2012, σκέψεις 82–83. Βλ. επίσης FRA (2010), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States* [Χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά που αιτούνται άσυλο σε κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης], 7 Δεκεμβρίου 2010, σ. 30.

539 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 64.

αναγνωρίζεται για κάθε πρόσωπο που διαμένει και διακινείται νομίμως εντός της ΕΕ. Το δικαίωμα στην κοινωνική αρωγή αναγνωρίζεται για την εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους και για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας. Όλες οι ανωτέρω πτυχές υπόκεινται στους «κανόνες που ορίζονται στο δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές» (άρθρο 34 παράγραφος 1 του Χάρτη). Το άρθρο 10 παράγραφος 3 της οδηγίας για την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής προβλέπει το δικαίωμα για άδεια πατρότητας, γονική άδεια και ελαστικό ωράριο [540]. Το άρθρο 11 της οδηγίας για τους επί μακρόν διαμένοντες [541] ορίζει ότι οι επί μακρόν διαμένοντες απολαύουν ίσης μεταχείρισης με τους ημεδαπούς όσον αφορά την κοινωνική ασφάλιση, την κοινωνική αρωγή και την κοινωνική προστασία, όπως ορίζονται από το εθνικό δίκαιο. Βάσει του άρθρου 29 της οδηγίας για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου [542], οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας πρέπει να λαμβάνουν στο κράτος μέλος στο οποίο έχει χορηγηθεί η προστασία αυτή την αναγκαία συνδρομή, από άποψη κοινωνικής αρωγής, όπως οι υπήκοοι του εν λόγω κράτους μέλους. Τα κράτη μέλη πρέπει να μεριμνούν για την παροχή υλικών συνθηκών υποδοχής στους αιτούντες διεθνή προστασία [543].

Κατά την κρίση του ΔΕΕ, όταν για τους υπηκόους ενός κράτους μέλους επιβάλλεται μόνον η προϋπόθεση να διαμένουν στο εν λόγω κράτος μέλος προκειμένου να τους χορηγηθεί επίδομα ανατροφής τέκνου, δεν πρέπει να απαιτείται από τους υπηκόους άλλων κρατών μελών να προσκομίσουν

540 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2019), Οδηγία (ΕΕ) 2019/1158 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Ιουνίου 2019, σχετικά με την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής για τους γονείς και τους φροντιστές και την κατάργηση της οδηγίας 2010/18/ΕΕ του Συμβουλίου (ΕΕ L 188 της 12.7.2019, σ. 79).

541 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες (ΕΕ L 16 της 23.1.2004, σ. 44).

542 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 337 της 20.12.2011, σ. 9).

543 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία 2013/33/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 96).

νομότυπη άδεια διαμονής προκειμένου να τους χορηγηθεί το ίδιο επίδομα [544]. Η άρνηση χορήγησης γονικής άδειας σε συγκεκριμένες κατηγορίες προσώπων, όπως οι κατά νόμο μητέρες που αποκτούν παιδί κατόπιν συμφωνίας παρένθετης μητρότητας, συνιστά διακριτική μεταχείριση [545]. Το ίδιο ισχύει και για τους άνδρες δημοσίους υπαλλήλους στους οποίους δεν χορηγείται γονική άδεια εάν οι γυναίκες σύζυγοί τους δεν εργάζονται ή δεν ασκούν κανένα επάγγελμα, εκτός εάν οι τελευταίες δεν είναι σε θέση να καλύψουν τις ανάγκες που σχετίζονται με την ανατροφή του παιδιού λόγω σοβαρής ασθένειας ή τραυματισμού [546]. Ομοίως, τα κράτη μέλη οφείλουν να καθιερώνουν σύστημα γονικής άδειας σε περιπτώσεις γέννησης διδύμων το οποίο να διασφαλίζει ότι οι γονείς αυτοί τυγχάνουν μεταχείρισης που λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες τους. Αυτό μπορεί να επιτυγχάνεται μέσω της συνάρτησης της διάρκειας της γονικής άδειας από τον αριθμό των παιδιών που γεννιούνται και της πρόβλεψης άλλων μέτρων, όπως η έμπρακτη βοήθεια ή η χρηματική στήριξη [547].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει σε αρκετές υποθέσεις εικαζόμενη διακριτική μεταχείριση στη χορήγηση γονικών αδειών και γονικών επιδομάτων.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Konstantin Markin κατά Ρωσίας* [548] αφορά την άρνηση χορήγησης γονικής άδειας σε άνδρα των ενόπλων δυνάμεων της Ρωσίας, σε αντιδιαστολή με τις γυναίκες των ενόπλων δυνάμεων που δικαιούνταν ανάλογη άδεια. Κατά την κρίση του ΕΔΔΑ, δεν δικαιολογείται εύλογα ο αποκλεισμός των ανδρών των ενόπλων δυνάμεων από τη χορήγηση γονικής άδειας. Ούτε ο χαρακτήρας των ειδικών ενόπλων δυνάμεων και οι αιτιάσεις για τον κίνδυνο που ενέχεται για την επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα, αλλά ούτε και ο ειδικός ρόλος των γυναικών στην ανατροφή των παιδιών ή οι κυριαρχούσες παραδόσεις της χώρας δικαιολογούν τη διαφορετική μεταχείριση. Το Δικαστήριο

544 ΔΕΕ, C-85/96, *María Martínez Sala κατά Freistaat Bayern*, 12 Μαΐου 1998, σκέψεις 60–65.

545 ΔΕΕ, C-363/12, *Z. κατά A Government Department και The Board of Management of a Community School* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 18 Μαρτίου 2014.

546 ΔΕΕ, C-222/14, *Κωνσταντίνος Μαϊστρέλλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, 16 Ιουλίου 2015, σκέψη 53.

547 ΔΕΕ, C-149/10, *Ζωή Χατζή κατά Υπουργού Οικονομικών*, 16 Σεπτεμβρίου 2010, σκέψεις 72–75.

548 ΕΔΔΑ, *Konstantin Markin κατά Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30078/06, 22 Μαρτίου 2012.

αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στις υποθέσεις *Yocheva και Ganeva κατά Βουλγαρίας* [549], η πρώτη προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι υπέστη διακρίσεις ως μόνη μητέρα. Δεν της χορηγήθηκε το μηνιαίο επίδομα που χορηγείται σε οικογένειες με έναν μόνο ζώντα γονέα, επειδή ο πατέρας των παιδιών της ήταν άγνωστος. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο σχετικός νόμος βασιζόταν σε μια παρωχημένη και στερεότυπη αντίληψη ότι οι οικογένειες έχουν κατ' ανάγκη δύο κατά νόμο γονείς. Ταυτόχρονα, τα τέκνα των οποίων ο πατέρας ήταν άγνωστος στερούνταν αντικειμενικά τη φροντίδα και την προστασία ενός εκ των γονέων τους, όπως ακριβώς και τα τέκνα των οποίων ένας από τους γονείς είχε αποβιώσει. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η πρώτη προσφεύγουσα υπέστη δυσμενή διάκριση τόσο λόγω της οικογενειακής της κατάστασης όσο και λόγω του φύλου της και ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Εκτενέστερες διατάξεις σχετικά με το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση, το δικαίωμα στην κοινωνική και ιατρική πρόνοια, και το δικαίωμα στην απόλαυση των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας περιλαμβάνονται στα άρθρα 12–14 του ΕΚΧ. Το άρθρο 16 του ΕΚΧ μνημονεύει ρητά τις κοινωνικές και οικογενειακές παροχές ως μέσα για την προαγωγή της οικονομικής, νομικής και κοινωνικής προστασίας της οικογένειας. Το άρθρο 30 του ΕΚΧ προβλέπει δικαίωμα στην προστασία κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού [550]. Ορισμένες προνοιακές απαιτήσεις ενδέχεται να εμπίπτουν στο πεδίο του άρθρου 1 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 της ΕΣΔΑ, υπό την προϋπόθεση ότι η εθνική νομοθεσία γεννά περιουσιακό δικαίωμα χαρακτηρίζοντας την καταβολή της χρηματικής παροχής ως δικαίωμα σε προνοιακή παροχή, εξαρτώμενης ή μη από προηγούμενη καταβολή εισφορών [551].

Το άρθρο 12 του ΕΚΧ υποχρεώνει τα κράτη να καθιερώνουν ή να διατηρούν ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και να καταβάλλουν προσπάθειες σταδιακής ανέλιξής του σε υψηλότερο επίπεδο.

549 ΕΔΔΑ, *Yocheva και Ganeva κατά Βουλγαρίας*, προσφυγές αριθ. 18592/15 και 43863/15, 11 Μαΐου 2021.

550 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2019), Declaration by the Committee of Ministers on addressing child poverty [Δήλωση της Επιτροπής Υπουργών σχετικά με την αντιμετώπιση της παιδικής φτώχειας], 11 Δεκεμβρίου 2019.

551 ΕΔΔΑ, *Stummer κατά Αυστρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37452/02, 7 Ιουλίου 2011, σκέψη 82.

Το άρθρο 16 του ΕΚΧ υποχρεώνει τα κράτη να μεριμνούν για την οικονομική, νομική και κοινωνική προστασία της οικογένειας χρησιμοποιώντας κατάλληλα μέσα. Το κύριο μέσο πρέπει να είναι τα οικογενειακά επιδόματα ή τα επιδόματα τέκνων, χορηγούμενα στο πλαίσιο της κοινωνικής ασφάλισης, είτε καθολικώς είτε βάσει της περιουσιακής κατάστασης. Τα επιδόματα αυτά πρέπει να συμπληρώνουν επαρκώς το εισόδημα σημαντικού αριθμού οικογενειών. Η ΕΕΚΔ αξιολογεί την επάρκεια των οικογενειακών (γονικών) παροχών σε σχέση με το διάμεσο ισοδύναμο εισόδημα (Eurostat) [552]. Η ΕΕΚΔ διαπιστώνει ότι η απουσία γενικού συστήματος οικογενειακών παροχών δεν συνάδει με τον ΕΚΧ [553].

Η ΕΕΚΔ δέχεται, ωστόσο, ότι η καταβολή του επιδόματος τέκνου μπορεί να εξαρτάται από τον τόπο διαμονής του τέκνου [554]. Επίσης, κρίνει ότι με τη θεσμοθέτηση πολύ περιορισμένης προστασίας κατά κοινωνικών και οικονομικών κινδύνων σε παιδιά (15–18 ετών) που εργάζονται με ειδικές συμβάσεις μαθητείας (δικαιούνταν μόνο παροχές ασθενείας σε είδος και κάλυψη για εργατικά ατυχήματα σε ποσοστό 1 %), μια διακριτή κατηγορία (ανήλικων) εργαζομένων ουσιαστικώς αποκλείεται από το «γενικό πεδίο της προστασίας που παρέχει το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης εν γένει». Συνιστά, συνεπώς, παραβίαση της υποχρέωσης του κράτους για προοδευτική βελτίωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης [555].

Η αναστολή χορήγησης οικογενειακών επιδομάτων λόγω αδικαιολόγητων απουσιών από το σχολείο συνιστά δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος της οικογένειας σε οικονομική, κοινωνική και νομική προστασία.

Παράδειγμα: Στο πλαίσιο προσφυγής της κατά της Γαλλίας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δράσεων Προτεραιότητας για το Παιδί και την Οικογένεια (European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family — EUROCEF) υποστήριξε ότι η αναστολή της χορήγησης οικογενειακών επιδομάτων ως μέτρο για την αντιμετώπιση των αδικαιολόγητων απουσιών από το σχολείο συνιστά παραβίαση του δικαιώματος των

552 ΕΕΚΔ (2020), Conclusion 2019 — Austria [Συμπέρασμα 2019 — Αυστρία], Μάρτιος 2020, σ. 21.

553 ΕΕΚΔ (2011), Conclusions 2011 – Turkey (Art. 16) [Συμπεράσματα 2011 — Τουρκία (άρθρο 16)], 2011/def/TUR/16//EN, 9 Δεκεμβρίου 2011.

554 ΕΕΚΔ (2014), Conclusions XX-2 (Spain) [Συμπεράσματα XX-2 (Ισπανία)], Νοέμβριος 2014, σ. 23.

555 ΕΕΚΔ, *Γενική Ομοσπονδία Προσωπικού Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ) και Ανώτατη Διοίκηση Ενώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων (ΑΔΕΔΥ) κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 66/2011, 23 Μαΐου 2012, σκέψη 48.

οικογενειών σε κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία που απορρέει από το άρθρο 16 του ΕΚΧ. Διαπιστώνοντας ότι το μέτρο είναι δυσανάλογο σε σχέση με τον επιδιωκόμενο στόχο, η ΕΕΚΔ επισήμανε ότι «το επίμαχο μέτρο της αναστολής και, ενδεχομένως, της κατάργησης των οικογενειακών επιδομάτων καθιστά τους γονείς αποκλειστικά υπεύθυνους για την επιδίωξη του στόχου της μείωσης των αδικαιολόγητων απουσιών και αυξάνει την οικονομική και κοινωνική ευπάθεια των οικείων οικογενειών» [556].

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων [557] προβλέπει ότι στους μετανάστες εργαζομένους που απασχολούνται νομίμως σε άλλο κράτος καθώς και στις οικογένειές τους θα πρέπει να παρέχεται ισότιμη πρόσβαση σε κοινωνική ασφάλιση (άρθρο 18), και σε άλλες «κοινωνικές υπηρεσίες» που διευκολύνουν την υποδοχή τους στο κράτος υποδοχής (άρθρο 10). Ομοίως, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την κοινωνική ασφάλιση προστατεύει το δικαίωμα πρόσβασης των προσφύγων και των ανιθαγενών στην παροχή κοινωνικής ασφάλισης στο κράτος υποδοχής (συμπεριλαμβανομένων των οικογενειακών παροχών για τα τέκνα) [558].

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το δικαίωμα σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης κατοχυρώνεται στο άρθρο 11 του Διεθνούς Συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα και στο άρθρο 27 της ΣΔΠ.

556 ΕΕΚΔ, *European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 82/2012, 19 Μαρτίου 2013, σκέψη 42.

557 Συμβούλιο της Ευρώπης (1977), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων, CETS αριθ. 93, 24 Νοεμβρίου 1977.

558 Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την κοινωνική ασφάλιση, CETS αριθ. 78, 14 Δεκεμβρίου 1972.

9 Μετανάστευση και άσυλο

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
ΣΛΕΕ, άρθρο 21 Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 7 (οικογενειακή ζωή) και άρθρο 45 (ελευθερία κυκλοφορίας) Οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία (2004/38/ΕΚ) Οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου (2013/32/ΕΕ) Κανονισμός του Δουβλίνου (αριθ. 604/2013) Κώδικας συνόρων του Σένγκεν (κανονισμός αριθ. 562/2006), παράρτημα VII σημείο 6 ΔΕΕ, C-129/18, *SM κατά Entry Clearance Officer*, 2019 C-91/20, *LW κατά Bundesrepublik Deutschland*, 9 Νοεμβρίου 2021	**Είσοδος και διαμονή**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (οικογενειακή ζωή) ΕΚΧ, άρθρο 19
Οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου (2013/32/ΕΕ), άρθρο 25 παράγραφος 5	**Υπολογισμός της ηλικίας**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (ιδιωτική ζωή) ΕΕΚΔ, *European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 114/2015, 2018

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Οδηγία για την οικογενειακή επανένωση (2003/86/ΕΚ) Οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (2011/95/ΕΕ), άρθρο 31 Οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (2013/33/ΕΕ) Οδηγία για την προσωρινή προστασία (2001/55/ΕΚ) Κανονισμός του Δουβλίνου (αριθ. 604/2013) ΔΕΕ, C-550/16, *A και S κατά Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie*, 2018	**Οικογενειακή επανένωση και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) ΕΔΔΑ, *Jeunesse κατά Κάτω Χωρών* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 12738/10, 2014 (οικογενειακή ζωή, συμφέρον του παιδιού) ΕΔΔΑ, *Gül κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 23218/94, 1996 (απέλαση οικογένειας) ΕΔΔΑ, *Tuquabo-Tekle και λοιποί κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 60665/00, 2006
Οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (2013/33/ΕΕ), άρθρο 11 Οδηγία για την επιστροφή (2008/115/ΕΚ), άρθρο 17 ΔΕΕ, C-528/15, *Policie ČR, Krajské ředitelství policie Ústeckého kraje, odbor cizinecké policie κατά Salah Al Chodor και λοιπών*, 2017	**Κράτηση παιδιών**	ΕΣΔΑ, άρθρο 5 (δικαίωμα στην ελευθερία) ΕΔΔΑ, *Mubilanzila Mayeka και Kaniki Mitunga κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 13178/03, 2006 (κράτηση ενόψει απέλασης) ΕΔΔΑ, *S.F. και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 8138/16, 2017 ΕΔΔΑ, *A.M. και λοιποί κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 24587/12, 2016 ΕΔΔΑ, *Bistieva και λοιποί κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 75157/14, 2018 ΕΔΔΑ, *R.R. και λοιποί κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 36037/17, 2021 (κράτηση σε ζώνη διέλευσης) ΕΔΔΑ, *Moustahi κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 9347/14, 2020
Οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία (2004/38/ΕΚ), προοίμιο (αιτιολογική σκέψη 24), άρθρα 7, 12 και 13 και άρθρο 28 παράγραφος 3 στοιχείο β) ΣΛΕΕ, άρθρο 20 Οδηγία για την επιστροφή (2008/115/ΕΚ)	**Απέλαση**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) ΕΔΔΑ, *Üner κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 46410/99, 2006 ΕΔΔΑ, *Tarakhel κατά Ελβετίας*, [τμήμα ευρείας συνθέσεως] προσφυγή αριθ. 29217/12, 2014 (απέλαση παιδιών)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Κανονισμός του Δουβλίνου (604/2013) ΔΕΕ, C-112/20, *M. A. κατά État belge*, 2021 ΔΕΕ, C-441/19, *TQ κατά Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*, 2021 ΔΕΕ, C-648/11, *The Queen, κατόπιν αιτήσεως της MA και λοιπών κατά Secretary of State for the Home Department*, 2013		
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρα 47–48 (δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου, τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης) Κανονισμός του Δουβλίνου (604/2013) Οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (2011/95/ΕΕ), άρθρο 31 Οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου (2013/32/ΕΕ), άρθρα 7 και 25 Οδηγία για τα θύματα (2012/29/ΕΕ), άρθρο 8	**Πρόσβαση στη δικαιοσύνη**	ΕΣΔΑ, άρθρο 13 (δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής) ΕΚΧ, άρθρο 16 Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων, άρθρο 6 ΕΔΔΑ, *Rahimi κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 8687/08, 2011 (αποτελεσματική προσφυγή κατά των συνθηκών κράτησης)

Η ΕΕ έχει σαφή αρμοδιότητα να νομοθετεί στον τομέα της μετανάστευσης και του ασύλου και το έχει πράξει σε μεγάλο βαθμό. Οι διατάξεις για τα παιδιά μετανάστες διέπουν ένα ευρύ φάσμα μεταναστευτικών καταστάσεων, συμπεριλαμβανομένων της μακροχρόνιας μετανάστευσης που σχετίζεται με την εργασία, του ασύλου και της επικουρικής προστασίας, και παράλληλα καλύπτουν τις περιπτώσεις μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση. Πέραν της προστασίας που κατοχυρώνεται για όλα τα παιδιά, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών μεταναστών, δυνάμει του άρθρου 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, τα άρθρα 18 και 19 του Χάρτη πραγματεύονται συγκεκριμένα το δικαίωμα ασύλου και την προστασία σε περίπτωση απέλασης ή έκδοσης. Η ΕΕ έχει επίσης επιδείξει προσοχή στις ιδιαίτερες ανάγκες των ασυνόδευτων παιδιών, μεταξύ άλλων όσον αφορά νομικές πτυχές όπως η επιτροπεία και η νομική εκπροσώπηση, ο υπολογισμός της ηλικίας, ο

εντοπισμός και η επανένωση της οικογένειας, οι διαδικασίες ασύλου, η κράτηση και η απέλαση, καθώς και πτυχές που άπτονται των συνθηκών διαβίωσης των παιδιών όπως, μεταξύ άλλων, η στέγαση, η υγειονομική περίθαλψη, η εκπαίδευση και κατάρτιση, η θρησκεία, τα πολιτιστικά πρότυπα και αξίες, οι δραστηριότητες αναψυχής και ψυχαγωγίας και η κοινωνική αλληλεπίδραση, καθώς και οι εμπειρίες ρατσισμού [559]. Το ΔΕΕ διαθέτει εκτεταμένη νομολογία σχετικά με την προστασία των παιδιών στο πλαίσιο του ασύλου και της μετανάστευσης.

Στο πλαίσιο της έννομης τάξης του ΣτΕ, τέσσερις συμβάσεις υποστηρίζουν ειδικότερα τα δικαιώματα των παιδιών μεταναστών σε διαφορετικά πλαίσια: η ΕΣΔΑ, ο ΕΚΧ, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την ιθαγένεια. Το παρόν κεφάλαιο επικεντρώνεται κυρίως στην εφαρμογή των διατάξεων της ΕΣΔΑ, ιδίως του άρθρου 3 (προστασία από απάνθρωπη, εξευτελιστική μεταχείριση), του άρθρου 5 (στέρηση της ελευθερίας) και του άρθρου 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), μεμονωμένα ή σε συνδυασμό με το άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων). Οι ανωτέρω διατάξεις χρησιμοποιούνται για την υποστήριξη των δικαιωμάτων των παιδιών που είναι μετανάστες, πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο και των μελών των οικογενειών τους όσον αφορά την οικογενειακή επανένωση, την πρόσβαση στη δικαιοσύνη και τη συνέχιση της διαμονής τους στο κράτος υποδοχής. Η Επιτροπή Υπουργών του ΣτΕ εξέδωσε επίσης σύσταση με την οποία ζητεί αποτελεσματική επιτροπεία για τα ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης [560].

559 Βλ. περαιτέρω, FRA (2010), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States* [Χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά που αιτούνται άσυλο σε κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης], 7 Δεκεμβρίου 2010· FRA (2011), *Fundamental rights of migrants in an irregular situation in the European Union who are not removed* [Θεμελιώδη δικαιώματα των μεταναστών που βρίσκονται σε αντικανονική κατάσταση στην Ευρωπαϊκή Ένωση και δεν απομακρύνονται], 7 Απριλίου 2017, σ. 27–38· FRA (2011), *Migrants in an irregular situation: Access to healthcare in 10 European Union Member States* [Μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση: πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη σε 10 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης], 11 Οκτωβρίου 2011, σ. 26–30· FRA (2018), *Children's rights and justice – Minimum age requirements in the EU* [Δικαιώματα των παιδιών και δικαιοσύνη – Οι απαιτήσεις κατώτατου ορίου ηλικίας στην ΕΕ], 25 Απριλίου 2018· FRA (2020), *Fundamental rights of refugees, asylum applicants and migrants at the European borders* [Θεμελιώδη δικαιώματα των προσφύγων, των αιτούντων άσυλο και των μεταναστών στα ευρωπαϊκά σύνορα], 27 Μαρτίου 2020.

560 Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2019), Recommendation CM/Rec(2019)11 on effective guardianship for unaccompanied and separated children in the context of migration [Σύσταση CM/Rec (2019)11 σχετικά με την αποτελεσματική επιτροπεία για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης], 11 Δεκεμβρίου 2019.

Σε διεθνές επίπεδο, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το καθεστώς των προσφύγων [561] μαζί με το πρωτόκολλό της του 1967 είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της διεθνούς προστασίας των προσφύγων. Επιπλέον, μια σειρά διατάξεων της ΣΔΠ και γενικών σχολίων της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού προασπίζονται τα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο της μετανάστευσης και του ασύλου και έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη νομικών μέτρων σε ευρωπαϊκό επίπεδο [562]. Συγκεκριμένα, το άρθρο 8 προστατεύει το δικαίωμα του παιδιού στην ταυτότητα, συμπεριλαμβανομένων της ιθαγένειας, του ονόματος και των οικογενειακών σχέσεών του· το άρθρο 9 διασφαλίζει ότι τα παιδιά που έχουν χωριστεί από την οικογένειά τους θα πρέπει να διατηρούν επαφή και με τους δύο γονείς, όταν αυτό είναι προς το συμφέρον τους· το άρθρο 20 διασφαλίζει την παροχή ειδικής προστασίας σε κάθε παιδί που στερείται προσωρινά ή οριστικά το οικογενειακό του περιβάλλον· και το άρθρο 22 παρέχει στα παιδιά πρόσφυγες το δικαίωμα ειδικής προστασίας και συνδρομής. Οι περισσότερες μεμονωμένες καταγγελίες τις οποίες εξετάζει η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στο πλαίσιο του τρίτου πρωτοκόλλου της ΣΔΠ, αφορούν τον τομέα της μετανάστευσης ή του ασύλου.

Οι ενότητες που ακολουθούν επικεντρώνονται στην είσοδο και διαμονή (ενότητα 9.1), στον υπολογισμό της ηλικίας (ενότητα 9.2), στην οικογενειακή επανένωση για χωρισμένα από τις οικογένειές τους παιδιά (ενότητα 9.3), στην κράτηση (ενότητα 9.4), στην απέλαση (ενότητα 9.5) και στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη (ενότητα 9.6).

561 Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών (1951), Σύμβαση για το καθεστώς των προσφύγων, 28 Ιουλίου 1951, Ηνωμένα Έθνη, Σειρά Συνθηκών, τ. 189, σ. 137.

562 Ηνωμένα Έθνη (2017), *Joint general comment No. 3 (2017) of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and No. 22 (2017) of the Committee on the Rights of the Child in the context of international migration* [Κοινό γενικό σχόλιο αριθ. 3 (2017) της Επιτροπής για την προστασία των δικαιωμάτων όλων των διακινούμενων εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους και αριθ. 22 (2017) της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης], CMW/C/GC/3-CRC/C/GC/22, 16 Νοεμβρίου 2017.

9.1. Είσοδος και διαμονή

Κύρια σημεία

- Οι πολίτες της ΕΕ απολαύουν του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας στην ΕΕ.
- Οι αποφάσεις σχετικά με την είσοδο και τη διαμονή των παιδιών πρέπει να λαμβάνονται στο πλαίσιο κατάλληλων μηχανισμών και διαδικασιών και με γνώμονα το συμφέρον του παιδιού.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η φύση και η εμβέλεια των δικαιωμάτων των παιδιών διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με την ιθαγένεια του παιδιού και των γονέων του και ανάλογα με το αν το παιδί μεταναστεύει με τους γονείς του ή μόνο του.

Η μετανάστευση πολιτών της ΕΕ σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ θεωρείται ελεύθερη κυκλοφορία και ρυθμίζεται από διάφορες νομικές πράξεις. Τα δικαιώματα που παρέχονται στους πολίτες της ΕΕ είναι ευρύτατα και αποσκοπούν στην ενίσχυση της βέλτιστης κινητικότητας εντός της ΕΕ. Πρώτον, το άρθρο 21 της ΣΛΕΕ ορίζει ότι οι πολίτες της ΕΕ και τα μέλη των οικογενειών τους έχουν το δικαίωμα να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος οποιουδήποτε κράτους μέλους της ΕΕ. Επιπλέον, μετά την άφιξή τους στο κράτος υποδοχής, έχουν δικαίωμα ίσης μεταχείρισης με τους υπηκόους του εν λόγω κράτους όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση και τις συνθήκες εργασίας, τις κοινωνικές παροχές και τις παροχές πρόνοιας, την εκπαίδευση, την υγειονομική περίθαλψη κ.λπ. Η ελευθερία κυκλοφορίας των πολιτών της ΕΕ κατοχυρώνεται επίσης στο άρθρο 45 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

Τα δικαιώματα των παιδιών που μετακινούνται με γονείς/φροντιστές πολίτες της ΕΕ διέπονται από την οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία [563]. Αυτή ορίζει ότι τα μέλη της οικογένειας έχουν δικαίωμα εισόδου και διαμονής στο κράτος υποδοχής είτε μαζί είτε μετά την κύρια μετακίνηση του πολίτη της ΕΕ

563 Σημειώνεται ότι οι σχετικές διατάξεις της οδηγίας τυγχάνουν επίσης εφαρμογής στον ΕΟΧ. Βλ. επίσης Συμφωνία για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο, 2 Μαΐου 1992, Μέρος III, Ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων και Συμφωνία για την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των Κρατών Μελών της, αφενός, και της Ελβετικής Συνομοσπονδίας, αφετέρου, υπογράφηκε στο Λουξεμβούργο στις 21 Ιουνίου 1999, τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιουνίου 2002 (ΕΕ L 114 της 30.4.2002, σ. 6).

εκεί (άρθρο 5 παράγραφος 1). Για τους σκοπούς της συγκεκριμένης νομικής πράξης, στα μέλη της οικογένειας περιλαμβάνεται κάθε βιολογικό τέκνο είτε του μετανάστη πολίτη της ΕΕ είτε του/της συζύγου ή του/της συντρόφου του, υπό την προϋπόθεση ότι είναι κάτω της ηλικίας των 21 ετών ή είναι «συντηρούμενο» (άρθρο 2 παράγραφος 2). Τα μέλη της οικογένειας μπορεί να είναι πολίτες της ΕΕ ή όχι, υπό την προϋπόθεση ότι το κύριο πρόσωπο με το οποίο μετακινήθηκαν στο κράτος υποδοχής είναι πολίτης της ΕΕ. Για τους πρώτους τρεις μήνες μετά τη μετακίνησή τους, το δικαίωμα διαμονής της οικογένειας δεν υπόκειται σε κανέναν όρο, εν συνεχεία όμως οι πολίτες της ΕΕ που επιθυμούν την παραμονή των παιδιών τους μαζί τους στο κράτος υποδοχής οφείλουν να αποδείξουν ότι διαθέτουν επαρκείς οικονομικούς πόρους και πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθενείας για να τα συντηρούν (άρθρο 7). Τα παιδιά και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας αποκτούν αυτοδικαίως το δικαίωμα μόνιμης διαμονής έπειτα από χρονικό διάστημα διαμονής πέντε συναπτών ετών στο κράτος μέλος υποδοχής μαζί με τον πολίτη της ΕΕ (άρθρο 16 παράγραφος 2 και άρθρο 18). Από εκείνη τη στιγμή και εξής δεν υπόκεινται πλέον σε οποιονδήποτε όρο περί πόρων ή ασφαλιστικής κάλυψης ασθενείας.

Το ΔΕΚ έχει επίσης αποφανθεί σχετικά με τα δικαιώματα εισόδου και διαμονής παιδιών-υπηκόων τρίτων χωρών στο πλαίσιο του συστήματος kafala με πολίτη της ΕΕ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *SM κατά Entry Clearance Officer* [564], δεν επιτράπηκε στον Αλγερινό υπήκοο SM να εισέλθει στο έδαφος του Ηνωμένου Βασιλείου ως θετό τέκνο υπηκόου του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ) στο πλαίσιο του αλγερινού συστήματος kafala. Κατά το ΔΕΕ, η έννοια του «απευθείας κατιόντος» πολίτη της Ένωσης, σύμφωνα με την οδηγία 2004/38/ΕΚ, «έχει την έννοια ότι δεν περιλαμβάνει παιδί το οποίο τελεί υπό τη μόνιμη νόμιμη κηδεμονία πολίτη της Ένωσης στο πλαίσιο του αλγερινού συστήματος kafala, δεδομένου ότι η θέση υπό την κηδεμονία αυτή δεν δημιουργεί σχέση γονέα-τέκνου μεταξύ τους». Οι αρμόδιες εθνικές αρχές οφείλουν, ωστόσο, να διευκολύνουν την είσοδο και τη διαμονή παιδιού που έχει τεθεί υπό τη νόμιμη κηδεμονία πολιτών της ΕΕ στο πλαίσιο του αλγερινού συστήματος kafala ως ενός από τα «άλλα μέλη της οικογένειας» πολίτη της ΕΕ, σύμφωνα με το άρθρο 3 παράγραφος 2 της οδηγίας 2004/38/ΕΚ και το άρθρο 24 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Αυτό θα πρέπει να γίνεται με τη διενέργεια

564 ΔΕΕ, C-129/18, *SM κατά Entry Clearance Officer*, 26 Μαρτίου 2019.

ισόρροπης και εύλογης εκτίμησης όλων των περιστάσεων της υπόθεσης, λαμβανομένου υπόψη του συμφέροντος του παιδιού. Εάν από την αξιολόγηση προκύψει ότι το παιδί και ο κηδεμόνας πρόκειται πραγματικά να συμβιώσουν ως οικογένεια και ότι το παιδί εξαρτάται από τον κηδεμόνα, τότε θα πρέπει να του χορηγηθεί δικαίωμα εισόδου και διαμονής.

Η ελεύθερη κυκλοφορία των υπηκόων τρίτων χωρών που δεν είναι μέλη της οικογένειας μεταναστών πολιτών της ΕΕ υπόκειται σε περισσότερους περιορισμούς. Ο συγκεκριμένος τομέας ρυθμίζεται εν μέρει από το ενωσιακό δίκαιο και εν μέρει από την εθνική νομοθεσία περί μετανάστευσης [565].

Στο πλαίσιο των διαδικασιών διεθνούς προστασίας, τα παιδιά θεωρούνται «ευάλωτα άτομα» των οποίων την ειδική κατάσταση υποχρεούνται να λαμβάνουν υπόψη τα κράτη μέλη κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου [566]. Αυτό προϋποθέτει ότι τα κράτη μεριμνούν για τον προσδιορισμό και τη θέσπιση τυχόν ειδικών ρυθμίσεων που ενδέχεται να απαιτούνται ιδίως για τα παιδιά αιτούντες άσυλο κατά την είσοδό τους στο κράτος υποδοχής. Το άρθρο 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ τυγχάνει εφαρμογής στις απαιτήσεις εισόδου και διαμονής του κεκτημένου της ΕΕ για το άσυλο όσον αφορά τα παιδιά. Το εν λόγω άρθρο ορίζει ότι σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, είτε επιχειρούνται από δημόσιες αρχές είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς, τα κράτη μέλη της ΕΕ διασφαλίζουν ότι δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *LW κατά Bundesrepublik Deutschland* [567], η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορούσε την ερμηνεία της οδηγίας 2011/95/ΕΕ σχετικά με το καθεστώς διαμονής παιδιού με τυνησιακή ιθαγένεια, το οποίο είχε γεννηθεί στη Γερμανία από αναγνωρισμένο

565 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (ΕΕ L 251 της 3.10.2003 σ. 12).

566 Βλ. ειδικότερα ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία 2013/33/ΕΕ, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία (αναδιατύπωση) [οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (αναδιατύπωση)] (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 96), άρθρο 21, και Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2008), Οδηγία 2008/115/ΕΚ, της 16ης Δεκεμβρίου 2008, σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών (οδηγία για την επιστροφή) (ΕΕ L 348 της 24.12.2008, σ. 98), άρθρο 3 παράγραφος 9.

567 ΔΕΕ, C-91/20, *LW κατά Bundesrepublik Deutschland*, 9 Νοεμβρίου 2021.

Σύρο πρόσφυγα πατέρα και Τυνήσια μητέρα, οι οποίοι ζούσαν όλοι μαζί στη Γερμανία. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί η δυνατότητα ενός κράτους μέλους, βάσει ευνοϊκότερων εθνικών διατάξεων, να χορηγήσει το καθεστώς πρόσφυγα στο ανήλικο τέκνο υπηκόου τρίτης χώρας με καθεστώς πρόσφυγα. Αυτό περιλαμβάνει τις περιπτώσεις στις οποίες το παιδί γεννήθηκε στο έδαφος του εν λόγω κράτους μέλους, ακόμη και αν το παιδί έχει την ιθαγένεια τρίτης χώρας στην οποία το παιδί δεν διατρέχει κίνδυνο δίωξης, υπό την προϋπόθεση ότι το παιδί δεν εμπίπτει σε λόγο αποκλεισμού (άρθρο 12 παράγραφος 2 της οδηγίας) και ότι το παιδί δεν δικαιούται, λόγω ιθαγένειας ή άλλου στοιχείου του προσωπικού νομικού καθεστώτος του, καλύτερη μεταχείριση στο εν λόγω κράτος μέλος από εκείνη που απορρέει από τη χορήγηση του καθεστώτος πρόσφυγα.

Ειδικότερα, η αρχή του μείζονος συμφέροντος διαπνέει και αποτελεί τη βάση της εφαρμογής της οδηγίας 2013/32/ΕΕ σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου) [568] και του κανονισμού για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (κανονισμός του Δουβλίνου) όσον αφορά τα παιδιά [569]. Αμφότερα τα κείμενα περιέχουν επίσης ειδικές εγγυήσεις για τα ασυνόδευτα παιδιά, συμπεριλαμβανομένης της νομικής εκπροσώπησής τους. Βάσει του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 562/2006 για τον κώδικα συνόρων του Σένγκεν, οι συνοριοφύλακες υποχρεούνται να ελέγχουν αν οι συνοδοί έχουν τη γονική μέριμνα του παιδιού, κυρίως όταν το παιδί συνοδεύεται από έναν μόνον ενήλικο και υπάρχουν σοβαρές υπόνοιες ότι το παιδί έχει αποσπαστεί παράνομα από την επιμέλεια του προσώπου (ή των προσώπων) στο οποίο (στα οποία) έχει ανατεθεί νόμιμα η γονική μέριμνα. Στην περίπτωση αυτή, ο συνοριοφύλακας οφείλει να πραγματοποιεί περαιτέρω έρευνα, προκειμένου να διαπιστωθούν τυχόν ασυμφωνίες ή αντιφάσεις μεταξύ των παρασχεθέντων στοιχείων. Στην περίπτωση

568 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία 2013/32/ΕΕ, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 60), άρθρο 25 παράγραφος 6.

569 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013, της 26ης Ιουνίου 2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 31), άρθρο 6.

ασυνόδευτων παιδιών, οι συνοριοφύλακες οφείλουν να διασφαλίζουν, μέσω διεξοδικού ελέγχου των ταξιδιωτικών εγγράφων και δικαιολογητικών, ότι τα παιδιά δεν εγκαταλείπουν την επικράτεια παρά τη θέληση του προσώπου (ή των προσώπων) στο οποίο (στα οποία) έχει ανατεθεί η γονική μέριμνα [570].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής που προβλέπεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ προβάλλεται συχνά ως μέσο προστασίας από απέλαση σε περιπτώσεις που αφορούν παιδιά για τα οποία έχει εκτιμηθεί ότι ειδάλλως δεν θα έχρηζαν διεθνούς προστασίας, συμπεριλαμβανομένης της επικουρικής προστασίας. Έχουν διαπιστωθεί παραβάσεις του άρθρου 8 σε υποθέσεις που αφορούν παιδιά, καθώς ο αναγκαστικός χωρισμός από μέλη της στενής οικογένειας είναι πιθανό να έχει σοβαρό αντίκτυπο στην εκπαίδευση, την κοινωνική και συναισθηματική σταθερότητα και την ταυτότητά τους [571].

Το άρθρο 19 του ΕΚΧ υποχρεώνει τα κράτη μέλη να διευκολύνουν, στο μέτρο του δυνατού, την επανένωση της οικογένειας αλλοδαπού εργαζομένου στον οποίο επιτρέπεται να εγκατασταθεί στο έδαφός τους.

Επιπλέον, η σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του ΣτΕ σχετικά με την αποτελεσματική επιτροπεία για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης καθορίζει σαφείς κατευθυντήριες αρχές για να τεθεί στο προσκήνιο η προστασία, η ασφάλεια και η παροχή συνδρομής στα παιδιά μετανάστες μέσω της επιτροπείας, με βάση την πεποίθηση ότι ο άμεσος διορισμός επιτρόπων και ο ρόλος τους είναι υψίστης σημασίας ώστε να ενεργούν προς το συμφέρον του παιδιού, και να διασφαλίζουν τον σεβασμό των δικαιωμάτων και την ευημερία του παιδιού [572].

---

570 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2006), Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 562/2006, της 15ης Μαρτίου 2016, για τη θέσπιση του κοινοτικού κώδικα σχετικά με το καθεστώς διέλευσης προσώπων από τα σύνορα (κώδικας συνόρων του Σένγκεν) (ΕΕ L 105 της 13.4.2006, σ. 1), παράρτημα VII, 6.

571 ΕΔΔΑ, *Şen κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 31465/96, 21 Δεκεμβρίου 2001· ΕΔΔΑ, *Tuquabo-Tekle και λοιποί κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 60665/00, 1 Δεκεμβρίου 2005.

572 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2019), Recommendation CM/Rec(2019)11 on effective guardianship for unaccompanied and separated children in the context of migration [Σύσταση CM/Rec (2019)11 σχετικά με την αποτελεσματική επιτροπεία για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης], 11 Δεκεμβρίου 2019.

9.2. Υπολογισμός της ηλικίας

Κύρια σημεία

- Ο όρος «υπολογισμός της ηλικίας» αναφέρεται στις διαδικασίες με τις οποίες οι αρχές επιδιώκουν να εξακριβώσουν τη νόμιμη ηλικία του μετανάστη προκειμένου να προσδιοριστούν οι διαδικασίες και οι κανόνες μετανάστευσης που πρέπει να ακολουθήσουν στην εκάστοτε περίπτωση [573].
- Στις διαδικασίες υπολογισμού της ηλικίας πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα δικαιώματα του παιδιού.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 25 παράγραφος 5 της οδηγίας για τις διαδικασίες ασύλου επιτρέπει στα κράτη μέλη να καταφεύγουν σε ιατρικές εξετάσεις, ωστόσο προβλέπει ότι κάθε ιατρική εξέταση πραγματοποιείται «με πλήρη σεβασμό της αξιοπρέπειας του αιτούντος», ενώ επίσης «διενεργείται με την επιλογή των λιγότερο παρεμβατικών εξετάσεων» και «διενεργείται από κατάλληλα εκπαιδευμένους επαγγελματίες του τομέα της υγείας» [574]. Η εν λόγω διάταξη απαιτεί επίσης τα άτομα να ενημερώνονται σε γλώσσα την οποία κατανοούν ότι μπορεί να διενεργηθεί η εν λόγω εκτίμηση και να ληφθεί η συγκατάθεσή τους για την εξέταση ή η συγκατάθεση του νόμιμου εκπροσώπου τους. Η άρνηση του ατόμου να υποβληθεί σε εξέταση για τον υπολογισμό της ηλικίας δεν δύναται να έχει ως αποτέλεσμα την απόρριψη της αίτησης διεθνούς προστασίας. Οι πρακτικές όσον αφορά τη συναίνεση για ιατρική εξέταση στο πλαίσιο του υπολογισμού της ηλικίας ποικίλλουν στα κράτη μέλη, απαιτώντας ενίοτε μόνο τη συναίνεση του παιδιού ή μόνο του επιτρόπου ή και των δύο [575].

573 Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2020), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, 17 Δεκεμβρίου 2020, ενότητα 10.

574 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία 2013/32/ΕΕ, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 60).

575 FRA (2018), *Age assessment and fingerprinting of children in asylum procedures — Minimum age requirements concerning children's rights in the EU* [Υπολογισμός της ηλικίας και λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων παιδιών σε διαδικασίες ασύλου — Οι απαιτήσεις κατώτατου ορίου ηλικίας όσον αφορά τα δικαιώματα των παιδιών στην ΕΕ], 25 Απριλίου 2018· βλ. επίσης Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο, *Age assessment practices in EU+ countries: updated findings* [Πρακτικές υπολογισμού της ηλικίας στις χώρες της ΕΕ+: επικαιροποιημένα πορίσματα], Ιούλιος 2021. Για μια επισκόπηση των διαφόρων μεθόδων που εφαρμόζονται σε κάθε χώρα, βλ. Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο (2018), *Πρακτικός οδηγός της EASO σχετικά με τον υπολογισμό της ηλικίας*, Μάρτιος 2018· Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο (2021), *Asylum report 2021* [Έκθεση για την κατάσταση του ασύλου 2021], παράγραφος 5.1.2.

Σύμφωνα με το δίκαιο του ΣτΕ, ιδίως οι επεμβατικές πρακτικές που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο των διαδικασιών υπολογισμού της ηλικίας ενδέχεται να εγείρουν ζήτημα βάσει των άρθρων 3 ή 8 της ΕΣΔΑ. Το άρθρο 3 ερμηνεύεται ώστε να περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα σεναρίων που ενδέχεται να θεωρηθούν απάνθρωπα ή εξευτελιστικά, συμπεριλαμβανομένης της παρεμβατικής σωματικής εξέτασης των παιδιών [576]. Βάσει του άρθρου 8, όπως εφαρμόζεται στο πλαίσιο της μετανάστευσης, οι αρχές δύνανται να επέμβουν κατά θεμιτό τρόπο στην άσκηση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του παιδιού και να προβούν σε υπολογισμό της ηλικίας εφόσον η επέμβαση αυτή προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί αναγκαίο μέτρο για την προάσπιση ενός εκ των νόμιμων σκοπών που παρατίθενται στο άρθρο 8 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ.

Η ΕΕΚΔ έχει εξετάσει διάφορα ζητήματα που σχετίζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο του υπολογισμού της ηλικίας.

> Παράδειγμα: Στην υπόθεση *EUROCEF κατά Γαλλίας* [577], η ΕΕΚΔ ανέλυσε τη χρήση οστικής εξέτασης για τον προσδιορισμό της ηλικίας των ασυνόδευτων παιδιών στη Γαλλία και διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 17 παράγραφος 1 του ΕΚΧ. Ειδικότερα, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι η χρήση τέτοιων ιατρικών εξετάσεων είναι άκρως αμφισβητούμενη, διότι είναι αναξιόπιστες και υπονομεύουν την αξιοπρέπεια και τη σωματική ακεραιότητα των παιδιών.

Η σύσταση της Επιτροπής Υπουργών σχετικά με την επιτροπεία ορίζει ότι, όταν δεν είναι βέβαιο αν ένα πρόσωπο είναι παιδί ή όχι, ακόμη και μετά τη διεξαγωγή των εθνικών διαδικασιών υπολογισμού της ηλικίας, τα κράτη θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι το εν λόγω πρόσωπο έχει επίτροπο ή ότι η αρμόδια αρχή εγγυάται τον σεβασμό των δικαιωμάτων του [578]. Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης εξέδωσε επίσης σύσταση που

576 ΕΔΔΑ, *Yazgül Yılmaz κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 36369/06, 1 Φεβρουαρίου 2011.

577 ΕΕΚΔ, *European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 114/2015, 24 Ιανουαρίου 2018.

578 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2019), Recommendation CM/Rec(2019)11 on effective guardianship for unaccompanied and separated children in the context of migration [Σύσταση CM/Rec(2019)11 σχετικά με την αποτελεσματική επιτροπεία για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης], 11 Δεκεμβρίου 2019.

διατυπώνει αρχές και παρέχει καθοδήγηση σχετικά με τον υπολογισμό της ηλικίας ασυνόδευτων παιδιών μεταναστών [579].

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το άρθρο 8 της ΣΔΠ υποχρεώνει τα κράτη να σέβονται το δικαίωμα του παιδιού στη διατήρηση της ταυτότητάς του. Αυτό συνεπάγεται την υποχρέωση συνδρομής του παιδιού όσον αφορά την επιβεβαίωση της ταυτότητάς του, που μπορεί να περιλαμβάνει την επιβεβαίωση της ηλικίας του παιδιού. Οι διαδικασίες υπολογισμού της ηλικίας, ωστόσο, θα πρέπει να χρησιμοποιούνται ως έσχατο μέτρο.

Σε κάθε περίπτωση, οι εθνικές διαδικασίες υπολογισμού της ηλικίας θα πρέπει να εδράζονται στην αρχή του συμφέροντος του παιδιού. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού επιβεβαιώνει ότι κατά τον υπολογισμό της ηλικίας πρέπει να λαμβάνονται υπόψη η σωματική διάπλαση του παιδιού και η ψυχολογική του ωριμότητα. Ο υπολογισμός πρέπει να διενεργείται με τρόπο επιστημονικό, ασφαλή, δίκαιο, με ευαισθησία απέναντι στην παιδική ηλικία και στο φύλο, ώστε να αποκλείεται ο κίνδυνος παραβίασης της σωματικής ακεραιότητας του παιδιού, καθώς και με σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας [580]. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει εξετάσει αρκετές μεμονωμένες καταγγελίες σχετικά με τον υπολογισμό της ηλικίας. Έχει τονίσει την ανάγκη να υποστηρίζεται το παιδί από επίτροπο ή νόμιμο εκπρόσωπο κατά τον υπολογισμό της ηλικίας και έχει επικρίνει την εξέταση των γεννητικών οργάνων ως μέθοδο υπολογισμού της ηλικίας [581].

579 Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (2017), Σύσταση 2117, Child-friendly age assessment for unaccompanied migrant children, 24 Νοεμβρίου 2017.

580 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2005), General Comment No. 6 (2005) on the treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin [Γενικό σχόλιο αριθ. 6 (2005): Μεταχείριση των ασυνόδευτων και των χωρισμένων από την οικογένειά τους παιδιών που βρίσκονται εκτός της χώρας καταγωγής τους], CRC/GC/2005/6, 1 Σεπτεμβρίου 2005, παράγραφος 31 στοιχείο Α).

581 Ηνωμένα Έθνη (2021), Opinion approved by the Committee in relation to the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure, concerning communication No. 76/2019 [Γνώμη που εγκρίθηκε από την επιτροπή σε σχέση με το προαιρετικό πρωτόκολλο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού για τη διαδικασία επικοινωνίας, όσον αφορά την ανακοίνωση αριθ. 76/2019], CRC/C/86/D/76/2019, 17 Αυγούστου 2021.

9.3. Οικογενειακή επανένωση για χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά

Κύρια σημεία

- Οι διατάξεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο εστιάζονται κυρίως στην ασφαλή επανένωση των παιδιών με τους γονείς τους, είτε στη χώρα υποδοχής είτε στη χώρα καταγωγής τους.
- Κατά τον καθορισμό των μελών της οικογένειας που πρέπει να επανενωθούν με την οικογένεια, προτεραιότητα δίδεται στους γονείς και/ή στους έχοντες πράγματι την επιμέλεια του παιδιού.
- Οι υποθέσεις οικογενειακής επανένωσης πρέπει να έχουν ως βάση το συμφέρον του παιδιού.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η σημαντικότερη νομική πράξη είναι η οδηγία για την οικογενειακή επανένωση, η οποία υποχρεώνει τα κράτη μέλη να επιτρέπουν την είσοδο και τη διαμονή των γονέων του ασυνόδευτου παιδιού οι οποίοι είναι υπήκοοι τρίτων χωρών στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η επανένωση με τους γονείς του στο εξωτερικό δεν εξυπηρετεί το συμφέρον του παιδιού. Εάν δεν υπάρχουν γονείς, τα κράτη μέλη έχουν τη διακριτική ευχέρεια να επιτρέπουν την είσοδο και τη διαμονή του νόμιμου επιτρόπου του παιδιού ή άλλου μέλους της οικογένειας [582]. Συνεπώς, ο ορισμός και τα δικαιώματα της «οικογένειας» είναι πιο ευνοϊκά στο πλαίσιο των ασυνόδευτων παιδιών σε σχέση με την πλειονότητα των υπόλοιπων κατηγοριών παιδιών μεταναστών [583]. Η αρχή του συμφέροντος του παιδιού πρέπει να εφαρμόζεται πάντοτε κατά την εξέταση αποφάσεων σχετικά με την οικογενειακή επανένωση [584].

582 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Οδηγία 2003/86/ΕΚ, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (ΕΕ L 251 της 3.10.2003 σ. 12), άρθρο 10 παράγραφος 3 στοιχεία α) και β) αντίστοιχα.

583 Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2020), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, 17 Δεκεμβρίου 2020, ενότητα 6.3 για την οικογενειακή επανένωση.

584 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Οδηγία 2003/86/ΕΚ, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (ΕΕ L 251 της 3.10.2003 σ. 12), άρθρο 5 παράγραφος 5.

Σύμφωνα με το ΔΕΕ, η εφαρμοστέα ημερομηνία αναφοράς για τον υπολογισμό της ηλικίας των μελών της οικογένειας που ζητούν οικογενειακή επανένωση δεν θα πρέπει να επηρεάζεται από τη διάρκεια των διαδικασιών. Ειδικότερα, η ημερομηνία που λαμβάνεται υπόψη προκειμένου να καθοριστεί αν ο πρόσφυγας είναι ασυνόδευτο παιδί για τους σκοπούς της οδηγίας για την οικογενειακή επανένωση είναι η ημερομηνία εισόδου στο κράτος μέλος της ΕΕ και υποβολής της αίτησης ασύλου, και όχι η ημερομηνία της αίτησης οικογενειακής επανένωσης [585].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *A και S κατά Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie* [586] αφορούσε αίτηση οικογενειακής επανένωσης ασυνόδευτου παιδιού που ενηλικιώθηκε κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ασύλου. Ο αρμόδιος υφυπουργός απέρριψε την αίτηση αυτή, καθώς το παιδί είχε ήδη ενηλικιωθεί όταν του χορηγήθηκε το καθεστώς πρόσφυγα. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το άρθρο 2 στοιχείο στ) της οδηγίας για την επανένωση έχει την έννοια ότι πρέπει να χαρακτηρίζεται ως «ανήλικος», κατά τη διάταξη αυτή, υπήκοος τρίτης χώρας ή ανιθαγενής ο οποίος ήταν ηλικίας μικρότερης των 18 ετών κατά την είσοδό του στο έδαφος κράτους μέλους και κατά τον χρόνο κατάθεσης της αίτησής του για παροχή ασύλου εντός του κράτους αυτού, πλην όμως, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ασύλου, ενηλικιώθηκε και έτυχε, εν συνεχεία, ασύλου.

Όσον αφορά τα παιδιά αιτούντες άσυλο, η οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου επισημαίνει την ανάγκη να διασφαλίζεται, όπου είναι δυνατό, ότι τα ασυνόδευτα παιδιά τοποθετούνται μαζί με ενήλικους συγγενείς στο κράτος υποδοχής, ότι τα αδέλφια παραμένουν ενωμένα και ότι ο εντοπισμός των απόντων μελών της οικογένειας γίνεται κατά τρόπο εμπιστευτικό και ασφαλή το συντομότερο δυνατό (άρθρο 31). Η οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής περιέχει ανάλογες διατάξεις για τα ασυνόδευτα παιδιά στα οποία δεν έχει χορηγηθεί ακόμη το καθεστώς του πρόσφυγα (άρθρο 24).

Η οδηγία 2001/55/ΕΚ του Συμβουλίου σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής

585 Την ίδια ερμηνεία ακολούθησε το ΔΕΕ όσον αφορά την ηλικία των τέκνων ενήλικου αιτούντος που ζητούσε την επανένωση με τα ανήλικα τέκνα του, *συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-133/19, C-136/19 και C-137/19 B. M. M. (C-133/19 και C-136/19), B. S. (C-133/19), B. M. (C-136/19), B. M. O. (C-137/19) κατά État belge*, 16 Ιουλίου 2020.

586 ΔΕΕ, C-550/16, *A και S κατά Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie*, 12 Απριλίου 2018, σκέψεις 55–60 και 64.

εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων (οδηγία για την προσωρινή προστασία) επιδιώκει επίσης την επίσπευση της επανένωσης των μελών της οικογένειας (συμπεριλαμβανομένων των παιδιών) που χωρίστηκαν έπειτα από ξαφνική εκκένωση στη χώρα καταγωγής τους (άρθρο 15) [587]. Ωστόσο, η εν λόγω οδηγία δεν έχει εφαρμοστεί μέχρι σήμερα, διότι δεν έχει ακόμη ληφθεί απόφαση του Συμβουλίου σχετικά με την ύπαρξη μαζικής εισροής εκτοπισθέντων, η οποία απαιτείται για την εφαρμογή της.

Το άρθρο 24 παράγραφος 3 της οδηγίας για τις συνθήκες υποδοχής υποχρεώνει επίσης τα κράτη μέλη να αρχίζουν να αναζητούν τα μέλη της οικογένειας του ασυνόδευτου παιδιού, εφόσον συντρέχει ανάγκη. Αυτό πραγματοποιείται με τη βοήθεια διεθνών ή άλλων σχετικών οργανώσεων, το συντομότερο δυνατό αφότου υποβληθεί αίτηση παροχής διεθνούς προστασίας, ενώ παράλληλα προστατεύεται το μείζον συμφέρον του παιδιού. Σε περίπτωση ενδεχόμενης απειλής κατά της ζωής ή της ακεραιότητας του παιδιού ή των στενών συγγενών του, ιδίως αν αυτοί διαμένουν στη χώρα καταγωγής, πρέπει να διασφαλίζεται ότι η συλλογή, επεξεργασία και διαβίβαση των πληροφοριών που τους αφορούν γίνεται εμπιστευτικά, ώστε να μη διακυβεύεται η ασφάλειά τους. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 31 παράγραφος 5 της οδηγίας για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (αναδιατύπωση), η χορήγηση της διεθνούς προστασίας στο παιδί δεν θα πρέπει να εμποδίζει την έναρξη ή τη συνέχιση της διαδικασίας αναζήτησης μελών της οικογένειάς του.

Ο κανονισμός του Δουβλίνου ορίζει, επιπλέον, ότι στην περίπτωση που το ασυνόδευτο παιδί έχει συγγενή ή συγγενείς που διαμένουν σε άλλο κράτος μέλος και οι οποίοι μπορούν να αναλάβουν τη φροντίδα του, τα κράτη μέλη υποχρεούνται, όπου αυτό είναι δυνατό, να επανενώνουν το παιδί με τους συγγενείς του, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο προς το μείζον συμφέρον του παιδιού (άρθρο 8) [588]. Επίσης, ο κανονισμός περιέχει υποχρέωση εντοπισμού

587 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001), Οδηγία 2001/55/ΕΚ, της 20ής Ιουλίου 2001, σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων (ΕΕ L 212 της 7.8.2001, σ. 12).

588 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013, της 26ης Ιουνίου 2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 31).

των συγγενών στο έδαφος των κρατών μελών, ενώ παράλληλα προστατεύεται το μείζον συμφέρον του παιδιού (άρθρο 6). Επιπλέον, η οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής περιλαμβάνει την υποχρέωση αναζήτησης των μελών της οικογένειας του παιδιού, εν ανάγκη με τη βοήθεια διεθνών ή άλλων σχετικών οργανώσεων (άρθρο 24). Αντίστοιχη βοήθεια προβλέπεται επίσης στον κανονισμό του Δουβλίνου (άρθρο 6).

Η αρχή του συμφέροντος πρέπει να εφαρμόζεται πάντοτε κατά την εξέταση αποφάσεων σχετικά με την οικογενειακή επανένωση. Για παράδειγμα, οι γονείς οφείλουν να αποδείξουν ότι είναι ικανοί να ασκήσουν τα γονικά τους καθήκοντα προς όφελος του παιδιού. Τα εθνικά δικαστήρια κρίνουν παράνομη την επιστροφή του παιδιού στη χώρα καταγωγής του, εάν οι αρχές δεν έχουν συγκεντρώσει αποδεικτικά στοιχεία σχετικά με την ύπαρξη κατάλληλων ρυθμίσεων για την υποδοχή και τη φροντίδα του παιδιού στην εν λόγω χώρα (άρθρο 10 παράγραφος 2).

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ δεν παρέχει στους μετανάστες γονείς και στα παιδιά τους απόλυτο δικαίωμα επιλογής του τόπου διαμονής τους. Οι εθνικές αρχές δύνανται νομίμως να απελάσουν ή να αρνηθούν την είσοδο των μελών της οικογένειας, υπό την προϋπόθεση ότι δεν υφίστανται ανυπέρβλητα εμπόδια όσον αφορά το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή σε οποιοδήποτε άλλο μέρος [589]. Τέτοιου είδους αποφάσεις πρέπει πάντοτε να υπαγορεύονται κατά τρόπο αναλογικό από ευρύτερους λόγους δημόσιας τάξης, συμπεριλαμβανομένου του στόχου απέλασης ή αποτροπής της εισόδου γονέα που εμπλέκεται σε εγκληματική δραστηριότητα.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Jeunesse κατά Κάτω Χωρών* [590] αφορά την άρνηση των ολλανδικών αρχών να επιτρέψουν σε μια γυναίκα από το Σουρινάμ, η οποία ήταν παντρεμένη με Ολλανδό υπήκοο με τον οποίο είχε τρία παιδιά, να διαμείνει στις Κάτω Χώρες λόγω της οικογενειακής της ζωής στη χώρα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι αρχές δεν είχαν δώσει τη δέουσα σημασία στον αντίκτυπο που είχε η άρνησή τους στα παιδιά της προσφεύγουσας και στην προστασία του συμφέροντός τους. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ λόγω της μη ορθής

589 ΕΔΔΑ, *Bajsultanov κατά Αυστρίας*, προσφυγή αριθ. 54131/10, 12 Ιουνίου 2012· ΕΔΔΑ, *Latifa Benamar και λοιποί κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 43786/04, 5 Απριλίου 2005.

590 ΕΔΔΑ, *Jeunesse κατά Κάτω Χωρών* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 12738/10, 3 Οκτωβρίου 2014.

στάθμισης των προσωπικών συμφερόντων της προσφεύγουσας και της οικογένειάς της για τη διατήρηση της οικογενειακής τους ζωής στις Κάτω Χώρες έναντι των συμφερόντων δημόσιας τάξης του κράτους για τον έλεγχο της μετανάστευσης.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Gül κατά Ελβετίας* [591] αφορά την περίπτωση ενός προσφεύγοντος ο οποίος ζούσε στην Ελβετία με τη σύζυγο και την κόρη του. Σε όλους είχε χορηγηθεί άδεια διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους. Επιθυμούσε επίσης να μεταφέρει τον ανήλικο γιο τους στην Ελβετία καθώς τον είχαν αφήσει πίσω στην Τουρκία. Οι ελβετικές αρχές απέρριψαν το αίτημα αυτό, κυρίως για τον λόγο ότι ο προσφεύγων δεν διέθετε επαρκή μέσα βιοπορισμού της οικογένειάς του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων, φεύγοντας από την Τουρκία, είχε επιφέρει ο ίδιος τον αποχωρισμό του γιου του. Οι πρόσφατες επισκέψεις του δε στην Τουρκία καταδείκνυαν ότι οι αρχικοί λόγοι για τους οποίους είχε αιτηθεί πολιτικό άσυλο στην Ελβετία δεν συνέτρεχαν πλέον. Δεν υπήρχαν εμπόδια που απέτρεπαν την εγκατάσταση της οικογένειας στη χώρα καταγωγής τους, στην οποία ζούσε ανέκαθεν ο ανήλικος γιος τους. Το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Tuquabo-Tekle και λοιποί κατά Κάτω Χωρών* [592] αφορούσε αντιστοίχως αίτηση οικογενειακής επανένωσης μιας μητέρας, του συζύγου της και τριών από τα τέκνα της που ζούσαν στις Κάτω Χώρες με την κόρη της που διέμενε στην Ερυθραία. Η μητέρα είχε αποκτήσει αρχικά δικαίωμα διαμονής στη Νορβηγία και δικαίωμα επανένωσης με τα τέκνα της για ανθρωπιστικούς λόγους. Μόνον ο μεγαλύτερος γιος της μετέβη στη Νορβηγία για να επανενωθεί μαζί της, ένα έτος αργότερα, ενώ τα δύο άλλα τέκνα της παρέμειναν στην Ερυθραία και επρόκειτο να επανενωθούν μαζί της αργότερα. Στη συνέχεια, η προσφεύγουσα μετακόμισε στις Κάτω Χώρες με τον γιο της για να ζήσει με τον σύζυγό της και το ζευγάρι έκανε δύο παιδιά. Εν συνεχεία, η κα Tuquabo-Tekle και ο σύζυγός της απέκτησαν την ολλανδική ιθαγένεια. Αρκετά χρόνια αργότερα, η κα Tuquabo-Tekle υπέβαλε αίτηση θεώρησης προσωρινής διαμονής για τη 14χρονη κόρη της, η οποία διέμενε ακόμη στην Ερυθραία. Οι ολλανδικές αρχές απέρριψαν την αίτηση με την

591 ΕΔΔΑ, *Gül κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 23218/94, 19 Φεβρουαρίου 1996.

592 ΕΔΔΑ, *Tuquabo-Tekle και λοιποί κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 60665/00, 1 Μαρτίου 2006.

αιτιολογία ότι οι στενοί οικογενειακοί δεσμοί μεταξύ της μητέρας και του τέκνου της είχαν παύσει, στο μεταξύ, να υφίστανται. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το κράτος είχε παραβιάσει τα δικαιώματα που απορρέουν από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Δεδομένου ότι οι προσφεύγοντες είχαν αναπτύξει στενούς δεσμούς στις Κάτω Χώρες και διατηρούσαν χαλαρούς μόνο δεσμούς με τη χώρα καταγωγής τους, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο καλύτερος τρόπος για την ανάπτυξη της οικογενειακής ζωής ήταν να χορηγηθεί στη θυγατέρα δικαίωμα εγκατάστασης στις Κάτω Χώρες [593].

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, τα παιδιά έχουν δικαίωμα να μην αποχωρίζονται από τους γονείς τους, εκτός εάν ο χωρισμός θεωρείται ότι είναι προς το συμφέρον του παιδιού (άρθρο 9 παράγραφος 1 της ΣΔΠ). Το άρθρο 10 της ΣΔΠ ορίζει ότι πρέπει να επιτρέπεται στα παιδιά των οποίων οι γονείς διαμένουν σε διαφορετικές χώρες να μετακινούνται ελεύθερα μεταξύ των εν λόγω χωρών ώστε να διατηρούν επαφή με τους δύο γονείς τους, ή να επανενώνονται με την οικογένειά τους, βάσει της οικείας εθνικής νομοθεσίας περί μετανάστευσης. Η αρχή του συμφέροντος του παιδιού, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 της ΣΔΠ, διέπει όλες τις αποφάσεις που σχετίζονται με την οικογενειακή επανένωση παιδιών ή ασυνόδευτων παιδιών.

9.4. Κράτηση

Κύρια σημεία

- Το ευρωπαϊκό δίκαιο επιτρέπει την κράτηση παιδιών στο πλαίσιο της μετανάστευσης μόνο ως έσχατο μέτρο και για όσο το δυνατόν συντομότερο χρονικό διάστημα.
- Οι εθνικές αρχές υποχρεούνται να τοποθετούν τα παιδιά σε κατάλληλα εναλλακτικά καταλύματα [594].

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 11 της οδηγίας για τις συνθήκες υποδοχής και το άρθρο 17 της οδηγίας για την επιστροφή προβλέπουν ότι τα

593 ΕΔΔΑ, *Tuquabo-Tekle και λοιποί κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 60665/00, 1 Μαρτίου 2006.

594 Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. FRA (2017), *European legal and policy framework on immigration detention of children* [Ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο και πλαίσιο πολιτικής για την κράτηση παιδιών στο πλαίσιο της μετανάστευσης], Ιούνιος 2017.

παιδιά τίθενται υπό κράτηση μόνο σε έσχατη ανάγκη και μόνον εφόσον δεν μπορούν να εφαρμοστούν αποτελεσματικά λιγότερο περιοριστικά μέτρα. Η εν λόγω κράτηση πρέπει να είναι όσο το δυνατόν συντομότερη και να καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια για την απελευθέρωση των κρατούμενων παιδιών και για την τοποθέτησή τους σε κατάλληλα καταλύματα. Σε περίπτωση κράτησης παιδιών, τα παιδιά πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ασχολούνται με δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, συμπεριλαμβανομένων των παιχνιδιών και των ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων που αρμόζουν στην ηλικία τους. Βάσει του ίδιου άρθρου, τα ασυνόδευτα παιδιά πρέπει επίσης να κρατούνται μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις και να καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια για την απελευθέρωσή τους το συντομότερο δυνατόν. Δεν πρέπει να κρατούνται ποτέ σε σωφρονιστικά καταστήματα, αλλά να τους παρέχεται κατάλυμα σε ιδρύματα τα οποία διαθέτουν προσωπικό και εγκαταστάσεις κατάλληλες για την ηλικία τους. Πρέπει επίσης να στεγάζονται χωριστά από τους ενηλίκους.

Τα ασυνόδευτα παιδιά που κρατούνται εν αναμονή απομάκρυνσης θα πρέπει να κρατούνται σε ιδρύματα τα οποία διαθέτουν προσωπικό και εγκαταστάσεις που ανταποκρίνονται στις ανάγκες προσώπων της ηλικίας τους (άρθρο 17 παράγραφος 4 της οδηγίας για την επιστροφή).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Al Chodor* [595], η τσεχική αστυνομία έθεσε υπό κράτηση τον προσφεύγοντα και τα δύο ανήλικα τέκνα του εν αναμονή της μεταφοράς τους στην Ουγγαρία σύμφωνα με τον κανονισμό του Δουβλίνου. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η κράτηση αιτούντος διεθνή προστασία είναι δυνατή δυνάμει του κανονισμού του Δουβλίνου μόνον εάν το εθνικό δίκαιο προβλέπει αντικειμενικά κριτήρια προκειμένου να προσδιοριστεί αν υπάρχει κίνδυνος διαφυγής. Επισήμανε ότι κάθε μέτρο στέρησης της ελευθερίας πρέπει να είναι προσβάσιμο, ακριβές και προβλέψιμο, όπως απαιτείται από το άρθρο 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, απουσία αυτών των αντικειμενικών κριτηρίων σε δεσμευτική διάταξη γενικής εφαρμογής δυνάμει του εθνικού δικαίου, η κράτηση είναι παράνομη.

595 ΔΕΕ, C-528/15, *Policie ČR, Krajské ředitelství policie Ústeckého kraje, odbor cizinecké policie κατά Salah Al Chodor και λοιπών*, 15 Μαρτίου 2017.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η κράτηση παιδιών μεταναστών έχει εξεταστεί στο πλαίσιο των άρθρων 3 και 5 της ΕΣΔΑ [596]. Το ΕΔΔΑ έχει επανειλημμένα αποφανθεί ότι η θέση παιδιών με τις οικογένειές τους υπό διοικητική κράτηση θα πρέπει να αποτελεί μέτρο έσχατης ανάγκης και ότι οι εθνικές αρχές θα πρέπει να διερευνούν όλες τις άλλες βιώσιμες εναλλακτικές λύσεις σύμφωνα με το άρθρο 5 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ [597].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Mubilanzila Mayeka και Kaniki Mitunga κατά Βελγίου* [598] αφορά ασυνόδευτο παιδί ηλικίας πέντε ετών που κρατούνταν σε κέντρο διέλευσης ενηλίκων επί δύο μήνες χωρίς κατάλληλη στήριξη. Το παιδί είχε ταξιδέψει από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό χωρίς τα απαραίτητα ταξιδιωτικά έγγραφα με την ελπίδα να επανενωθεί με τη μητέρα του, στην οποία είχε χορηγηθεί το καθεστώς πρόσφυγα στον Καναδά. Το παιδί επιστράφηκε στη συνέχεια στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, παρά το γεγονός ότι στην εν λόγω χώρα δεν υπήρχε κανένα μέλος της οικογένειάς του για να αναλάβει την επιμέλειά του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, απουσία οποιουδήποτε κινδύνου να επιχειρήσει το παιδί να διαφύγει της επιτήρησης των βελγικών αρχών, η κράτησή του σε κλειστό κέντρο ενηλίκων δεν ήταν απαραίτητη. Το ΕΔΔΑ επισήμανε επίσης ότι θα μπορούσαν να ληφθούν άλλα μέτρα —όπως η τοποθέτηση του παιδιού σε εξειδικευμένο κέντρο ή σε ανάδοχη οικογένεια— τα οποία θα ήταν πιο πρόσφορα για την εξυπηρέτηση του συμφέροντος του παιδιού, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 της ΣΔΠ. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση των άρθρων 3, 5 και 8 της ΕΣΔΑ.

Το δικαστήριο εξέτασε επίσης τη νομιμότητα της κράτησης σε περιπτώσεις κατά τις οποίες το παιδί συνοδεύεται από γονέα.

596 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Η.Α. και λοιποί κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 19951/16, 28 Φεβρουαρίου 2019· ΕΔΔΑ, *Bilalova και λοιποί κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 23685/14, 26 Μαρτίου 2020.

597 Βλ. επίσης ΕΕΚΔ (2020), Annual Conclusions 2019 [Ετήσια συμπεράσματα 2019], 24 Μαρτίου 2020· Συμβούλιο της Ευρώπης (2018), *Legal and practical aspects of effective alternatives to detention in the context of migration – Analysis by the Steering Committee for Human Rights (CDDH)* [Νομικές και πρακτικές πτυχές αποτελεσματικών εναλλακτικών λύσεων αντί της κράτησης στο πλαίσιο της μετανάστευσης — Ανάλυση από τη συντονιστική επιτροπή για τα ανθρώπινα δικαιώματα (CDDH)], 7 Δεκεμβρίου 2017.

598 ΕΔΔΑ, *Mubilanzila Mayeka και Kaniki Mitunga κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 13178/03, 12 Οκτωβρίου 2006.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S.F. και λοιποί κατά Βουλγαρίας* [599], το ΕΔΔΑ εξέτασε την κράτηση οικογένειας με τρία παιδιά σε χώρο κράτησης της συνοριακής αστυνομίας και τη διάρκεια της παραμονής τους εκεί. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η κράτηση παιδιών μεταναστών, είτε συνοδεύονται είτε όχι, εγείρει ειδικά ζητήματα, καθώς τα παιδιά είναι εξαιρετικά ευάλωτα και έχουν ειδικές ανάγκες. Ανεξάρτητα από τη διάρκεια της κράτησης, οι συνθήκες στο κέντρο κράτησης της αστυνομίας δεν ήταν κατάλληλες για παιδιά. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε, ως εκ τούτου, παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Α.Μ. και λοιποί κατά Γαλλίας* [600] αφορούσε τη διοικητική κράτηση παιδιών συνοδευόμενων από τους γονείς τους στο πλαίσιο διαδικασίας απέλασης. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, μολονότι οι υλικές συνθήκες στα κέντρα κράτησης πριν από την απομάκρυνση ήταν εν γένει κατάλληλες, αποτελούσαν πηγή ανησυχίας για τα μικρά παιδιά, ιδίως όσον αφορά τον θόρυβο και τις ανακοινώσεις από μεγάφωνα στις οποίες είχαν εκτεθεί. Η τοποθέτηση παιδιών σε κέντρα κράτησης ισοδυναμούσε με απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση κατά παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ λόγω της σύγκλισης τριών παραγόντων: της μικρής ηλικίας των παιδιών, της διάρκειας της διοικητικής κράτησης και του γεγονότος ότι οι εν λόγω εγκαταστάσεις δεν ήταν προσαρμοσμένες για να υποδεχτούν παιδιά [601].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Bistieva και λοιποί κατά Πολωνίας* [602], η προσφεύγουσα μαζί με τον σύζυγό της και τα παιδιά τους έφτασαν στην Πολωνία και υπέβαλαν αίτηση ασύλου. Η αίτηση ασύλου απορρίφθηκε και η οικογένεια διέφυγε στη Γερμανία. Στη συνέχεια, η οικογένεια επέστρεψε στην Πολωνία, όπου τέθηκαν υπό κράτηση για διάστημα μεγαλύτερο των πέντε μηνών. Μολονότι υπήρχε κίνδυνος διαφυγής της οικογένειας, το ΕΔΔΑ έκρινε, ωστόσο, ότι οι αρχές δεν είχαν παράσχει επαρκείς και λυσιτελείς λόγους για την κράτηση της οικογένειας για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα. Ως εκ τούτου, υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

599 ΕΔΔΑ, *S.F. και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 8138/16, 7 Δεκεμβρίου 2017.

600 ΕΔΔΑ, *Α.Μ. και λοιποί κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 24587/12, 12 Ιουλίου 2016.

601 Βλ. επίσης παρόμοιες υποθέσεις: ΕΔΔΑ, *Α.Β. και λοιποί κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 11593/12, 12 Ιουλίου 2016· ΕΔΔΑ, *R.K. και λοιποί κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 68264/14, 12 Ιουλίου 2016· ΕΔΔΑ, *R.C. και V.C. κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 76491/14, 12 Ιουλίου 2016.

602 ΕΔΔΑ, *Bistieva και λοιποί κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 75157/14, 10 Απριλίου 2018.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *R.R. και λοιποί κατά Ουγγαρίας* [603], μια οικογένεια με τρία παιδιά τέθηκε υπό περιορισμό επί σχεδόν τέσσερις μήνες σε ζώνη διέλευσης στα σύνορα εν αναμονή της έκβασης των αιτήσεών τους για άσυλο. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι αυτό ισοδυναμούσε με de facto στέρηση της ελευθερίας, λαμβανομένων υπόψη, μεταξύ άλλων, της φύσης και της έκτασης των περιορισμών που τους είχαν επιβληθεί. Δεδομένου ότι η κράτησή τους στερούνταν αυστηρώς καθορισμένης νομικής βάσης, συνιστούσε παράβαση του άρθρου 5 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ εξέτασε επίσης τις συνθήκες κράτησης των παιδιών. Μολονότι το δίκαιο της ΕΕ υποχρεώνει τις αρχές να λαμβάνουν υπόψη τυχόν ειδικές ανάγκες υποδοχής που συνδέονται με το ευάλωτο καθεστώς των αιτούντων, οι εγκαταστάσεις ήταν ακατάλληλες για παιδιά και υπήρχε έλλειψη ιατρικών υπηρεσιών. Η παρουσία στοιχείων που ομοιάζουν με το περιβάλλον φυλακής και ο περιορισμός που είναι εγγενής κατά τη διάρκεια της κράτησης πρέπει επίσης να έχουν προκαλέσει άγχος και ψυχολογική διαταραχή στα παιδιά και να έχουν υποβαθμίσει την εικόνα των γονέων στα μάτια των παιδιών. Λαμβανομένης υπόψη της μακράς διάρκειας παραμονής της οικογένειας, η επανάληψη και η σώρευση των προαναφερθεισών συνθηκών θα είχε αναγκαστικά επιζήμιες συνέπειες για όσους εκτέθηκαν σε αυτές. Ως εκ τούτου, η προσφεύγουσα μητέρα και τα παιδιά υπέστησαν εξευτελιστική μεταχείριση, κατά παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Το δικαστήριο εξέτασε επίσης τη νομιμότητα της κράτησης στις περιπτώσεις κατά τις οποίες το παιδί συνοδεύεται από ενήλικα με τον οποίο δεν έχει συγγενική σχέση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Moustahi κατά Γαλλίας* [604], οι γαλλικές αρχές συνέλαβαν δύο παιδιά που ταξίδευαν στη Μαγιότ σε αυτοσχέδιο σκάφος. Πριν από την άμεση απομάκρυνσή τους, είχαν τεθεί υπό κράτηση μαζί με ενήλικες. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα, τα παιδιά συνδέθηκαν με ενήλικα που δεν ήταν συγγενής τους και συμπεριλήφθηκαν στην απόφαση απομάκρυνσής του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα παιδιά που είχαν προσφύγει ενώπιόν του είχαν συνδεθεί αυθαίρετα με ενήλικα, όχι για να προστατευθεί το συμφέρον τους, αλλά για να διευκολυνθεί η ταχεία απέλασή τους. Αυτό αποτέλεσε κρίσιμο στοιχείο προκειμένου να διαπιστωθεί, μεταξύ άλλων, ότι οι συνθήκες και η κράτηση των παιδιών

603 ΕΔΔΑ, *R.R. και λοιποί κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 36037/17, 2 Μαρτίου 2021.

604 ΕΔΔΑ, *Moustahi κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 9347/14, 25 Ιουνίου 2020.

ισοδυναμούσαν με παράβαση του άρθρου 3 και του άρθρου 5 παράγραφοι 1 και 4 της ΕΣΔΑ.

Σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, το άρθρο 37 της ΣΔΠ ορίζει ότι κανένα παιδί δεν μπορεί να στερηθεί την ελευθερία του κατά τρόπο παράνομο ή αυθαίρετο και ότι η κράτηση θα πρέπει να αποτελεί έσχατο μέτρο και να έχει τη μικρότερη δυνατή χρονική διάρκεια. Όταν εξετάζεται το μέτρο της κράτησης παιδιών, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη το συμφέρον του παιδιού και η υποχρέωση των κρατών μελών να προστατεύουν τα παιδιά και να διασφαλίζουν την ευημερία τους [605]. Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει προτείνει να απαγορεύεται από τον νόμο κάθε είδους κράτηση ανηλίκων μεταναστών [606].

9.5. Απέλαση

Κύρια σημεία

- Η ευάλωτη θέση των παιδιών μεταναστών στην απέλαση συνδέεται εγγενώς με το καθεστώς διαμονής των γονέων τους στο κράτος υποδοχής.
- Η αρχή του συμφέροντος του παιδιού πρέπει να διέπει όλες τις αποφάσεις που αφορούν την απέλαση παιδιών μεταναστών και της οικογένειας / των εχόντων πράγματι την επιμέλειά τους.
- Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, υπάρχουν συνθήκες υπό τις οποίες τα παιδιά μετανάστες μπορούν να παραμείνουν σε κράτος υποδοχής παρά το νομικό καθεστώς των γονέων τους, ιδίως με σκοπό την ολοκλήρωση της εκπαίδευσής τους ή όταν η εδραίωση οικογενειακής ζωής αλλού θα ήταν δυσχερής [607].

605 Βλ. Ηνωμένα Έθνη (2019), *Children Deprived of Liberty — The United Nations Global Study* [Παιδιά που έχουν στερηθεί την ελευθερία τους — Παγκόσμια Μελέτη των Ηνωμένων Εθνών], 2019.

606 Ηνωμένα Έθνη (2017), *Joint general comment No. 4 (2017) of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and No. 23 (2017) of the Committee on the Rights of the Child on State obligations regarding the human rights of children in the context of international migration in countries of origin, transit, destination and return* [Κοινό γενικό σχόλιο αριθ. 4 (2017) της Επιτροπής για την προστασία των δικαιωμάτων όλων των διακινούμενων εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους και αριθ. 23 (2017) της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με τις υποχρεώσεις του κράτους όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης στις χώρες καταγωγής, διέλευσης, προορισμού και επιστροφής], CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23, 16 Νοεμβρίου 2017.

607 Για τους σκοπούς του παρόντος κεφαλαίου, ως «απέλαση» νοείται η νόμιμη απομάκρυνση αλλοδαπού ή άλλου προσώπου από μια χώρα. Αναφέρεται επίσης ως επιστροφή, απομάκρυνση, επαναπατρισμός, έκδοση ή αποπομπή, ανάλογα με το νομικό πλαίσιο. Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2020), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης — Έκδοση 2020*, 17 Δεκεμβρίου 2020, ενότητα 6.4.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, όπως και σε άλλους τομείς της ενωσιακής νομοθεσίας περί μετανάστευσης, οι κανόνες που διέπουν την απέλαση παιδιών διαφέρουν ανάλογα με την ιθαγένειά τους, την ιθαγένεια των γονέων τους και το εκάστοτε πλαίσιο μετανάστευσης. Μετά την είσοδό τους σε κράτος μέλος της ΕΕ βάσει της νομοθεσίας για την ελεύθερη κυκλοφορία, τα παιδιά είναι πιθανό να μπορούν να παραμείνουν στο εν λόγω κράτος, ακόμη και σε περίπτωση που ο γονέας μετανάστης πολίτης της ΕΕ μαζί με τον οποίο μετακινήθηκαν αρχικά δεν πληροί πλέον τις προϋποθέσεις συνέχισης της διαμονής του ή αποφασίσει να αναχωρήσει από τη χώρα.

Ειδικότερα, βάσει της οδηγίας για την ελεύθερη κυκλοφορία, τα παιδιά και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας μπορούν να παραμείνουν στο κράτος υποδοχής μετά τον θάνατο του γονέα πολίτη της ΕΕ μαζί με τον οποίο μετακινήθηκαν αρχικά (άρθρο 12 παράγραφος 2), υπό την προϋπόθεση ότι διέμεναν στο κράτος υποδοχής επί 12 μήνες τουλάχιστον πριν από τον θάνατο του γονέα τους. Ομοίως, μπορούν καταρχήν να παραμείνουν στο κράτος υποδοχής μετά την αναχώρηση του γονέα τους. Εντούτοις, και στις δύο περιπτώσεις, εάν το παιδί/μέλος της οικογένειας είναι υπήκοος τρίτης χώρας, η συνέχιση της διαμονής του τελεί υπό την προϋπόθεση ότι μπορεί να αποδείξει ότι διαθέτει επαρκείς πόρους για να συντηρηθεί. Οφείλει επίσης να διαθέτει ασφαλιστική κάλυψη ασθενείας (άρθρο 7).

Οι κανόνες είναι ακόμη πιο ελαστικοί για τα παιδιά που είναι εγγεγραμμένα σε εκπαιδευτικά ιδρύματα στο κράτος υποδοχής. Στις περιπτώσεις αυτές, τα παιδιά και ο γονέας ο οποίος έχει πράγματι την επιμέλειά τους έχουν το δικαίωμα να παραμείνουν στο κράτος υποδοχής μετά τον θάνατο ή την αναχώρηση του αρχικού μετανάστη-πολίτη της ΕΕ, ανεξαρτήτως της ιθαγένειας των παιδιών (άρθρο 12 παράγραφος 3). Μολονότι αρχικά η εν λόγω παραχώρηση για εκπαιδευτικούς σκοπούς τύγχανε εφαρμογής μόνο σε παιδιά οικογενειών με επαρκείς οικονομικούς πόρους για να συντηρηθούν [608], η μεταγενέστερη νομολογία επιβεβαίωσε ότι επεκτείνεται σε παιδιά που φοιτούν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και ενδέχεται να εξαρτώνται από υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας [609].

608 ΔΕΕ, C-413/99, *Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department*, 17 Σεπτεμβρίου 2002.

609 ΔΕΕ, C-480/08, *Maria Teixeira κατά London Borough of Lambeth και Secretary of State for the Home Department*, 23 Φεβρουαρίου 2010· ΔΕΕ, C-310/08, *London Borough of Harrow κατά Nimco Hassan Ibrahim και Secretary of State for the Home Department* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 23 Φεβρουαρίου 2010. Η εκπαίδευση των παιδιών μεταναστών εξετάζεται περαιτέρω στην ενότητα 8.2.

Επιπλέον, τα μέλη της οικογένειας και ιδίως οι γονείς που είναι υπήκοοι τρίτου κράτους απολαύουν επίσης του δικαιώματος παραμονής στην ΕΕ, εάν έχουν αναλάβει την επιμέλεια των παιδιών του ζεύγους ή απολαύουν δικαιώματος επικοινωνίας με τα παιδιά το οποίο πρέπει να ασκείται στο κράτος υποδοχής [άρθρο 13 παράγραφος 2 στοιχεία β) και δ)]. Τα μέλη της οικογένειας που είναι υπήκοοι τρίτων χωρών διατηρούν το δικαίωμα διαμονής σε περίπτωση θανάτου του πολίτη της ΕΕ, εάν διέμεναν στο κράτος μέλος υποδοχής, ως μέλη της οικογένειας επί τουλάχιστον ένα έτος πριν από τον θάνατο (άρθρο 12 παράγραφος 2 της οδηγίας). Διαφορετικά, εάν ο πολίτης της ΕΕ από το κράτος μέλος υποδοχής εγκαταλείψει την ΕΕ, τα μέλη της οικογένειας που είναι υπήκοοι τρίτης χώρας δεν διατηρούν το δικαίωμα διαμονής τους ή, τουλάχιστον, η οδηγία δεν προβλέπει συγκεκριμένους κανόνες για μια τέτοια κατάσταση. Το άρθρο 13 της οδηγίας επιτρέπει, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, στα μέλη της οικογένειας να διατηρούν το δικαίωμα παραμονής σε περίπτωση λήξης των οικογενειακών δεσμών (διαζύγιο, ακύρωση του γάμου ή λήξη της καταχωρισμένης συμβίωσης) [610].

Το ΔΕΕ έχει αναφερθεί στην ιδιότητα του παιδιού ως πολίτη της ΕΕ σύμφωνα με το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ. Έχει κρίνει ότι η χορήγηση άδειας στους γονείς παιδιού που είναι υπήκοοι τρίτης χώρας να εργαστούν και να διαμείνουν στο κράτος μέλος της ιθαγένειας του παιδιού παρέχει στο παιδί τη δυνατότητα να απολαύει αποτελεσματικά των δικαιωμάτων που συνδέονται με την ιδιότητά του ως πολίτη της ΕΕ, εφόσον διαφορετικά το παιδί θα έπρεπε να εγκαταλείψει την ΕΕ για να συνοδεύσει τους γονείς του [611]. Ωστόσο, σύμφωνα με μεταγενέστερη νομολογία του ΔΕΕ, «το γεγονός και μόνο ότι για οικονομικούς λόγους ή προς τον σκοπό της διατήρησης της συνοχής της οικογένειας εντός του εδάφους της Ένωσης θα ήταν ευκταίο για έναν υπήκοο κράτους μέλους να μπορούν τα μέλη της οικογένειάς του που δεν έχουν την ιθαγένεια κράτους μέλους να διαμένουν μαζί του εντός του εδάφους της Ένωσης δεν αρκεί για να γίνει δεκτό ότι ο πολίτης της Ένωσης θα αναγκαστεί, σε περίπτωση μη χορήγησης αυτού του δικαιώματος διαμονής, να εγκαταλείψει

610 Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. επίσης FRA (2018), *Making EU citizens' rights a reality: National courts enforcing freedom of movement and related rights* [Υλοποίηση των δικαιωμάτων των πολιτών της ΕΕ: Τα εθνικά δικαστήρια επιβάλλουν την εφαρμογή της ελεύθερης κυκλοφορίας και των συναφών δικαιωμάτων], 20 Αυγούστου 2018.

611 ΔΕΕ, C-34/09, *Gerardo Ruiz Zambrano κατά Office national de l'emploi (ONEm)*, 8 Μαρτίου 2011.

το έδαφος της Ένωσης» [612]. Το ΔΕΕ έχει αποφανθεί ότι το συμφέρον του παιδιού πρέπει να αξιολογείται σε κάθε περίπτωση, ακόμη και αν η απόφαση επιστροφής αφορά μόνο τον γονέα [613].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Μ.Α. κατά Βελγίου* [614], το ΔΕΕ εξέτασε την υπόθεση υπηκόου τρίτης χώρας με κόρη που έχει γεννηθεί στο Βέλγιο. Εις βάρος του γονέα επιβλήθηκε διαταγή εξόδου από το Βέλγιο και απαγόρευση εισόδου λόγω τέλεσης αξιόποινων πράξεων. Το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 5 της οδηγίας για την επιστροφή (2008/115/ΕΚ), σε συνδυασμό με το άρθρο 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, έχει την έννοια ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να λαμβάνουν δεόντως υπόψη το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού πριν από την έκδοση απόφασης επιστροφής συνοδευόμενης από απαγόρευση εισόδου, ακόμη και όταν το πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται η απόφαση αυτή δεν είναι ανήλικο, αλλά ο πατέρας του παιδιού.

Η οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία ορίζει ρητά ότι τυχόν μέτρα απέλασης που λαμβάνονται κατά παιδιών σε εξαιρετικές περιστάσεις πρέπει να συμμορφώνονται με τις διατάξεις της ΣΔΠ (αιτιολογική σκέψη 24). Επιπλέον, το άρθρο 28 παράγραφος 3 στοιχείο β) αναγνωρίζει την ασυλία των παιδιών από την απέλαση, εκτός εάν η απέλαση κρίνεται απαραίτητη για το συμφέρον του παιδιού και είναι σύμφωνη με τη ΣΔΠ.

Η οδηγία για την επιστροφή ορίζει ότι οι αποφάσεις που αφορούν την επιστροφή ασυνόδευτων παιδιών θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού (άρθρο 10). Επιπλέον, πριν απομακρυνθεί ασυνόδευτο παιδί από το έδαφος κράτους μέλους, οι αρχές οφείλουν να εξακριβώνουν ότι το παιδί θα επιστραφεί σε μέλος της οικογένειάς του, ορισθέντα κηδεμόνα ή κατάλληλες εγκαταστάσεις υποδοχής στη χώρα επιστροφής (άρθρο 10 παράγραφος 2). Κατά την εφαρμογή της οδηγίας για την επιστροφή, τα κράτη μέλη «λαμβάνουν δεόντως υπόψη: α) τα βέλτιστα συμφέροντα του παιδιού, β) την οικογενειακή ζωή, γ) την κατάσταση της υγείας του συγκεκριμένου υπηκόου τρίτης χώρας, και τηρούν την αρχή της μη

612 ΔΕΕ, C-256/11, *Murat Dereci και λοιποί κατά Bundesministerium für Inneres*, 15 Νοεμβρίου 2011, σκέψη 68. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-40/11, *Yoshikazu Iida κατά Stadt Ulm*, 8 Νοεμβρίου 2012. Βλ. περαιτέρω FRA και ΕΔΔΑ (2020), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, 17 Δεκεμβρίου 2020.

613 ΔΕΕ, C-112/20, *M. A. κατά État belge*, 11 Μαρτίου 2021.

614 Αυτόθι.

επαναπροώθησης» [615]. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε σχετικά με την ανάγκη να αξιολογείται η επάρκεια των εγκαταστάσεων υποδοχής στη χώρα επιστροφής πριν από τη λήψη απόφασης επιστροφής για ασυνόδευτο παιδί. Εάν υπάρχουν κατάλληλες εγκαταστάσεις υποδοχής και η απόφαση επιστροφής είναι ενδεδειγμένη, το ΔΕΕ υπογράμμισε ότι είναι σημαντικό να εκτελείται η απόφαση επιστροφής, ώστε να αποφεύγονται καταστάσεις νομικού κενού.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *TQ κατά Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid* [616], το ΔΕΕ εξέτασε την περίπτωση ασυνόδευτου παιδιού από τη Γουινέα, το οποίο εισήλθε στις Κάτω Χώρες όταν ήταν 15 ετών και τεσσάρων μηνών και υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τη χώρα, καθώς δεν του χορηγήθηκε άδεια διαμονής. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι τα κράτη μέλη πρέπει να προβαίνουν σε αξιολόγηση των βέλτιστων συμφερόντων του παιδιού πριν από την έκδοση απόφασης επιστροφής, ανεξάρτητα από την ηλικία του ασυνόδευτου παιδιού. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη μέλη πρέπει να διασφαλίζουν τη διαθεσιμότητα κατάλληλων εγκαταστάσεων υποδοχής για τον ασυνόδευτο ανήλικο στο κράτος επιστροφής. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε επίσης ότι, όταν ένα κράτος μέλος κρίνει ότι υπάρχουν κατάλληλες εγκαταστάσεις υποδοχής, ωστόσο έχει εκδώσει απόφαση επιστροφής για ασυνόδευτο παιδί, το άρθρο 8 παράγραφος 1 της οδηγίας για την επιστροφή δεν επιτρέπει στο εν λόγω κράτος μέλος να μην απομακρύνει στη συνέχεια το εν λόγω παιδί μέχρι τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας του. Το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι σε μια τέτοια περίπτωση το παιδί πρέπει να μετακινηθεί, εκτός εάν μεταβληθεί η κατάστασή του.

Σε περιπτώσεις επιστροφής παιδιών αιτούντων άσυλο σε άλλο κράτος μέλος για την εξέταση της αίτησης ασύλου τους, ο κανονισμός του Δουβλίνου ορίζει ότι το μείζον συμφέρον του παιδιού πρέπει να καθοδηγεί και να διέπει την εφαρμογή των εν λόγω αποφάσεων (άρθρο 6) [617]. Επιπλέον, ο

615 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2008), Οδηγία 2008/115/ΕΚ, της 16ης Δεκεμβρίου 2008, σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών (ΕΕ L 348 της 24.12.2008, σ. 98–107), άρθρο 5.

616 ΔΕΕ, C-441/19, *TQ κατά Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*, 14 Ιανουαρίου 2021.

617 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013, της 26ης Ιουνίου 2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 31).

κανονισμός παραθέτει έναν κατάλογο παραγόντων προκειμένου να συνδράμει τις αρχές στον προσδιορισμό του μείζονος συμφέροντος του παιδιού. Στους παράγοντες αυτούς περιλαμβάνονται οι δυνατότητες επανένωσης της οικογένειας του παιδιού, η ευζωία και η κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, παράμετροι που σχετίζονται με την ασφάλεια και την προστασία, ιδίως όπου υπάρχει κίνδυνος το παιδί να είναι θύμα εμπορίας ανθρώπων και οι απόψεις του παιδιού σύμφωνα με την ηλικία και την ωριμότητά του.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *The Queen, κατόπιν αιτήσεως της MA και λοιπών κατά Secretary of State for the Home Department* [618], το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί ποιο κράτος ήταν υπεύθυνο στην περίπτωση ενός ασυνόδευτου παιδιού που είχε υποβάλει αιτήσεις ασύλου σε διαφορετικά κράτη μέλη της ΕΕ και δεν είχε οικογένεια ή συγγενείς σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ. Το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι, εάν δεν υπάρχει μέλος της οικογένειας που να ευρίσκεται νομίμως σε κράτος μέλος, υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησης ασύλου είναι το κράτος στο οποίο είναι φυσικώς παρόν το παιδί. Για την απόφασή του, το Δικαστήριο βασίστηκε στο άρθρο 24 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, σύμφωνα με το οποίο σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού [619].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, επιτρέπεται, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, στα κράτη να επεμβαίνουν στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής σύμφωνα με το άρθρο 8 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Üner κατά Κάτω Χωρών* [620] επιβεβαιώθηκε ότι θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο αντίκτυπος που θα είχε η απέλαση σε οποιαδήποτε παιδιά της οικογένειας κατά την εκτίμηση της αναλογικότητας του μέτρου. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να εξετάζεται: «το συμφέρον και η ευημερία των παιδιών, και ειδικότερα η σοβαρότητα των δυσκολιών που είναι πιθανόν να αντιμετωπίσει ένα παιδί [...] στη χώρα

618 ΔΕΕ, C-648/11, *The Queen, κατόπιν αιτήσεως της MA και λοιπών κατά Secretary of State for the Home Department*, 6 Ιουνίου 2013.

619 Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-441/19, *TQ κατά Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*, 14 Ιανουαρίου 2021.

620 ΕΔΔΑ, *Üner κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 46410/99, 18 Οκτωβρίου 2006, σκέψεις 57–58. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Boultif κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 54273/00, 2 Αυγούστου 2001.

στην οποία πρόκειται να απελαθεί ο προσφεύγων· και η σταθερότητα των κοινωνικών, πολιτισμικών και οικογενειακών δεσμών με τη χώρα υποδοχής και τη χώρα προορισμού» [621].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Tarakhel κατά Ελβετίας* [622] αφορά την άρνηση των ελβετικών αρχών να εξετάσουν την αίτηση ασύλου ενός ζευγαριού Αφγανών και των έξι παιδιών τους, και την απόφαση των αρχών για την επιστροφή τους στην Ιταλία. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, δεδομένης της υφιστάμενης κατάστασης του συστήματος υποδοχής της Ιταλίας και ελλείψει αναλυτικών και αξιόπιστων πληροφοριών σχετικά με τις συγκεκριμένες εγκαταστάσεις προορισμού, οι ελβετικές αρχές δεν διέθεταν επαρκείς εγγυήσεις ότι, σε περίπτωση επιστροφής τους στην Ιταλία, οι προσφεύγοντες θα ετύγχαναν μεταχείρισης κατά τρόπο που αρμόζει στην ηλικία των παιδιών. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επιστροφή των προσφευγόντων στην Ιταλία σύμφωνα με τον κανονισμό του Δουβλίνου ΙΙ, χωρίς οι ελβετικές αρχές να έχουν λάβει προηγουμένως εξατομικευμένες εγγυήσεις από τις ιταλικές αρχές ότι οι προσφεύγοντες θα ετύγχαναν μεταχείρισης κατά τρόπο που αρμόζει στην ηλικία των παιδιών και ότι η οικογένεια θα παρέμενε ενωμένη, θα συνιστούσε παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το κράτος δίνει, μετά από αίτηση, στον γονέα ή στους γονείς ή στο παιδί τις ουσιώδεις πληροφορίες σχετικά με τον τόπο όπου βρίσκονται το απόν μέλος ή τα απόντα μέλη της οικογένειας σε περιπτώσεις κράτησης, φυλάκισης, εξορίας, απέλασης ή θανάτου, εκτός εάν η αποκάλυψη των πληροφοριών αυτών θα είναι επιζήμια για την ευημερία του παιδιού (άρθρο 9 παράγραφος 4 της ΣΔΠ).

621 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Assem Hassan Ali κατά Δανίας*, προσφυγή αριθ. 25593/14, 23 Οκτωβρίου 2018.

622 ΕΔΔΑ, *Tarakhel κατά Ελβετίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 29217/12, 4 Νοεμβρίου 2014.

9.6. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη

Κύριο σημείο

- Τα παιδιά μετανάστες έχουν δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και νομικής συνδρομής σε ορισμένες διαδικασίες [623].

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, τα δικαιώματα των παιδιών για πρόσβαση στη δικαιοσύνη στον τομέα της μετανάστευσης κατοχυρώνονται σε διάφορες πράξεις. Πρώτον, το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου κατοχυρώνεται γενικά στο άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Αυτό περιλαμβάνει το δικαίωμα να δικαστεί η υπόθεση δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας εξασφάλισης συμβουλών από δικηγόρο, υπεράσπισης και κατάλληλης νομικής εκπροσώπησης βάσει του άρθρου 48. Όσον αφορά τα παιδιά μετανάστες, τα εν λόγω δικαιώματα ενισχύονται από διάφορες διατάξεις του παράγωγου δικαίου. Ειδικότερα, ο κανονισμός του Δουβλίνου υποχρεώνει τα κράτη μέλη να εξασφαλίζουν την εκπροσώπηση του ασυνόδευτου παιδιού από επαγγελματία που διαθέτει τα κατάλληλα προσόντα και έχει πρόσβαση σε όλες τις σχετικές πληροφορίες του φακέλου του παιδιού (άρθρο 6). Αντίστοιχες διατάξεις, μεταξύ άλλων σχετικά με τη νομική συνδρομή, προβλέπονται στην οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (άρθρο 31) και την οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου (άρθρο 25). Το δικαίωμα νομικής εκπροσώπησης των παιδιών υποστηρίζεται επίσης από το δικαίωμά τους να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες θυμάτων και ειδικές υπηρεσίες εμπιστευτικής υποστήριξης σύμφωνα με το άρθρο 8 της οδηγίας για τα δικαιώματα των θυμάτων [624].

Ωστόσο, τα δικαιώματα που σχετίζονται με την πρόσβαση στη δικαιοσύνη υπόκεινται σε περιορισμούς και ενδεχομένως σε ορισμένες προϋποθέσεις ηλικίας. Παραδείγματος χάριν, η οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου

623 Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2020), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, 17 Δεκεμβρίου 2020, ενότητα 5.5 για τη νομική συνδρομή σε διαδικασίες ασύλου και επιστροφής.

624 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2012), Οδηγία 2012/29/ΕΕ, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας (ΕΕ L 315 της 14.11.2012, σ. 55).

επιτρέπει στα κράτη μέλη «να μη διορίσουν [νόμιμο] εκπρόσωπο εφόσον ο ασυνόδευτος ανήλικος κατά πάσα πιθανότητα θα συμπληρώσει το 18ο έτος προτού ληφθεί απόφαση σε πρώτο βαθμό» (άρθρο 25 παράγραφος 2).

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ απέκλεισε την εφαρμογή του άρθρου 6 (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη) σε υποθέσεις που αφορούν αποφάσεις εισόδου, διαμονής και απέλασης αλλοδαπών [625]. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις, προβάλλεται το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής).

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Rahimi κατά Ελλάδας* [626] αφορά τις συνθήκες υπό τις οποίες ένα παιδί μετανάστης από το Αφγανιστάν, το οποίο είχε εισέλθει αντικανονικά στην Ελλάδα, κρατούνταν σε κέντρο κράτησης και εν συνεχεία αφέθηκε ελεύθερο ενόψει της απέλασής του. Το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ, επισήμανε ότι το ενημερωτικό φυλλάδιο που δόθηκε στον προσφεύγοντα δεν ανέφερε τη διαδικασία που έπρεπε να ακολουθηθεί για την υποβολή καταγγελίας στον προϊστάμενο της Αστυνομίας. Επιπλέον, ο προσφεύγων δεν ενημερώθηκε σε γλώσσα την οποία κατανοούσε σχετικά με τα διαθέσιμα μέσα προσφυγής που μπορούσε να ασκήσει προκειμένου να αναφέρει τα παράπονά του σχετικά με τις συνθήκες κράτησής του. Βασιζόμενο στις εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας, το ΕΔΔΑ επισήμανε την απουσία ανεξάρτητης αρχής στην Ελλάδα για την επιθεώρηση των εγκαταστάσεων κράτησης των υπηρεσιών επιβολής του νόμου. Υπογράμμισε επίσης ότι δεν υπήρχε αμερόληπτη αρχή για την αποτελεσματικότητα της προσφυγής. Βάσει των ανωτέρω, αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 3, του άρθρου 5 παράγραφοι 1 και 4 και του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ [627].

Ο ΕΚΧ, στο άρθρο 16, απαιτεί από τα κράτη να εξασφαλίζουν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την πλήρη ανάπτυξη της οικογένειας, προάγοντας την οικονομική, νομική και κοινωνική προστασία της οικογενειακής ζωής.

625 ΕΔΔΑ, *Maaouia κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 39652/98, 5 Οκτωβρίου 2000.

626 ΕΔΔΑ, *Rahimi κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 8687/08, 5 Απριλίου 2011.

627 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Abdullahi Elmi και Aweys Abubakar κατά Μάλτας*, προσφυγές αριθ. 25794/13 και 28151/13, 22 Νοεμβρίου 2016· επίσης ΕΔΔΑ, *Moustahi κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 9347/14, 25 Ιουνίου 2020, σκέψεις 65–67.

Επιπλέον, το άρθρο 19 παράγραφος 1 απαιτεί από τα κράτη να διατηρούν «ικανοποιητικές και δωρεάν υπηρεσίες» και να εξασφαλίζουν ότι οι διακινούμενοι εργαζόμενοι και οι οικογένειές τους λαμβάνουν έγκυρη ενημέρωση σχετικά με τη μετανάστευση από και προς το έδαφός τους. Ανάλογη υποχρέωση «πληροφόρησης» (που έχει πρωταρχική σημασία για την πρόσβαση των μεταναστών στη δικαιοσύνη) προβλέπεται στο άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής σύμβασης για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων, ωστόσο οι εκτενέστερες διατάξεις που διέπουν το «δικαίωμα προσφυγής στις δικαστικές και διοικητικές αρχές» (άρθρο 26) αφορούν αποκλειστικά τους μετανάστες εργαζομένους και όχι τα μέλη των οικογενειών τους [628].

Επιπλέον, οι περιεκτικές *κατευθυντήριες γραμμές του ΣτΕ για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη* καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να προσαρμόζονται όλες οι δικαστικές και διοικητικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων των διαδικασιών μετανάστευσης, για να καλύπτουν τις ανάγκες των παιδιών [629]. Επιπλέον, το 2018, η σύσταση της Επιτροπής Υπουργών σχετικά με την αποτελεσματική επιτροπεία για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης αναγνώρισε ότι ένας επίτροπος που διορίζεται από το κράτος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων και του βέλτιστου συμφέροντος των ασυνόδευτων και των χωρισμένων από την οικογένειά τους παιδιών μέσω της παροχής ενημέρωσης, συνδρομής, στήριξης και, όπου προβλέπεται από τον νόμο, μέσω της εκπροσώπησής τους σε διαδικασίες που τα αφορούν [630].

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το άρθρο 37 της ΣΔΠ είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τα παιδιά μετανάστες που στερούνται την ελευθερία τους, καθώς διασφαλίζει το δικαίωμα των παιδιών αυτών για ταχεία πρόσβαση σε νομική ή σε άλλη κατάλληλη συμπαράσταση, καθώς και το δικαίωμα να αμφισβητούν τη νομιμότητα της στέρησης της ελευθερίας τους ενώπιον ενός δικαστηρίου ή μιας άλλης αρμόδιας, ανεξάρτητης και αμερόληπτης αρχής, αλλά και για τη λήψη ταχείας απόφασης πάνω σ' αυτό το ζήτημα.

628 Συμβούλιο της Ευρώπης (1977), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων, CETS αριθ. 93, 24 Νοεμβρίου 1977.

629 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010.

630 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2020), Recommendation Rec(2019)11 on effective guardianship for unaccompanied and separated children in the context of migration [Σύσταση CM/Rec(2019)11 σχετικά με την αποτελεσματική επιτροπεία για ασυνόδευτα και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά στο πλαίσιο της μετανάστευσης], 11 Δεκεμβρίου 2019.

10 Προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και των καταναλωτών

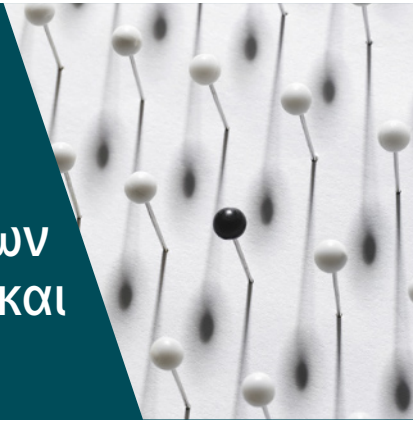

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρα 7 (σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), 8 (προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα) και 52 (εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών) ΣΛΕΕ, άρθρο 16 Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων (ΓΚΠΔ) (2016/679/ΕΕ)	**Παιδιά και προστασία των δεδομένων**	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) Σύμβαση για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα (Σύμβαση 108+) ΕΔΔΑ, *Avilkina και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 1585/09, 2013 (κοινοποίηση ιατρικών αρχείων) ΕΔΔΑ, *S. και Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 30562/04 και 30566/04, 2008
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 38 ΣΛΕΕ, άρθρο 169 Οδηγία για τα δικαιώματα των καταναλωτών (2011/83/ΕΕ) Ευρωπαϊκή πράξη για την προσβασιμότητα (2019/882) Οδηγία για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές (2005/29/ΕΚ) Οδηγία για τη γενική ασφάλεια των προϊόντων (2001/95/ΕΚ)	**Προστασία των παιδιών ως καταναλωτών**	Σύμβαση για την εκπόνηση Ευρωπαϊκής Φαρμακοποιίας Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική, άρθρο 17, και το πρόσθετο πρωτόκολλό της όσον αφορά τη βιοϊατρική έρευνα, κεφάλαιο V Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη διασυνοριακή τηλεόραση

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Κανονισμός για τις κλινικές δοκιμές (536/2014/ΕΕ)		
Κανονισμός για τα τρόφιμα τα οποία προορίζονται για βρέφη και μικρά παιδιά και για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδικούς ιατρικούς σκοπούς, και ως υποκατάστατα του συνόλου του διαιτολογίου για τον έλεγχο του σωματικού βάρους (609/2013/ΕΕ)		
Οδηγία για την ασφάλεια των παιχνιδιών (2009/48/ΕΚ)		
Οδηγία για τα προϊόντα που, επειδή δεν εμφανίζονται υπό την πραγματική τους μορφή, θέτουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ασφάλεια των καταναλωτών (87/357/ΕΟΚ)		
Οδηγία για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων (αναδιατύπωση) (2018/1808)		
ΔΕΕ, C-244/06, *Dynamic Medien Vertriebs GmbH κατά Avides Media AG*, 2008 (πώληση DVD μέσω διαδικτύου)		
ΔΕΕ, C-36/02, *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH κατά Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*, 2004 (άδεια διεξαγωγής παιγνίου)		

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται η ευρωπαϊκή νομοθεσία και νομολογία στον τομέα της προστασίας των καταναλωτών και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Σε επίπεδο ΕΕ, η σχετική νομοθεσία και νομολογία είναι ιδιαίτερα πλούσια, καθώς η αρμοδιότητα της ΕΕ στα εν λόγω θέματα προβλέπεται ρητά στη ΣΛΕΕ. Η συνεισφορά του ΣτΕ στον συγκεκριμένο τομέα είναι πιο περιορισμένη. Σε επίπεδο συνθηκών, υπάρχουν οι κύριες συμβάσεις για τα μέσα ενημέρωσης και την προστασία των δεδομένων και, όσον αφορά την προστασία των καταναλωτών, η Σύμβαση του 1964 για την εκπόνηση ευρωπαϊκής φαρμακοποιίας. Το ΕΔΔΑ έχει επίσης αποφανθεί επί σειρά υποθέσεων που αφορούν την προστασία των δεδομένων του ατόμου.

Οι ενότητες που ακολουθούν εστιάζονται σε συγκεκριμένες πτυχές της νομοθεσίας για την προστασία των δεδομένων (ενότητα 10.1) και το δίκαιο των καταναλωτών σε σχέση με τα παιδιά (ενότητα 10.2). Για καθένα από αυτά τα θέματα, αναλύονται το γενικό νομικό πλαίσιο και η εφαρμοσιμότητά του στα παιδιά, καθώς και οι ειδικοί κανόνες για την προστασία των παιδιών, όπου κρίνεται σκόπιμο.

10.1. Παιδιά και προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Κύρια σημεία

- Βάσει του δικαίου της ΕΕ και του ΣτΕ, η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα αναγνωρίζεται ως θεμελιώδες δικαίωμα. Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, το δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων αποτελεί διακριτό θεμελιώδες δικαίωμα και ισχύει για όλους, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών (άρθρο 8 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων).
- Για τις περισσότερες διαδικτυακές υπηρεσίες, απαιτείται γονική συναίνεση για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ανάλογα με την ηλικία των παιδιών (το όριο ηλικίας ποικίλλει μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ από 13 έως 16 ετών).
- Επιπλέον, το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ αναγνωρίζει το δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

10.1.1. Ευρωπαϊκό δίκαιο για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 8 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αναγνωρίζει την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ως διακριτό θεμελιώδες δικαίωμα. Ο Χάρτης παρέχει προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε όλους, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών. Το άρθρο 8 παράγραφος 2 κατοχυρώνει ρητά διάφορα στοιχεία αυτού του δικαιώματος στον Χάρτη (νόμιμη επεξεργασία, συγκατάθεση ή θεμιτοί λόγοι που προβλέπονται από τον νόμο, δικαίωμα πρόσβασης και διόρθωσης), ενώ το άρθρο 8 παράγραφος 3 ορίζει ότι ο σεβασμός των κανόνων προστασίας δεδομένων υπόκειται στον έλεγχο

ανεξάρτητης αρχής. Το δικαίωμα προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που προβλέπεται στο άρθρο 8 μπορεί να περιορίζεται σύμφωνα με τον νόμο. Κάθε τέτοιος περιορισμός πρέπει να σέβεται την ουσία του δικαιώματος στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά στους στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή είναι αναγκαίοι για την προστασία των ελευθεριών και των δικαιωμάτων τρίτων (άρθρο 52 του Χάρτη) [631]. Η ΕΕ έχει αρμοδιότητα να νομοθετεί επί ζητημάτων προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (άρθρο 16 της ΣΛΕΕ) [632]. Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα έχει αναδειχθεί σε έναν από τους βασικούς τομείς του ευρωπαϊκού δικαίου αναφορικά με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων (ΓΚΠΔ), που εκδόθηκε το 2016, αποτελεί τη βασική πράξη σε αυτόν τον τομέα [633].

Στην αιτιολογική σκέψη 75 του ΓΚΠΔ, τα παιδιά προσδιορίζονται ως ευάλωτα άτομα και αναγνωρίζεται ότι χρήζουν ειδικής προστασίας όσον αφορά τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τα αφορούν. Τα παιδιά μπορεί να έχουν μικρότερη επίγνωση των σχετικών κινδύνων, συνεπειών και εγγυήσεων και των δικαιωμάτων τους σε σχέση με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Για τον σκοπό αυτόν, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προστασίας Δεδομένων (ΕΣΠΔ) καταρτίζει κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων παιδιών [634]. «Η συγκατάθεση του γονέα ή

631 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-468/10 και C-469/10, *Asociación Nacional de Establecimientos Financieros de Crédito (ASNEF) και Federación de Comercio Electrónico y Marketing Directo (FECEMD) κατά Administración del Estado*, 24 Νοεμβρίου 2011, σκέψη 48· ΔΕΕ, C-275/06, *Productores de Música de España (Promusicae) κατά Telefónica de España SAU* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 29 Ιανουαρίου 2008, σκέψη 68.

632 Για μια γενική επισκόπηση του ευρωπαϊκού δικαίου για την προστασία των δεδομένων, βλ. ΣτΕ, Επιτροπή Υπουργών (2018), *12th Annual Report of the Committee of Ministers* [12η Ετήσια έκθεση της Επιτροπής Υπουργών]· FRA (2018), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων – Έκδοση 2018*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

633 Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων). Η οδηγία για την προστασία των δεδομένων στο πλαίσιο της επιβολής του νόμου [οδηγία (ΕΕ) 2016/680] είναι η κύρια πράξη που αφορά την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών.

634 ΕΣΠΔ, Working Programme 2021/2022 [Πρόγραμμα εργασίας 2021/2022], 16 Μαρτίου 2021.

κηδεμόνα δεν θα πρέπει να είναι απαραίτητη σε συνάρτηση με υπηρεσίες πρόληψης ή παροχής συμβουλών που προσφέρονται άμεσα σε ένα παιδί. [...] Δεδομένου ότι τα παιδιά χρήζουν ειδικής προστασίας, κάθε ενημέρωση και ανακοίνωση, εάν η επεξεργασία απευθύνεται σε παιδί, θα πρέπει να διατυπώνεται σε σαφή και απλή γλώσσα την οποία το παιδί να μπορεί να κατανοεί εύκολα» [635]. Ο ΓΚΠΔ απαιτεί ρητά να λαμβάνεται υπόψη η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των παιδιών όταν η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα βασίζεται στο έννομο συμφέρον του υπευθύνου επεξεργασίας ή τρίτου [άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο στ)] και οι πληροφορίες σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα παρέχονται σε παιδί (άρθρο 12 παράγραφος 1). Επισημαίνεται ότι η επεξεργασία δεδομένων που αφορούν παιδιά ενέχει ορισμένους κινδύνους, και η περαιτέρω εφαρμογή του ΓΚΠΔ όσον αφορά την προστασία των παιδιών μπορεί να προσδιοριστεί σε κώδικες δεοντολογίας. Οι εν λόγω κώδικες δεοντολογίας μπορούν, ειδικότερα, να περιλαμβάνουν κανόνες σχετικά με τον τρόπο παροχής πληροφοριών στο παιδί και τον τρόπο λήψης της συγκατάθεσης του ασκούντος τη γονική μέριμνα (άρθρο 41 παράγραφος 2).

Για τις περισσότερες διαδικτυακές υπηρεσίες, όταν η υπηρεσία βασίζεται στη συγκατάθεση του παιδιού για την επεξεργασία των δεδομένων του, απαιτείται επίσης η συγκατάθεση του γονέα ή του κηδεμόνα έως μια ορισμένη ηλικία. Αυτό ισχύει για τους ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης, καθώς και για τις πλατφόρμες τηλεφόρτωσης μουσικής και αγοράς διαδικτυακών παιχνιδιών. Το όριο ηλικίας για τη λήψη γονικής συναίνεσης διαφέρει μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ από 13 έως 16 ετών [636]. Σύμφωνα με το άρθρο 4 παράγραφος 11 του ΓΚΠΔ, η συγκατάθεση πρέπει να είναι ελεύθερη, συγκεκριμένη, ρητή και εν πλήρει επιγνώσει, ενώ τα παιδιά ή οι γονείς ή οι κηδεμόνες τους θα πρέπει να έχουν στη διάθεσή τους εύχρηστους μηχανισμούς ώστε να μπορούν να ανακαλέσουν τη συγκατάθεσή τους ανά πάσα στιγμή. Οι εταιρείες πρέπει να καταβάλλουν εύλογες προσπάθειες, λαμβάνοντας υπόψη τη διαθέσιμη τεχνολογία, ώστε να ελέγχουν αν η συγκατάθεση παρέχεται ή εγκρίνεται από τον ασκούντα τη γονική μέριμνα επί του παιδιού. Οι εύλογες προσπάθειες που πρέπει να καταβάλλουν οι οργανισμοί εξαρτώνται επίσης από τη φύση της επεξεργασίας και τους κινδύνους που συνδέονται

635 Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων), αιτιολογικές σκέψεις 38 και 58.

636 Αυτόθι, άρθρο 8.

με αυτή για το παιδί. Οι προσπάθειες αυτές θα πρέπει να επανεξετάζονται συνεχώς υπό το πρίσμα των αναδυόμενων τεχνολογιών στον συγκεκριμένο τομέα. Όταν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα υποβάλλονται σε επεξεργασία σε σχέση με την προσφορά υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας σε παιδί και η εν λόγω επεξεργασία βασίζεται στη συγκατάθεση του παιδιού ή του ασκούντος τη γονική μέριμνα, τα παιδιά έχουν πάντα το δικαίωμα να ζητήσουν τη διαγραφή των δεδομένων τους [άρθρο 17 παράγραφος 1 στοιχείο στ) του ΓΚΠΔ]. Αυτό είναι γνωστό ως δικαίωμα στη λήθη.

Όταν τα παιδιά έχουν πρόσβαση σε διαδικτυακή υπηρεσία, ανεξάρτητα από τα μέτρα επαλήθευσης της ηλικίας που εφαρμόζει ένας οργανισμός, ο εν λόγω οργανισμός πρέπει να διασφαλίζει ότι εφαρμόζονται ειδικά για το παιδί μέτρα προστασίας των δεδομένων προκειμένου να ενισχυθεί το επίπεδο προστασίας που παρέχεται στα παιδιά χρήστες από τους κινδύνους που ενέχει για αυτά η χρήση της υπηρεσίας. Ορισμένα από τα μέτρα αυτά θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν τη διασφάλιση ότι η υπηρεσία συμμορφώνεται με την υποχρέωση προστασίας των δεδομένων ήδη από τον σχεδιασμό και εξ ορισμού (άρθρο 25 του ΓΚΠΔ), τη διενέργεια εκτίμησης επιπτώσεων σχετικά με την προστασία των δεδομένων (άρθρο 35), την τήρηση της αρχής της ελαχιστοποίησης των δεδομένων και την επανεξέταση των ρυθμίσεων κατάρτισης προφίλ. Ως «κατάρτιση προφίλ» νοείται κάθε μορφή αυτοματοποιημένης επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που συνίσταται στη χρήση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για την αξιολόγηση ορισμένων προσωπικών πτυχών ενός φυσικού προσώπου, ιδίως για την ανάλυση ή την πρόβλεψη πτυχών που αφορούν την απόδοση στην εργασία, την οικονομική κατάσταση, την υγεία, τις προσωπικές προτιμήσεις, τα ενδιαφέροντα, την αξιοπιστία, τη συμπεριφορά, τη θέση ή τις μετακινήσεις του εν λόγω φυσικού προσώπου (άρθρο 4 παράγραφος 4).

Αυτή η ειδική προστασία θα πρέπει να ισχύει ιδίως στη χρήση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα με σκοπό την εμπορία ή τη δημιουργία προφίλ προσωπικότητας ή προφίλ χρήστη και τη συλλογή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα όσον αφορά παιδιά κατά τη χρήση υπηρεσιών που προσφέρονται άμεσα σε ένα παιδί (αιτιολογική σκέψη 38 του ΓΚΠΔ).

Οι κατευθυντήριες γραμμές που εξέδωσε το ΕΣΠΔ [637] σχετικά με τη στόχευση των χρηστών μέσων κοινωνικής δικτύωσης επισημαίνουν ότι ο αρνητικός

637 ΕΣΠΔ (2020), *Κατευθυντήριες γραμμές 8/2020 σχετικά με τη στόχευση χρηστών μέσων κοινωνικής δικτύωσης*, 2 Σεπτεμβρίου 2020.

αντίκτυπος της στόχευσης μπορεί να είναι σημαντικά μεγαλύτερος σε ευάλωτες κατηγορίες ατόμων, όπως τα παιδιά. Η στόχευση μπορεί να επηρεάσει τη διαμόρφωση των προσωπικών προτιμήσεων και των ενδιαφερόντων των παιδιών, επηρεάζοντας τελικά την αυτονομία και το δικαίωμά τους να αναπτυχθούν. Αρκετοί φορείς έχουν αποφανθεί ότι, κατά γενικό κανόνα, οι οργανισμοί θα πρέπει να αποφεύγουν την κατάρτιση προφίλ παιδιών για σκοπούς εμπορικής προώθησης, καθώς τα παιδιά είναι πιο ευάλωτα [638]. Τα παιδιά μπορεί να είναι ιδιαίτερα ευεπηρέαστα στο διαδικτυακό περιβάλλον και να επηρεάζονται ευκολότερα από τη συμπεριφορική διαφήμιση [639].

Η αιτιολογική σκέψη 71 του ΓΚΠΔ ορίζει ότι η αποκλειστικά αυτοματοποιημένη λήψη αποφάσεων, συμπεριλαμβανομένης της κατάρτισης προφίλ, με νομικές ή παρόμοιες σημαντικές επιπτώσεις, δεν θα πρέπει να εφαρμόζεται στα παιδιά.

Η ομάδα εργασίας του άρθρου 29, νυν ΕΣΠΔ [640], συνέστησε οι υπεύθυνοι επεξεργασίας να μη βασίζονται, γενικά, στις εξαιρέσεις από τον κανόνα κατά αυτής της μορφής επεξεργασίας για την επεξεργασία δεδομένων παιδιών, παρά μόνο σε περιορισμένες περιπτώσεις, όπως όταν είναι αναγκαίο για την προστασία της ευημερίας των παιδιών. Σε αυτές τις περιπτώσεις πρέπει να εφαρμόζονται εγγυήσεις κατάλληλες για τα παιδιά.

Ορισμένες κατηγορίες δεδομένων θεωρούνται ευαίσθητες, όπως γενετικά δεδομένα, βιομετρικά δεδομένα για την αποκλειστική ταυτοποίηση παιδιού, δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που αφορούν ποινικές καταδίκες και δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που αποκαλύπτουν φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, πολιτικά φρονήματα, θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, ψυχική και σωματική υγεία ή σεξουαλική ζωή. Η επεξεργασία δεδομένων παιδιών

638 Βλ., για παράδειγμα, Συμβούλιο της Ευρώπης (2018), *Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment* [Κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον], CM/Rec(2018)7, σ. 17· Ιρλανδική Επιτροπή Προστασίας Δεδομένων (2020), *Children front and centre: Fundamentals for a child-oriented approach to data processing* [Τα παιδιά στο προσκήνιο: Θεμελιώδεις αρχές για μια παιδοκεντρική προσέγγιση της επεξεργασίας δεδομένων], Δεκέμβριος 2020, σ. 54.

639 Ομάδα εργασίας για την προστασία δεδομένων του άρθρου 29 (2018), *Κατευθυντήριες γραμμές για την αυτοματοποιημένη λήψη αποφάσεων και την κατάρτιση προφίλ για τους σκοπούς του κανονισμού 2016/679*, 22 Αυγούστου 2018.

640 Ομάδα εργασίας για την προστασία δεδομένων του άρθρου 29 (2018), *Κατευθυντήριες γραμμές για την αυτοματοποιημένη λήψη αποφάσεων και την κατάρτιση προφίλ για τους σκοπούς του κανονισμού 2016/679*, 22 Αυγούστου 2018.

σε τέτοιες κατηγορίες επιτρέπεται μόνο όταν ισχύουν κατάλληλες εξαιρέσεις (άρθρο 9 του ΓΚΠΔ).

Η οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες [641] προστατεύει το απόρρητο των επικοινωνιών και του τερματικού εξοπλισμού των χρηστών, στους οποίους περιλαμβάνονται και τα παιδιά. Θέτει σε εφαρμογή το θεμελιώδες δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής όσον αφορά τις επικοινωνίες (άρθρο 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων).

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι το δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εμπίπτει στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ επιλαμβάνεται υποθέσεων στις οποίες εγείρεται το ζήτημα της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, συμπεριλαμβανομένων της υποκλοπής επικοινωνιών [642], ποικίλων μορφών παρακολούθησης [643] και της προστασίας έναντι της διατήρησης δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από δημόσιες αρχές [644]. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η εθνική νομοθεσία πρέπει να προβλέπει κατάλληλα μέτρα που διασφαλίζουν το δικαίωμα κάθε προσώπου να προσφύγει ενώπιον δικαστηρίου σε περίπτωση παραβίασης δικαιωμάτων που σχετίζονται με την προστασία των δεδομένων.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Avilkina και λοιποί κατά Ρωσίας* [645] αφορά την κοινοποίηση των ιατρικών φακέλων ενός δίχρονου κοριτσιού στον εισαγγελέα, κατόπιν αιτήματος του τελευταίου να ενημερωθεί σχετικά με όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες μάρτυρες του Ιεχωβά είχαν αρνηθεί τη μετάγγιση αίματος. Το ΕΔΔΑ, αναγνωρίζοντας ότι το συμφέρον της διερεύνησης εγκλημάτων μπορεί να υπερτερεί των συμφερόντων του ασθενούς και της κοινότητας στο σύνολό της όσον αφορά την

641 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2002), Οδηγία 2002/58/ΕΚ σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες) (ΕΕ L 201 της 31.7.2002, σ. 37).

642 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 8691/79, 2 Αυγούστου 1984· ΕΔΔΑ, *Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 62617/00, 3 Απριλίου 2007.

643 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Klass και λοιποί κατά Γερμανίας*, προσφυγή αριθ. 5029/71, 6 Σεπτεμβρίου 1978· ΕΔΔΑ, *Uzun κατά Γερμανίας*, προσφυγή αριθ. 35623/05, 2 Σεπτεμβρίου 2010.

644 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Leander κατά Σουηδίας*, προσφυγή αριθ. 9248/81, 26 Μαρτίου 1987· ΕΔΔΑ, *S. και Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 30562/04 και 30566/04, 4 Δεκεμβρίου 2008.

645 ΕΔΔΑ, *Avilkina και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 1585/09, 6 Ιουνίου 2013.

προστασία του απορρήτου των ιατρικών δεδομένων, επισήμανε ότι η προσφεύγουσα δεν ήταν ύποπτη ούτε κατηγορούμενη στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας. Επιπλέον, οι επαγγελματίες του τομέα της υγείας που παρέχουν περίθαλψη στην προσφεύγουσα θα μπορούσαν να ζητήσουν δικαστική έγκριση για μετάγγιση αίματος, εάν θεωρούσαν ότι βρισκόταν σε κατάσταση απειλητική για τη ζωή της. Ελλείψει οποιασδήποτε επιτακτικής κοινωνικής ανάγκης για την κοινοποίηση των απόρρητων ιατρικών πληροφοριών σχετικά με την προσφεύγουσα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S. και Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [646], τα δακτυλικά αποτυπώματα και το DNA ενός εντεκάχρονου, ο οποίος ήταν ύποπτος για συμμετοχή σε απόπειρα ληστείας, διατηρήθηκαν χωρίς χρονικό περιορισμό, παρότι στη συνέχεια απαλλάχθηκε από την κατηγορία. Λόγω της φύσης και του όγκου των προσωπικών πληροφοριών που περιέχονται στα κυτταρικά δείγματα και τα προφίλ DNA, η διατήρησή τους αυτή καθεαυτήν συνιστούσε επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του πρώτου προσφεύγοντος. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές των συναφών νομικών πράξεων του ΣτΕ και την εθνική νομοθεσία και πρακτική των λοιπών συμβαλλομένων κρατών, η διατήρηση των δεδομένων απαιτείται να είναι ανάλογη του σκοπού για τον οποίο έχουν συλλεγεί και χρονικά περιορισμένη, ιδίως στον αστυνομικό τομέα. Η προστασία που παρέχει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ θα αποδυναμωνόταν απαράδεκτα, εάν επιτρεπόταν η χρήση σύγχρονων επιστημονικών τεχνικών στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης με οποιοδήποτε κόστος και χωρίς την προσεκτική στάθμιση των ενδεχόμενων οφελών τους έναντι σημαντικών συμφερόντων της ιδιωτικής ζωής. Συναφώς, ο συλλήβδην και αδιάκριτος χαρακτήρας της εξουσίας διατήρησης προσωπικών δεδομένων στην Αγγλία και την Ουαλία προκαλούσε ιδιαίτερη έκπληξη, καθώς επέτρεπε τη διατήρηση των δεδομένων επ' αόριστον και ανεξαρτήτως της φύσης ή της βαρύτητας της αξιόποινης πράξης ή της ηλικίας του υπόπτου. Η διατήρηση θα μπορούσε να είναι ιδιαιτέρως επιζήμια στην περίπτωση παιδιών, δεδομένης της ειδικής κατάστασής τους και της σημασίας της ανάπτυξης και της ένταξής τους στην κοινωνία. Συμπερασματικά, η διατήρηση των δεδομένων συνιστούσε δυσανάλογη επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του προσφεύγοντος.

646 ΕΔΔΑ, *S. και Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 30562/04 και 30566/04, 4 Δεκεμβρίου 2008.

Η εκσυγχρονισμένη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα [647] (Σύμβαση 108+) εφαρμόζεται σε κάθε επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που διενεργείται τόσο από τον ιδιωτικό όσο και από τον δημόσιο τομέα, προστατεύει δε το άτομο, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, από ενδεχόμενες καταχρηστικές ενέργειες κατά την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Η Σύμβαση 108+ έχει πρόσθετο πρωτόκολλο, το οποίο ρυθμίζει τη σύσταση εποπτικών αρχών και τη διασυνοριακή ροή δεδομένων προς μη συμβαλλόμενα μέρη στη Σύμβαση [648].

Οι αρχές που καθιερώνονται στη Σύμβαση 108+ σχετικά με την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων αφορούν τη θεμιτή και νόμιμη συλλογή και αυτοματοποιημένη επεξεργασία δεδομένων, τα οποία φυλάσσονται για συγκεκριμένους θεμιτούς σκοπούς και δεν χρησιμοποιούνται για σκοπούς ασύμβατους προς αυτούς, ούτε διατηρούνται για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο του αναγκαίου. Αφορούν επίσης την ποιότητα των δεδομένων. Ελλείψει κατάλληλων νομικών εγγυήσεων, απαγορεύεται η επεξεργασία «ευαίσθητων» δεδομένων, όπως δεδομένων σχετικά με τη φυλή, τις πολιτικές πεποιθήσεις, την υγεία, τη θρησκεία, τη σεξουαλική ζωή, τα γενετικά και βιομετρικά δεδομένα, καθώς και δεδομένων που υποβάλλονται σε επεξεργασία για τις πληροφορίες που αποκαλύπτουν σχετικά με τη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, την εθνοτική καταγωγή ή το ποινικό μητρώο. Η Σύμβαση κατοχυρώνει επίσης το δικαίωμα του προσώπου, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, να γνωρίζει τι είδους στοιχεία φυλάσσονται σχετικά με αυτό και, εάν κρίνεται αναγκαίο, να ζητά τη διόρθωσή τους. Περιορισμοί των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση μπορούν να τεθούν μόνον όταν διακυβεύεται υπέρτερο συμφέρον, όπως η εθνική ασφάλεια ή η εθνική άμυνα. Η Συμβουλευτική Επιτροπή της Σύμβασης 108 εξέδωσε κατευθυντήριες γραμμές για την προστασία των δεδομένων των παιδιών σε εκπαιδευτικό

647 Συμβούλιο της Ευρώπης (1981), Σύμβαση για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα, CETS αριθ. 108, 28 Ιανουαρίου 1981· Συμβούλιο της Ευρώπης (2001), Πρόσθετο πρωτόκολλο στη Σύμβαση 108 όσον αφορά τις εποπτικές αρχές και τη διαμεθοριακή ροή δεδομένων, CETS αριθ. 181, 8 Νοεμβρίου 2001· Συμβούλιο της Ευρώπης (2018), Πρωτόκολλο για την τροποποίηση της Σύμβασης για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα, CETS αριθ. 223, 10 Οκτωβρίου 2018.

648 Συμβούλιο της Ευρώπης (2018), Πρωτόκολλο για την τροποποίηση της Σύμβασης για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα, CETS αριθ. 223, 10 Οκτωβρίου 2018.

περιβάλλον [649], οι οποίες καθορίζουν τις θεμελιώδεις αρχές και παρέχουν καθοδήγηση σε νομοθέτες, υπευθύνους χάραξης πολιτικής, υπευθύνους επεξεργασίας δεδομένων και στον κλάδο σχετικά με τον σεβασμό των εν λόγω δικαιωμάτων.

Οι κατευθυντήριες γραμμές του ΣτΕ σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών στο ψηφιακό περιβάλλον καλούν τα κράτη να διασφαλίζουν ότι τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα των παιδιών υποβάλλονται σε θεμιτή, σύννομη, ακριβή και ασφαλή επεξεργασία για συγκεκριμένους σκοπούς, και με την ελεύθερη, ρητή, εν επιγνώσει και αδιαμφισβήτητη συγκατάθεση των παιδιών και/ή των γονέων, των φροντιστών ή των νόμιμων εκπροσώπων τους, ή σύμφωνα με άλλη νόμιμη βάση που προβλέπεται από τον νόμο. Τα κράτη θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι η επεξεργασία ειδικών κατηγοριών δεδομένων που θεωρούνται ευαίσθητα, όπως γενετικά δεδομένα, βιομετρικά δεδομένα που ταυτοποιούν με μοναδικό τρόπο ένα παιδί, δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που σχετίζονται με ποινικές καταδίκες και δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που αποκαλύπτουν φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, πολιτικά φρονήματα, θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, ψυχική και σωματική υγεία ή σεξουαλική ζωή, θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να επιτρέπεται μόνο όταν προβλέπονται από τον νόμο κατάλληλες εγγυήσεις [650].

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων αποτελεί μέρος του δικαιώματος προστασίας της ιδιωτικής ζωής του παιδιού, που περιέχεται στο άρθρο 16 της ΣΔΠ. Το εν λόγω άρθρο ορίζει ότι κανένα παιδί δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αυθαίρετης ή παράνομης επέμβασης στην ιδιωτική του ζωή, στην οικογένεια του, στην κατοικία του ή στην αλληλογραφία του, ούτε παράνομων προσβολών της τιμής και της υπόληψής του. Το δικαίωμα αυτό πρέπει να γίνεται σεβαστό από όλους, συμπεριλαμβανομένου του νόμιμου εκπροσώπου του παιδιού [651].

649 Συμβούλιο της Ευρώπης, Συμβουλευτική Επιτροπή της Σύμβασης 108, *Children's data protection in an education setting – Guidelines* [Η προστασία των δεδομένων των παιδιών σε εκπαιδευτικό περιβάλλον – Κατευθυντήριες γραμμές], T-PD(2019)06BISrev5, 20 Νοεμβρίου 2020.

650 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2018), *Κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον, Σύσταση CM/Rec(2018)7*, ενότητα 3.4.

651 Βλ. επίσης Ηνωμένα Έθνη (2021), *General Comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment* [Γενικό σχόλιο αριθ. 25 (2021) σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών σε σχέση με το ψηφιακό περιβάλλον], CRC/C/GC/25, 2 Μαρτίου 2021.

10.2. Προστασία των παιδιών ως καταναλωτών

Κύρια σημεία

- Σύμφωνα με το ΔΕΕ, το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού ως καταναλωτή και η προστασία των δικαιωμάτων του υπερισχύουν των επιταγών γενικού συμφέροντος δικαιολογώντας περιορισμούς στην ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων.
- Θα πρέπει να παρέχονται σχετικές πληροφορίες στα παιδιά ως καταναλωτές, ούτως ώστε να είναι σε θέση να λαμβάνουν υπόψη όλα τα σχετικά στοιχεία και να προβαίνουν σε τεκμηριωμένες επιλογές.
- Αθέμιτες εμπορικές πρακτικές είναι αυτές που δεν συμμορφώνονται με την αρχή της επαγγελματικής ευσυνειδησίας και μπορούν να επηρεάσουν τις αποφάσεις συναλλαγής των ενήλικων και ανήλικων καταναλωτών.
- Τα παιδιά μπορούν να συμμετέχουν σε κλινικές δοκιμές μόνον εάν η λήψη του φαρμακευτικού προϊόντος αναμένεται να έχει άμεσα ωφελήματα για αυτά, τα οποία υπερτερούν των κινδύνων.
- Το δίκαιο της ΕΕ και του ΣτΕ περιορίζουν την ποσότητα των δραστηριοτήτων εμπορικής προώθησης στις οποίες μπορεί να εκτίθενται τα παιδιά, χωρίς να τις απαγορεύουν.
- Τα παιδιά δικαιούνται ειδικής προστασίας, γεγονός που συνεπάγεται την προστασία τους από διαφημίσεις και προγράμματα τηλεπωλήσεων που θα μπορούσαν να τα βλάψουν ηθικά ή σωματικά.
- Η τοποθέτηση προϊόντος σε προγράμματα για παιδιά απαγορεύεται.

10.2.1. Δικαιώματα καταναλωτών

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, οι βασικοί πυλώνες της προστασίας του καταναλωτή τίθενται στο άρθρο 169 παράγραφος 1 της ΣΛΕΕ και στο άρθρο 38 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το ΔΕΕ έχει αναγνωρίσει ότι το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού υπερισχύει των επιταγών γενικού συμφέροντος, δικαιολογώντας περιορισμούς στις ελευθερίες της κοινής αγοράς.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Dynamic Medien* [652] αφορά την πώληση DVD ιαπωνικών κινουμένων σχεδίων στη Γερμανία μέσω διαδικτύου. Τα κινούμενα σχέδια ήταν εγκεκριμένα για παιδιά άνω των 15 ετών στο Ηνωμένο Βασίλειο, αλλά δεν είχαν αξιολογηθεί ως κατάλληλα από την οικεία γερμανική αρχή. Το βασικό ερώτημα ενώπιον του ΔΕΕ συνίστατο στο αν η απαγόρευση στη Γερμανία ήταν αντίθετη προς την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας. Το ΔΕΕ έκρινε ότι πρωταρχικός σκοπός της γερμανικής νομοθεσίας ήταν η προστασία του παιδιού από ενημέρωση που βλάπτει την καλή διαβίωσή του. Αποφάνθηκε ότι ο περιορισμός στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων δεν ήταν δυσανάλογα επαχθής, στον βαθμό που δεν υπερέβαινε το μέτρο που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού της προστασίας των παιδιών από το οικείο κράτος μέλος.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Omega* [653] αφορά στη λειτουργία ενός «ακτινοδρομίου» στη Γερμανία. Το παιχνίδι που διεξαγόταν στο «ακτινοδρόμιο» περιλάμβανε τη στόχευση αισθητήρων προσαρμοσμένων σε γιλέκα που έφεραν οι παίκτες. Ο χρησιμοποιούμενος εξοπλισμός παρεχόταν από βρετανική εταιρεία και τόσο το παιχνίδι όσο και ο εξοπλισμός διατίθεντο νομίμως στο εμπόριο στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το παιχνίδι απαγορεύθηκε στη Γερμανία με το σκεπτικό ότι αντέβαινε σε θεμελιώδεις αξίες, όπως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι ο περιορισμός που επιβλήθηκε από τις γερμανικές αρχές δεν ήταν αντίθετος προς το ενωσιακό δίκαιο, καθώς ήταν δεόντως δικαιολογημένος για λόγους δημόσιας τάξης.

Η πιο πρόσφατη διαδικασία αναθεώρησης του δικαίου της ΕΕ για την προστασία των καταναλωτών κατέληξε στη θέσπιση της οδηγίας για τα δικαιώματα των καταναλωτών 2011/83/ΕΕ, η οποία αποσκοπεί στην πλήρη εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών σχετικά με τις εξ αποστάσεως συμβάσεις και τις συμβάσεις εκτός εμπορικού καταστήματος, καθώς και άλλες μορφές συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές [654]. Στόχος της οδηγίας είναι η

652 ΔΕΕ, C-244/06, *Dynamic Medien Vertriebs GmbH κατά Avides Media AG*, 14 Φεβρουαρίου 2008.

653 ΔΕΕ, C-36/02, *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH κατά Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*, 14 Οκτωβρίου 2004.

654 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/83/ΕΕ, της 25ης Οκτωβρίου 2011, σχετικά με τα δικαιώματα των καταναλωτών, την τροποποίηση της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της οδηγίας 1999/44/ΕΚ (ΕΕ L 304 της 22.11.2011, σ. 64).

επίτευξη της σωστής ισορροπίας μεταξύ υψηλού επιπέδου προστασίας των καταναλωτών και ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων. Σύμφωνα με το άρθρο 3 παράγραφος 3 στοιχείο α), η οδηγία για τα δικαιώματα των καταναλωτών δεν εφαρμόζεται στις συμβάσεις για κοινωνικές υπηρεσίες που σχετίζονται με την κοινωνική στέγαση, την παιδική μέριμνα και τη στήριξη των οικογενειών και των ατόμων που έχουν μονίμως ή προσωρινώς ανάγκη, περιλαμβανομένης της μακροπρόθεσμης μέριμνας. Στις κοινωνικές υπηρεσίες περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, υπηρεσίες για παιδιά και για τη νεολαία, υπηρεσίες αρωγής για οικογένειες, μονογονεϊκές οικογένειες και ηλικιωμένους, καθώς και υπηρεσίες για μετανάστες. Η οδηγία για τα δικαιώματα των καταναλωτών δίδει ιδιαίτερη έμφαση στον παράγοντα της προσυμβατικής ενημέρωσης. Εάν οι καταναλωτές, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, λαμβάνουν σχετικές και επαρκείς πληροφορίες, θα είναι σε θέση να εξετάσουν όλα τα σχετικά στοιχεία και να προβούν σε τεκμηριωμένη επιλογή· αυτές οι «απαιτήσεις πληροφόρησης» καθορίζονται από την οδηγία για τα δικαιώματα των καταναλωτών. Με βάση την οδηγία (ΕΕ) 2019/882 σχετικά με τις απαιτήσεις προσβασιμότητας προϊόντων και υπηρεσιών, οι εν λόγω απαιτήσεις ισχύουν και για τους ανήλικους καταναλωτές [655].

10.2.2. Αθέμιτες εμπορικές πρακτικές που στοχεύουν σε παιδιά

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η οδηγία 2005/29/ΕΚ για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές των επιχειρήσεων προς τους καταναλωτές στην εσωτερική αγορά [656] καλύπτει όλες τις συναλλαγές μεταξύ επιχειρήσεων και καταναλωτών (είτε μέσω διαδικτύου είτε εκτός διαδικτύου, που αφορούν τόσο αγαθά όσο και υπηρεσίες). Στο πλαίσιο της οδηγίας, τα παιδιά συγκαταλέγονται στην κατηγορία των «ευάλωτων καταναλωτών» (άρθρο 5 παράγραφος 3). Οι αποφάσεις συναλλαγής δεν μπορούν να λαμβάνονται κατόπιν παρενόχλησης, καταναγκασμού ή κατάχρησης επιρροής ή παραπλανητικών πληροφοριών και τα παιδιά καταναλωτές έχουν δικαίωμα να λαμβάνουν τις εν

655 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2019), Οδηγία 2019/882/ΕΕ, της 17ης Απριλίου 2019, σχετικά με τις απαιτήσεις προσβασιμότητας προϊόντων και υπηρεσιών (ΕΕ L 151 της 7.6.2019, σ. 70).

656 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2005), Οδηγία 2005/29/ΕΚ, της 11ης Μαΐου 2005, για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές των επιχειρήσεων προς τους καταναλωτές στην εσωτερική αγορά και για την τροποποίηση της οδηγίας 84/450/ΕΟΚ του Συμβουλίου, των οδηγιών 97/7/ΕΚ, 98/27/ΕΚ, 2002/65/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 2006/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (ΕΕ L 149 της 11.6.2005, σ. 22).

λόγω αποφάσεις ελεύθερα. Η οδηγία απαγορεύει τις δραστηριότητες μάρκετινγκ προϊόντος και διαφήμισης που δημιουργούν σύγχυση με άλλο προϊόν ή εμπορικό σήμα ανταγωνιστή και προϋποθέτει ότι όλες οι απαραίτητες πληροφορίες για τους καταναλωτές πρέπει να παρέχονται κατά τρόπο σαφή και κατανοητό και σε κατάλληλο χρόνο (άρθρα 6 και 7).

Η Επιτροπή Υπουργών του ΣτΕ εξέδωσε *κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον*. Βάσει αυτών, τα κράτη θα πρέπει να λάβουν μέτρα για την προστασία των παιδιών από την εμπορική εκμετάλλευση στο ψηφιακό περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένης της έκθεσης σε ακατάλληλες για την ηλικία τους μορφές διαφήμισης και μάρκετινγκ. Αυτό σημαίνει να διασφαλίζεται ότι οι επιχειρήσεις δεν εφαρμόζουν αθέμιτες εμπορικές πρακτικές έναντι των παιδιών, να απαιτείται η ψηφιακή διαφήμιση και η εμπορική προώθηση που απευθύνονται σε παιδιά να διακρίνονται σαφώς ως τέτοιες, και να απαιτείται από όλα τα σχετικά ενδιαφερόμενα μέρη να περιορίζουν την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των παιδιών για εμπορικούς σκοπούς [657].

10.2.3. Ασφάλεια των προϊόντων

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, υπάρχει ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο προκειμένου να διασφαλίζεται ότι διατίθενται προς πώληση μόνον ασφαλή και άλλως συμμορφούμενα προϊόντα. Ειδικότερα, η οδηγία 2001/95/ΕΚ για τη γενική ασφάλεια των προϊόντων δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ασφάλεια των παιδιών μέσω της συμπερίληψής τους στην κατηγορία των καταναλωτών που μπορούν να είναι ιδιαίτερα ευπαθείς στους κινδύνους που παρουσιάζουν τα εξεταζόμενα προϊόντα (αιτιολογική σκέψη 8 της οδηγίας). Συνεπώς, η ασφάλεια των προϊόντων θα πρέπει να αξιολογείται λαμβανομένων υπόψη όλων των σχετικών πτυχών, ιδίως των κατηγοριών καταναλωτών για τους οποίους προορίζονται τα προϊόντα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει δημοσιεύσει πρόταση νέου κανονισμού για τη γενική ασφάλεια των προϊόντων [658].

657 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2018), *Κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον*, Σύσταση CM/Rec(2018)7.

658 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021), Πρόταση κανονισμού για τη γενική ασφάλεια των προϊόντων, την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1025/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και την κατάργηση της οδηγίας 87/357/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της οδηγίας 2001/95/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, COM(2021) 346 final, 30 Ιουνίου 2021.

Μια πιο ειδική οδηγία για την ασφάλεια των προϊόντων είναι η οδηγία 87/357/ΕΟΚ του Συμβουλίου για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τα προϊόντα που, επειδή δεν εμφανίζονται υπό την πραγματική τους μορφή, θέτουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ασφάλεια των καταναλωτών [659]. Η εν λόγω οδηγία απαγορεύει την εμπορία, την εισαγωγή και την κατασκευή προϊόντων που μοιάζουν με τρόφιμα, αλλά δεν είναι βρώσιμα. Τα κράτη μέλη οφείλουν να διεξάγουν ελέγχους προκειμένου να διασφαλίζουν ότι δεν διατίθενται τέτοιου είδους προϊόντα στην αγορά. Εάν κάποιο κράτος μέλος προβεί στην απαγόρευση προϊόντος σύμφωνα με τις διατάξεις της εν λόγω οδηγίας, οφείλει να ενημερώσει σχετικά την Επιτροπή και να παράσχει πληροφορίες προς ενημέρωση των άλλων κρατών μελών. Το ζήτημα της ασφάλειας των παιχνιδιών, ειδικότερα, εξετάζεται διεξοδικότερα στην ενότητα 10.2.6.

Οι *κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του ΣτΕ για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον* προβλέπουν ότι τα κράτη θα πρέπει να προάγουν και να παρέχουν κίνητρα στις επιχειρήσεις να εφαρμόζουν την ασφάλεια και την προστασία της ιδιωτικής ζωής από τη φάση του σχεδιασμού σε προϊόντα, χαρακτηριστικά και λειτουργίες των υπηρεσιών που απευθύνονται στα παιδιά ή χρησιμοποιούνται από αυτά [660].

10.2.4. Κλινικές δοκιμές σε παιδιά

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, ο κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 536/2014 για τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων που προορίζονται για τον άνθρωπο περιλαμβάνει ειδικές διατάξεις για τα παιδιά που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού (άρθρο 10 παράγραφος 1) [661]. Προβλέπει δε την προσεκτική αξιολόγηση των αιτήσεων για την έγκριση κλινικών δοκιμών στις οποίες συμμετέχουν παιδιά. Ο νόμιμος εκπρόσωπος του παιδιού οφείλει να δώσει τη

659 ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Οδηγία 87/357/ΕΟΚ, της 25ης Ιουνίου 1987, για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τα προϊόντα που, επειδή δεν εμφανίζονται υπό την πραγματική τους μορφή, θέτουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ασφάλεια των καταναλωτών (ΕΕ L 192 της 11.7.1987, σ. 49).

660 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2018), *Κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον*, Σύσταση CM/Rec(2018)7, παράγραφος 54.

661 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2014), Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 536/2014, της 16ης Απριλίου 2014, για τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων που προορίζονται για τον άνθρωπο (ΕΕ L 158 της 27.5.2014, σ. 1).

συγκατάθεσή του για τη συμμετοχή στην κλινική δοκιμή, όπως και το παιδί εφόσον είναι σε θέση να διαμορφώσει γνώμη (άρθρο 29 παράγραφοι 1 και 8). Ο κανονισμός ορίζει ειδικές προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή ασφαλών κλινικών δοκιμών σε παιδιά και την εξασφάλιση της συγκατάθεσής τους μετά από ενημέρωση (άρθρο 32). Οι προϋποθέσεις αυτές είναι οι εξής: δεν παρέχονται κίνητρα στον συμμετέχοντα, εκτός από την αντιστάθμιση των δαπανών και της απώλειας εσόδων που σχετίζονται άμεσα με τη συμμετοχή στην κλινική δοκιμή· η κλινική δοκιμή αποσκοπεί να διερευνήσει θεραπείες για μια πάθηση που εκδηλώνεται μόνον σε παιδιά· και υφίστανται επιστημονικοί λόγοι για να αναμένει κανείς ότι η συμμετοχή στην κλινική δοκιμή θα προσφέρει: άμεσο όφελος για τον ανήλικο το οποίο υπερτερεί των κινδύνων και των επιβαρύνσεων που η δοκιμή συνεπάγεται· ή κάποιο όφελος για τον πληθυσμό που αντιπροσωπεύεται από τον ανήλικο και η εν λόγω κλινική δοκιμή θα εκθέσει σε ελάχιστο μόνον κίνδυνο και θα επιβάλει ελάχιστη επιβάρυνση στον συμμετέχοντα ανήλικο σε σύγκριση με τη συνήθη θεραπεία που χορηγείται για την πάθηση του ανηλίκου. Κλινικές δοκιμές σε παιδιά χωρίς να ληφθεί προηγουμένως η συγκατάθεσή τους ή η συγκατάθεση του νόμιμου εκπροσώπου τους μπορούν να διεξαχθούν μόνο σε καταστάσεις επείγουσας ανάγκης (άρθρο 35 παράγραφος 1).

Σύμφωνα με το δίκαιο του ΣτΕ, το άρθρο 17 της Σύμβασης για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική περιέχει παρόμοιες αρχές [662], όπως και το κεφάλαιο V του πρόσθετου πρωτοκόλλου της όσον αφορά τη βιοϊατρική έρευνα [663].

10.2.5. Τρόφιμα που προορίζονται για βρέφη και μικρά παιδιά

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, ο κανονισμός 609/2013 για τα τρόφιμα τα οποία προορίζονται για βρέφη και μικρά παιδιά και για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδικούς ιατρικούς σκοπούς, και ως υποκατάστατα του συνόλου του διαιτολογίου για τον έλεγχο του σωματικού βάρους επικεντρώνεται

662 Συμβούλιο της Ευρώπης (1999), Σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής: Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική (Σύμβαση του Οβιέδο), αριθ. 164, 1 Δεκεμβρίου 1999.

663 Συμβούλιο της Ευρώπης (2007), Πρόσθετο πρωτόκολλο στη Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική όσον αφορά τη βιοϊατρική έρευνα, αριθ. 195, 1 Σεπτεμβρίου 2007.

στη διατροφική σύνθεση και την ασφάλεια των τροφίμων που παρασκευάζονται ειδικά για βρέφη και μικρά παιδιά ηλικίας κάτω των τριών ετών [664]. Ρυθμίζει τη διάθεση προϊόντων στην αγορά, τις απαιτούμενες πληροφορίες σχετικά με τη σύνθεση των τροφίμων, τις απαιτήσεις για τα παρασκευάσματα για βρέφη και τα ποτά με βάση το γάλα για μικρά παιδιά κ.λπ. Ο κανονισμός θεσπίζει επίσης ορισμούς για τα παρασκευάσματα για βρέφη και τα παρασκευάσματα δεύτερης βρεφικής ηλικίας, τις μεταποιημένες τροφές με βάση τα δημητριακά και τις βρεφικές τροφές, τα τρόφιμα για ειδικούς ιατρικούς σκοπούς και τα υποκατάστατα του συνόλου του διαιτολογίου για τον έλεγχο του σωματικού βάρους.

10.2.6. Ασφάλεια των παιχνιδιών

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η οδηγία 2009/48/ΕΚ [665] ορίζει στο άρθρο 2 τα παιχνίδια ως «προϊόντα που έχουν σχεδιασθεί ή που προορίζονται, αποκλειστικά ή όχι, να χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο παιχνιδιού από παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών» [666]. Το παράρτημα Ι παρέχει μη εξαντλητικό κατάλογο προϊόντων τα οποία δεν θεωρούνται παιχνίδια, αλλά μπορούν να δημιουργήσουν σύγχυση. Στο άρθρο 2 παράγραφος 2 παρατίθενται επίσης ορισμένα παιχνίδια που εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας. Η οδηγία ενισχύει επίσης τις απαιτήσεις ασφάλειας και υγιεινής περιορίζοντας τις τιμές ορισμένων χημικών ουσιών που μπορεί να περιέχονται στα υλικά που χρησιμοποιούνται σε παιχνίδια (άρθρο 10) [667].

664 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2014), Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 609/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουνίου 2013, για τα τρόφιμα τα οποία προορίζονται για βρέφη και μικρά παιδιά και για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδικούς ιατρικούς σκοπούς, και ως υποκατάστατα του συνόλου του διαιτολογίου για τον έλεγχο του σωματικού βάρους και για την κατάργηση της οδηγίας 92/52/ΕΟΚ του Συμβουλίου, των οδηγιών της Επιτροπής 96/8/ΕΚ, 1999/21/ΕΚ, 2006/125/ΕΚ και 2006/141/ΕΚ, της οδηγίας 2009/39/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και των κανονισμών της Επιτροπής (ΕΚ) αριθ. 41/2009 και (ΕΚ) αριθ. 953/2009 (ΕΕ L 181 της 29.6.2013, σ. 35).

665 Ευρωπαϊκή Ένωση (2009), Οδηγία 2009/48/ΕΚ, της 18ης Ιουνίου 2009, σχετικά με την ασφάλεια των παιχνιδιών (ΕΕ L 170 της 30.6.2009, σ. 1).

666 Αυτόθι, άρθρο 2 παράγραφος 1.

667 Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει συνάψει επίσης «εθελοντικές συμφωνίες» με ευρωπαϊκές βιομηχανίες / εμπόρους παιχνιδιών με στόχο τη βελτίωση της ασφάλειας των παιχνιδιών. Για περισσότερες πληροφορίες, ανατρέξτε στην ιστοσελίδα της Επιτροπής σχετικά με το θέμα.

10.2.7. Παιδιά και διαφήμιση

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η οδηγία για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων [668], η οποία αναθεωρήθηκε το 2018, αφορά τον περιορισμό της ποσότητας, της ποιότητας και του περιεχομένου των δραστηριοτήτων εμπορικής προώθησης στις οποίες μπορεί να εκτίθενται τα παιδιά, ρυθμίζοντας τη διάρκεια των διαφημίσεων (άρθρα 20, 24 και 27). Απαγορεύει την τοποθέτηση προϊόντος σε προγράμματα για παιδιά (άρθρο 11) και επιτρέπει στα κράτη μέλη την απαγόρευση της εμφάνισης λογότυπου χορηγίας κατά τη διάρκεια παιδικών προγραμμάτων (άρθρο 10 παράγραφος 4). Η αναθεώρηση της οδηγίας το 2018 επέκτεινε αυτούς τους οπτικοακουστικούς κανόνες σε πλατφόρμες διαμοιρασμού βίντεο, όπως το YouTube και άλλες.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη διασυνοριακή τηλεόραση [669] υπήρξε η πρώτη διεθνής σύμβαση με στόχο τη δημιουργία νομικού πλαισίου για την ελεύθερη κυκλοφορία διασυνοριακών τηλεοπτικών προγραμμάτων στην Ευρώπη. Η Σύμβαση προβλέπει ειδική προστασία για τα παιδιά και τους νέους (άρθρο 7 παράγραφος 2), απαγορεύοντας για παράδειγμα την προβολή πορνογραφικού και βίαιου υλικού και προγραμμάτων που υποδαυλίζουν το φυλετικό μίσος. Παράλληλα, καθορίζει πρότυπα για τις διαφημίσεις και ρυθμίζει τον χρόνο των διαφημιστικών μηνυμάτων και τις διακοπές για διαφημιστικούς λόγους. Οι κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής Υπουργών σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον καλούν τα κράτη να λάβουν μέτρα για την προστασία των παιδιών από την εμπορική εκμετάλλευση στο ψηφιακό περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένης της έκθεσης σε ακατάλληλες για την ηλικία τους μορφές διαφήμισης και μάρκετινγκ [670].

668 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2018), Οδηγία (ΕΕ) 2018/1808 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14ης Νοεμβρίου 2018, για τον συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την παροχή υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων (οδηγία για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων) (ΕΕ L 303 της 28.11.2018, σ. 69).

669 Συμβούλιο της Ευρώπης (2002), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη διασυνοριακή τηλεόραση, CETS αριθ. 132, 5 Μαΐου 1989. Τροποποιήθηκε βάσει των διατάξεων του πρωτοκόλλου, CETS αριθ. 171, 2002.

670 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2018), *Κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον*, Σύσταση CM/Rec(2018)7, παράγραφος 57.

11

Δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο των διαδικασιών της ποινικής δικαιοσύνης και εναλλακτικών (εξωδικαστικών) διαδικασιών

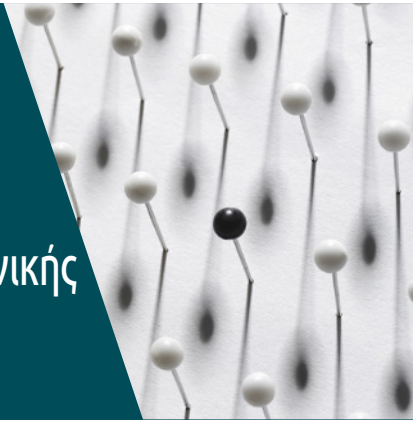

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρα 47 (δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου), 48 (τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης) και 49 (αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας αξιοποίνων πράξεων και ποινών) Οδηγία για το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση (2010/64/ΕΕ) Οδηγία για το δικαίωμα ενημέρωσης (2012/13/ΕΕ) Οδηγία για την πρόσβαση σε δικηγόρο (2013/48/ΕΕ) Οδηγία για τις δικονομικές εγγυήσεις (2016/800)	**Εγγυήσεις δίκαιης δίκης**	ΕΣΔΑ, άρθρο 6 (δίκαιη δίκη) ΕΚΧ, άρθρο 17 Σύμβαση του Λανθαρότε ΕΔΔΑ, *Τ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24724/94, 1999 (παιδιά στο δικαστήριο) ΕΔΔΑ, *Panovits κατά Κύπρου*, προσφυγή αριθ. 4268/04, 2008 (πρόσβαση σε δικηγόρο)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρα 4 (απαγόρευση βασανιστηρίων, απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης) και 6 (δικαίωμα στην ελευθερία) Οδηγία για τις δικονομικές εγγυήσεις (2016/800)	**Κράτηση**	ΕΣΔΑ, άρθρα 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης) και 5 (δικαίωμα στην ελευθερία) ΕΚΧ, άρθρο 17 Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
		ΕΔΔΑ, *Nart κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 20817/04, 2008 (προσωρινή κράτηση) ΕΔΔΑ, *Blokhin κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 47152/06, 2016 ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 9106/80, 1988 (κράτηση για την επιτήρηση της ανατροφής) ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 39474/98, 2002 (κράτηση για την επιτήρηση της ανατροφής) ΕΔΔΑ, *Güveç κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 70337/01, 2009 (συνθήκες κράτησης) ΕΔΔΑ, *Çoşelav κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 1413/07, 2012
Οδηγία για τα δικαιώματα των θυμάτων (2012/29/ΕΕ) Οδηγία για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών (2011/93/ΕΕ) Οδηγία για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων (2011/36/ΕΕ) ΔΕΕ, C-105/03, *Ποινική διαδικασία κατά της Maria Pupino*, 2005 (καθεστώς των παιδιών μαρτύρων στο δικαστήριο)	**Παιδιά μάρτυρες και θύματα**	ΕΣΔΑ, άρθρα 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης) και 8 (ιδιωτική ζωή) Σύμβαση του Λανθαρότε, άρθρο 31 ΕΔΔΑ, *Kovač κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 503/05, 2007 (παιδί μάρτυρας) ΕΔΔΑ, *S.N. κατά Σουηδίας*, προσφυγή αριθ. 34209/96, 2002 (παιδί μάρτυρας) ΕΔΔΑ, *R.R. και λοιποί κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 19400/11 και 36037/17, 2012 (αποκλεισμός οικογένειας από το πρόγραμμα προστασίας μαρτύρων) ΕΔΔΑ, *X και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 22457/16, 2021 (παιδιά μάρτυρες και θύματα)

Τα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο των διαδικασιών της δικαιοσύνης ανηλίκων αφορούν παιδιά που κατηγορούνται, διώκονται ή καταδικάζονται

για την τέλεση ποινικών αδικημάτων, καθώς και παιδιά που συμμετέχουν σε δικαστικές διαδικασίες ως θύματα και/ή μάρτυρες. Η θέση των παιδιών στο πλαίσιο της δικαιοσύνης ανηλίκων ρυθμίζεται από γενικές διατάξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα που αφορούν τόσο τους ενήλικες όσο και τα παιδιά.

Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται μια επισκόπηση των ευρωπαϊκών κανόνων σχετικά με τα παιδιά που συμμετέχουν σε δικαστικές και εναλλακτικές διαδικασίες. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζονται οι εγγυήσεις δίκαιης δίκης, συμπεριλαμβανομένης της ουσιαστικής συμμετοχής και της πρόσβασης σε δικηγόρο, τα δικαιώματα των ανήλικων παραβατών που τελούν υπό κράτηση, συμπεριλαμβανομένων της προσωρινής κράτησης (ουσιαστικές και δικονομικές εγγυήσεις), των συνθηκών κράτησης και της προστασίας από την κακομεταχείριση, καθώς και η προστασία των παιδιών μαρτύρων και θυμάτων. Οι πτυχές της προστασίας είναι ιδιαίτερα συναφείς στο πλαίσιο εναλλακτικών διαδικασιών άνευ αντιμωλίας, οι οποίες θα πρέπει να χρησιμοποιούνται εφόσον δύνανται να εξυπηρετήσουν καλύτερα το συμφέρον του παιδιού [671]. Στην περίπτωση των παιδιών, οι στόχοι της ποινικής δικαιοσύνης, όπως η κοινωνική ένταξη, η εκπαίδευση και η πρόληψη της υποτροπής, συνιστούν πολύτιμες θεμελιώδεις αρχές [672].

11.1. Εγγυήσεις δίκαιης δίκης

Κύρια σημεία

- Τα παιδιά στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών έχουν δικαίωμα σε δίκαιη μεταχείριση με φιλικό προς τα παιδιά τρόπο.
- Οι δικαστικές διαδικασίες θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένες στις ανάγκες των παιδιών ούτως ώστε να διασφαλίζεται η ουσιαστική συμμετοχή τους.
- Τα παιδιά έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο από τα αρχικά στάδια της ποινικής διαδικασίας και από την πρώτη ανάκριση από την αστυνομία.

671 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010, παράγραφος 24.

672 Βλ. περαιτέρω FRA και ΕΔΔΑ (2016), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη*, 22 Ιουνίου 2016.

Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη αποτελεί βασικό πυλώνα της δημοκρατικής κοινωνίας. Τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι για τέλεση αξιόποινης πράξης έχουν δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και απολαύουν των ίδιων εγγυήσεων με κάθε άλλο πρόσωπο που βρίσκεται σε σύγκρουση με τον νόμο. Οι εγγυήσεις δίκαιης δίκης ισχύουν από την πρώτη ανάκριση του παιδιού και ενυπάρχουν καθ' όλη τη διάρκεια της δίκης. Ωστόσο, τα παιδιά που βρίσκονται σε σύγκρουση με τον νόμο είναι ιδιαιτέρως ευάλωτα και χρήζουν πρόσθετης προστασίας. Τα ευρωπαϊκά όργανα έχουν θεσπίσει ειδικές απαιτήσεις προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματική κάλυψη των αναγκών των παιδιών.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, αρκετές διατάξεις του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ θεσπίζουν βασικά δικαιώματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, τα οποία παρέχουν εγγυήσεις δίκαιης δίκης τόσο στους ενήλικες όσο και στα παιδιά. Το άρθρο 47 πραγματεύεται ειδικά το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου, θεσπίζοντας απαιτήσεις που έχουν ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά, όπως η δίκαιη, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας εκδίκαση της υπόθεσης, τα δικαιώματα υπεράσπισης, εκπροσώπησης, παροχής συμβουλών από δικηγόρο και δικαστικής αρωγής. Ομοίως, ιδιαίτερα συναφείς με τα παιδιά είναι οι αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας αξιοποίνων πράξεων και ποινών που θεσπίζονται στο άρθρο 49. Επίσης, ειδικές εγγυήσεις δίκαιης δίκης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών θεσπίζονται σε αρκετές οδηγίες της ΕΕ: στην οδηγία για το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση [673], στην οδηγία για το δικαίωμα ενημέρωσης [674] και στην οδηγία για την πρόσβαση σε δικηγόρο [675]. Οι δύο πρώτες οδηγίες δεν περιλαμβάνουν ειδικές εγγυήσεις για τα παιδιά, παρότι η οδηγία για το δικαίωμα ενημέρωσης εμπεριέχει διατάξεις που αφορούν γενικότερα την κατάσταση των υπόπτων ή κατηγορουμένων που είναι

673 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2010), Οδηγία 2010/64/ΕΕ, της 20ής Οκτωβρίου 2010, σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία (ΕΕ L 280 της 26.10.2010, σ. 1).

674 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2012), Οδηγία 2012/13/ΕΕ, της 22ας Μαΐου 2012, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 142 της 1.6.2012, σ. 1).

675 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία 2013/48/ΕΕ, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας (ΕΕ L 294 της 6.11.2013, σ. 1).

ευάλωτα πρόσωπα. Οι διατάξεις της οδηγίας για την πρόσβαση σε δικηγόρο που αφορούν τα παιδιά εξετάζονται λεπτομερέστερα στην ενότητα 11.1.2.

Ακόμη και ελλείψει ειδικών διατάξεων για τα παιδιά, τα κράτη μέλη οφείλουν να συμμορφώνονται με τον Χάρτη κατά την εφαρμογή των διατάξεων των οδηγιών της ΕΕ. Ως εκ τούτου, οι αρχές όπως αυτή του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 24, πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη σε υποθέσεις κατά τις οποίες τα παιδιά υπόκεινται σε οποιαδήποτε εκ των διατάξεων των οδηγιών. Έως σήμερα, δεν έχουν παραπεμφθεί ενώπιον του ΔΕΕ υποθέσεις αναφορικά με την ερμηνεία του άρθρου 24 του Χάρτη σε συνδυασμό με κάποια από τις προαναφερθείσες οδηγίες [676].

Η οδηγία για τις δικονομικές εγγυήσεις θεσπίζει, για πρώτη φορά σε επίπεδο ΕΕ, ειδικές δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι κατηγορούμενοι ή ύποπτοι για διάπραξη εγκλήματος. Προβλέπει το δικαίωμα σε ατομική αξιολόγηση (άρθρο 7) για την αξιολόγηση της προσωπικότητας και της κοινωνικοοικονομικής, οικογενειακής και προσωπικής κατάστασης του παιδιού, με την πλήρη συμμετοχή του παιδιού. Τα κράτη μέλη μπορούν να χρησιμοποιούν την ατομική αξιολόγηση κατά τον καθορισμό μέτρων για το παιδί ή κατά τη λήψη οποιασδήποτε απόφασης στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας, μεταξύ άλλων και κατά την επιμέτρηση της ποινής. Ορίζει επίσης ότι τα παιδιά πρέπει να ενημερώνονται άμεσα σχετικά με τα δικαιώματά τους, να απολαύουν της συνδρομής των γονέων τους (ή άλλων ενδεδειγμένων προσώπων) και να υποβάλλονται σε ανάκριση κεκλεισμένων των θυρών [677]. Επιπλέον, τα παιδιά που στερούνται της ελευθερίας τους θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να λαμβάνουν την κατάλληλη εκπαίδευση, καθοδήγηση, κατάρτιση και ιατρική περίθαλψη και να παραμένουν χωριστά από τους ενηλίκους [678].

676 Το ΔΕΕ έχει εξετάσει την ερμηνεία του άρθρου 24 σε διαδικασίες που αφορούν τη διεθνή απαγωγή παιδιών (βλ. ενότητα 5.4).

677 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016), Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαΐου 2016, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 132 της 21.5.2016, σ. 1).

678 Βλ. επίσης ενότητα 11.2. Σχετική επίσης με την προστασία των παιδιών είναι η ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016), Οδηγία (ΕΕ) 2016/1919 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Οκτωβρίου 2016, σχετικά με τη δικαστική αρωγή για υπόπτους και κατηγορουμένους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και για καταζητουμένους σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (ΕΕ L 297 της 4.11.2016, σ. 1).

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, οι εγγυήσεις δίκαιης δίκης της ΕΣΔΑ ορίζονται στο άρθρο 6, το οποίο έχει αποτελέσει αφορμή για την πλέον εκτενή νομολογία του ΕΔΔΑ. Το άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ περιλαμβάνει ορισμένες ρητές εγγυήσεις δίκαιης δίκης: το δικαίωμα δίκαιης, δημόσιας εκδίκασης της υπόθεσης / έκδοσης απόφασης (εκτός εάν τούτο είναι αντίθετο, μεταξύ άλλων, προς τα συμφέροντα των ανηλίκων)· το δικαίωμα διεξαγωγής δίκης εντός λογικής προθεσμίας· το δικαίωμα διεξαγωγής δίκης από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο [679]· και το δικαίωμα διεξαγωγής δίκης από δικαστήριο που λειτουργεί νόμιμα. Το ΕΔΔΑ έχει αναπτύξει εγγυήσεις συνυφασμένες με την έννοια της δίκαιης δίκης: ισότητα των όπλων και κατ' αντιμωλία διαδικασία· δικαίωμα σιωπής· πρόσβαση σε δικηγόρο· αποτελεσματική συμμετοχή· παρουσία στην επ' ακροατηρίου συζήτηση· και αιτιολογημένες αποφάσεις.

Κάθε πρόσωπο πρέπει να τεκμαίρεται ότι είναι αθώο έως τη νόμιμη απόδειξη της ενοχής του (άρθρο 6 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ). Επιπλέον, κάθε κατηγορούμενος για ποινικό αδίκημα έχει τουλάχιστον τα εξής δικαιώματα: το δικαίωμα να πληροφορηθεί τις εναντίον του κατηγορίες το συντομότερο δυνατό και σε γλώσσα που κατανοεί [άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο α) της ΕΣΔΑ]· το δικαίωμα να διαθέτει τον αναγκαίο χρόνο και ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισής του [άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο β) της ΕΣΔΑ]· το δικαίωμα να αναθέσει την υπεράσπισή του σε συνήγορο της εκλογής του [άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ]· το δικαίωμα να εξετάσει ή να ζητήσει την εξέταση μαρτύρων [άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ]· και το δικαίωμα να τύχει δωρεάν συνδρομής διερμηνέα [άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο ε) της ΕΣΔΑ]. Οι εν λόγω εγγυήσεις τυγχάνουν εφαρμογής τόσο σε ενήλικες όσο και σε παιδιά. Ωστόσο, στα ζητήματα για τα οποία έχει παραχθεί ειδική νομολογία για τα παιδιά συγκαταλέγονται κυρίως το δικαίωμα ουσιαστικής συμμετοχής, καθώς και το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο. Ως εκ τούτου, οι δύο αυτές ειδικές εγγυήσεις δίκαιης δίκης εξετάζονται διεξοδικότερα στο παρόν κεφάλαιο [680].

Το άρθρο 17 του ΕΚΧ προστατεύει συγκεκριμένα την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος των μητέρων και των παιδιών στην κοινωνική και

679 ΕΔΔΑ, *Nortier κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 13924/88, 24 Αυγούστου 1993· ΕΔΔΑ, *Adamkiewicz κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 54729/00, 2 Μαρτίου 2010.

680 Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης (2007), Σύμβαση για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης, CETS αριθ. 201, 25 Οκτωβρίου 2007, κεφάλαιο VII.

οικονομική προστασία και προβλέπει ότι τα συμβαλλόμενα μέρη λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα και αναγκαία μέτρα για τον σκοπό αυτόν, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας ή της διατήρησης κατάλληλων ιδρυμάτων ή υπηρεσιών. Η ΕΕΚΔ διαπίστωσε στη νομολογία της παράβαση του άρθρου 17 για δύο λόγους: ο πρώτος ήταν ότι το κράτος πρέπει να εξασφαλίζει υποχρεωτικά νομική συνδρομή σε παιδιά κάτω της ηλικίας ποινικής ευθύνης ήδη από το στάδιο της προδικασίας· ο δεύτερος ήταν ότι η αποδικαστηριοποίηση (εναλλακτικές λύσεις αντί της δίκης, όπως ο διακανονισμός ή η υπό όρους περάτωση ή η ανάκληση της ποινικής διαδικασίας) θα πρέπει να αποτελεί τον προτιμώμενο τρόπο αντιμετώπισης υποθέσεων παιδιών στις περισσότερες περιπτώσεις. Οι επιλογές αποδικαστηριοποίησης θα πρέπει να είναι διαθέσιμες το συντομότερο δυνατό μετά την επικοινωνία με το σύστημα, πριν από την έναρξη της δοκιμής, και καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας. Η αρχή εφαρμόζεται ακόμη περισσότερο όταν τα παιδιά κάτω της ηλικίας ποινικής ευθύνης μπορούν και πάλι να συμμετέχουν στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης για παιδιά [681].

Οι *κατευθυντήριες γραμμές του ΣτΕ για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη* αφορούν άμεσα τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι [682]. Μολονότι οι κατευθυντήριες γραμμές δεν έχουν νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα, αντιπροσωπεύουν ένα ορόσημο προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι διαδικασίες απονομής της δικαιοσύνης, συμπεριλαμβανομένων αυτών που αποτελούν μέρος του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες των παιδιών. Βασίζονται στην υφιστάμενη νομολογία του ΕΔΔΑ και σε άλλα ευρωπαϊκά και διεθνή πρότυπα, όπως η ΣΔΠ των Ηνωμένων Εθνών, και αποτελούν χρήσιμο εργαλείο για επαγγελματίες που ασχολούνται με παιδιά. Σύμφωνα με την ενότητα Ι παράγραφος 1, οι κατευθυντήριες γραμμές εφαρμόζονται σε παιδιά στο πλαίσιο των δικαστικών (ποινικών ή μη) και εξωδικαστικών διαδικασιών. Οι ενότητες που ακολουθούν έχουν ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών: παρουσιάζουν το δικαίωμα πληροφόρησης για τις εναντίον τους κατηγορίες που θα πρέπει να παρέχεται τόσο στο παιδί όσο και στους γονείς του κατά τρόπο ώστε να κατανοούν επακριβώς την κατηγορία (ενότητα IV.A.1.5)· το δικαίωμα να ανακρίνονται μόνο παρουσία δικηγόρου / των γονέων ή άλλου ατόμου της εμπιστοσύνης τους (ενότητα Γ παράγραφος 30)· το δικαίωμα

681 ΕΕΚΔ, *Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 148/2017, 20 Οκτωβρίου 2020.

682 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010.

ταχείας διαδικασίας (ενότητα Δ παράγραφος 4) και το δικαίωμα φιλικών προς τα παιδιά καταθέσεων ή ακροάσεων (ενότητα Δ παράγραφος 5).

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το άρθρο 40 της ΣΔΠ αναγνωρίζει ότι κάθε παιδί ύποπτο, κατηγορούμενο ή καταδικασμένο για παράβαση του ποινικού νόμου έχει το δικαίωμα σε δίκαιη μεταχείριση που λαμβάνει υπόψη την ηλικία του. Πρωταρχικός στόχος της δικαιοσύνης ανηλίκων σύμφωνα με το άρθρο 40 της ΣΔΠ είναι η επανένταξη των παιδιών στην κοινωνία, εντός της οποίας μπορούν να αναλάβουν εποικοδομητικό ρόλο. Το άρθρο 40 παράγραφος 2 της ΣΔΠ αναγνωρίζει στα παιδιά το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, καθώς και ορισμένα πρόσθετα δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένων του δικαιώματος συμπαράστασης των γονέων τους, το δικαίωμα προσφυγής κατά της απόφασης και το δικαίωμα να αντιμετωπίζεται η ιδιωτική τους ζωή με απόλυτο σεβασμό σε όλα τα στάδια της διαδικασίας.

Άλλες πράξεις έχουν αναπτύξει τις αρχές της ΣΔΠ για δίκαιη δίκη και το δικαίωμα να αντιμετωπίζονται με ειδικό τρόπο τα παιδιά [μεταξύ άλλων η στέρηση της ελευθερίας να μην αποτελεί παρά έσχατο μέτρο και να έχει τη μικρότερη δυνατή χρονική διάρκεια, βλ. άρθρο 37 στοιχείο β) της ΣΔΠ], όπως οι ελάχιστοι κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τη διοίκηση της δικαιοσύνης για ανήλικους (κανόνες του Πεκίνου) [683]· οι *κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της εγκληματικότητας των νέων* (κατευθυντήριες γραμμές του Ριάντ) [684]· και οι κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την προστασία ανηλίκων που στερούνται την ελευθερία τους (κανόνες της Αβάνας) [685]. Οι κανόνες του Πεκίνου παρέχουν λεπτομερή καθοδήγηση για την εφαρμογή των απαιτήσεων περί δίκαιης δίκης και ειδικής για τα παιδιά μεταχείρισης του άρθρου 40 της ΣΔΠ, συμπεριλαμβανομένων των στόχων της δικαιοσύνης ανηλίκων, της προστασίας της ιδιωτικής ζωής, της έρευνας και δίωξης, της προσωρινής κράτησης, της επιδίκασης και κρίσης της υπόθεσης, και της ιδρυματικής και μη μεταχείρισης. Οι κανόνες της Αβάνας αφορούν τη μεταχείριση των ανηλίκων που τελούν υπό στερητική της

683 Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (1985), UN Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice [Ελάχιστοι κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τη διοίκηση της δικαιοσύνης για ανήλικους], UN Doc. GA Res. 40/33, 19 Νοεμβρίου 1985.

684 Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (1990) *UN Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency* [Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της εγκληματικότητας των νέων], UN Doc. GA Res. 45/112, 14 Δεκεμβρίου 1990.

685 Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (1990) UN Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty [Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την προστασία ανηλίκων που στερούνται την ελευθερία τους], UN Doc. GA Res. 45/113, 14 Δεκεμβρίου 1990.

ελευθερίας ποινή και περιλαμβάνουν κανόνες σχετικά με τον ορισμό της στέρησης της ελευθερίας, της αστυνομικής κράτησης και της προσωρινής κράτησης, τις συνθήκες στους χώρους κράτησης ανηλίκων, τις πειθαρχικές διαδικασίες, τις μεθόδους διαλογής και τη χρήση βίας ή μέσων καταστολής, τους μηχανισμούς υποβολής καταγγελιών, τους μηχανισμούς επιθεώρησης και παρακολούθησης και την επανένταξη των ανηλίκων. Τέλος, οι κατευθυντήριες γραμμές του Ριάντ παρέχουν λεπτομερή καθοδήγηση σχετικά με τις πολιτικές πρόληψης της εγκληματικότητας των νέων.

Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού εξέδωσε το γενικό σχόλιο αριθ. 10 σχετικά με τα παιδιά και τη δικαιοσύνη για ανηλίκους, το οποίο παρέχει λεπτομερή καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο ερμηνείας και εφαρμογής της ΣΔΠ όσον αφορά τη δικαιοσύνη για ανηλίκους [686]. Το εν λόγω σχόλιο πραγματεύεται σημαντικές αρχές της δικαιοσύνης ανηλίκων, μεταξύ άλλων το δικαίωμα ουσιαστικής συμμετοχής ως μέρος του δικαιώματος δίκαιης δίκης (βλ. επίσης ενότητα 11.1.1), τη χρήση της στέρησης της ελευθερίας ως έσχατου μέτρου και για τη μικρότερη δυνατή χρονική διάρκεια, τη χρήση εξωδικαστικών λύσεων (αποδικαστηριοποίηση) και την πρόληψη της εγκληματικότητας των νέων, την ενσωμάτωση της αρχής του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού και της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων στους κόλπους του συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων και τα όρια ηλικίας. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στο γενικό σχόλιο της για τα δικαιώματα των παιδιών στον τομέα της δικαιοσύνης για ανηλίκους (αριθ. 24), συνιστά να καθοριστεί το κατώτατο όριο ηλικίας ποινικής ευθύνης στα 14 έτη, ή υψηλότερο κατά προτίμηση [687]. Συνιστά επίσης τη χορήγηση σε όλα τα παιδιά του δικαιώματος μεταχείρισής τους στο πλαίσιο της δικαιοσύνης ανηλίκων και τη μη παραπομπή ανηλίκων ηλικίας 16 και 17 ετών στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ενηλίκων σε περιπτώσεις σοβαρών αξιόποινων πράξεων [688]. Άλλα γενικά σχόλια της Επιτρο-

686 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2007), *General Comment No. 10 (2007) on Children's rights in juvenile justice* [Γενικό σχόλιο αριθ. 10 (2007): Τα δικαιώματα των παιδιών στον τομέα της δικαιοσύνης για ανηλίκους], CRC/C/GC/10, 25 Απριλίου 2007· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2016), *General Comment No. 19 (2016) on public budgeting for the realization of children's rights* [Γενικό σχόλιο αριθ. 19 (2016) σχετικά με τον δημόσιο προϋπολογισμό για την πραγμάτωση των δικαιωμάτων του παιδιού], CRC/C/GC/19, 20 Ιουλίου 2016.

687 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2019), *General Comment No. 24 (2019) on children's rights in the child justice system* [Γενικό σχόλιο αριθ. 24 (2019) σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης για τα παιδιά], CRC/C/GC/24, 18 Σεπτεμβρίου 2019, τμήμα Γ.

688 Αυτόθι.

πής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, για παράδειγμα σχετικά με το δικαίωμα ακρόασης [689], το οποίο συνδέεται με το δικαίωμα ουσιαστικής συμμετοχής στο πλαίσιο διαδικασιών απονομής της δικαιοσύνης και με την προστασία από κάθε μορφή βίας [690], είναι επίσης συναφή στον τομέα της δικαιοσύνης για ανηλίκους.

11.1.1. Ουσιαστική συμμετοχή

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπει ανάλογες εγγυήσεις με αυτές του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, συμπεριλαμβανομένων του δικαιώματος δίκαιης, δημόσιας εκδίκασης της υπόθεσης εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, του δικαιώματος νομικής εκπροσώπησης και του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής. Η οδηγία για τις δικονομικές εγγυήσεις, η οποία αφορά τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι, περιλαμβάνει το δικαίωμα ουσιαστικής συμμετοχής, συμπεριλαμβανομένης της ατομικής αξιολόγησης, καθώς και το δικαίωμα νομικής εκπροσώπησης [691].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έχει θεσπίσει ειδικές απαιτήσεις βάσει του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ για τη διασφάλιση της ουσιαστικής συμμετοχής των παιδιών σε ποινικές διαδικασίες. Κατά γενικό κανόνα, οι διαδικασίες θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι λαμβάνονται υπόψη η ηλικία, το επίπεδο ωριμότητας και οι συναισθηματικές ικανότητες του παιδιού [692]. Απτά παραδείγματα απαιτήσεων «ουσιαστικής συμμετοχής» αποτελούν, μεταξύ άλλων, η παρουσία του παιδιού κατά τη διάρκεια των ακροάσεων, η διεξαγωγή ακροαματικών διαδικασιών κεκλεισμένων των θυρών, η περιορισμένη δημοσιότητα, η διασφάλιση ότι το παιδί κατανοεί όσα διακυβεύονται και ο περιορισμός των διατυπώσεων στο πλαίσιο των συνεδριάσεων του δικαστηρίου.

689 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2009), *General Comment No. 12 (2009) on the right of the child to be heard* [Γενικό σχόλιο αριθ. 12 (2009) σχετικά με το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού], CRC/C/GC/12, 1 Ιουλίου 2009.

690 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2011), *General Comment No. 13 (2011) on the right of the child to freedom from all forms of violence* [Γενικό σχόλιο αριθ. 13 (2011) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να μην υφίσταται καμία μορφή βίας], CRC/C/GC/13, 18 Απριλίου 2011.

691 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016), Οδηγία (ΕΕ) 2016/800, της 11ης Μαΐου 2016, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 132 της 21.5.2016, σ. 1).

692 ΕΔΔΑ, *Τ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24724/94, 16 Δεκεμβρίου 1999, σκέψη 61.

Μέχρι στιγμής το ΕΔΔΑ δεν έχει αποφανθεί ότι ο καθορισμός του κατώτατου ορίου ηλικίας ποινικής ευθύνης πολύ χαμηλά συνιστά αφ' εαυτού παράβαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Κατά την εκτίμηση της δυνατότητας του παιδιού να συμμετέχει ουσιαστικά στις σχετικές διαδικασίες σε εθνικό επίπεδο, το ΕΔΔΑ εξετάζει τις συγκεκριμένες περιστάσεις της εκάστοτε υπόθεσης.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Τ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [693] αφορά τη δολοφονία ενός δίχρονου παιδιού από δύο δεκάχρονα, τα οποία δικάστηκαν στο πλαίσιο δημόσιας δίκης, ενώ το θέμα έτυχε ευρείας κάλυψης από τα μέσα ενημέρωσης. Η δικαστική διαδικασία τροποποιήθηκε εν μέρει, υπό την έννοια ότι διεξήχθησαν βραχύτερες συνεδριάσεις, οι γονείς του προσφεύγοντος τοποθετήθηκαν κοντά του, υπήρχε διαθέσιμος χώρος παιχνιδιού κατά τη διάρκεια των διακοπών των συνεδριάσεων κ.λπ. Εντούτοις, ο προσφεύγων και ο συγκατηγορούμενός του δικάστηκαν σαν ενήλικες και διατηρήθηκαν οι περισσότερες αυστηρές διατυπώσεις που προβλέπονται στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων δεν μπόρεσε να συμμετάσχει ουσιαστικά στη διαδικασία λόγω του δημόσιου χαρακτήρα των συνεδριάσεων, σε συνδυασμό με την ευρεία κάλυψη της υπόθεσης από τα μέσα ενημέρωσης και την περιορισμένη ικανότητά του να δίδει εντολές στους δικηγόρους του και επαρκείς καταθέσεις. Ως εκ τούτου, υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων του βάσει του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Η αναγνώριση του δικαιώματος ουσιαστικής συμμετοχής βρίσκεται επίσης στον πυρήνα των *κατευθυντήριων γραμμών του ΣτΕ για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*. Η δικαιοσύνη για τα παιδιά, συμπεριλαμβανομένης της δικαιοσύνης ανηλίκων, πρέπει να είναι «προσβάσιμη, κατάλληλη για τη συγκεκριμένη ηλικία, γρήγορη, επιμελή[ς], προσαρμοσμένη και επικεντρωμένη στις ανάγκες και τα δικαιώματα του παιδιού, που σέβεται τα δικαιώματά του, και κυρίως το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία και κατανόησής της, το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, καθώς και το δικαίωμα στην ακεραιότητα και την αξιοπρέπεια» [694]. Οι κατευθυντήριες γραμμές παρέχουν ειδική καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο μεταχείρισης των παιδιών στο πλαίσιο διαδικασιών

693 ΕΔΔΑ, *Τ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24724/94, 16 Δεκεμβρίου 1999.

694 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010, παράγραφος II. C.

στους κόλπους της δικαιοσύνης ανηλίκων ή άλλων διαδικασιών απονομής δικαιοσύνης. Τα παιδιά θα πρέπει να έχουν πρόσβαση στο δικαστήριο και στη δικαστική διαδικασία, και θα πρέπει να διασφαλίζονται τα δικαιώματα νομικής συνδρομής και αντιπροσώπευσης καθώς και ακρόασης και έκφρασής τους· η αδικαιολόγητη καθυστέρηση θα πρέπει να αποφεύγεται, οι διαδικασίες θα πρέπει να οργανώνονται με φιλικό προς τα παιδιά τρόπο (ως προς το περιβάλλον και τη γλώσσα) και θα πρέπει να προβλέπονται ειδικές εγγυήσεις όσον αφορά την κατάθεση/υποβολή αποδεικτικών στοιχείων εκ μέρους των παιδιών [695]. Η Σύμβαση του Λανθαρότε ορίζει ότι η αποτελεσματική συμμετοχή των παιδιών σε διαδικασίες «πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα και να πραγματοποιείται χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση». Προβλέπει επίσης κανόνες για τις συνεντεύξεις με το παιδί, οι οποίες πρέπει να πραγματοποιούνται χωρίς αδικαιολόγητες καθυστερήσεις, από επαγγελματίες εκπαιδευμένους για τον σκοπό αυτό και σε χώρους που έχουν σχεδιαστεί για τον σκοπό αυτόν.

11.1.2. Πρόσβαση σε δικηγόρο

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, η οδηγία για την πρόσβαση σε δικηγόρο περιλαμβάνει αναφορά στα παιδιά στις αιτιολογικές σκέψεις 52 και 55 του προοιμίου της, καθώς και στο άρθρο 5 παράγραφοι 2–4 [696]. Σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη 55 και το άρθρο 5 παράγραφος 2, στην περίπτωση παιδιού που στερείται της ελευθερίας του, ο ασκών τη γονική μέριμνα θα πρέπει να ενημερώνεται και να του παρέχονται οι σχετικοί λόγοι, εκτός εάν τούτο αντιβαίνει στο συμφέρον του παιδιού. Στην περίπτωση αυτή, θα πρέπει να ενημερώνεται κάποιος άλλος ενδεδειγμένος ενήλικας. Το άρθρο 3 παράγραφος 3 ορίζει ότι η πρόσβαση σε δικηγόρο περιλαμβάνει το δικαίωμα των υπόπτων/κατηγορουμένων για κατ' ιδίαν συνάντηση και επικοινωνία με τον δικηγόρο, μεταξύ άλλων πριν από την πρώτη ανάκριση, καθώς και την παράσταση του δικηγόρου κατά την υποβολή ερωτήσεων και κατά τη διάρκεια ανακριτικής πράξης ή άλλων πράξεων συλλογής αποδεικτικών στοιχείων. Σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 3 της οδηγίας για τις δικονομικές εγγυήσεις, τα παιδιά πρέπει να λαμβάνουν τη συνδρομή δικηγόρου

695 Αυτόθι, ενότητα D.

696 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), Οδηγία 2013/48/ΕΕ, της 22ας 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας (ΕΕ L 294 της 6.11.2013, σ. 1).

από όποιο από τα ακόλουθα επισυμβεί νωρίτερα: α) προτού εξεταστούν από την αστυνομία ή άλλη αρχή επιβολής του νόμου ή δικαστική αρχή· β) κατά τη διενέργεια ανακριτικής πράξης ή άλλης πράξης συλλογής αποδεικτικών στοιχείων από ανακριτική ή άλλη αρμόδια αρχή· γ) χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση μετά τη στέρηση της ελευθερίας· δ) όταν έχουν κλητευθεί ενώπιον δικαστηρίου με δικαιοδοσία σε ποινικές υποθέσεις, εγκαίρως πριν παραστούν ενώπιον του εν λόγω δικαστηρίου [697]. Εάν δεν παρίσταται δικηγόρος, οι αρμόδιες αρχές πρέπει να αναβάλουν την εξέταση του παιδιού, ή άλλες ανακριτικές πράξεις ή πράξεις συλλογής αποδεικτικών στοιχείων, για εύλογο χρονικό διάστημα είτε προκειμένου να αναμείνουν την άφιξη του δικηγόρου είτε προκειμένου να εξασφαλίσουν δικηγόρο για το παιδί, όταν αυτό δεν έχει διορίσει δικηγόρο (άρθρο 6 παράγραφος 7).

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι η πρόσβαση σε δικηγόρο συγκαταλέγεται μεταξύ των θεμελιωδών στοιχείων του δικαιώματος δίκαιης δίκης [698]. Τα πρόσωπα που κατηγορούνται για ποινικό αδίκημα έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο από τα πρώτα στάδια της αστυνομικής έρευνας. Το συγκεκριμένο δικαίωμα μπορεί να περιορίζεται σε εξαιρετικές περιστάσεις, υπό την προϋπόθεση ότι ο εν λόγω περιορισμός δεν προκαλεί αδικαιολόγητη βλάβη στα δικαιώματα του κατηγορουμένου. Ο έλεγχος του ΕΔΔΑ σχετικά με το κατά πόσον ο προσφεύγων είχε ουσιαστική πρόσβαση σε δικηγόρο είναι αυστηρότερος σε υποθέσεις που αφορούν παιδιά [699].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Panovits κατά Κύπρου* [700] αφορά έναν 17χρονο σε βάρος του οποίου ασκήθηκε δίωξη για ανθρωποκτονία και ληστεία. Ο 17χρονος προσήχθη στο αστυνομικό τμήμα συνοδευόμενος από τον πατέρα του. Στη συνέχεια συνελήφθη και οδηγήθηκε σε άλλο γραφείο για ανάκριση, χωρίς την παρουσία του πατέρα του ή δικηγόρου. Κατά τη

697 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016), Οδηγία (ΕΕ) 2016/800, της 11ης Μαΐου 2016, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 132 της 21.5.2016, σ. 1), άρθρο 6.

698 ΕΔΔΑ, *Salduz κατά Τουρκίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008, σκέψη 51· ΕΔΔΑ, *Ibrahim και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 50541/08 κ.ά., 13 Σεπτεμβρίου 2016· ΕΔΔΑ, *Beuze κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 71409/10, 9 Νοεμβρίου 2018.

699 ΕΔΔΑ, *Salduz v. Turkey* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008, σκέψη 60· βλ. επίσης ΕΕΚΔ, *Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 148/2017, 20 Οκτωβρίου 2020.

700 ΕΔΔΑ, *Panovits κατά Κύπρου*, προσφυγή αριθ. 4268/04, 11 Δεκεμβρίου 2008.

διάρκεια της ανάκρισης του προσφεύγοντος, ο πατέρας του ενημερώθηκε για το δικαίωμα του προσφεύγοντος να επικοινωνήσει με δικηγόρο. Αρκετά λεπτά αργότερα, ο πατέρας πληροφορήθηκε ότι ο γιος του είχε στο μεταξύ ομολογήσει ότι διέπραξε το έγκλημα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, δεδομένης της ηλικίας του, ο προσφεύγων δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι γνώριζε το δικαίωμά του σε νομική εκπροσώπηση πριν προβεί σε οποιαδήποτε κατάθεση. Ήταν επίσης αδύνατον να εκτιμήσει λογικά τις συνέπειες των ανακριτικών διαδικασιών χωρίς συμβουλή δικηγόρου στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών σχετικά με τη διάπραξη ανθρωποκτονίας. Μολονότι οι αρχές φαίνεται ότι εξέφρασαν επανειλημμένως την προθυμία τους να επιτρέψουν στον προσφεύγοντα να επιδιώξει βοήθεια δικηγόρου, εάν αυτός το ζητούσε, δεν τον ενημέρωσαν για το δικαίωμά του να ζητήσει να του παρασχεθεί δωρεάν δικηγόρος, εάν υπήρχε ανάγκη. Δεν υπήρχαν στοιχεία βάσει των οποίων να προκύπτει ότι ο προσφεύγων ή ο πατέρας του αρνήθηκαν κατά τρόπο ρητό και σαφή το δικαίωμα του προσφεύγοντος σε νομική συνδρομή. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

11.2. Δικαιώματα ανήλικων παραβατών όσον αφορά την κράτηση

Κύρια σημεία

- Τα παιδιά μπορεί να στερούνται την ελευθερία τους μόνο ως έσχατο μέτρο και για τη μικρότερη δυνατή χρονική διάρκεια σε οποιοδήποτε στάδιο της δικαστικής διαδικασίας.
- Σε περίπτωση που τεθούν υπό κράτηση, τα παιδιά πρέπει να αντιμετωπίζονται κατά τρόπο που ανταποκρίνεται στην ηλικία τους και με σεβασμό στην αξιοπρέπεια τους.
- Τα παιδιά δεν θα πρέπει να κρατούνται μαζί με ενήλικες.
- Θα πρέπει πάντα να εξετάζονται εναλλακτικές λύσεις αντί της κράτησης.

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία. Η στέρηση της ελευθερίας συνιστά επομένως εξαίρεση και περιλαμβάνει κάθε μορφή τοποθέτησης σε χώρο κράτησης με απόφαση δικαστικής ή διοικητικής αρχής, από τον οποίο

ο ανήλικος δεν επιτρέπεται να φύγει κατά βούληση [701]. Δεδομένης της σπουδαιότητας της διασφάλισης των δικαιωμάτων του παιδιού, συμπεριλαμβανομένου του συμφέροντός του, οι καταστάσεις στέρησης της ελευθερίας που αφορούν παιδιά θα πρέπει να εξετάζονται υπό το συγκεκριμένο πρίσμα.

Παρότι κράτηση επέρχεται σε διάφορες περιπτώσεις, η παρούσα ενότητα εστιάζει στα παιδιά που έρχονται σε επαφή με την ποινική δικαιοσύνη.

Οι διεθνείς νομικές πράξεις επιβεβαιώνουν καθολικά ότι η κράτηση πρέπει να αποτελεί έσχατο μέτρο. Αυτό σημαίνει ότι, όταν οι κρατικές αρχές έρχονται αντιμέτωπες με το ζήτημα της θέσης υπό κράτηση ενός παιδιού, θα πρέπει αρχικά να εξετάζουν επαρκώς εναλλακτικές επιλογές με γνώμονα την προστασία του συμφέροντος του παιδιού και την επανένταξή του στην κοινωνία (άρθρο 40 παράγραφος 1 της ΣΔΠ). Οι εν λόγω εναλλακτικές μπορούν να περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, «την επιμέλεια, την καθοδήγηση και την επιτήρηση, τους συμβούλους, τη δοκιμασία, την τοποθέτηση σε οικογένεια, τα προγράμματα γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης» (άρθρο 40 παράγραφος 4 της ΣΔΠ). Το ενδεχόμενο κράτησης θα πρέπει να εξετάζεται μόνο όταν δεν είναι δυνατή η προσφυγή σε εναλλακτικά μέτρα. Επιπλέον, η κράτηση θα πρέπει να διατάσσεται μόνο για τη μικρότερη δυνατή χρονική διάρκεια και υπό κατάλληλες ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις. Λόγω της ηλικίας και της ευάλωτης θέσης τους, τα παιδιά απολαύουν ειδικών δικαιωμάτων και εγγυήσεων όταν τίθενται υπό κράτηση.

11.2.1. Μορφές κράτησης (ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις)

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 10 της οδηγίας για τις δικονομικές εγγυήσεις υποχρεώνει τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν ότι η στέρηση της ελευθερίας ενός παιδιού σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας έχει τη μικρότερη δυνατή χρονική διάρκεια [702]. Πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπό-

701 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2008), Recommendation CM/Rec(2008)11 on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures [Σύσταση CM/Rec(2008)11 σχετικά με τους ευρωπαϊκούς κανόνες που αφορούν ανήλικους παραβάτες οι οποίοι υπόκεινται σε κυρώσεις ή άλλα μέτρα], 5 Νοεμβρίου 2008, κανόνας 21.5.

702 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016), Οδηγία (ΕΕ) 2016/800, της 11ης Μαΐου 2016, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 132 της 21.5.2016, σ. 1), άρθρο 10.

ψη η ηλικία του και οι ατομικές περιστάσεις της υπόθεσης. Τα κράτη μέλη πρέπει να διασφαλίζουν ότι η κράτηση των παιδιών επιβάλλεται μόνο ως έσχατο μέτρο και ότι κάθε κράτηση βασίζεται σε αιτιολογημένη απόφαση, η οποία υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο από δικαστήριο. Μια τέτοια απόφαση πρέπει επίσης να υπόκειται σε περιοδική επανεξέταση, ανά εύλογα χρονικά διαστήματα, από δικαστήριο, είτε αυτεπαγγέλτως είτε κατόπιν αιτήματος. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι, όπου είναι δυνατόν, οι αρμόδιες αρχές προσφεύγουν σε εναλλακτικά μέτρα αντί της κράτησης [703].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ ορίζει ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία. Η κράτηση συνιστά εξαίρεση που πρέπει να προβλέπεται από την οικεία νομοθεσία και δεν πρέπει να είναι αυθαίρετη. Επιπλέον, η κράτηση πρέπει να αιτιολογείται βάσει μίας εκ των έξι εξαντλητικών περιπτώσεων που παρατίθενται στο άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχεία α) έως στ). Η κράτηση παιδιών που έρχονται σε επαφή με την ποινική δικαιοσύνη δύναται ειδικότερα να αιτιολογηθεί βάσει των στοιχείων α) κράτηση κατόπιν καταδίκης υπό αρμοδίου δικαστηρίου, γ) προσωρινή κράτηση ή δ) κράτηση για την επιτήρηση της ανατροφής τους. Οι δύο τελευταίες περιπτώσεις αναλύονται ακολούθως, καθώς γεννούν ειδικές υποχρεώσεις για τις κρατικές αρχές.

Προσωρινή κράτηση

Με τον όρο «προσωρινή κράτηση» νοούνται καταστάσεις κατά τις οποίες ένα πρόσωπο τίθεται υπό κράτηση από την αστυνομία ως ύποπτος τέλεσης ποινικού αδικήματος ή προφυλακίζεται. Η προσωρινή κράτηση αρχίζει από τη στιγμή που το πρόσωπο τίθεται υπό κράτηση και τελειώνει με την έκδοση απόφασης επί της ουσίας της υπόθεσης από πρωτοβάθμιο δικαστήριο [704]. Μολονότι τα παιδιά απολαύουν των ίδιων εγγυήσεων με τους ενήλικες, το ΕΔΔΑ έχει θεσπίσει αρκετές πρόσθετες αρχές προκειμένου να ενισχύσει τη θέση των παιδιών στο πλαίσιο της εθνικής ποινικής διαδικασίας.

Η γενική ερμηνεία που δίδει το ΕΔΔΑ στο άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο γ) και το άρθρο 5 παράγραφος 3 είναι ότι επιβάλλουν τη θέση ενός προσώπου υπό προσωρινή κράτηση μόνο εφόσον υφίσταται εύλογη υπόνοια ότι το

703 Αυτόθι, άρθρο 11· βλ. επίσης Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρθρο 6.

704 ΕΔΔΑ, *Idalov κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 5826/03, 22 Μαΐου 2012, σκέψη 112.

εν λόγω πρόσωπο διέπραξε ποινικό αδίκημα. Επίσης, η προσωρινή κράτηση δεν πρέπει να υπερβαίνει μια εύλογη χρονική περίοδο και θα πρέπει να επανεξετάζεται σε εύλογα χρονικά διαστήματα. Όσο μεγαλύτερη είναι η περίοδος κράτησης, τόσο ισχυρότεροι πρέπει να είναι οι λόγοι που επικαλούνται οι αρχές για την αιτιολόγησή της. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, τα πρόσωπα στα οποία έχουν απαγγελθεί κατηγορίες για κάποιο αδίκημα πρέπει πάντα να αποφυλακίζονται ενώ εκκρεμεί η δίκη τους, εκτός εάν το κράτος μπορεί να αποδείξει ότι υφίστανται «σχετικοί και επαρκείς» λόγοι που δικαιολογούν τη συνέχιση της κράτησής τους [705].

Ορισμένοι από τους αποδεκτούς λόγους για την απόρριψη του αιτήματος απόλυσης με εγγύηση του κρατουμένου σε περιπτώσεις προσωρινής κράτησης είναι: ο κίνδυνος διαφυγής, ο κίνδυνος παρεμπόδισης της απονομής της δικαιοσύνης, ο κίνδυνος διάπραξης άλλων αδικημάτων ή ο κίνδυνος διατάραξης της δημόσιας τάξης. Επιπλέον, η συνέχιση της προσωρινής κράτησης θα πρέπει να είναι απολύτως αναγκαία και το κράτος πρέπει να εξετάζει όλα τα περιστατικά που συνηγορούν υπέρ ή κατά της ύπαρξης πραγματικής ανάγκης δημοσίου συμφέροντος που δικαιολογεί τη συνέχιση της στέρησης της ελευθερίας [706].

Σε περιπτώσεις που αφορούν παιδιά, το ΕΔΔΑ ορίζει ότι οι κρατικές αρχές θα πρέπει να αποδίδουν ιδιαίτερη προσοχή στην ηλικία του παιδιού κατά τη στάθμιση των σχετικών επιχειρημάτων υπέρ και κατά της προσωρινής κράτησης· η τελευταία θα πρέπει να εφαρμόζεται ως έσχατο μέτρο της μικρότερης δυνατής χρονικής διάρκειας [707]. Αυτό σημαίνει ότι οι αρχές θα πρέπει να εξετάζουν εναλλακτικές λύσεις αντί της προσωρινής κράτησης [708]. Επιπλέον, οι κρατικές αρχές θα πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια κατά την προσαγωγή των παιδιών σε δίκη εντός εύλογου χρονικού διαστήματος [709].

705 ΕΔΔΑ, *Smirnova κατά Ρωσίας*, προσφυγές αριθ. 46133/99 και 48183/99, 24 Ιουλίου 2003, σκέψη 58.

706 Αυτόθι, σκέψεις 58–59· ΕΔΔΑ, *Ladent κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 11036/03, 18 Μαρτίου 2008, σκέψη 55.

707 ΕΔΔΑ, *Korneykova κατά Ουκρανίας*, προσφυγή αριθ. 39884/05, 19 Ιανουαρίου 2012, σκέψεις 43–44. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Selçuk κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 21768/02, 10 Ιανουαρίου 2006, σκέψεις 35–36· ΕΔΔΑ, *J.M. κατά Δανίας*, προσφυγή αριθ. 34421/09, 13 Νοεμβρίου 2012, σκέψη 63.

708 ΕΔΔΑ, *Dinç και Çakır κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 66066/09, 9 Ιουλίου 2013, σκέψη 63· ΕΔΔΑ, *Güveç κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009, σκέψη 108.

709 ΕΔΔΑ, *Kuptsov και Kuptsova κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 6110/03, 3 Μαρτίου 2011, σκέψη 91· βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (2020), Annual Conclusions 2019 [Ετήσια συμπεράσματα 2019], 24 Μαρτίου 2020.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Nart κατά Τουρκίας* [710] ο 17χρονος προσφεύγων συνελήφθη ως ύποπτος συμμετοχής σε ληστεία σε παντοπωλείο και τέθηκε υπό προσωρινή κράτηση, σε φυλακή ενηλίκων, για 48 ημέρες. Αναφερόμενο ιδίως στο γεγονός ότι ο προσφεύγων ήταν παιδί, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι «η προσωρινή κράτηση ανηλίκων δεν θα πρέπει να αποτελεί παρά έσχατο μέτρο και να είναι της μικρότερης δυνατής χρονικής διάρκειας και, εφόσον η κράτηση είναι απολύτως αναγκαία, οι ανήλικοι θα πρέπει να κρατούνται χωριστά από τους ενήλικες» [711]. Στην προκειμένη περίπτωση, οι αρχές επιχείρησαν να δικαιολογήσουν την προσωρινή κράτηση επί τη βάσει των «υφιστάμενων αποδεικτικών στοιχείων», ωστόσο το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο λόγος αυτός δεν αρκούσε αφ' εαυτού για να δικαιολογήσει τη διάρκεια της κράτησης του προσφεύγοντος. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στοιχειοθετούνταν παράβαση του άρθρου 5 παράγραφος 3 της ΕΣΔΑ.

Κράτηση για την επιτήρηση της ανατροφής

Η εν λόγω μορφή κράτησης διατάσσεται σε περιπτώσεις κατά τις οποίες το παιδί χρήζει ιδιαιτέρως επιτήρησης της ανατροφής του, λόγω διαταραγμένης προσωπικότητας και βίαιης συμπεριφοράς. Το άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ αφορά πρωτίστως μορφές κράτησης εκτός του πεδίου του συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Blokhin κατά Ρωσίας* [712], ένα 12χρονο αγόρι που έπασχε από διαταραχή ελλειμματικής προσοχής-υπερκινητικότητας συνελήφθη και μεταφέρθηκε σε αστυνομικό τμήμα με την υποψία ότι απέσπασε διά της βίας χρήματα από άλλο παιδί. Δεδομένου ότι δεν μπορούσε να διωχθεί ποινικά βάσει του εθνικού δικαίου, το δικαστήριο διέταξε την τοποθέτησή του σε κέντρο προσωρινής κράτησης ανηλίκων παραβατών για 30 ημέρες προκειμένου να «σωφρονιστεί» και να αποτραπεί η διάπραξη περαιτέρω αξιόποινων πράξεων. Υπενθυμίζοντας ότι η κράτηση για την επιτήρηση της ανατροφής πρέπει να πραγματοποιείται σε κατάλληλο χώρο με τους πόρους που απαιτούνται για την εκπλήρωση των αναγκαίων εκπαιδευτικών στόχων και των απαιτήσεων ασφάλειας, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι κανένα από τα εθνικά δικαστήρια

710 ΕΔΔΑ, *Nart κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 20817/04, 6 Μαΐου 2008.

711 Αυτόθι, σκέψη 31.

712 ΕΔΔΑ, *Blokhin κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 47152/06, 23 Μαρτίου 2016.

δεν είχε δηλώσει ότι η τοποθέτηση του προσφεύγοντος στη μονάδα διόρθωσης έγινε για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Δεν βλέπει πώς θα μπορούσε να παρασχεθεί ουσιαστική επιτήρηση της ανατροφής για την αλλαγή της συμπεριφοράς του παιδιού και την παροχή κατάλληλης θεραπείας και αποκατάστασης εντός μέγιστης περιόδου 30 ημερών. Διαπιστώθηκε παράβαση του άρθρου 5.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Bouamar κατά Βελγίου* [713] αφορά τη θέση ενός παιδιού υπό προσωρινή κράτηση εννέα φορές για διαστήματα 15 ημερών περίπου. Ο προσφεύγων ήταν ένας έφηβος που θεωρούνταν ότι είχε διαταραγμένη προσωπικότητα και βίαιη συμπεριφορά. Η βελγική κυβέρνηση ανέφερε ότι είχε τεθεί υπό προσωρινή κράτηση για την επιτήρηση της ανατροφής του. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η θέση υπό προσωρινή κράτηση δεν αντίκειται αφ' εαυτής στο άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο δ), υπό την προϋπόθεση ότι οι αρχές επιδιώκουν πράγματι την επιτήρηση της ανατροφής του ανηλίκου. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στην περίπτωση του προσφεύγοντος οι αρχές δεν απέδειξαν ότι είχαν την πρόθεση ή τη δυνατότητα τοποθέτησής του σε ίδρυμα όπου θα ήταν δυνατή η επιτήρηση της ανατροφής του. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στοιχειοθετούνταν παράβαση του άρθρου 5 παράγραφος 1 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *D.G. κατά Ιρλανδίας* [714] αφορά την τοποθέτηση ενός παιδιού σε κέντρο κράτησης χωρίς απαγγελία κατηγορίας ή καταδίκη. Ο προσφεύγων έπασχε από σοβαρή διαταραχή της προσωπικότητάς του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, στο πλαίσιο της κράτησης παιδιών, η έννοια της «επιτήρησης της ανατροφής» δεν θα πρέπει να εξομοιώνεται αυστηρά με τις έννοιες της διδασκαλίας στην τάξη. Η επιτήρηση της ανατροφής περιλαμβάνει πολλές πτυχές της άσκησης των δικαιωμάτων γονικής μέριμνας από την τοπική αρχή προς όφελος και για την προστασία του παιδιού. Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι οι εθνικές αρχές επιτρέπεται να τοποθετούν ανηλίκους σε εγκαταστάσεις κράτησης σε προσωρινή βάση μέχρι την εξεύρεση κατάλληλου καταλύματος, υπό την προϋπόθεση ότι τούτο λαμβάνει χώρα εντός βραχείας προθεσμίας. Στην περίπτωση του προσφεύγοντος η υποχρέωση βραχείας προθεσμίας δεν πληρούνταν, καθώς τοποθετήθηκε σε κατάλληλο κατάλυμα πάνω από έξι μήνες μετά την αποφυλάκισή του. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα

713 ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988.

714 ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 39474/98, 16 Μαΐου 2002.

ότι η κράτηση του προσφεύγοντος δεν ήταν συμβατή με το άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ.

Προσφυγή κατά της κράτησης, βραχεία προθεσμία εξέτασης και πρόσβαση σε δικηγόρο

Το ΕΔΔΑ απαιτεί από τις εθνικές αρχές να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια σε περιπτώσεις που αφορούν παιδιά υπό κράτηση. Επιπλέον των εγγυήσεων που αναφέρονται ανωτέρω, οι κρατικές αρχές οφείλουν να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά έχουν δικαίωμα προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου προκειμένου να προσβάλλουν το νόμιμο της κράτησης εντός εύλογου χρονικού διαστήματος και ότι έχουν πρόσβαση σε δικηγόρο κατά τη διάρκεια της διαδικασίας για την έκδοση απόφασης περί του νομίμου της κράτησής τους. Επιπλέον, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να εκδώσουν απόφαση επί της ως άνω προσφυγής εντός βραχείας προθεσμίας. Το ΕΔΔΑ εξάγει τις εν λόγω διαδικαστικές εγγυήσεις από το κείμενο του άρθρου 5 παράγραφος 4 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην απόφασή του για την υπόθεση *Bouamar κατά Βελγίου* [715], το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 5 παράγραφος 4 διότι: η ακροαματική διαδικασία για την έκδοση απόφασης περί της κράτησης του προσφεύγοντος διεξήχθη χωρίς την παρουσία των δικηγόρων του· η απόφαση δεν εκδόθηκε εντός βραχείας προθεσμίας· δεν εκδόθηκε ουσιαστική απόφαση επί του «νομίμου της κρατήσεως», καθώς τα εθνικά δικαστήρια απέρριψαν τις προσφυγές του προσφεύγοντος ως άνευ αντικειμένου.

11.2.2. Συνθήκες κράτησης

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το άρθρο 4 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων απαγορεύει τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση. Ωστόσο, δεδομένου ότι ο Χάρτης τυγχάνει εφαρμογής μόνον εντός του πεδίου του ενωσιακού δικαίου, η διάταξη αυτή πρέπει να συνδεθεί με άλλη νομική πράξη της ΕΕ που σχετίζεται με την κράτηση προκειμένου να καταστεί δεσμευτική για τα κράτη μέλη.

Η οδηγία για τις δικονομικές εγγυήσεις απαιτεί από τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά που κρατούνται διαχωρίζονται από τους ενήλικες,

715 ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988.

εκτός εάν κρίνεται ότι αυτό δεν εξυπηρετεί το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού, συμπεριλαμβανομένου του διαστήματος κατά το οποίο τελούν υπό αστυνομική κράτηση [716]. Όταν ένα κρατούμενο παιδί συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας του, τα κράτη μέλη πρέπει να προβλέπουν τη δυνατότητα να συνεχίσουν να κρατούν το εν λόγω πρόσωπο χωριστά από άλλους ενήλικες που κρατούνται μόνον εφόσον αυτό συνάδει με το συμφέρον των παιδιών που κρατούνται μαζί με το εν λόγω πρόσωπο. Όταν κρατούνται παιδιά, τα κράτη μέλη πρέπει να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για να διασφαλίζουν την υγεία και τη σωματική και ψυχική τους ανάπτυξη· το δικαίωμά τους στην εκπαίδευση και την κατάρτιση· το δικαίωμά τους στην οικογενειακή ζωή· πρόσβαση σε προγράμματα επανένταξης· και τον σεβασμό της θρησκευτικής ελευθερίας ή της ελευθερίας των πεποιθήσεων. Τα μέτρα που λαμβάνονται πρέπει να είναι αναλογικά και κατάλληλα για τη διάρκεια της κράτησης.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η κράτηση παιδιών μαζί με ενήλικες μπορεί να οδηγήσει σε παράβαση του άρθρου 3 [717] ή του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ [718]. Επιπλέον, η έλλειψη επαρκούς ιατρικής περίθαλψης σε περιπτώσεις κράτησης θα μπορούσε να εγείρει ζητήματα στη βάση του άρθρου 3 [719]. Άλλες πτυχές που μπορεί πιθανώς να εγείρουν ζητήματα στη βάση του άρθρου 3 είναι, μεταξύ άλλων, ο διαθέσιμος χώρος των κελιών, ο φωτισμός και οι ψυχαγωγικές δραστηριότητες [720]. Κατά την αξιολόγηση της συμβατότητας των συνθηκών κράτησης με τα πρότυπα του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ βασίζεται συχνά στο σύνολο των προτύπων που έχει αναπτύξει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης και Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας, η οποία παρακολουθεί τις συνθήκες κράτησης υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής σύμβασης για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, πραγματοποιώντας επιτόπιες επισκέψεις στα κράτη μέλη του ΣτΕ.

716 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2016), Οδηγία (ΕΕ) 2016/800, της 11ης Μαΐου 2016, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 132 της 21.5.2016, σ. 1), άρθρο 12.

717 ΕΔΔΑ, *Güveç κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009.

718 ΕΔΔΑ, *Nart κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 20817/04, 6 Μαΐου 2008.

719 ΕΔΔΑ, *Güveç κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009.

720 ΕΔΔΑ, *Kuptsov και Kuptsova κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 6110/03, 3 Μαρτίου 2011, σκέψη 70.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Güveç κατά Τουρκίας* [721], ένα δεκαπεντάχρονο αγόρι συνελήφθη ως ύποπτος για συμμετοχή στο Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν (PKK) και τέθηκε υπό κράτηση από το δικαστήριο κρατικής ασφάλειας (State Security Court) σε φυλακή ενηλίκων για πέντε έτη. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η κράτησή του αντίκειτο στους κανονισμούς και τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει η Τουρκία δυνάμει διεθνών συνθηκών, συμπεριλαμβανομένου μεταξύ άλλων του άρθρου 37 στοιχείο γ) της ΣΔΠ, το οποίο προβλέπει ότι τα παιδιά κρατούνται χωριστά από τους ενήλικες. Το ΕΔΔΑ σημείωσε επίσης ότι ο προσφεύγων άρχισε να παρουσιάζει ψυχολογικά προβλήματα στη φυλακή, με αποτέλεσμα να προβεί επανειλημμένα σε απόπειρες αυτοκτονίας. Επιπλέον, οι αρχές δεν παρείχαν στον προσφεύγοντα επαρκή ιατρική περίθαλψη. Κατά συνέπεια, λαμβανομένης υπόψη της ηλικίας του προσφεύγοντος, της διάρκειας της κρατήσεώς του από κοινού με τους ενήλικες, της αδυναμίας των αρχών να παράσχουν επαρκή ιατρική περίθαλψη για τα ψυχολογικά του προβλήματα και της παράλειψης των αρχών να λάβουν μέτρα για να αποτρέψουν τις επανειλημμένες απόπειρες αυτοκτονίας, το ΕΔΔΑ δεν είχε καμία αμφιβολία ότι ο προσφεύγων υπέστη απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση. Βάσει των ανωτέρω, υπήρξε παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Η ΕΕΚΔ έχει ερμηνεύσει παγίως το άρθρο 17 του ΕΚΧ υπό την έννοια ότι, όταν τα παιδιά κρατούνται ή φυλακίζονται, θα πρέπει να διαχωρίζονται από τους ενήλικες [722].

Οι ευρωπαϊκοί κανόνες του ΣτΕ που αφορούν ανήλικους παραβάτες οι οποίοι υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα παρέχουν λεπτομερή καθοδήγηση σχετικά με τις συνθήκες κράτησης. Ορίζουν επίσης ότι οι ανήλικοι δεν πρέπει να κρατούνται σε χώρους κράτησης ενηλίκων, αλλά σε χώρους ειδικά διαμορφωμένους για αυτούς [723].

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η ΣΔΠ περιέχει χωριστή διάταξη σχετικά με τη στέρηση της ελευθερίας των παιδιών, βάσει της οποίας τα παιδιά

721 ΕΔΔΑ, *Güveç κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009.

722 Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (2020), Annual Conclusions 2019 [Ετήσια συμπεράσματα 2019], 24 Μαρτίου 2020, άρθρο 17 παράγραφος 1.

723 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2008), Recommendation CM/Rec(2008)11 on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures [Σύσταση CM/Rec(2008)11 σχετικά με τους ευρωπαϊκούς κανόνες που αφορούν ανήλικους παραβάτες οι οποίοι υπόκεινται σε κυρώσεις ή άλλα μέτρα], 5 Νοεμβρίου 2008, κανόνας 59.1.

πρέπει να χωρίζονται από τους ενήλικες, εκτός εάν τούτο αντιβαίνει στο συμφέρον του παιδιού [άρθρο 37 στοιχείο γ) της ΣΔΠ]. Το εν λόγω άρθρο ορίζει επίσης ότι τα παιδιά έχουν, καταρχήν, το δικαίωμα να διατηρήσουν την επαφή με την οικογένειά τους δι' αλληλογραφίας ή με επισκέψεις.

11.2.3. Προστασία από κακοποίηση και κακομεταχείριση

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έχει κατ' επανάληψη αποφανθεί ότι οι εθνικές αρχές είναι υπεύθυνες για την προστασία των προσώπων που τελούν υπό κράτηση από τον θάνατο, την κακοποίηση και την κακομεταχείριση από τους υπόλοιπους κρατουμένους ή τις ίδιες τις αρχές. Οι σχετικές υποχρεώσεις των κρατών είναι ιδιαίτερα ισχυρές, καθώς οι κρατούμενοι τελούν υπό τη μέριμνα και τον έλεγχο του κράτους [724]. Πέραν της λήψης εύλογων μέτρων για την προστασία των κρατουμένων, οι κρατικές αρχές οφείλουν επίσης να προβαίνουν στην αποτελεσματική διερεύνηση βάσιμων ισχυρισμών για κακομεταχείριση ή απώλεια ζωής.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Çoşelav κατά Τουρκίας* αφορά την αυτοκτονία ενός 16χρονου κρατουμένου [725], ο οποίος είχε ήδη αποπειραθεί να αυτοκτονήσει στο παρελθόν κατ' επανάληψη. Μετά τις εν λόγω απόπειρες αυτοκτονίας, οι αρχές τον μετέφεραν από την πτέρυγα ανηλίκων στην οποία κρατούνταν σε κέντρο κράτησης ενηλίκων. Αφού αρχικά διαπίστωσε ότι οι αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν την ύπαρξη πραγματικού και άμεσου κινδύνου για τη ζωή του γιου των προσφευγόντων, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι οι αρχές δεν έλαβαν εύλογα μέτρα για την πρόληψη του κινδύνου αυτοκτονίας. Το ΕΔΔΑ έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην ηλικία του θανόντος και στο γεγονός ότι κρατούνταν μαζί με ενήλικες. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του ουσιαστικού σκέλους του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι υπήρξε παράβαση του δικονομικού σκέλους του άρθρου 2 λόγω της μη αποτελεσματικής διερεύνησης του θανάτου του γιου των προσφευγόντων από τις αρχές. Οι λόγοι που τεκμηριώνουν τα πορίσματα αυτά είναι: η μη άμεση ενημέρωση των προσφευγόντων από τις αρχές σχετικά

724 ΕΔΔΑ, *Anguelova κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 38361/97, 13 Ιουνίου 2002· ΕΔΔΑ, *Η.Υ. και Hü.Y. κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 40262/98, 6 Οκτωβρίου 2005.

725 ΕΔΔΑ, *Çoşelav κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 1413/07, 9 Οκτωβρίου 2012.

με τον θάνατο του γιου τους· η μη εξέταση από την εισαγγελική αρχή των εικαζόμενων παραλείψεων για την αποτροπή της αυτοκτονίας· και η υπέρμετρη διάρκεια της σχετικής διοικητικής διαδικασίας.

11.3. Προστασία των παιδιών θυμάτων και μαρτύρων

Κύριο σημείο

- Τα παιδιά θύματα και μάρτυρες έχουν δικαίωμα στην προστασία από περαιτέρω θυματοποίηση, στην ανάρρωση και επανένταξη και στην ουσιαστική συμμετοχή στο πλαίσιο ποινικών και εναλλακτικών διαδικασιών.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η οδηγία για τα δικαιώματα των θυμάτων (2012/29/ΕΕ) αναγνωρίζει ρητά τη θέση των παιδιών θυμάτων. Σύμφωνα με την οδηγία, όταν το θύμα είναι παιδί, πρωταρχικό κριτήριο είναι το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού το οποίο πρέπει να αξιολογείται σε εξατομικευμένη βάση [726]. Επιπλέον, πρέπει να υιοθετείται προσέγγιση με ευαισθησία προς το παιδί, γεγονός που σημαίνει ότι πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη η ηλικία, ο βαθμός ωριμότητας, οι απόψεις, οι ανάγκες και οι ανησυχίες του παιδιού. Επίσης, στόχος της οδηγίας είναι να εξασφαλίσει ότι το παιδί και ο ασκών τη γονική ευθύνη (ή άλλος νόμιμος εκπρόσωπός του) ενημερώνονται για τυχόν μέτρα ή δικαιώματα που αφορούν συγκεκριμένα το παιδί (άρθρο 1 παράγραφος 2). Τα παιδιά θύματα έχουν επίσης το δικαίωμα ακρόασης κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, τα δε κράτη μέλη οφείλουν να μεριμνούν ώστε τα θύματα να μπορούν να προσκομίζουν αποδεικτικά στοιχεία. Η ηλικία και η ωριμότητα του παιδιού πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη (άρθρο 10 παράγραφος 1). Επιπλέον, η οδηγία αποσκοπεί στην προστασία της ιδιωτικής ζωής και της ταυτότητας των παιδιών θυμάτων κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, μεταξύ άλλων, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος δευτερογενούς θυματοποίησης (άρθρο 21 παράγραφος 1, βλ. επίσης άρθρο 26). Επιπλέον, η οδηγία θεσπίζει ειδική

726 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2012), Οδηγία 2012/29/ΕΕ, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας (ΕΕ L 315 της 14.11.2012, σ. 55).

διάταξη σχετικά με το δικαίωμα προστασίας των παιδιών θυμάτων κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας (άρθρο 24). Αφορά την οπτικοακουστική καταγραφή των συνεντεύξεων με παιδιά θύματα και τη χρήση τους ως αποδεικτικών στοιχείων σε ποινικές διαδικασίες, τον διορισμό ειδικών εντεταλμένων και το δικαίωμα νομικής εκπροσώπησης στο όνομα του παιδιού σε περίπτωση σύγκρουσης συμφερόντων μεταξύ του παιδιού θύματος και των ασκούντων τη γονική μέριμνα. Η οδηγία περιλαμβάνει ακόμη διάφορες διατάξεις για την προστασία των θυμάτων γενικότερα, όπως η πρόσβαση σε υπηρεσίες υποστήριξης θυμάτων. Σε περιπτώσεις παιδιών ή άλλων ευάλωτων ομάδων, θα πρέπει να παρέχονται υπηρεσίες ειδικής υποστήριξης (βλ. ενότητα 38 του ψηφίσματος που συνοδεύει την οδηγία) [727].

Η οδηγία για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών απαιτεί την υιοθέτηση ολοκληρωμένης προσέγγισης για σοβαρά ποινικά αδικήματα, όπως η σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών και η παιδική πορνογραφία [728]. Τα κράτη μέλη πρέπει να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για να διασφαλίζουν ότι, στο πλαίσιο ποινικών ερευνών για οποιοδήποτε από τα αδικήματα που συνδέονται με τη σεξουαλική κακοποίηση, όλες οι συνεντεύξεις με το θύμα παιδικής ηλικίας ή, κατά περίπτωση, με ανήλικο μάρτυρα μπορούν να καταγράφονται με οπτικοακουστικά μέσα και ότι οι εν λόγω μαγνητοσκοπημένες συνεντεύξεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αποδεικτικά στοιχεία σε ποινικές δικαστικές διαδικασίες (άρθρο 20 παράγραφος 4).

Σύμφωνα με την οδηγία για την εμπορία ανθρώπων, στα παιδιά θύματα θα πρέπει να παρέχονται δωρεάν νομικές συμβουλές και νομική

727 Βλ. ΕΕ, FRA (2014), *Θύματα εγκληματικών πράξεων στην ΕΕ: η έκταση και η φύση της υποστήριξης των θυμάτων*, 12 Ιανουαρίου 2015, σ. 36· FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States* [Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη — Απόψεις και εμπειρίες επαγγελματιών όσον αφορά τη συμμετοχή των παιδιών σε αστικές και ποινικές διαδικασίες σε 10 κράτη μέλη της ΕΕ], 5 Μαΐου 2015· FRA (2017), *Child-friendly justice: Perspective and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States* [Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη — Απόψεις και εμπειρίες παιδιών που εμπλέκονται σε δικαστικές διαδικασίες ως θύματα, μάρτυρες ή διάδικοι σε εννέα κράτη μέλη της ΕΕ], 22 Φεβρουαρίου 2017· FRA (2018), *Children's rights and justice — Minimum age requirements in the EU* [Δικαιώματα των παιδιών και δικαιοσύνη — Οι απαιτήσεις κατώτατου ορίου ηλικίας στην ΕΕ]· FRA (2018), *Mapping minimum age requirements: Children's rights and justice* [Χαρτογράφηση των απαιτήσεων κατώτατου ορίου ηλικίας: Δικαιώματα των παιδιών και δικαιοσύνη], 25 Απριλίου 2018.

728 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/93/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 335 της 17.12.2011, σ. 1).

εκπροσώπηση [729]. Επιπλέον των μέτρων που προβλέπονται για όλα τα θύματα εμπορίας ανθρώπων, τα κράτη μέλη θα πρέπει να εξασφαλίζουν ότι προβλέπονται ειδικά μέτρα συνδρομής, στήριξης και προστασίας για τα θύματα παιδικής ηλικίας. Τα παιδιά θύματα εμπορίας είναι ιδιαίτερα ευάλωτα και, ως εκ τούτου, θα πρέπει να υπάρχουν διαθέσιμα πρόσθετα μέτρα προστασίας για την προστασία τους κατά τις συνεντεύξεις στη διάρκεια ποινικών ερευνών και διαδικασιών. Για παράδειγμα, σε περιπτώσεις ασυνόδευτων παιδιών, θα πρέπει να ορίζεται κηδεμόνας και/ή εκπρόσωπος για τη διασφάλιση του συμφέροντος του παιδιού. Η απόφαση για το μέλλον κάθε ασυνόδευτου παιδιού θύματος θα πρέπει να λαμβάνεται το συντομότερο δυνατόν, με σκοπό την εξεύρεση βιώσιμης λύσης βάσει ατομικής αξιολόγησης του συμφέροντος του παιδιού, το οποίο θα πρέπει να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη.

Προτού αντικατασταθεί από την οδηγία για τα δικαιώματα των θυμάτων, η απόφαση-πλαίσιο 2001/220/ΔΕΥ σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων σε ποινικές διαδικασίες κάλυπτε, μεταξύ άλλων, τη συμμετοχή των θυμάτων, τα δικαιώματα και τη δίκαιη μεταχείρισή τους. Αναγνώριζε την ειδική κατάσταση των ευάλωτων θυμάτων, παρότι δεν γινόταν ρητή αναφορά στα παιδιά. Δυνάμει της εν λόγω απόφασης-πλαισίου, το ΔΕΕ έκρινε ότι τα παιδιά μπορούν να χαρακτηρίζονται ως ευάλωτα, λαμβανομένων υπόψη της ηλικίας τους και των εγκλημάτων των οποίων θεωρούν ότι υπήρξαν θύματα. Συνεπώς, αυτό τους παρέχει το δικαίωμα πρόσβασης σε ειδικά μέτρα προστασίας, όπως η κατάθεση εκτός διαδικασίας στο ακροατήριο, και μάλιστα πριν από την έναρξή της [730]. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε επίσης ότι όλα τα μέτρα που λαμβάνονται για την προστασία των θυμάτων πρέπει να σχεδιάζονται κατά τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται δίκαιη δίκη για τον κατηγορούμενο. Με άλλα λόγια, η προστασία των θυμάτων και των μαρτύρων δεν μπορεί να θίγει το δικαίωμα του κατηγορουμένου για δίκαιη δίκη [731].

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Pupino* [732] αφορούσε την άσκηση δίωξης σε βάρος Ιταλίδας νηπιαγωγού για κακοποίηση μαθητή. Βάσει του ιταλικού

729 ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2011), Οδηγία 2011/36/ΕΕ, της 5ης Απριλίου 2011, για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της, καθώς και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαισίο 2002/629/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 101 της 15.4.2011, σ. 1).

730 ΔΕΕ,C-105/03, *Ποινική διαδικασία κατά της Maria Pupino* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 16 Ιουνίου 2005, σκέψη 53.

731 Αυτόθι· βλ. επίσης ΔΕΕ, C-507/10, *Ποινική διαδικασία κατά X*, 21 Δεκεμβρίου 2011.

732 ΔΕΕ, C-105/03, *Ποινική διαδικασία κατά της Maria Pupino* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 16 Ιουνίου 2005.

Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, η εξέταση των μαρτύρων διεξάγεται, κατά κανόνα, κατά τη συζήτηση στο ακροατήριο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ωστόσο, η εξέταση μαρτύρων δύναται να πραγματοποιηθεί ενώπιον δικαστή πριν από την παραπομπή σε δίκη στο πλαίσιο ειδικής διαδικασίας συντηρητικής απόδειξης (incidente probatorio). Στην κύρια υπόθεση, ο εισαγγελέας ζήτησε από το εθνικό δικαστήριο να επιτρέψει την εξέταση των παιδιών μικρής ηλικίας στο πλαίσιο της διαδικασίας συντηρητικής απόδειξης, αλλά το εθνικό δικαστήριο απέρριψε το αίτημα. Για πρώτη φορά, το ΔΕΕ αποφάνθηκε σχετικά με την ερμηνεία ορισμένων διατάξεων αναφορικά με το καθεστώς των παιδιών ως θυμάτων και μαρτύρων σε ποινικές διαδικασίες. Υπογράμμισε ότι η απόφαση-πλαίσιο 2001/220/ΔΕΥ υποχρεώνει τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν την ειδική προστασία των ευάλωτων θυμάτων, γεγονός που σημαίνει ότι το εθνικό δικαστήριο πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επιτρέπει στα ευάλωτα θύματα να καταθέτουν υπό συνθήκες που διασφαλίζουν την προστασία τους, π.χ. εκτός διαδικασίας στο ακροατήριο, και μάλιστα πριν από την έναρξή της. Όπως ανέφερε το ΔΕΕ: «Εντούτοις, ανεξάρτητα από το ζήτημα αν το γεγονός ότι το θύμα αξιόποινης πράξης είναι ανήλικος αρκεί κατά κανόνα για να χαρακτηριστεί το θύμα ως ιδιαίτερα ευάλωτο κατά την έννοια της απόφασης-πλαισίου, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι, όταν παιδιά μικρής ηλικίας ισχυρίζονται ότι κακοποιήθηκαν, όπως συμβαίνει στην κύρια υπόθεση, και μάλιστα από μέλος του εκπαιδευτικού προσωπικού, στα παιδιά αυτά μπορεί να προσδοθεί ο χαρακτηρισμός αυτός, αν ληφθούν υπόψη κυρίως η ηλικία τους και η φύση και οι συνέπειες των εγκλημάτων των οποίων θεωρούν ότι υπήρξαν θύματα» [733]. Επιπλέον, το ΔΕΕ έκρινε ότι όλα τα μέτρα για την προστασία και την αποφυγή δευτερογενούς θυματοποίησης πρέπει να σχεδιάζονται κατά τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται δίκαιη δίκη για τον εναγόμενο [734].

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος έχει υποχρέωση να προστατεύει τα συμφέροντα των θυμάτων, συμπεριλαμβανομένων των θυμάτων που συμμετέχουν ως μάρτυρες σε ποινικές διαδικασίες. Τα συμφέροντά τους δυνάμει των διατάξεων της ΕΣΔΑ, όπως το άρθρο 2 και το άρθρο 8, πρέπει να σταθμίζονται έναντι των συμφερόντων της υπεράσπισης [735]. Το ΕΔΔΑ έχει εκδώσει σειρά αποφάσεων σχετικά με υποθέσεις

733 Αυτόθι, σκέψη 53.

734 Αυτόθι, σκέψη 59.

735 ΕΔΔΑ, *Doorson κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 20524/92, 26 Μαρτίου 1996.

σεξουαλικών αδικημάτων στο πλαίσιο των οποίων τα παιδιά κατέθεσαν εναντίον των φερόμενων ως θυτών. Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι οι ποινικές διαδικασίες που αφορούν σεξουαλικά αδικήματα «αποτελούν μεγάλη δοκιμασία για τα θύματα, ιδίως όταν τα τελευταία έρχονται παρά τη θέλησή τους αντιμέτωπα με τον εκάστοτε εναγόμενο» και ότι τούτο είναι ακόμη εντονότερο σε υποθέσεις που αφορούν παιδιά [736]. Το Δικαστήριο δέχθηκε, επομένως, ότι σε αυτές τις περιπτώσεις μπορούν να λαμβάνονται κάποια μέτρα για την προστασία των παιδιών θυμάτων. Εντούτοις, επισήμανε επίσης ότι τα εν λόγω μέτρα δεν δύνανται να θίγουν την προσήκουσα και ουσιαστική άσκηση των δικαιωμάτων της υπεράσπισης και ότι οι δικαστικές αρχές ενδέχεται, συνεπώς, να απαιτείται να λαμβάνουν μέτρα για την αντιστάθμιση των μειονεκτημάτων της υπεράσπισης [737].

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Kovač κατά Κροατίας* [738], ένα 12χρονο κορίτσι κατέθεσε ενώπιον του ανακριτή ότι ο προσφεύγων είχε ασελγήσει σε βάρος της. Ο προσφεύγων δεν παρίστατο ούτε εκπροσωπούνταν κατά τη διάρκεια της εν λόγω κατάθεσης και δεν του δόθηκε η δυνατότητα να αμφισβητήσει τη δήλωση του θύματος. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι, κατά κανόνα, η διεξαγωγή όλων των αποδείξεων γίνεται παρουσία του κατηγορουμένου σε δημόσια συνεδρίαση ώστε να διεξαχθεί η διαδικασία κατ' αντιπαράθεση. Εάν ως αποδεικτικά στοιχεία χρησιμοποιούνται δηλώσεις στο στάδιο της αστυνομικής έρευνας ή της δικαστικής έρευνας, αυτό δεν είναι αφ' εαυτού ασυμβίβαστο με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, υπό την προϋπόθεση ότι παρέχεται στον κατηγορούμενο κατάλληλη δυνατότητα να αμφισβητήσει και να υποβάλει ερωτήσεις στον ενδιαφερόμενο μάρτυρα είτε κατά τη στιγμή της κατάθεσης είτε σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας. Στην περίπτωση του προσφεύγοντος, οι δηλώσεις του θύματος ήταν το μόνο άμεσο αποδεικτικό μέσο των πραγματικών περιστατικών κατά του προσφεύγοντος και το εν λόγω αποδεικτικό μέσο υπήρξε καθοριστικό στην απόφαση του δικαστηρίου να εκδώσει καταδικαστική απόφαση. Ωστόσο, ο προσφεύγων δεν μπόρεσε να αμφισβητήσει το περιεχόμενο των δηλώσεων ή να λάβει απάντηση από τα εθνικά δικαστήρια σχετικά με την προσφυγή που κατέθεσε. Εκτός

736 ΕΔΔΑ, *S.N. κατά Σουηδίας*, προσφυγή αριθ. 34209/96, 2 Ιουλίου 2002, σκέψη 47.

737 ΕΔΔΑ, *Bocos-Cuesta κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 54789/00, 10 Νοεμβρίου 2005· ΕΔΔΑ, *A.L. κατά Φινλανδίας*, προσφυγή αριθ. 23220/04, 27 Ιανουαρίου 2009· ΕΔΔΑ, *W κατά Φινλανδίας*, προσφυγή αριθ. 14151/02, 24 Απριλίου 2007· ΕΔΔΑ, *Kovač κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 503/05, 12 Ιουλίου 2007.

738 ΕΔΔΑ, *Kovač κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 503/05, 12 Ιουλίου 2007.

τούτου, η κατάθεση του θύματος δεν αναγνώστηκε ποτέ πριν από την έναρξη της διαδικασίας στο ακροατήριο. Αντ' αυτού, ο δικαστής επισήμανε απλώς ότι το θύμα ενέμεινε στην κατάθεσή της ενώπιον του ανακριτή. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι ο προσφεύγων δεν έτυχε δίκαιης δίκης, κατά παράβαση του άρθρου 6 παράγραφος 1 σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S.N. κατά Σουηδίας* [739], ένα δεκάχρονο αγόρι κατέθεσε στην αστυνομία ότι υπέστη σεξουαλική κακοποίηση από τον προσφεύγοντα. Το αγόρι κατέθεσε δύο φορές ενώπιον αξιωματικού της αστυνομίας, ο οποίος διέθετε σημαντική πείρα σε υποθέσεις κακοποίησης παιδιών. Η πρώτη κατάθεση βιντεοσκοπήθηκε και η δεύτερη ηχογραφήθηκε. Ο δικηγόρος του προσφεύγοντος δεν παρίστατο στη δεύτερη κατάθεση, αλλά είχε συμφωνήσει με τον αξιωματικό της αστυνομίας σχετικά με τα ζητήματα που έπρεπε να συζητηθούν. Κατά τη διάρκεια της δίκης, το πρωτοδικείο αναπαρήγαγε τις μαγνητοσκοπήσεις των καταθέσεων, αλλά δεν εξέτασε το παιδί αυτοπροσώπως. Το δικαστήριο εν τέλει καταδίκασε τον προσφεύγοντα, βασιζόμενο σχεδόν αποκλειστικά στις καταθέσεις του παιδιού. Το εφετείο (Court of Appeal) επικύρωσε την καταδικαστική απόφαση, καθώς έκρινε ότι οι καταθέσεις ενώπιον των αστυνομικών αρχών παρείχαν επαρκή στοιχεία για την απόδειξη της ενοχής του προσφεύγοντος, παρότι αναγνώρισε ότι δεν υπήρχαν τεχνικά αποδεικτικά στοιχεία προς στήριξη των ισχυρισμών του παιδιού, οι οποίοι ήταν ενίοτε ασαφείς. Το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι, σε υποθέσεις σεξουαλικών αδικημάτων, η αντεξέταση των μαρτύρων δεν είναι πάντοτε δυνατή και ότι, σε αυτές τις περιπτώσεις, οι καταθέσεις των μαρτύρων θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με εξαιρετική προσοχή. Παρότι οι δηλώσεις του παιδιού ήταν κατ' ουσίαν το μόνο αποδεικτικό στοιχείο σε βάρος του κατηγορουμένου, η διαδικασία στο σύνολό της ήταν δίκαιη. Η βιντεοσκόπηση προβλήθηκε κατά τη διάρκεια της δίκης και των ακροάσεων του εφετείου και τα πρακτικά της δεύτερης κατάθεσης αναγνώστηκαν ενώπιον του πρωτοδικείου. Υπήρξε επίσης αναπαραγωγή της ηχογράφησης ενώπιον του εφετείου. Το γεγονός αυτό παρείχε στον προσφεύγοντα επαρκή ευκαιρία να αμφισβητήσει την κατάθεση του παιδιού και την αξιοπιστία του στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας. Ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παράβαση του άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ.

739 ΕΔΔΑ, *S.N. κατά Σουηδίας*, προσφυγή αριθ. 34209/96, 2 Ιουλίου 2002.

Η νομολογία του ΕΔΔΑ δεν αφορά μόνο τη στάθμιση της προστασίας των παιδιών θυμάτων έναντι του δικαιώματος του εναγομένου σε δίκαιη δίκη, αλλά και την προστασία του δικαιώματος στη ζωή των μαρτύρων και των οικογενειών τους, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, βάσει του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, όπως φαίνεται στο παράδειγμα που ακολουθεί.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *R.R. και λοιποί κατά Ουγγαρίας* [740] αφορά έναν κρατούμενο ο οποίος κατέθεσε σε δημόσια συνεδρίαση σχετικά με τις δραστηριότητες εμπορίας ναρκωτικών στις οποίες συμμετείχε και ο οποίος, μαζί με τη σύζυγό του και τα δύο τους παιδιά, εντάχθηκαν στο επίσημο πρόγραμμα προστασίας μαρτύρων υπό τον κίνδυνο αντιποίνων. Όταν οι αρχές διαπίστωσαν ότι ο κρατούμενος εξακολουθούσε να διατηρεί επαφές με εγκληματικούς κύκλους, έθεσαν αυτόν και την οικογένειά του εκτός του προγράμματος προστασίας μαρτύρων λόγω παραβίασης των σχετικών όρων. Στη βάση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, η οικογένεια ισχυρίστηκε ότι ο αποκλεισμός τους από το πρόγραμμα προστασίας μαρτύρων έθεσε τις ζωές τους σε κίνδυνο αντιποίνων από τη μαφία. Το Δικαστήριο δέχτηκε ότι η υπαγωγή των προσφευγόντων στο πρόγραμμα προστασίας μαρτύρων και η συνεργασία του πατέρα με τις αρχές σήμαιναν ότι οι ζωές των προσφευγόντων διέτρεχαν κίνδυνο κατά τον χρόνο της αρχικής εφαρμογής του μέτρου. Καθώς η ανάκληση της προστασίας στο πλαίσιο του προγράμματος δεν επήλθε λόγω περιορισμού του εν λόγω κινδύνου, αλλά λόγω παραβίασης των όρων, το Δικαστήριο δεν πείστηκε ότι οι αρχές είχαν αποδείξει ότι ο κίνδυνος δεν συνέτρεχε πλέον. Επιπλέον, δεν ήταν παράλογο να υποτεθεί ότι, μετά την ανάκληση των μυστικών ταυτοτήτων της οικογένειας, οι ταυτότητές τους και οι πληροφορίες σχετικά με τον τόπο στον οποίο βρίσκονταν κατέστησαν προσβάσιμες σε οποιονδήποτε επιθυμούσε να τους βλάψει. Στο πλαίσιο αυτό, οι αρχές εξέθεσαν δυνητικά τα μέλη της οικογένειας σε κίνδυνο για τη ζωή τους, κατά παράβαση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *X και λοιποί κατά Βουλγαρίας* αφορούσε ισχυρισμούς για σεξουαλική κακοποίηση παιδιών σε ορφανοτροφείο. Όσον αφορά το διαδικαστικό σκέλος, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι βουλγαρικές αρχές είχαν παραβεί τη διαδικαστική υποχρέωσή τους βάσει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, το οποίο απαιτεί από τις αρχές να διεξάγουν αποτελεσματική έρευνα σχετικά με βάσιμους ισχυρισμούς για βασανιστήρια

740 ΕΔΔΑ, *R.R. και λοιποί κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 19400/11, 4 Δεκεμβρίου 2012.

ή απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση [741]. Μολονότι οι βουλγαρικές αρχές είχαν λάβει σειρά μέτρων έρευνας, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι τα μέτρα αυτά δεν είχαν επιτύχει το απαιτούμενο επίπεδο «αποτελεσματικότητας». Ένας από τους λόγους ήταν η μη λήψη μέτρων για τη συμμετοχή των θυμάτων στην έρευνα. Κατά την ερμηνεία του άρθρου 3, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη άλλες εφαρμοστέες διεθνείς πράξεις και ειδικότερα τη Σύμβαση του Λανθαρότε.

Το άρθρο 31 της Σύμβασης του Λανθαρότε προσδιορίζει ποια γενικά μέτρα προστασίας θα πρέπει να λαμβάνουν τα κράτη μέλη για την προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων των θυμάτων, συμπεριλαμβανομένων των ειδικών αναγκών τους ως μαρτύρων, σε όλα τα στάδια της έρευνας και της ποινικής διαδικασίας (άρθρο 31 παράγραφος 1). Στα μέτρα αυτά περιλαμβάνονται η πληροφόρηση των θυμάτων για τα δικαιώματά τους, τις διαθέσιμες υπηρεσίες και τη γενική πρόοδο της ανάκρισης ή της ποινικής διαδικασίας, η προστασία της ιδιωτικής ζωής και της ασφάλειάς τους (συμπεριλαμβανομένης της ενημέρωσης σχετικά με την απόλυση του προσώπου που διώχθηκε ή καταδικάστηκε) και η αποφυγή της επαφής μεταξύ των θυμάτων και των δραστών στο δικαστήριο και στις εγκαταστάσεις των αστυνομικών υπηρεσιών. Επίσης, το άρθρο 31 ορίζει ότι τα θύματα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε νομική συνδρομή (άρθρο 31 παράγραφος 3). Οι παρεχόμενες πληροφορίες πρέπει να προσαρμόζονται στην ηλικία και την ωριμότητα των παιδιών και σε γλώσσα που μπορούν να κατανοήσουν (άρθρο 31 παράγραφος 6).

Οι *κατευθυντήριες γραμμές του ΣτΕ για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη* [742] δίνουν επίσης έμφαση στην προστασία των παιδιών θυμάτων και μαρτύρων, ιδίως κατά τις καταθέσεις τους στο πλαίσιο δικαστικών διαδικασιών. Οι κατευθυντήριες γραμμές καλούν τα κράτη μέλη να καταβάλλουν «κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε τα παιδιά να καταθέτουν σε όσο το δυνατόν ευνοϊκότερο περιβάλλον και υπό τις καλύτερες δυνατές συνθήκες, αναλόγως πάντοτε της ηλικίας τους, της ωριμότητας και του επιπέδου κατανόησής

741 ΕΔΔΑ, *Χ και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 22457/16, 2 Φεβρουαρίου 2021, σκέψεις 192 και 228· βλ. επίσης ενότητα 7.1.1.

742 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010· βλ. επίσης ΕΕ, FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States* [Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη – Απόψεις και εμπειρίες επαγγελματιών όσον αφορά τη συμμετοχή των παιδιών σε αστικές και ποινικές διαδικασίες σε 10 κράτη μέλη της ΕΕ], 5 Μαΐου 2015.

τους, λαμβάνοντας υπόψη και τις δυσκολίες επικοινωνίας που ενδεχομένως έχουν» [743]. Προς τον σκοπό αυτόν, θα πρέπει να εμπλέκονται κατηρτισμένοι επαγγελματίες και να ενθαρρύνεται, για παράδειγμα, η οπτικοακουστική καταγραφή των καταθέσεων. Στις ποινικές υποθέσεις, τα παιδιά θα πρέπει επίσης να έχουν τη δυνατότητα να καταθέτουν χωρίς να είναι παρών ο φερόμενος ως θύτης. Οι κατευθυντήριες γραμμές αναγνωρίζουν επίσης ότι η εν λόγω φιλική προς τα παιδιά προσέγγιση θα πρέπει να σέβεται το δικαίωμα των λοιπών ενδιαφερομένων να αμφισβητήσουν το περιεχόμενο των δηλώσεων του παιδιού. Επιπλέον, οι κατευθυντήριες γραμμές ορίζουν ότι η ιδιωτική και η οικογενειακή ζωή των παιδιών μαρτύρων θα πρέπει να προστατεύονται (ενότητα IV σημείο Α παράγραφος 9) και ότι οι σχετικές διαδικασίες θα πρέπει να πραγματοποιούνται, κατά προτίμηση, κεκλεισμένων των θυρών.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η ανάγκη προστασίας των παιδιών θυμάτων αναγνωρίζεται ρητά στο άρθρο 39 της ΣΔΠ. Η εν λόγω διάταξη ορίζει ότι τα Συμβαλλόμενα Κράτη οφείλουν να παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να διευκολύνουν τη σωματική και ψυχολογική ανάρρωση και την κοινωνική επανένταξη των παιδιών θυμάτων. Η ανάρρωση αυτή και η επανένταξη πρέπει να γίνονται μέσα σε περιβάλλον που ευνοεί την υγεία, τον αυτοσεβασμό και την αξιοπρέπεια του παιδιού.

Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι τα Ηνωμένα Έθνη έχουν θεσπίσει *Κατευθυντήριες γραμμές για τη δικαιοσύνη σε υποθέσεις με ανήλικα θύματα και ανήλικους αυτόπτες μάρτυρες* [744]. Οι εν λόγω κατευθυντήριες γραμμές επισημαίνουν την ανάγκη μεταχείρισης των παιδιών θυμάτων και μαρτύρων με «φιλικό προς το παιδί τρόπο» που «υποδηλώνει μια προσέγγιση που σταθμίζει το δικαίωμα του παιδιού στην προστασία λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες και απόψεις του» [745]. Οι κατευθυντήριες γραμμές παρέχουν εξαιρετικά λεπτομερή καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής των εν λόγω ζητημάτων. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει επίσης υπογραμμίσει στο γενικό της σχόλιο τη σημασία

743 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010, παράγραφος 64.

744 Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών, Ψήφισμα 2005/20, *Guidelines on justice in matters involving child victims and witnesses of crime* [Κατευθυντήριες γραμμές για τη δικαιοσύνη σε υποθέσεις με ανήλικα θύματα και ανήλικους αυτόπτες μάρτυρες], 22 Ιουλίου 2005.

745 Αυτόθι, παράγραφος 9 στοιχείο δ).

αυτών των κατευθυντήριων γραμμών των Ηνωμένων Εθνών όσον αφορά το άρθρο 12 της ΣΔΠ (δικαίωμα ακρόασης) [746]. Σύμφωνα με την Επιτροπή, πρέπει να δίδεται στα παιδιά θύματα και τα παιδιά μάρτυρες εγκλημάτων η δυνατότητα να ασκούν πλήρως το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης τους, γεγονός που ειδικότερα «σημαίνει ότι πρέπει να καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να ζητείται η γνώμη των παιδιών θυμάτων και/ή μαρτύρων επί των σχετικών θεμάτων όσον αφορά τη συμμετοχή στους στην υπό εξέταση υπόθεση και να έχουν τη δυνατότητα να εκφράζουν ελεύθερα και με τον δικό τους τρόπο τις απόψεις και τις ανησυχίες τους σχετικά με τη συμμετοχή τους στη δικαστική διαδικασία» [747]. Η Επιτροπή επισημαίνει επίσης ότι «το δικαίωμα του παιδιού θύματος και μάρτυρα συνδέεται [...] με το δικαίωμα να ενημερώνεται για θέματα όπως η ύπαρξη υπηρεσιών υγείας και ψυχολογικής υποστήριξης και κοινωνικών υπηρεσιών, ο ρόλος του παιδιού θύματος και/ή μάρτυρα, ο τρόπος με τον οποίο διεξάγεται η "εξέταση", οι υφιστάμενοι μηχανισμοί στήριξης για το παιδί κατά την υποβολή καταγγελιών και η συμμετοχή σε έρευνες και δικαστικές διαδικασίες, οι δυνατότητες λήψης αποζημίωσης και προσφυγής κατά της απόφασης» [748].

746 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2009), *General Comment No. 12 (2009) on the right of the child to be heard* [Γενικό σχόλιο αριθ. 12 (2009) σχετικά με το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού], CRC/C/GC/12, 1 Ιουλίου 2009, παράγραφοι 62–64· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2019), *General Comment No. 24 (2009) on children's rights in the child justice system,* [Γενικό σχόλιο αριθ. 24 (2009) σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης για τα παιδιά], CRC/C/GC/24, 18 Σεπτεμβρίου 2019.

747 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2019), *General Comment No. 24 (2009) on children's rights in the child justice system* [Γενικό σχόλιο αριθ. 24 (2009) σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης για τα παιδιά], CRC/C/GC/24, 18 Σεπτεμβρίου 2019, παράγραφος 63.

748 Αυτόθι, σκέψη 64.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

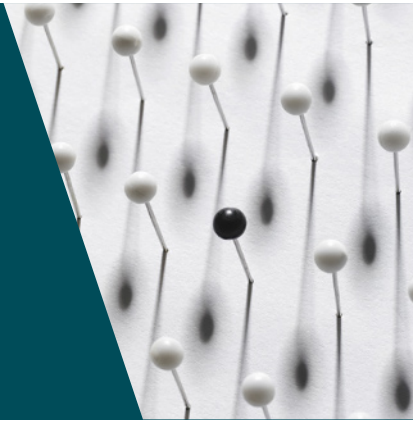

Κεφάλαιο 1
Εισαγωγή στην ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού: γενικό πλαίσιο και βασικές αρχές

Συμβούλιο της Ευρώπης (2016), Disability Strategy 2017–2023 [Στρατηγική για την αναπηρία 2017–2023], 30 Νοεμβρίου 2016.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2018), Counter-terrorism Strategy (2018–2022) [Στρατηγική για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας (2018–2022)], 4 Ιουλίου 2018.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2018), Gender Equality Strategy 2018–2023 [Στρατηγική για την ισότητα των φύλων 2018–2023], 7 Μαρτίου 2018.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2022), Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2022–2027) [Στρατηγική του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα δικαιώματα του παιδιού (2022–2027)], 23 Φεβρουαρίου 2022.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2020), Council of Europe Strategic Action Plan for Roma and Traveller Inclusion (2020–2025) [Στρατηγικό σχέδιο δράσης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την ένταξη των Ρομά και των Travellers (2020–2025)], 22 Ιανουαρίου 2020.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2020), Youth Sector Strategy 2030 [Στρατηγική για τον τομέα της νεολαίας με ορίζοντα το 2030], 22 Ιανουαρίου 2020.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2021), Action plan on Protecting Vulnerable Persons in the Context of Migration and Asylum in Europe (2021–2025) [Σχέδιο δράσης για την προστασία των ευάλωτων προσώπων στο πλαίσιο της μετανάστευσης και του ασύλου στην Ευρώπη (2021–2025)], 5 Μαΐου 2021.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Βιοηθικής (2019), Strategic Action Plan on Human Rights and Technologies in Biomedicine (2020–2025) [Στρατηγικό σχέδιο δράσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις τεχνολογίες στη βιοϊατρική (2020–2025)], 18 Δεκεμβρίου 2019.

ΕΕΚΔ (2018), *Digest of the case law of the European Committee of Social Rights* [Επιτομή νομολογίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων], Δεκέμβριος 2018.

ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021), Σύσταση (ΕΕ) 2021/1004 για τη θέσπιση ευρωπαϊκής εγγύησης για τα παιδιά (ΕΕ L 233 της 22.6.2021, σ. 14).

ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2012), *Ευρωπαϊκή στρατηγική για ένα διαδίκτυο καλύτερα προσαρμοσμένο στα παιδιά*, COM/2012/0196 final, 2 Μαΐου 2012.

ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021), Στρατηγική της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού, 2021.

ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007), Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΕΕ C 303 της 14.12.2007, σ. 17).

FRA (2010), *Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in the European Union* [Ανάπτυξη δεικτών για την προστασία, τον σεβασμό και την προώθηση των δικαιωμάτων του παιδιού στην Ευρωπαϊκή Ένωση], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Υπηρεσία Εκδόσεων), Οκτώβριος 2010.

UNICEF (Ταμείο των Ηνωμένων Εθνών για τα Παιδιά), Κέντρο Ερευνών Innocenti (2007), *Law reform and the implementation of the Convention on the Rights of the Child* [Μεταρρύθμιση του δικαίου και εφαρμογή της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού], Δεκέμβριος 2007.

UNICEF, Κέντρο Ερευνών Innocenti (2013), *Championing children's rights: A global study of independent human rights institutions for children* [Προάσπιση των δικαιωμάτων των παιδιών: Παγκόσμια μελέτη ανεξάρτητων ιδρυμάτων ανθρωπίνων δικαιωμάτων για τα παιδιά], Οκτώβριος 2012.

Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2009), *General Comment No. 12 (2009) on the right of the child to be heard* [Γενικό σχόλιο αριθ. 12 (2009) σχετικά με το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού], CRC/C/GC/12, 1 Ιουλίου 2009.

Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2013), *General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1)* [Γενικό σχόλιο αριθ. 14 (2013) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του (άρθρο 3 παράγραφος 1)], CRC/C/GC/14, 29 Μαΐου 2013.

Κεφάλαιο 2
Ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2016), *Child participation assessment tool* [Εργαλείο αξιολόγησης της συμμετοχής των παιδιών], Μάρτιος 2016.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2019), *Media regulatory authorities and protection of minors* [Ρυθμιστικές αρχές για τα μέσα ενημέρωσης και προστασία των ανηλίκων], Στρασβούργο, Εκδόσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, 10 Απριλίου 2019.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2020), *Listen — act — change — Council of Europe handbook on children's participation for professionals working for and with children* [Ακούμε — Ενεργούμε — Αλλάζουμε — Εγχειρίδιο του Συμβουλίου της

Ευρώπης σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών για επαγγελματίες που εργάζονται με παιδιά], Οκτώβριος 2020.

FRA (2010), *Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in the European Union* [Ανάπτυξη δεικτών για την προστασία, τον σεβασμό και την προώθηση των δικαιωμάτων του παιδιού στην Ευρωπαϊκή Ένωση], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 4 Νοεμβρίου 2010.

FRA (2014), *Child-friendly justice: Key terms* [Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη: Βασικοί όροι], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 29 Σεπτεμβρίου 2014.

FRA και ΕΔΔΑ (2018), *Εγχειρίδιο σχετικά με το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 21 Μαρτίου 2018.

Κεφάλαιο 3
Ισότητα και απαγόρευση των διακρίσεων

Συμβούλιο της Ευρώπης (2014), *LGBTI children have the right to safety and equality* [Τα παιδιά ΛΟΑΤΙ έχουν δικαίωμα στην ασφάλεια και την ισότητα], Σχόλιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα από τον Επίτροπο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης, 2 Οκτωβρίου 2014.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Συμβουλευτική επιτροπή για τη ΣΠΠΕΜ (2006), *Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities* [Θεματικό σχόλιο για την εκπαίδευση βάσει της Σύμβασης-πλαισίου για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων], ACFC/25DOC(2006)002, 2 Μαρτίου 2006.

ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), *Μια Ένωση ισότητας: στρατηγικό πλαίσιο της ΕΕ για την ισότητα, την ένταξη και τη συμμετοχή των Ρομά*, COM(2020) 620 final, 7 Οκτωβρίου 2020.

ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), Ένωση ισότητας: Στρατηγική για την ισότητα των ΛΟΑΤΚΙ 2020–2025, COM(2020) 698 final, 12 Νοεμβρίου 2020.

ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021), *Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης*

προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (οδηγία για τη φυλετική ισότητα) και της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση), COM(2021) 139 final, 19 Μαρτίου 2021.

Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνωμόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, O'Dempsey, D. και Beale, A. (2011), *Age and employment* [Ηλικία και απασχόληση], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 17 Νοεμβρίου 2011.

FRA (2011), *Migrants in an irregular situation: Access to healthcare in 10 European Union Member States*[Μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση: Πρόσβαση σε υγειονομική περίθαλψη σε 10 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 11 Οκτωβρίου 2011.

FRA (2016), *Δεύτερη έρευνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις μειονότητες και τις διακρίσεις: επιλεγμένα πορίσματα για τους Ρομά*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 29 Νοεμβρίου 2016.

FRA (2017), *Second European Union Minorities and Discrimination Survey — Main results* [Δεύτερη έρευνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις μειονότητες και τις διακρίσεις — Βασικά αποτελέσματα], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 6 Δεκεμβρίου 2017.

FRA (2020), *A long way to go for LGBTI equality* [Ο δρόμος για την ισότητα των ΛΟΑΤΙ είναι μακρύς], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 14 Μαΐου 2020.

FRA και ΕΔΔΑ (2018), *Εγχειρίδιο σχετικά με το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 21 Μαρτίου 2018.

Κεφάλαιο 4
Ζητήματα προσωπικής ταυτότητας

Συμβούλιο της Ευρώπης (2015), *Human rights and intersex people* [Ανθρώπινα δικαιώματα και ίντερσεξ άτομα], θεματικό έγγραφο που δημοσίευσε ο Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης, 2015.

FRA (2015), *The fundamental rights situation of intersex people* [Η κατάσταση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ίντερσεξ ατόμων], FRA Focus, Βιέννη, 12 Μαΐου 2015.

Κεφάλαιο 5
Οικογενειακή ζωή

FRA (2014), *Επιτροπεία για παιδιά τα οποία στερούνται τη γονική φροντίδα: Ένα εγχειρίδιο για την ενίσχυση των συστημάτων επιτροπείας με σκοπό την κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών των παιδιών που είναι θύματα εμπορίας*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 30 Ιουνίου 2014.

Κεφάλαιο 6
Εναλλακτική φροντίδα αντί της οικογενειακής φροντίδας και υιοθεσία

Συμβούλιο της Ευρώπης (2013), *Securing children's rights – A guide for professionals working in alternative care* [Εξασφάλιση των δικαιωμάτων των παιδιών — Οδηγός για επαγγελματίες που εργάζονται σε υπηρεσίες εναλλακτικής φροντίδας], Δεκέμβριος 2013.

ΕΕ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Υπηρεσία Έρευνας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Μονάδα Ευρωπαϊκής Προστιθέμενης Αξίας (2016), *Cross-border recognition of adoptions – European added value assessment* [Διασυνοριακή αναγνώριση υιοθεσιών — αξιολόγηση της ευρωπαϊκής προστιθέμενης αξίας], 30 Νοεμβρίου 2016.

European Network for Guardianship Institutions (2011), *Care for unaccompanied minors: Minimum standards, risk factors and recommendations for practitioners*, Guardianship in practice, final report [Φροντίδα ασυνόδευτων παιδιών: Ελάχιστα πρότυπα, παράγοντες κινδύνου και συστάσεις για επαγγελματίες — Η επιτροπεία στην πράξη, τελική έκθεση], Ουτρέχτη, Οκτώβριος 2011.

FRA (2014), *Επιτροπεία για παιδιά τα οποία στερούνται τη γονική φροντίδα: Ένα εγχειρίδιο για την ενίσχυση των συστημάτων επιτροπείας με σκοπό την*

κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών των παιδιών που είναι θύματα εμπορίας, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 30 Ιουνίου 2014.

Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2006), *General Comment No. 7 (2005): Implementing child rights in early childhood* [Γενικό σχόλιο αριθ. 7 (2005): Εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού σε νήπια], CRC/C/GC/7/Rev. 1, 20 Σεπτεμβρίου 2006.

Ηνωμένα Έθνη, Γενική Συνέλευση (2010), *Guidelines for the alternative care of children* [Κατευθυντήριες γραμμές για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών], UN Doc. A/RES/64/142, 24 Φεβρουαρίου 2010.

Ηνωμένα Έθνη, Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2009), *United Nations guidelines for the alternative care of children* [Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών], UN Doc. A/HRC/11/L.13, 15 Ιουνίου 2009.

Κεφάλαιο 7
Προστασία του παιδιού από τη βία και την εκμετάλλευση

Συμβούλιο της Ευρώπης (2005), *Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων*, CETS αριθ. 197, 16 Μαΐου 2005.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2018), *Safe at school: Education sector responses to violence based on sexual orientation, gender identity/expression or sex characteristics in Europe* [Ασφάλεια στο σχολείο: Απαντήσεις του τομέα της εκπαίδευσης στη βία με βάση τον γενετήσιο προσανατολισμό, την ταυτότητα/έκφραση φύλου ή τα χαρακτηριστικά φύλου στην Ευρώπη], Νοέμβριος 2018.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2017), *Interpretative Opinion on the applicability of the Lanzarote Convention to sexual offences against children facilitated through the use of information and communication technologies (ICTs)* [Ερμηνευτική γνώμη σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης του Λανθαρότε σε σεξουαλικά αδικήματα εις βάρος παιδιών τα οποία διευκολύνονται μέσω της χρήσης τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ)], 12 Μαΐου 2017.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2017), *Special report: Protecting children affected by the refugee crisis from sexual exploitation and sexual abuse* [Ειδική έκθεση: Προστασία των πληττόμενων από την προσφυγική κρίση παιδιών από τη γενετήσια εκμετάλλευση και κακοποίηση], 3 Μαρτίου 2017.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2018), *2nd implementation report: Protection of children against sexual abuse in the circle of trust: The strategies* [2η έκθεση εφαρμογής: Προστασία των παιδιών από γενετήσια κακοποίηση στον κύκλο εμπιστοσύνης: οι στρατηγικές], 31 Ιανουαρίου 2018.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2019), *Opinion on child sexually suggestive or explicit images and/or videos generated, shared and received by children* [Γνώμη σχετικά με εικόνες και/ή βίντεο παιδιών με σαφή ή υπαινικτικό σεξουαλικό χαρακτήρα που παράγονται, κοινοποιούνται και λαμβάνονται από παιδιά], 6 Ιουνίου 2019.

ΕΕ (2020), *Στρατηγική της ΕΕ για τα δικαιώματα των θυμάτων (2020–2025)*, COM(2020) 258 final, 24 Ιουνίου 2020.

ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), «Η στρατηγική της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού και η ευρωπαϊκή εγγύηση για τα παιδιά», Μάιος 2020.

ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021), *Στρατηγική της ΕΕ για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων 2021–2025*, COM(2021) 171, 14 Απριλίου 2021.

FRA (2009), *Child trafficking in the European Union: Challenges, perspectives and good practices*, [Εμπορία παιδιών στην Ευρωπαϊκή Ένωση: προκλήσεις, προοπτικές και ορθές πρακτικές], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 7 Ιουλίου 2009.

FRA (2015), *Severe labour exploitation: Workers moving within or into the European Union – States' obligations and victims' rights* [Σοβαρή εργασιακή εκμετάλλευση: εργαζόμενοι μετακινούμενοι εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή εισερχόμενοι στην Ευρωπαϊκή Ένωση – Υποχρεώσεις των κρατών και δικαιώματα των θυμάτων], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 2 Ιουνίου 2015.

FRA (2015), *Violence against children with disabilities: Legislation, policies and programmes in the EU* [Βία κατά των παιδιών με αναπηρία: νομοθεσία, πολιτικές και προγράμματα στην ΕΕ], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 2 Δεκεμβρίου 2015.

UNICEF (2006), *Behind closed doors: The impact of domestic violence on children* [Πίσω από τις κλειστές πόρτες: οι επιπτώσεις της ενδοοικογενειακής βίας στα παιδιά].

UNICEF και ΠΟΥ (2020), *COVID-19: Protecting children from violence, abuse, and neglect in the home* [COVID-19: Προστασία των παιδιών από τη βία, την κακοποίηση και την παραμέληση στο σπίτι], 1 Μαΐου 2020.

Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2009), *General Comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard* [Γενικό σχόλιο αριθ. 12 (2009): Το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού], CRC/C/GC/12, 1 Ιουλίου 2009.

Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2011), *General Comment No. 13 (2011): The right of the child to freedom from all forms of violence* [Γενικό σχόλιο αριθ. 13 (2011): Το δικαίωμα του παιδιού να μην υφίσταται καμία μορφή βίας], CRC/C/GC/13, 18 Απριλίου 2011.

Κεφάλαιο 8
Οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα και ανεκτό επίπεδο διαβίωσης

Συμβούλιο της Ευρώπης (2019), *Protecting the child from poverty: The role of rights in the Council of Europe* [Προστασία του παιδιού από τη φτώχεια: Ο ρόλος των δικαιωμάτων στο Συμβούλιο της Ευρώπης], Στρασβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 14 Νοεμβρίου 2019.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2011), *Guidelines on child-friendly health care* [Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά υγειονομική περίθαλψη], 21 Σεπτεμβρίου 2011.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (2016), Resolution 2139 (2016), Ensuring access to health care for all children in Europe [Ψήφισμα 2139

(2016), Διασφάλιση της πρόσβασης σε υγειονομική περίθαλψη για όλα τα παιδιά στην Ευρώπη], 25 Νοεμβρίου 2016.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (2019), Resolution 2284 (2019), Addressing the health needs of adolescents in Europe [Ψήφισμα 2284 (2019), Αντιμετώπιση των υγειονομικών αναγκών των εφήβων στην Ευρώπη], 24 Μαΐου 2019.

ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020), *Feasibility study for a child guarantee – Final report* [Μελέτη σκοπιμότητας για μια εγγύηση για τα παιδιά — Τελική έκθεση], Μάρτιος 2020.

FRA (2018), *Combating child poverty: An issue of fundamental rights* [Καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας: ένα ζήτημα θεμελιωδών δικαιωμάτων], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 17 Οκτωβρίου 2018.

Κεφάλαιο 9
Μετανάστευση και άσυλο

Συμβούλιο της Ευρώπης (2017), *Age assessment: Council of Europe member states' policies, procedures and practices respectful of children's rights in the context of migration* [Υπολογισμός της ηλικίας: Πολιτικές, διαδικασίες και πρακτικές των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης που σέβονται τα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο της μετανάστευσης], Σεπτέμβριος 2017.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2018), *How to convey child-friendly information to children in migration: A handbook for frontline professionals* [Μεταφορά πληροφοριών κατά τρόπο φιλικό για παιδιά μετανάστες: Εγχειρίδιο για επαγγελματίες πρώτης γραμμής], Στρασβούργο, Εκδόσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, Δεκέμβριος 2018.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2018), *Legal and practical aspects of effective alternatives to detention in the context of migration — Analysis by the Steering Committee for Human Rights (CDDH)* [Νομικές και πρακτικές πτυχές αποτελεσματικών εναλλακτικών λύσεων αντί της κράτησης στο πλαίσιο της μετανάστευσης — Ανάλυση από τη συντονιστική επιτροπή για τα ανθρώπινα δικαιώματα (CDDH)], 7 Δεκεμβρίου 2017.

Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο (2018), *Πρακτικός οδηγός σχετικά με τον υπολογισμό της ηλικίας*, Δεύτερη έκδοση, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο (2021), *Age assessment practices in EU+ countries: Updated findings* [Πρακτικές υπολογισμού της ηλικίας στις χώρες της ΕΕ+: επικαιροποιημένα πορίσματα], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, Ιούλιος 2021.

Επιτροπή Πολιτικών Ελευθεριών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2013), *Έκθεση σχετικά με την κατάσταση των ασυνόδευτων ανηλίκων στην ΕΕ*, 2012/2263(INI), 26 Αυγούστου 2013.

Eurydice, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΓΔ Εκπαίδευσης και Πολιτισμού) (2009), *Integrating immigrant children into schools in Europe* [Ένταξη παιδιών μεταναστών στα σχολεία στην Ευρώπη], Απρίλιος 2009.

FRA (2010), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States* [Χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά που αιτούνται άσυλο σε κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 7 Δεκεμβρίου 2010.

FRA (2011), *Fundamental rights of migrants in an irregular situation in the European Union* [Θεμελιώδη δικαιώματα των μεταναστών που βρίσκονται σε αντικανονική κατάσταση στην Ευρωπαϊκή Ένωση], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 7 Απριλίου 2017.

FRA (2011), *Migrants in an irregular situation: Access to healthcare in 10 European Union Member States* [Μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση: Πρόσβαση σε υγειονομική περίθαλψη σε 10 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 11 Οκτωβρίου 2011.

FRA (2017), *Together in the EU: Promoting the participation of migrants and their descendants* [Μαζί στην ΕΕ: Προώθηση της συμμετοχής μεταναστών και των απογόνων τους], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 15 Μαρτίου 2017.

FRA (2019), *Integration of young refugees in the EU: good practices and challenges* [Ένταξη των νεαρών προσφύγων στην ΕΕ: καλές πρακτικές και προκλήσεις], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 19 Νοεμβρίου 2019.

FRA (2020), *Relocating unaccompanied children: Applying good practices to future schemes* [Μετεγκατάσταση ασυνόδευτων παιδιών: Εφαρμογή καλών πρακτικών σε μελλοντικά συστήματα], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 11 Μαΐου 2020.

FRA και ΕΔΔΑ (2020), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 17 Δεκεμβρίου 2020.

Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (2018), *The 'essential right' to family unity of refugees and others in need of international protection in the context of family reunification* [Το «ουσιώδες δικαίωμα» στην οικογενειακή ενότητα των προσφύγων και άλλων που χρήζουν διεθνούς προστασίας στο πλαίσιο της οικογενειακής επανένωσης], Legal and Protection Policy Research Series, Γενεύη, Τμήμα Διεθνούς Προστασίας, Ιανουάριος 2018.

Ηνωμένα Έθνη (2019), *Joint general comment No. 3 (2017) of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and No. 22 (2017) of the Committee on the Rights of the Child on the general principles regarding the human rights of children in the context of international migration* [Κοινό γενικό σχόλιο αριθ. 3 (2017) της Επιτροπής για την προστασία των δικαιωμάτων όλων των διακινούμενων εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους και αριθ. 22 (2017) της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με τις γενικές αρχές που διέπουν τα ανθρώπινα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης], CMW/C/GC/3-CRC/C/GC/22, 16 Νοεμβρίου 2017.

Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2005), *Γενικό σχόλιο αριθ. 6 (2005): Μεταχείριση των ασυνόδευτων και των χωρισμένων από την οικογένειά τους παιδιών που βρίσκονται εκτός της χώρας καταγωγής τους*, CRC/GC/2005/61, 1 Σεπτεμβρίου 2005.

Κεφάλαιο 10
Προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και των καταναλωτών

Συμβούλιο της Ευρώπης, Συμβουλευτική Επιτροπή της Σύμβασης για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα (Σύμβαση 108) (2019), *Children's data protection in education systems: Challenges and possible remedies* [Προστασία των δεδομένων των παιδιών στα εκπαιδευτικά συστήματα: Προκλήσεις και πιθανά διορθωτικά μέτρα], 11 Σεπτεμβρίου 2019.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2017), *Interpretative Opinion on the applicability of the Lanzarote Convention to sexual offences against children facilitated through the use of information and communication technologies (ICTs)* [Ερμηνευτική γνώμη σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης του Λανθαρότε σε σεξουαλικά αδικήματα εις βάρος παιδιών τα οποία διευκολύνονται μέσω της χρήσης τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ)], 12 Μαΐου 2017.

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή του Λανθαρότε (2018) *Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment, Recommendation CM/Rec(2018)7* [Κατευθυντήριες γραμμές για τον σεβασμό, την προστασία και την ικανοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού στο ψηφιακό περιβάλλον, Σύσταση CM/Rec(2018)7], Σεπτέμβριος 2018.

Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης (2019), *Unboxing artificial intelligence: 10 steps to protect human rights* [Αποκαλύπτοντας την τεχνητή νοημοσύνη: 10 βήματα για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων], 14 Μαΐου 2019.

FRA (2018), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων — Έκδοση 2018*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 25 Μαΐου 2018.

Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2021), *General Comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment* [Γενικό σχόλιο αριθ. 25 (2021) σχετικά με τα

δικαιώματα των παιδιών σε σχέση με το ψηφιακό περιβάλλον], CRC/C/GC/25, 24 Μαρτίου 2021.

Κεφάλαιο 11
Δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο των διαδικασιών της ποινικής δικαιοσύνης και εναλλακτικών (εξωδικαστικών) διαδικασιών

Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010.

ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014), *Summary of contextual overviews on children's involvement in criminal judicial proceedings in the 28 Member States of the European Union* [Σύνοψη συστηματικής επισκόπησης της συμμετοχής παιδιών σε ποινικές δικαστικές διαδικασίες στα 28 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 16 Απριλίου 2014.

FRA (2014), *Violence against women: An EU-wide survey – Main results* [Βία κατά των γυναικών: πανευρωπαϊκή έρευνα – Βασικά αποτελέσματα], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 5 Μαρτίου 2014.

FRA (2014), *Θύματα εγκληματικών πράξεων στην ΕΕ: η έκταση και η φύση της υποστήριξης των θυμάτων*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 12 Ιανουαρίου 2015.

FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States* [Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη – Απόψεις και εμπειρίες επαγγελματιών όσον αφορά τη συμμετοχή των παιδιών σε αστικές και ποινικές διαδικασίες σε 10 κράτη μέλη της ΕΕ], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 5 Μαΐου 2015.

FRA (2017), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States* [Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη – Απόψεις και εμπειρίες παιδιών που εμπλέκονται σε δικαστικές διαδικασίες ως θύματα, μάρτυρες ή

διάδικοι σε εννέα κράτη μέλη της ΕΕ], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 22 Φεβρουαρίου 2017.

FRA (2018), *Children's rights and justice – Minimum age requirements in the EU* [Δικαιώματα των παιδιών και δικαιοσύνη – Οι απαιτήσεις κατώτατου ορίου ηλικίας στην ΕΕ], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 25 Απριλίου 2018.

FRA (2018), *Mapping minimum age requirements: Children's rights and justice* [Χαρτογράφηση των απαιτήσεων κατώτατου ορίου ηλικίας: Δικαιώματα των παιδιών και δικαιοσύνη], Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 25 Απριλίου 2018.

FRA και ΕΔΔΑ (2016), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, 22 Ιουνίου 2016.

Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2007), *General Comment No. 10 (2007): Children's rights in juvenile justice* [Γενικό σχόλιο αριθ. 10 (2007): Τα δικαιώματα των παιδιών στον τομέα της δικαιοσύνης για ανηλίκους], CRC/C/GC/10, 25 Απριλίου 2007.

Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2019), *General Comment No. 24 (2019): Children's rights in the child justice system* [Γενικό σχόλιο αριθ. 24 (2019): Δικαιώματα των παιδιών στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης για τα παιδιά], CRC/C/GC/24, 18 Σεπτεμβρίου 2019.

Νομολογία

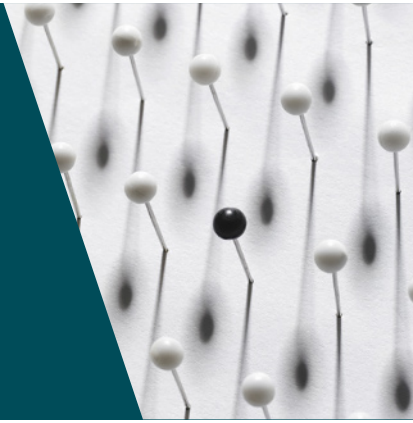

Νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Alfredo Rendón Marín κατά Administración del Estado, C-165/14, 13 Σεπτεμβρίου 2016 ..... 90, 103

Asociación Nacional de Establecimientos Financieros de Crédito (ASNEF) (C-468/10) και Federación de Comercio Electrónico y Marketing Directo (FECEMD) (C-469/10) κατά Administración del Estado, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-468/10 και C-469/10, 24 Νοεμβρίου 2011 278

A και S κατά Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, C-550/16, 12 Απριλίου 2018 ..... 242, 255

A κατά B, C-262/21 PPU, 2 Αυγούστου 2021 ..... 107, 130

Barbara Mercredi κατά Richard Chaffe, C-497/10 PPU, 22 Δεκεμβρίου 2010 ..... 106, 115, 117

Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department, C-413/99, 17 Σεπτεμβρίου 2002 ..... 205, 219, 265

B. M. M. (C-133/19 και C-136/19), B. S. (C-133/19), B. M. (C-136/19), B. M. O. (C-137/19) κατά État belge, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-133/19, C-136/19 και C-137/19, 16 Ιουλίου 2020 255

Carlos Garcia Avello κατά État belge, C-148/02, 2 Οκτωβρίου 2003 92

Donato Casagrande κατά Landeshauptstadt München, C-9/74, 3 Ιουλίου 1974 ..... 205, 218

Doris Povse κατά Mauro Alpago, C-211/10 PPU, 1 Ιουλίου 2010 ..... 107, 128

Dynamic Medien Vertriebs GmbH κατά Avides Media AG, C-244/06, 14 Φεβρουαρίου 2008 ..... 17, 37, 38, 276, 287

E. κατά B., C-436/13, 1 Οκτωβρίου 2014 ..... 106, 116
Gerardo Ruiz Zambrano κατά Office National de l'Emploi (ONEm), C-34/09, 8 Μαρτίου 2011 ..... 90, 102, 266
Health Service Executive κατά S. C. και A. C., C-92/12 PPU, 26 Απριλίου 2012 143
Janko Rottmann κατά Freistaat Bayern, C-135/08, 2 Μαρτίου 2010 102
Jasna Detiček κατά Maurizio Sgueglia, C-403/09 PPU, 23 Δεκεμβρίου 2009 116
J. McB. κατά L. E., C-400/10 PPU, 5 Οκτωβρίου 2010 109
J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, C-4/73, 14 Μαΐου 1974 35
Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz, C-491/10 PPU, 22 Δεκεμβρίου 2010 ..... 38, 55, 128, 129
Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department, C-200/02, 19 Οκτωβρίου 2004 ..... 63, 76, 101
London Borough of Harrow κατά Nimco Hassan Ibrahim και Secretary of State for the Home Department, C-310/08, 23 Φεβρουαρίου 2010 ..... 219, 265
LW κατά Bundesrepublik Deutschland, C-91/20, 9 Νοεμβρίου 2021 ..... 241, 248
María Martínez Sala κατά Freistaat Bayern, C-85/96, 12 Μαΐου 1998 237
Maria Teixeira κατά London Borough of Lambeth και Secretary of State for the Home Department, C-480/08, 23 Φεβρουαρίου 2010 ..... 219, 265
M. A. κατά État belge, C-112/20, 11 Μαρτίου 2021 ..... 17, 35, 38, 243, 267
M. J. E. Bernini κατά Minister van Onderwijs en Wetenschappen, C-3/90, 26 Φεβρουαρίου 1992 218
Murat Dereci και λοιποί κατά Bundesministerium für Inneres, C-256/11, 15 Νοεμβρίου 2011 267
Neli Valcheva κατά Γεωργίου Μπαμπαναράκη, C-335/17, 31 Μαΐου 2018 ..... 106, 118
OL κατά PQ, C-111/17 PPU, 8 Ιουνίου 2017 ..... 107, 130
Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH κατά Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn, C-36/02, 14 Οκτωβρίου 2004 ..... 276, 287
Policie ČR, Krajské ředitelství policie Ústeckého kraje, odbor cizinecké policie κατά Salah Al Chodor και λοιπών, C-528/15, 15 Μαρτίου 2017 ..... 242, 260
Productores de Música de España (Promusicae) κατά Telefónica de España SAU [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-275/06, 29 Ιανουαρίου 2008 278
S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law, C-303/06, 17 Ιουλίου 2008 ..... 63, 78

SM κατά Entry Clearance Officer, UK Visa Section, C-129/18, 26 Μαρτίου 2019 ..... 105, 241, 247
Stadt Wuppertal κατά Maria Elisabeth Bauer και Volker Willmeroth κατά Martina Broßonn, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-569/16 και C-570/16, 6 Νοεμβρίου 2018 210
Stefan Grunkin και Dorothee Regina Paul [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-353/06, 14 Οκτωβρίου 2008 92
The Queen, κατόπιν αιτήσεως της MA και λοιπών κατά Secretary of State for the Home Department, C-648/11, 6 Ιουνίου 2013 ..... 243, 269
Tjebbes και λοιποί κατά Minister van Buitenlandse Zaken, C-221/17, 12 Μαρτίου 2019 ..... 90, 102
TQ κατά Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid, C-441/19, 14 Ιανουαρίου 2021 ..... 243, 268, 269
Yoshikazu Iida κατά Stadt Ulm, C-40/11, 8 Νοεμβρίου 2012 267
Zubair Haqbin κατά Federaal Agentschap voor de opvang van asielzoekers, C-233/18, 12 Νοεμβρίου 2019 231
Z. κατά A Government Department και The Board of Management of a Community School [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-363/12, 18 Μαρτίου 2014 ..... 78, 237
Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, C-540/03, 27 Ιουνίου 2006 38
Ζωή Χατζή κατά Υπουργού Οικονομικών, C-149/10, 16 Σεπτεμβρίου 2010 237
Κωνσταντίνος Μαϊστρέλλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, C-222/14, 16 Ιουλίου 2015 237
Ποινική διαδικασία κατά X, C-507/10, 21 Δεκεμβρίου 2011 320
Ποινική διαδικασία κατά της Maria Pupino [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-105/03, 16 Ιουνίου 2005 ..... 296, 320

Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Abdi Ibrahim κατά Νορβηγίας, προσφυγή αριθ. 15379/16, 10 Δεκεμβρίου 2021 151
Abdullahi Elmi και Aweys Abubakar κατά Μάλτας, προσφυγές αριθ. 25794/13 και 28151/13, 22 Νοεμβρίου 2016 272
A.B. και λοιποί κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 11593/12, 12 Ιουλίου 2016 262
Adamkiewicz κατά Πολωνίας, προσφυγή αριθ. 54729/00, 2 Μαρτίου 2010 300

Ádám και λοιποί κατά Ρουμανίας, προσφυγή αριθ. 81114/17, 13 Οκτωβρίου 2020 ..... 62, 73
Adžić κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 22643/14, 12 Μαρτίου 2015 133
A.H. και λοιποί κατά Ρωσίας, προσφυγές αριθ. 6033/13, 8927/13, 10549/13, 12275/13, 23890/13, 26309/13, 27161/13, 29197/13, 32224/13, 32331/13, 32351/13, 32368/13, 37173/13, 38490/13, 42340/13 και 42403/13, 17 Ιανουαρίου 2017 ..... 137, 155
Airey κατά Ιρλανδίας, προσφυγή αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979 208
A.I. κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 70896/17, 1 Απριλίου 2021 ..... 106, 120
Ali κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 40385/06, 11 Ιανουαρίου 2011 213
A.L. κατά Φινλανδίας, προσφυγή αριθ. 23220/04, 27 Ιανουαρίου 2009 322
A.M.M. κατά Ρουμανίας, προσφυγή αριθ. 2151/10, 14 Φεβρουαρίου 2012 97
A.M. και λοιποί κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 24587/12, 12 Ιουλίου 2016 ..... 242, 262
A.M. και λοιποί κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 47220/19, 6 Ιουλίου 2021 ..... 84, 106, 121
Anayo κατά Γερμανίας, προσφυγή αριθ. 20578/07, 21 Δεκεμβρίου 2010 119
Anguelova κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 38361/97, 13 Ιουνίου 2002 317
A.R. και L.R. κατά Ελβετίας, προσφυγή αριθ. 22338/15, 19 Δεκεμβρίου 2017 ..... 160, 179, 215
Assem Hassan Ali κατά Δανίας, προσφυγή αριθ. 25593/14, 23 Οκτωβρίου 2018 270
Assenov και λοιποί κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 24760/94, 28 Οκτωβρίου 1998 167
Avilkina και λοιποί κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 1585/09, 6 Ιουνίου 2013 ..... 275, 282
A και B κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 7144/15, 20 Ιουνίου 2019 177
Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 56328/07, 27 Σεπτεμβρίου 2011 ..... 207, 232
Bajsultanov κατά Αυστρίας, προσφυγή αριθ. 54131/10, 12 Ιουνίου 2012 257
Bayev και λοιποί κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 67667/09, 20 Ιουνίου 2017 ..... 63, 83, 215
B.B. και F.B. κατά Γερμανίας, προσφυγές αριθ. 18734/09 και 9424/11, 14 Μαρτίου 2013 ..... 136, 146, 147
Bilalova και λοιποί κατά Πολωνίας, προσφυγή αριθ. 23685/14, 26 Μαρτίου 2020 261

Bistieva και λοιποί κατά Πολωνίας, προσφυγή αριθ. 75157/14, 10 Απριλίου 2018 ..... 242, 262
Blokhin κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 47152/06, 23 Μαρτίου 2016 ..... 296, 312
Bocos-Cuesta κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή αριθ. 54789/00, 10 Νοεμβρίου 2005 322
Bogonosovy κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 38201/16, 5 Μαρτίου 2019 ..... 106, 123
Bouamar κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988 ..... 64, 85, 296, 313, 314
Boultif κατά Ελβετίας, προσφυγή αριθ. 54273/00, 2 Αυγούστου 2001 269
Β. κατά Ρουμανίας (αριθ. 2), προσφυγή αριθ. 1285/03, 19 Φεβρουαρίου 2013 ..... 135, 146
Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγές αριθ. 7511/76 και 7743/76, 25 Φεβρουαρίου 1982 ..... 160, 171
Çam κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 51500/08, 23 Φεβρουαρίου 2016 ..... 63, 79
Canonne κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 22037/13, 25 Ιουνίου 2015 96
Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43370/04, 8252/05 και 18454/06, 19 Οκτωβρίου 2012 ..... 72, 215
Centre for Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpeanu κατά Ρουμανίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 47848/08, 17 Ιουλίου 2014 ..... 161, 198, 206, 224
Christian Democratic People's Party κατά Μολδαβίας, προσφυγή αριθ. 28793/02, 14 Φεβρουαρίου 2006 ..... 45, 60
Cîņa κατά Ρουμανίας, προσφυγή αριθ. 3891/19, 18 Φεβρουαρίου 2020 80
C.N. και V. κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 67724/09, 11 Οκτωβρίου 2012 ..... 161, 186, 186
C.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 4239/08, 13 Νοεμβρίου 2012 186
Connors κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 66746/01, 27 Μαΐου 2004 232
Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 62617/00, 3 Απριλίου 2007 282
Çoşelav κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 1413/07, 9 Οκτωβρίου 2012 ..... 24, 296, 317

Costello-Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 13134/87, 25 Μαρτίου 1993 ..... 160, 166, 171
C.P. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 300/11, 6 Σεπτεμβρίου 2016 213
Cusan και Fazzo κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 77/07, 7 Ιανουαρίου 2014 ..... 92, 93
C και E κατά Γαλλίας, προσφυγές αριθ. 1462/18 και 17348/18, 12 Δεκεμβρίου 2019 98
C κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 80117/17, 8 Οκτωβρίου 2020 ..... 24, 56
Darby κατά Σουηδίας, προσφυγή αριθ. 11581/85, 23 Οκτωβρίου 1990 46
D.G. κατά Ιρλανδίας, προσφυγή αριθ. 39474/98, 16 Μαΐου 2002 ..... 63, 85, 296, 313
D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007 ..... 62, 71
Dinç και Çakır κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 66066/09, 9 Ιουλίου 2013 311
Dogru κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 27058/05, 4 Δεκεμβρίου 2008 ..... 43, 46
Doorson κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή αριθ. 20524/92, 26 Μαρτίου 1996 321
Dupin κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 2282/17, 18 Δεκεμβρίου 2018 79
D κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 11288/18, 16 Ιουλίου 2020 99
E.B. κατά Γαλλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43546/02, 22 Ιανουαρίου 2008 ..... 136, 154
Eriksson κατά Σουηδίας, προσφυγή αριθ. 11373/85, 22 Ιουνίου 1989 148
Fabris κατά Γαλλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 16574/08, 7 Φεβρουαρίου 2013 ..... 64, 86
Folgerø και λοιποί κατά Νορβηγίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 15472/02, 29 Ιουνίου 2007 ..... 48, 213
F.O. κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 29555/13, 22 Απριλίου 2021 ..... 160, 171
Gard και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 39793/17, 27 Ιουνίου 2017 226
Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 10454/83, 7 Ιουλίου 1989 ..... 44, 53, 94
Gas και Dubois κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 25951/07, 15 Μαρτίου 2012 ..... 136, 155
Genovese κατά Μάλτας, προσφυγή αριθ. 53124/09, 11 Οκτωβρίου 2011 ..... 90, 103

Glass κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 61827/00, 9 Μαρτίου 2004 ..... 206, 224
G.L. κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 59751/15, 10 Σεπτεμβρίου 2020 ..... 63, 80,
Grzelak κατά Πολωνίας, προσφυγή αριθ. 7710/02, 15 Ιουνίου 2010 ..... 43, 47, 214
Guberina κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 23682/13, 22 Μαρτίου 2016 80
Guillot κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 22500/93, 24 Οκτωβρίου 1993 92
Gül κατά Ελβετίας, προσφυγή αριθ. 23218/94, 19 Φεβρουαρίου 1996 ..... 242, 258
Güveç κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009 ..... 24, 296, 311, 315, 316
Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 5493/72, 7 Δεκεμβρίου 1976 ..... 44, 52
Harroudj κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 43631/09, 4 Οκτωβρίου 2012 ..... 36, 137, 156
Hasan και Eylem Zengin κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 1448/04, 9 Οκτωβρίου 2007 48
Havelka και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, προσφυγή αριθ. 23499/06, 21 Ιουνίου 2007 233
Η.Α. και λοιποί κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 19951/16, 28 Φεβρουαρίου 2019 261
Hernehult κατά Νορβηγίας, προσφυγή αριθ. 14652/16, 10 Μαρτίου 2020 .....
Hoholm κατά Σλοβακίας, προσφυγή αριθ. 35632/13, 13 Ιανουαρίου 2015 133
Horych κατά Πολωνίας, προσφυγή αριθ. 13621/08, 17 Απριλίου 2012 ..... 106, 124
Η.Υ. και Hü.Y. κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 40262/98, 6 Οκτωβρίου 2005 317
I.C. κατά Ρουμανίας, προσφυγή αριθ. 36934/08, 24 Μαΐου 162, 200
Idalov κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 5826/03, 22 Μαΐου 2012 310
Iglesias Casarrubios και Cantalapiedra Iglesias κατά Ισπανίας, προσφυγή αριθ. 23298/12, 11 Οκτωβρίου 2016 56
Ignaccolo-Zenide κατά Ρουμανίας, προσφυγή αριθ. 31679/96, 25 Ιανουαρίου 2000 109
Iliya Petrov κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 19202/03, 24 Απριλίου 2012 ..... 206, 223
Jansen κατά Νορβηγίας, προσφυγή αριθ. 2822/16, 6 Σεπτεμβρίου 2018 ..... 136, 149
Jeunesse κατά Κάτω Χωρών [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 12738/10, 3 Οκτωβρίου 2014 ..... 242, 257

J.M. κατά Δανίας, προσφυγή αριθ. 34421/09, 13 Νοεμβρίου 2012 311
Johansson κατά Φινλανδίας, προσφυγή αριθ. 10163/02, 6 Σεπτεμβρίου 2007 ..... 89, 92
Kayak κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 60444/08, 10 Ιουλίου 2012 ..... 159, 166
K.A. κατά Φινλανδίας, προσφυγή αριθ. 27751/95, 14 Ιανουαρίου 2003 142
Kearns κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 35991/04, 10 Ιανουαρίου 2008 ..... 136, 153
Kervanci κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 31645/04, 4 Δεκεμβρίου 2008 ..... 43, 46
Khan κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 12267/16, 28 Φεβρουαρίου 2019 ..... 207, 233
Khoroshenko κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 41418/04, 30 Ιουνίου 2015 ..... 106, 123
Kjeldsen, Busk Madsen και Pedersen κατά Δανίας, προσφυγές αριθ. 5095/71, 5920/72 και 5926/72, 7 Δεκεμβρίου 1976 48
K.J. κατά Πολωνίας, προσφυγή αριθ. 30813/14, 1 Μαρτίου 2016 133
Klass και λοιποί κατά Γερμανίας, προσφυγή αριθ. 5029/71, 6 Σεπτεμβρίου 1978 282
Klerks κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή αριθ. 25212/94, 4 Ιουλίου 1995 79
Konstantin Markin κατά Ρωσίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30078/06, 22 Μαρτίου 2012 ..... 207, 237
Kontrová κατά Σλοβακίας, προσφυγή αριθ. 7510/04, 31 Μαΐου 2007 ..... 160, 181
Korneykova κατά Ουκρανίας, προσφυγή αριθ. 39884/05, 19 Ιανουαρίου 2012 311
Kovač κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 503/05, 12 Ιουλίου 2007 ..... 296, 322
Krušković κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 46185/08, 21 Ιουνίου 2011 97
Kuptsov και Kuptsova κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 6110/03, 3 Μαρτίου 2011 ..... 311, 315
Kurt κατά Αυστρίας, προσφυγή αριθ. 62903/15, 15 Ιουνίου 2021 ..... 160, 180
K.U. κατά Φινλανδίας, προσφυγή αριθ. 2872/02, 2 Δεκεμβρίου 2008 ..... 161, 197
K. και T. κατά Φινλανδίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 25702/94, 12 Ιουλίου 2001 ..... 111, 119
Labassee κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 65941/11, 26 Ιουνίου 2014 98
Ladent κατά Πολωνίας, προσφυγή αριθ. 11036/03, 18 Μαρτίου 2008 311
Lautsi και λοιποί κατά Ιταλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30814/06, 18 Μαρτίου 2011 ..... 44, 48, 49
Leander κατά Σουηδίας, προσφυγή αριθ. 9248/81, 26 Μαρτίου 1987 282

Maaouia κατά Γαλλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 39652/98, 5 Οκτωβρίου 2000 272
M.A.K. και R.K. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγές αριθ. 45901/05 και 40146/06, 23 Μαρτίου 2010 ..... 206, 225
Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 8691/79, 26 Απριλίου 1985 282
Mandet κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 30955/12, 14 Ιανουαρίου 2016 96
Mansour κατά Σλοβακίας, προσφυγή αριθ. 60399/15, 21 Νοεμβρίου 2017 133
Marckx κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 6833/74, 13 Ιουνίου 1979 24
Maslov κατά Αυστρίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 1638/03, 23 Ιουνίου 2008 ..... 18, 39
Mazurek κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 34406/97, 1 Φεβρουαρίου 2000 ..... 64, 86
M.A. κατά Αυστρίας, προσφυγή αριθ. 4097/13, 15 Ιανουαρίου 2015 133
McIntyre κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 29046/95, 21 Οκτωβρίου 1998 79
McMichael κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 16424/90, 24 Φεβρουαρίου 1995 146
M.C. κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003 ..... 160, 165, 166, 176
Memlika κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 37991/12, 6 Οκτωβρίου 2015 213
Mennesson κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 65192/11, 26 Ιουνίου 2014 ..... 90, 95, 97, 98
Mikulić κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 53176/99, 7 Φεβρουαρίου 2002 ..... 89, 95
Mik και Jovanović κατά Σερβίας, προσφυγές αριθ. 9291/14 και 63798/14, 23 Μαρτίου 2021 ..... 162, 202
Mitovi κατά πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, προσφυγή αριθ. 53565/13, 16 Απριλίου 2015 123
Mizzi κατά Μάλτας, προσφυγή αριθ. 26111/02, 12 Ιανουαρίου 2006 ..... 90, 96
M.N. και λοιποί κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 3599/18, 5 Μαρτίου 2020 56
Moustahi κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 9347/14, 25 Ιουνίου 2020 ..... 242, 263, 272
M.S. κατά Ουκρανίας, προσφυγή αριθ. 2091/13, 11 Ιουλίου 2017 ..... 106, 123
Mubilanzila Mayeka και Kaniki Mitunga κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 13178/03, 12 Οκτωβρίου 2006 ..... 242, 261

Mustafa και Armağan Akin κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 4694/03, 6 Απριλίου 2010 ..... 106, 120
M. και M. κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 10161/13, 3 Σεπτεμβρίου 2015..... 44, 57
Nart κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 20817/04, 6 Μαΐου 2008 .....296, 312, 315
Nencheva και λοιποί κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 48609/06, 18 Ιουνίου 2013.....162, 165, 183, 199
Neulinger και Shuruk κατά Ελβετίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 41615/07, 6 Ιουλίου 2010 .....107, 131
Nortier κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή αριθ. 13924/88, 24 Αυγούστου 1993..... 300
N.Ts. και λοιποί κατά Γεωργίας, προσφυγή αριθ. 71776/12, 2 Φεβρουαρίου 2016 56
Odièvre κατά Γαλλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 42326/98, 13 Φεβρουαρίου 2003 94
O'Keeffe κατά Ιρλανδίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 35810/09, 28 Ιανουαρίου 2014.....159, 165, 167
Olsson κατά Σουηδίας (αριθ. 1), προσφυγή αριθ. 10465/83, 24 Μαρτίου 1988 148
Oršuš και λοιποί κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010 ..... 62, 72
Osmanoğlu και Kocabaş κατά Ελβετίας, προσφυγή αριθ. 29086/12, 10 Ιανουαρίου 2017 ..... 44, 50
Oyal κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 4864/05, 23 Μαρτίου 2010.....206, 223
Panovits κατά Κύπρου, προσφυγή αριθ. 4268/04, 11 Δεκεμβρίου 2008.....295, 307
Paradiso και Campanelli κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 25358/12, 24 Ιανουαρίου 2017 .....99, 135, 145
Parfitt κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 18533/21, 20 Απριλίου 2021..... 206, 226
Pedersen και λοιποί κατά Νορβηγίας, προσφυγή αριθ. 39710/15, 10 Μαρτίου 2020.....151
Perovy κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 47429/09, 20 Οκτωβρίου 2020 50
Petrov και Χ κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 23608/16, 23 Οκτωβρίου 2018 .....56, 105, 112
Ponomaryovi κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 5335/05, 21 Ιουνίου 2011..... 62, 76, 205, 221
P.V. κατά Ισπανίας, προσφυγή αριθ. 35159/09, 30 Νοεμβρίου 2010 ..... 63, 121
Rahimi κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 8687/08, 5 Απριλίου 2011.....243, 272

Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 25965/04, 7 Ιανουαρίου 2010 ..... 161, 190, 191
R.C. και V.C. κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 76491/14, 12 Ιουλίου 2016..... 262
R.K. και λοιποί κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 68264/14, 12 Ιουλίου 2016..... 262
R.M.S. κατά Ισπανίας, προσφυγή αριθ. 28775/12, 18 Ιουνίου 2013.....
R.R. και λοιποί κατά Ουγγαρίας, προσφυγή αριθ. 19400/11, 4 Δεκεμβρίου 2012 .....296, 324
R.S. κατά Πολωνίας, προσφυγή αριθ. 63777/09, 21 Ιουλίου 2015 ..... 107, 132
Sahin κατά Γερμανίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30943/96, 8 Ιουλίου 2003 ..... 44, 57
Salduz κατά Τουρκίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008 .....307, 307
Saviny κατά Ουκρανίας, προσφυγή αριθ. 39948/06, 18 Δεκεμβρίου 2008.....145
Schneider κατά Γερμανίας, προσφυγή αριθ. 17080/07, 15 Σεπτεμβρίου 2011.....106, 119
Schwizgebel κατά Ελβετίας, προσφυγή αριθ. 25762/07, 10 Ιουνίου 2010 ..... 24, 136, 153
Selçuk κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 21768/02, 10 Ιανουαρίου 2006 311
Şen κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή αριθ. 31465/96, 21 Δεκεμβρίου 2001..... 250
S.F. και λοιποί κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 8138/16, 7 Δεκεμβρίου 2017.....242, 262
Siliadin κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 73316/01, 26 Ιουλίου 2005 186
Simões Balbino κατά Πορτογαλίας, προσφυγή αριθ. 26956/14, 29 Ιανουαρίου 2019 133
Slivenko κατά Λετονίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 48321/99, 9 Οκτωβρίου 2003 103
Smirnova κατά Ρωσίας, προσφυγές αριθ. 46133/99 και 48183/99, 24 Ιουλίου 2003.....311
S.M. κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 60561/14, 25 Ιουνίου 2020 .....190, 191
S.N. κατά Σουηδίας, προσφυγή αριθ. 34209/96, 2 Ιουλίου 2002 .....296, 322, 323
Söderman κατά Σουηδίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 5786/08, 12 Νοεμβρίου 2013 ..... 161, 195
Strand Lobben και λοιποί κατά Νορβηγίας, προσφυγή αριθ. 37283/13, 10 Σεπτεμβρίου 2019.....109, 136, 150, 151
Stummer κατά Αυστρίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37452/02, 7 Ιουλίου 2011..... 238
Suur κατά Εσθονίας, προσφυγή αριθ. 41736/18, 20 Οκτωβρίου 2020 151

S. και Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 30562/04 και 30566/04, 4 Δεκεμβρίου 2008 ..... 275, 282, 283
Talpis κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 41237/14, 18 Σεπτεμβρίου 2017 ..... 160, 182
Tarakhel κατά Ελβετίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 29217/12, 4 Νοεμβρίου 2014 ..... 242, 270
Terna κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 21052/18, 14 Ιανουαρίου 2021 ..... 106, 122
Tuquabo-Tekle και λοιποί κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή αριθ. 60665/00, 1 Δεκεμβρίου 2005 ..... 242, 250, 258, 259
Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 5856/72, 25 Απριλίου 1978 165
T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24724/94, 16 Δεκεμβρίου 1999 ..... 295, 304, 305
T. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, προσφυγή αριθ. 19315/11, 17 Ιουλίου 2014 ..... 136, 148
Üner κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή αριθ. 46410/99, 18 Οκτωβρίου 2006 ..... 242, 269
Uzbyakov κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 71160/13, 5 Μαΐου 2020 150
Uzun κατά Γερμανίας, προσφυγή αριθ. 35623/05, 2 Σεπτεμβρίου 2010 282
Valdís Fjölnisdóttir και λοιποί κατά Ισλανδίας, προσφυγή αριθ. 71552/17, 18 Μαΐου 2021 ..... 90, 99
Valsamis κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 21787/93, 18 Δεκεμβρίου 1996 48
Vavřička και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, προσφυγή αριθ. 47621/13, 8 Απριλίου 2021 ..... 206, 225
V.C.L. και A.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγές αριθ. 77587/12 και 74603/12, 16 Φεβρουαρίου 2021 ..... 161, 190, 191
V.C. κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 54227/14, 1 Μαΐου 2018 ..... 162, 200
V.D. και λοιποί κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 72931/10, 9 Απριλίου 2019 ..... 105, 109
Vejdeland και λοιποί κατά Σουηδίας, προσφυγή αριθ. 1813/07, 9 Φεβρουαρίου 2012 83
Vidal κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 12351/86, 22 Απριλίου 1992 57
V.K. κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 68059/13, 7 Μαρτίου 2017 171
Vojnity κατά Ουγγαρίας, προσφυγή αριθ. 29617/07, 12 Φεβρουαρίου 2013 ..... 106, 121
Wallová και Walla κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, προσφυγή αριθ. 23848/04, 26 Οκτωβρίου 2006 ..... 135, 144, 233

Winterstein και λοιποί κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 27013/07, 17 Οκτωβρίου 2013 ..... 207, 232
Wolter και Sarfert κατά Γερμανίας, προσφυγές αριθ. 59752/13 και 66277/13, 14 Δεκεμβρίου 2017 86
W. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 9749/82, 8 Ιουλίου 1987.....146
W κατά Φινλανδίας, προσφυγή αριθ. 14151/02, 24 Απριλίου 2007.....322
X και λοιποί κατά Αυστρίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 19010/07, 19 Φεβρουαρίου 2013..... 83, 137, 155
X και λοιποί κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 22457/16, 2 Φεβρουαρίου 2021..... 160, 169, 296, 325
Yazgül Yilmaz κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 36369/06, 1 Φεβρουαρίου 2011.....252
Y.I. κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 68868/14, 25 Φεβρουαρίου 2020 ..... 135, 144, 151
Yocheva και Ganeva κατά Βουλγαρίας, προσφυγές αριθ. 18592/15 και 43863/15, 11 Μαΐου 2021.....208, 238
Y.S. και O.S. κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 17665/17, 15 Ιουνίου 2021.....107, 133
Zaieţ κατά Ρουμανίας, προσφυγή αριθ. 44958/05, 24 Μαρτίου 2015.....150
Zorica Jovanović κατά Σερβίας, προσφυγή αριθ. 21794/08, 26 Μαρτίου 2013.....162, 202
Z και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 29392/95, 10 Μαΐου 2001 .....165, 183
Λαβίδα και λοιποί κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 7973/10, 30 Μαΐου 2013..... 71
Παπαγεωργίου και λοιποί κατά Ελλάδας, προσφυγές αριθ. 4762/18 και 6140/18, 31 Οκτωβρίου 2019 50
Σταυρόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 52484/18, 25 Ιουνίου 2020..... 44, 50
«Σχετικά με ορισμένες πτυχές της νομοθεσίας για το γλωσσικό καθεστώς στην εκπαίδευση στο Βέλγιο» κατά Βελγίου, προσφυγές αριθ. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 και 2126/64, 23 Ιουλίου 1968..... 86, 212

Νομολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων

Association for the Protection of All Children (APPROACH) Ltd. κατά Ιρλανδίας, προσφυγή αριθ. 93/2013, 4 Φεβρουαρίου 2013 40

Association for the Protection of All Children (APPROACH) Ltd κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, προσφυγή αριθ. 96/2013, 29 Μαΐου 2015.....168
Association for the Protection of All Children (APPROACH) κατά Σλοβενίας, προσφυγή αριθ. 95/2013, 27 Μαΐου 2015.....168
Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009.....24, 36, 234, 235
European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 81/2012, 11 Σεπτεμβρίου 2013.....210, 214
European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 114/2015, 24 Ιανουαρίου 2018.....221, 228, 241, 252
Federation of Catholic Family Associations in Europe (FAFCE) κατά Ιρλανδίας, προσφυγή αριθ. 89/2013, 12 Σεπτεμβρίου 2014.....193
International Association Autism Europe (IAAE) κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003.....80, 210, 211
International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 45/2007, 30 Μαρτίου 2009.....215
International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 14/2003, 8 Σεπτεμβρίου 2004.....36, 206, 228
MDAC κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 109/2014, 4 Ιουλίου 2018.....81
Médecins du Monde – International κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 67/2011, 11 Σεπτεμβρίου 2012.....214, 234
Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008.....40, 81, 211, 214, 215
Syndicat des Agrégés de l'Enseignement Supérieur (SAGES) κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 26/2004, 15 Ιουνίου 2005.....64
Γενική Ομοσπονδία Προσωπικού Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ) και Ανώτατη Διοίκηση Ενώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων (ΑΔΕΔΥ) κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 66/2011, 23 Μαΐου 2012.....239
Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και τους Εξόριστους (ECRE) κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 173/2018, 21 Ιανουαρίου 2021.....17, 36, 41
Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και τους Εξόριστους (ECRE) κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 173/2018, 26 Ιανουαρίου 2021.....40
Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) κατά Πορτογαλίας, προσφυγή αριθ. 1/1998, 9 Σεπτεμβρίου 1999.....40

Διεθνής Επιτροπή Νομικών (ICJ) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, προσφυγή αριθ. 148/2017, 20 Οκτωβρίου 2020 ..... 40, 301, 307
Διεθνής Ομοσπονδία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (FIDH) και Inclusion Europe κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 141/2017, 9 Οκτωβρίου 2020 ..... 81, 214
Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά (ERRC) και Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, προσφυγή αριθ. 157/2017, 17 Ιουνίου 2020 ..... 40, 142
Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά (ERRC) κατά Ιρλανδίας, προσφυγή αριθ. 100/2013, 1 Δεκεμβρίου 2015 ..... 62, 74
Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά (ERRC) κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 27/2004, 7 Δεκεμβρίου 2005 234
Παγκόσμιος Οργανισμός κατά των Βασανιστηρίων (OMCT) κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 17/2003, 7 Δεκεμβρίου 2004 40
Παγκόσμιος Οργανισμός κατά των Βασανιστηρίων (OMCT) κατά Ιρλανδίας, προσφυγή αριθ. 18/2003, 7 Δεκεμβρίου 2004 36

Πώς να αναζητήσετε νομολογία των ευρωπαϊκών δικαστηρίων

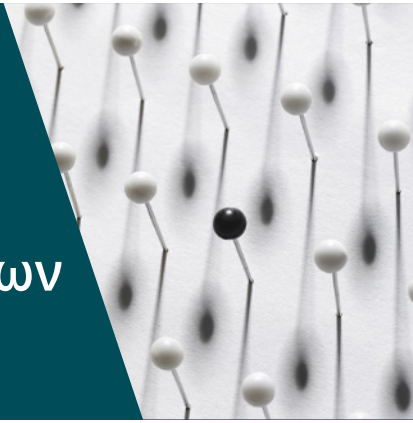

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: βάση δεδομένων νομολογίας HUDOC

Η **βάση δεδομένων HUDOC** παρέχει ελεύθερη πρόσβαση στη νομολογία του ΕΔΔΑ: http://HUDOC.echr.coe.int.

Η βάση δεδομένων διατίθεται στα αγγλικά και στα γαλλικά, και παρέχει μια φιλική προς τον χρήστη μηχανή αναζήτησης για εύκολη αναζήτηση νομολογίας.

Η σελίδα **Help** [Βοήθεια] της βάσης δεδομένων HUDOC περιλαμβάνει παρουσιάσεις βίντεο και εγχειρίδια χρήστη. Για λεπτομέρειες και παραδείγματα ως προς τη χρήση των φίλτρων και των πεδίων αναζήτησης, ο χρήστης μπορεί να τοποθετεί τον δρομέα του ποντικιού επάνω στο σύμβολο ? που βρίσκεται στα δεξιά κάθε εργαλείου αναζήτησης στο περιβάλλον εργασίας HUDOC.

Οι παραπομπές νομολογίας στο παρόν εγχειρίδιο παρέχουν στον αναγνώστη τις πληροφορίες που χρειάζεται προκείμενου να εντοπίζει εύκολα το πλήρες κείμενο της σχετικής απόφασης.

Πριν από την έναρξη μιας αναζήτησης έχετε υπόψη ότι, σύμφωνα με τις ρυθμίσεις της βάσης δεδομένων, εμφανίζονται με χρονολογική σειρά οι πιο πρόσφατες αποφάσεις του τμήματος ευρείας συνθέσεως και λοιπών τμημάτων. Για να αναζητήσετε έγγραφα σε άλλες συλλογές, π.χ. άλλες αποφάσεις, επιλέξτε το σχετικό πλαίσιο στο πεδίο **Document Collections** [Συλλογές Εγγράφων] που εμφανίζεται επάνω αριστερά στην οθόνη.

Ο απλούστερος τρόπος να αναζητήσετε υποθέσεις είναι να πληκτρολογήσετε τον αριθμό της προσφυγής στο πεδίο **Application Number** [Αριθμός Προσφυγής], στη στήλη **Advanced Search** [Σύνθετη Αναζήτηση], επάνω δεξιά στην οθόνη και, στη συνέχεια, να κάνετε κλικ στο γαλάζιο πλήκτρο «Search» [«Αναζήτηση»].

Για πρόσβαση σε περαιτέρω νομολογία που αφορά άλλα θέματα, για παράδειγμα ζητήματα σχετικά με τα παιδιά, ο χρήστης μπορεί επίσης να χρησιμοποιεί το **Search field** [Πεδίο αναζήτησης], το οποίο επισημαίνεται με έναν μεγεθυντικό φακό στο άνω δεξιό μέρος της οθόνης. Στο πεδίο αναζήτησης, ο χρήστης μπορεί να πραγματοποιήσει αναζήτηση εντός του κειμένου με βάση:

- μια λέξη (π.χ. child)
- μια φράση (π.χ. «migrant children»)
- τον τίτλο μιας υπόθεσης
- το κράτος
- μια φράση λογικής Boole (π.χ. child IN alternative care)

Για να βοηθηθεί ο χρήστης στην αναζήτηση κειμένου, διατίθεται το πεδίο **Simple Boolean search** [Πεδίο απλής αναζήτησης με τελεστές Boole] όταν ο χρήστης κάνει κλικ στο βέλος που εμφανίζεται μέσα στο **Search field**. Η συγκεκριμένη επιλογή αναζήτησης παρέχει έξι δυνατότητες: this exact word or phrase [τη συγκεκριμένη λέξη ή φράση], all of these words [όλες αυτές τις λέξεις], any of these words [οποιαδήποτε από αυτές τις λέξεις], none of these words [καμία από αυτές τις λέξεις], near these words [κοντά σε αυτές τις λέξεις] και free Boolean search [ελεύθερη αναζήτηση με τελεστές Boole].

Εφόσον έχουν εμφανιστεί τα αποτελέσματα της αναζήτησης, ο χρήστης μπορεί εύκολα να περιορίσει το εύρος τους χρησιμοποιώντας τα φίλτρα που εμφανίζονται στο πεδίο **Filters** [Φίλτρα], στα αριστερά της οθόνης, π.χ. «Language» ή «State» [«Γλώσσα» ή «Κράτος»]. Τα φίλτρα μπορούν να χρησιμοποιούνται μεμονωμένα ή συνδυαστικά για περαιτέρω περιορισμό των αποτελεσμάτων. Το φίλτρο «Keywords» [«Λέξεις-κλειδιά»] μπορεί να είναι χρήσιμο εργαλείο, καθώς περιλαμβάνει συχνά όρους από το κείμενο

της ΕΣΔΑ και συνδέεται άμεσα με το σκεπτικό και τα συμπεράσματα του Δικαστηρίου.

Παράδειγμα: Αναζήτηση της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με την απέλαση αιτούντων άσυλο η οποία μπορεί να συνεπάγεται κίνδυνο βασανιστηρίων ή απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας δυνάμει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

1) Ο χρήστης πληκτρολογεί τη φράση «asylum seekers» στο **Search field** και κάνει κλικ στο γαλάζιο **πλήκτρο Search**.

2) Εφόσον έχουν εμφανιστεί τα αποτελέσματα, ο χρήστης επιλέγει στη συνέχεια το «3» στη στήλη **Violation** [Παραβίαση] του **πεδίου Filters** ώστε να περιορίσει τα αποτελέσματα σε εκείνα που αφορούν παραβίαση του άρθρου 3.

3) Ο χρήστης μπορεί στη συνέχεια να επιλέξει τις αντίστοιχες λέξεις-κλειδιά από **το φίλτρο Keywords** προκειμένου να περιορίσει τα αποτελέσματα σε εκείνα που σχετίζονται με το άρθρο 3, π.χ. επιλέγοντας τις λέξεις-κλειδιά «(Art. 3) Prohibition of torture».

Για τις σημαντικότερες υποθέσεις, η βάση HUDOC παρέχει και την αντίστοιχη νομική περίληψη. Η περίληψη περιλαμβάνει τα πλήρη στοιχεία παραπομπής της υπόθεσης και μια σύντομη παρουσίαση των πραγματικών περιστατικών και νομικών δεδομένων με έμφαση στα σημεία νομικού ενδιαφέροντος. Εάν υπάρχει περίληψη, ο σχετικός σύνδεσμος **Legal Summaries** [Νομικές Περιλήψεις] εμφανίζεται στα αποτελέσματα μαζί με τον σύνδεσμο του κειμένου της απόφασης. Εναλλακτικά, ο χρήστης μπορεί να πραγματοποιήσει αναζήτηση μόνο για νομικές περιλήψεις κάνοντας κλικ στο πλαίσιο «Legal Summaries» του πεδίου **Document Collections**.

Εάν έχουν δημοσιευθεί ανεπίσημες μεταφράσεις μιας συγκεκριμένης υπόθεσης, ο σύνδεσμος **Language versions** [Γλωσσικές εκδοχές] εμφανίζεται στα αποτελέσματα μαζί με τον σύνδεσμο της απόφασης. Η βάση HUDOC παρέχει επίσης συνδέσμους προς ιστοτόπους τρίτων οι οποίοι φιλοξενούν άλλες μεταφράσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. «Language versions» στην ενότητα «Help» της βάσης HUDOC.

Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: βάση δεδομένων νομολογίας Curia

Η **βάση δεδομένων νομολογίας Curia** παρέχει ελεύθερη πρόσβαση στη νομολογία του ΔΕΚ/ΔΕΕ: http://curia.europa.eu.

Η μηχανή αναζήτησης διατίθεται σε όλες τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ [749]. Η **γλώσσα** μπορεί να επιλεγεί στην πάνω δεξιά πλευρά της οθόνης. Η μηχανή αναζήτησης μπορεί να χρησιμοποιείται για αναζήτηση πληροφοριών σε όλα τα έγγραφα που αφορούν περατωθείσες ή εκκρεμείς υποθέσεις ενώπιον του Δικαστηρίου, του Γενικού Δικαστηρίου και του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης.

Υπάρχει μια ενότητα **Βοήθεια** διαθέσιμη στη διεύθυνση http://curia.europa.eu/common/juris/el/aideGlobale.pdf. Κάθε πλαίσιο αναζήτησης συνοδεύεται επίσης από σελίδα βοήθειας η οποία είναι προσβάσιμη μέσω κλικ στο διπλανό εικονίδιο και περιέχει χρήσιμες πληροφορίες ώστε να μπορεί ο χρήστης να κάνει την καλύτερη δυνατή χρήση του εργαλείου.

Ο απλούστερος τρόπος αναζήτησης μιας συγκεκριμένης υπόθεσης είναι να πληκτρολογήσετε τον πλήρη αριθμό της υπόθεσης στο πλαίσιο αναζήτησης με τίτλο **Αριθμός υποθέσεως** και στη συνέχεια να κάνετε κλικ στο πράσινο πλήκτρο «Αναζήτηση». Μπορείτε επίσης να αναζητήσετε μια υπόθεση χρησιμοποιώντας μέρος μόνο του αριθμού της. Για παράδειγμα, εάν πληκτρολογήσετε 122 στο πεδίο «Αριθμός υποθέσεως», θα βρείτε όλες τις υποθέσεις υπ' αριθμόν 122 για οποιοδήποτε έτος και ενώπιον οποιουδήποτε από τα τρία όργανα: Δικαστήριο, Γενικό Δικαστήριο και/ή Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης.

Εναλλακτικά, για αναζήτηση βάσει του κοινού ονόματος μιας υπόθεσης, μπορείτε επίσης να χρησιμοποιήσετε το πεδίο **Ονόματα των διαδίκων**. Αυτό

749 Διατίθεται από τις 30 Απριλίου 2004 σε: αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, δανικά, ελληνικά, ισπανικά, ιταλικά, ολλανδικά, πορτογαλικά, σουηδικά και φινλανδικά· από την 1η Μαΐου 2004 σε: εσθονικά, λετονικά, λιθουανικά, ουγγρικά, πολωνικά, σλοβακικά, σλοβενικά, τσεχικά· από την 1η Ιανουαρίου 2007 σε: βουλγαρικά και ρουμανικά· από τις 30 Απριλίου 2007 σε: μαλτέζικα· από τις 31 Δεκεμβρίου 2011 σε: ιρλανδικά. Προσωρινές παρεκκλίσεις έχουν θεσπιστεί στον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 920/2005 και στον κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 1257/2010. Παράγωγη νομοθεσία που βρισκόταν σε ισχύ κατά την ένταξη της Κροατίας μεταφράζεται στα κροατικά και θα δημοσιευτεί σταδιακά στην ειδική έκδοση της *Επίσημης Εφημερίδας της Ευρωπαϊκής Ένωσης*.

είναι συνήθως η απλουστευμένη μορφή των ονομάτων των διαδίκων της υπόθεσης.

Υπάρχουν συνολικά 16 πολυλειτουργικά πεδία αναζήτησης τα οποία σας βοηθούν να περιορίσετε τα αποτελέσματα της αναζήτησης. Τα διάφορα πεδία αναζήτησης είναι εύχρηστα και μπορούν να χρησιμοποιούνται σε διάφορους συνδυασμούς. Τα πεδία συνοδεύονται συχνά από καταλόγους αναζήτησης στους οποίους έχετε πρόσβαση εάν κάνετε κλικ στο εικονίδιο για να επιλέξετε στη συνέχεια τους διαθέσιμους όρους αναζήτησης.

Για τις πιο γενικές αναζητήσεις, η χρήση του πεδίου **Λέξεις του κειμένου** δίνει αποτελέσματα αναζητήσεων βάσει λέξεων-κλειδιών στο σύνολο των κειμένων που έχουν δημοσιευτεί στη Συλλογή της Νομολογίας από το 1954, και από το 1994 στη Συλλογή της Νομολογίας – Υποθέσεις Υπαλλήλων (Συλλογή Υπ. Υπ.).

Για αναζητήσεις που αφορούν πιο συγκεκριμένα θέματα, μπορεί να χρησιμοποιείται το πεδίο **Θεματική κατηγορία**. Στην περίπτωση αυτή κάνετε κλικ στο εικονίδιο στα δεξιά του πεδίου και επιλέγετε το σχετικό θέμα ή θέματα από τον κατάλογο. Τα αποτελέσματα της αναζήτησης δίνουν κατάλογο με αλφαβητική σειρά των εγγράφων που συνδέονται με τα νομικά ζητήματα τα οποία αφορούν οι αποφάσεις του Δικαστηρίου, του Γενικού Δικαστηρίου, του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης, καθώς και οι προτάσεις των γενικών εισαγγελέων.

Η βάση δεδομένων Curia έχει επίσης πρόσθετα εργαλεία νομολογίας.

Ψηφιακή πρόσβαση: η ενότητα αυτή είναι μια συλλογή πληροφοριών για οποιαδήποτε υπόθεση έχει εισαχθεί ενώπιον ενός εκ των τριών δικαστηρίων. Οι υποθέσεις παρατίθενται σύμφωνα με τον αριθμό τους και με χρονολογική σειρά κατάθεσής τους στην αντίστοιχη γραμματεία. Κάθε αριθμός υποθέσεως περιλαμβάνει σχετικό σύνδεσμο. Η ενότητα «Ψηφιακή πρόσβαση» είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7045/el/.

Ευρετήριο νομολογίας: η ενότητα αυτή προσφέρει μια συστηματική ταξινόμηση περιλήψεων νομολογίας με τα ουσιώδη νομικά ζητήματα που αναφέρονται στην εκάστοτε απόφαση. Οι περιλήψεις αυτές βασίζονται όσο το δυνατόν περισσότερο στην πραγματική διατύπωση των αποφάσεων. Η

ενότητα «Ευρετήριο νομολογίας» είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7046/el/.

Σχολιασμός των δικαστικών αποφάσεων: η ενότητα αυτή περιλαμβάνει παραπομπές σε σχόλια νομικών επί των αποφάσεων των τριών δικαστηρίων από της συστάσεώς τους. Οι αποφάσεις κατατάσσονται, για κάθε δικαιοδοτικό όργανο, κατ' αύξοντα αριθμό υποθέσεως, ενώ οι αναφορές στα νομικά σχόλια κατατάσσονται σε συνάρτηση με την ημερομηνία δημοσιεύσεώς τους. Οι παραπομπές εμφανίζονται στην πρωτότυπη γλώσσα τους. Η ενότητα «Σχολιασμός των δικαστικών αποφάσεων» είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7083/el/.

Βάση δεδομένων εθνικής νομολογίας: πρόκειται για εξωτερική βάση δεδομένων στην οποία διατίθεται πρόσβαση μέσω του ιστοτόπου Curia. Παρέχει πρόσβαση στη σχετική εθνική νομολογία που αφορά το δίκαιο της ΕΕ και βασίζεται σε συλλογή νομολογίας των εθνικών δικαστηρίων των κρατών μελών της ΕΕ. Οι πληροφορίες έχουν συλλεχθεί βάσει συστηματικής αποδελτίωσης των διαφόρων νομικών επιθεωρήσεων και σε απευθείας επικοινωνία με πολλά εθνικά δικαστήρια. Η βάση δεδομένων «Εθνική νομολογία» διατίθεται στην αγγλική και γαλλική γλώσσα στη διεύθυνση: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/p1_2170123/el/.

Παραπομπές σε νομικές πράξεις

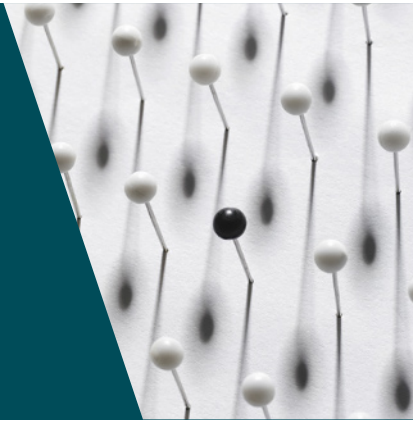

Νομικές πράξεις των Ηνωμένων Εθνών

Σχετικά με τις κυριότερες συνθήκες των Ηνωμένων Εθνών, περιλαμβανομένης της ΣΔΠ, καθώς και με τους φορείς παρακολούθησής τους, βλέπε: https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/coreinstruments.aspx

Σχετικά με τις συμβάσεις της Διεθνούς Συνδιάσκεψης της Χάγης για το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο που αφορά τη διεθνή προστασία των παιδιών, της οικογένειας και των περιουσιακών σχέσεων, βλέπε: https://www.hcch.net/en/instruments/conventions.

Νομικές πράξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Όλες οι νομικές πράξεις του ΣτΕ διατίθενται στο διαδίκτυο, στη διεύθυνση http://conventions.coe.int/Treaty/. Για πληροφορίες σχετικά με το στάδιο αποδοχής των νομικών πράξεων του ΣτΕ από τα κράτη μέλη της ΕΕ, ανατρέξτε στο Σύστημα Πληροφοριών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα Θεμελιώδη Δικαιώματα (EFRIS) του ιστοτόπου του FRA, στη διεύθυνση https://fra.europa.eu/en/databases/efris/.

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Δικαιώματα των παιδιών/ατομικά δικαιώματα	
Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών	Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών όπως τροποποιήθηκε με τα πρωτόκολλα αριθ. 11 και 14, CETS αριθ. 5, Ρώμη, 4.11.1950, σ. 1–15.
Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών	Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών όπως τροποποιήθηκε με το πρωτόκολλο αριθ. 11, CETS αριθ. 9, Παρίσι, 20.3.1952, σ. 1–3.
Πρωτόκολλο αριθ. 12 στη Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών	Πρωτόκολλο αριθ. 12 στη Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, CETS αριθ. 177, Ρώμη, 4.11.2000, σ. 1–3.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών, CETS αριθ. 160, Στρασβούργο, 25.1.1996, σ. 1–10.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους, CETS αριθ. 85, Στρασβούργο, 15.10.1975, σ. 1–5.
Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική	Σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής: Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική, CETS αριθ. 164, Οβιέδο, 4.4.1997, σ. 1–12.
Ζητήματα προσωπικής ταυτότητας	
Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων	Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων, CETS αριθ. 157, Στρασβούργο, 1.2.1995, σ. 1–10.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την ιθαγένεια	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την ιθαγένεια, CETS αριθ. 166, Στρασβούργο, 6.11.1997, σ. 1–13.
Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την αποφυγή της ανιθαγένειας σε σχέση με τη διαδοχή κρατών	Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση για την αποφυγή της ανιθαγένειας σε σχέση με τη διαδοχή κρατών, CETS αριθ. 200, Στρασβούργο, 19.5.2006, σ. 1–7.
Οικογενειακή ζωή και γονική μέριμνα	
Σύμβαση σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα	Σύμβαση σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα, CETS αριθ. 192, Στρασβούργο, 15.5.2003, σ. 1–13.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη)	Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της υιοθεσίας παιδιών (αναθεωρημένη), CETS αριθ. 202, Στρασβούργο, 27.11.2008, σ. 1–11.

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους, CETS αριθ. 105, Λουξεμβούργο, 20.5.1980, σ. 1–12.
Προστασία του παιδιού από τη βία και την εκμετάλλευση	
Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης	Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης, CETS αριθ. 201, Λανθαρότε, 25.10.2007, σ. 1–21.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτική μεταχείρισης ή τιμωρίας	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτική μεταχείρισης ή τιμωρίας, CETS αριθ. 126, Στρασβούργο, 26.11.1987, σ. 1–9.
Σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο	Σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο, CETS αριθ. 185, Βουδαπέστη, 23.11.2001, σ. 1–27.
Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων	Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων, CETS αριθ. 197, Βαρσοβία, 16.5.2005, σ. 1–21.
Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας	Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, CETS αριθ. 210, Κωνσταντινούπολη, 11.5.2011, σ. 1–31.
Οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα	
Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, CETS αριθ. 35, Τορίνο, 18.10.1961, σ. 1–18.
Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος)	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος), CETS αριθ. 163, Στρασβούργο, 3.5.1996, σ. 1–29.
Μετανάστευση και άσυλο	
Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί παλιννοστήσεως ανηλίκων	Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί παλιννοστήσεως ανηλίκων, CETS αριθ. 71, Χάγη, 28.5.1970, σ. 1–9.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργαζομένων, CETS αριθ. 93, Στρασβούργο, 24.11.1977, σ. 1–14.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την κοινωνική ασφάλιση	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την κοινωνική ασφάλιση, CETS αριθ. 78, Παρίσι, 14.12.1972, σ. 1–42.
Ευρωπαϊκός κώδικας κοινωνικής ασφάλειας (αναθεωρημένος)	Ευρωπαϊκός κώδικας κοινωνικής ασφάλειας, CETS αριθ. 139, Στρασβούργο, 6.11.1990, σ. 1–33.

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Προστασία των καταναλωτών και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα	
Σύμβαση για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα	Σύμβαση για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα, CETS αριθ. 108, Στρασβούργο, 28.1.1981, σ. 1–10.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη διασυνοριακή τηλεόραση	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη διασυνοριακή τηλεόραση, CETS αριθ. 132, Στρασβούργο, 5.5.1989, σ. 1–20.

Νομικές πράξεις ΕΕ

Όλες οι νομικές πράξεις της ΕΕ διατίθενται στο διαδίκτυο, στη διεύθυνση http://eur-lex.europa.eu.

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Απαγόρευση διακρίσεων	
Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ)	Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (ΕΕ L 180 της 19.7.2000, σ. 22–26).
Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ)	Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ L 303 της 2.12.2000, σ. 16–22).
Οδηγία για την ίση μεταχείριση των φύλων στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ)	Οδηγία 2004/113/ΕΚ του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2004, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών (ΕΕ L 373 της 21.12.2004, σ. 37–43).
Οικογενειακή ζωή και γονική μέριμνα	
Κανονισμός Βρυξέλλες IIα (αναδιατύπωση)	Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1111 του Συμβουλίου, της 25ης Ιουνίου 2019, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών (ΕΕ L 178 της 2.7.2019, σ. 1–115).
Κανονισμός για τις υποχρεώσεις διατροφής (ΕΚ) αριθ. 4/2009	Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 4/2009 του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2008, για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία σε θέματα υποχρεώσεων διατροφής (ΕΕ L 7 της 10.1.2009, σ. 1–79)
Οδηγία για τη διαμεσολάβηση (2008/52/ΕΚ)	Οδηγία 2008/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Μαΐου 2008, για ορισμένα θέματα διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ L 136 της 24.5.2008, σ. 3–8).

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Οδηγία για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη (2002/8/ΕΚ)	Οδηγία 2002/8/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Ιανουαρίου 2002, για βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη επί διασυνοριακών διαφορών μέσω της θέσπισης στοιχειωδών κοινών κανόνων σχετικά με το ευεργέτημα πενίας στις διαφορές αυτές (ΕΕ L 26 της 31.1.2003, σ. 41–47).
Οδηγία για την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής (2019/1158)	Οδηγία (ΕΕ) 2019/1158 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Ιουνίου 2019, σχετικά με την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής για τους γονείς και τους φροντιστές και την κατάργηση της οδηγίας 2010/18/ΕΕ του Συμβουλίου (ΕΕ L 188 της 12.7.2019, σ. 79–93).
Προστασία του παιδιού από τη βία και την εκμετάλλευση	
Οδηγία για τους εργαζόμενους νέους (94/33/ΕΚ)	Οδηγία 94/33/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22ας Ιουνίου 1994, για την προστασία των νέων κατά την εργασία (ΕΕ L 216 της 20.8.1994, σ. 12–20).
Οδηγία για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων (2011/36/ΕΕ)	Οδηγία 2011/36/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της, καθώς και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2002/629/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 101 της 15.4.2011, σ. 1–11).
Οδηγία σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (2011/93/ΕΕ)	Οδηγία 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 335 της 17.12.2011, σ. 1–14).
Οδηγία για τα θύματα (2012/29/ΕΕ)	Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαισίου 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 315 της 14.11.2012, σ. 57–73).
Οδηγία για τους τίτλους παραμονής θυμάτων εμπορίας ανθρώπων (2004/81/ΕΚ)	Οδηγία 2004/81/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με τον τίτλο παραμονής που χορηγείται στους υπηκόους τρίτων χωρών θύματα εμπορίας ανθρώπων ή συνέργειας στη λαθρομετανάστευση, οι οποίοι συνεργάζονται με τις αρμόδιες αρχές (ΕΕ L 261 της 6.8.2004, σ. 19–23).
Απόφαση 2007/698/ΕΚ της Επιτροπής	Απόφαση της Επιτροπής, της 29ης Οκτωβρίου 2007, για τροποποίηση της απόφασης 2007/116/ΕΚ όσον αφορά την εισαγωγή πρόσθετων δεσμευμένων αριθμών που αρχίζουν με «116» [κοινοποιηθείσα υπό τον αριθμό Ε(2007) 5139] (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ) (ΕΕ L 284 της 30.10.2007, σ. 31–32).

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Οδηγία για τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Κώδικα Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών (αναδιατύπωση) (2018/1972)	Οδηγία (ΕΕ) 2018/1972 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Δεκεμβρίου 2018, για τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Κώδικα Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών (Αναδιατύπωση) (ΕΕ L 321 της 17.12.2018, σ. 36–214).
Οδηγία για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων (αναδιατύπωση) (2018/1808)	Οδηγία (ΕΕ) 2018/1808 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14ης Νοεμβρίου 2018, για την τροποποίηση της οδηγίας 2010/13/ΕΕ για τον συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την παροχή υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων (ΕΕ L 303 της 28.11.2018, σ. 69–92).
Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο (2000/31/ΕΚ)	Οδηγία 2000/31/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 8ης Ιουνίου 2000, για ορισμένες νομικές πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, στην εσωτερική αγορά (ΕΕ L 178 της 17.7.2000, σ. 1–16).
Οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες (2002/58/ΕΚ)	Οδηγία 2002/58/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουλίου 2002, σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (ΕΕ L 201 της 31.7.2002, σ. 37–47).
Μετανάστευση και άσυλο, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών δικαιωμάτων των παιδιών μεταναστών	
Οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου (2013/32/ΕΕ)	Οδηγία 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 60–95).
Κανονισμός του Δουβλίνου (ΕΕ) αριθ. 604/2013	Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 31–59).
Οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου (2011/95/ΕΕ)	Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (ΕΕ L 337 της 20.12.2011, σ. 9–26).

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 492/2011	Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 492/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, που αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ) (ΕΕ L 141 της 27.5.2011, σ. 1–12).
Οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία (2004/38/ΕΚ)	Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ) (ΕΕ L 158 της 30.4.2004, σ. 77–123).
Οδηγία 77/486/ΕΟΚ του Συμβουλίου για τη σχολική φοίτηση των τέκνων διακινούμενων εργαζομένων	Οδηγία 77/486/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Ιουλίου 1977, περί της σχολικής φοιτήσεως των τέκνων διακινουμένων εργαζομένων (ΕΕ L 199 της 6.8.1977, σ. 32–33).
Οδηγία για την οικογενειακή επανένωση (2003/86/ΕΚ)	Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (ΕΕ L 251 της 3.10.2003, σ. 12–18).
Οδηγία για την προσωρινή προστασία (2001/55/ΕΚ)	Οδηγία 2001/55/ΕΚ του Συμβουλίου, της 20ής Ιουλίου 2001, σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων (ΕΕ L 212 της 7.8.2001, σ. 12–23).
Οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (2013/33/ΕΕ)	Οδηγία 2013/33/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία (ΕΕ L 180 της 29.6.2013, σ. 96–116).
Οδηγία για την επιστροφή (2008/115/ΕΚ)	Οδηγία 2008/115/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2008, σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών (ΕΕ L 348 της 24.12.2008, σ. 98–107).
Οδηγία για τους επί μακρόν διαμένοντες (2003/109/ΕΚ)	Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες (ΕΕ L 16 της 23.1.2004, σ. 44–53).

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Κώδικας συνόρων του Σένγκεν, κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 562/2006	Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 562/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 2006, για τη θέσπιση του κοινοτικού κώδικα σχετικά με το καθεστώς διέλευσης προσώπων από τα σύνορα (κώδικας συνόρων του Σένγκεν) (ΕΕ L 105 της 13.4.2006, σ. 1–32).
Προστασία των καταναλωτών και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα	
Οδηγία για τα δικαιώματα των καταναλωτών (2011/83/ΕΕ)	Οδηγία 2011/83/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2011, σχετικά με τα δικαιώματα των καταναλωτών, την τροποποίηση της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της οδηγίας 1999/44/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και την κατάργηση της οδηγίας 85/577/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της οδηγίας 97/7/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (ΕΕ L 304 της 22.11.2011, σ. 64–88).
Οδηγία 87/357/ΕΟΚ για τα προϊόντα που, επειδή δεν εμφανίζονται υπό την πραγματική τους μορφή, θέτουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ασφάλεια των καταναλωτών	Οδηγία 87/357/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 25ης Ιουνίου 1987, για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τα προϊόντα που, επειδή δεν εμφανίζονται υπό την πραγματική τους μορφή, θέτουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ασφάλεια των καταναλωτών (ΕΕ L 192 της 11.7.1987, σ. 49–50).
Οδηγία για τις εξ αποστάσεως πωλήσεις (97/7/ΕΚ)	Οδηγία 97/7/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 1997, για την προστασία των καταναλωτών κατά τις εξ αποστάσεως συμβάσεις — Δήλωση του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με το άρθρο 6 παράγραφος 1 — Δήλωση της Επιτροπής σχετικά με το άρθρο 3 παράγραφος 1 πρώτη περίπτωση (ΕΕ L 144 της 4.6.1997, σ. 19–27).
Οδηγία για τη γενική ασφάλεια των προϊόντων (2001/95/ΕΚ)	Οδηγία 2001/95/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 3ης Δεκεμβρίου 2001, για τη γενική ασφάλεια των προϊόντων (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ) (ΕΕ L 11 της 15.1.2002, σ. 4–17).

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Κανονισμός για τα τρόφιμα τα οποία προορίζονται για βρέφη και μικρά παιδιά και για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδικούς ιατρικούς σκοπούς, και ως υποκατάστατα του συνόλου του διαιτολογίου για τον έλεγχο του σωματικού βάρους	Οδηγία 2009/39/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Μαΐου 2009, για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδική διατροφή (αναδιατύπωση) (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ) (ΕΕ L 124 της 20.5.2009, σ. 21–29). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 609/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουνίου 2013, για τα τρόφιμα τα οποία προορίζονται για βρέφη και μικρά παιδιά και για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδικούς ιατρικούς σκοπούς, και ως υποκατάστατα του συνόλου του διαιτολογίου για τον έλεγχο του σωματικού βάρους και για την κατάργηση της οδηγίας 92/52/ΕΟΚ του Συμβουλίου, των οδηγιών της Επιτροπής 96/8/ΕΚ, 1999/21/ΕΚ, 2006/125/ΕΚ και 2006/141/ΕΚ, της οδηγίας 2009/39/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και των κανονισμών της Επιτροπής (ΕΚ) αριθ. 41/2009 και (ΕΚ) αριθ. 953/2009 (ΕΕ L 181 της 29.6.2013, σ. 35–56).
Οδηγία για την ασφάλεια των παιχνιδιών (2009/48/ΕΚ)	Οδηγία 2009/48/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Ιουνίου 2009, σχετικά με την ασφάλεια των παιχνιδιών (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ) (ΕΕ L 170 της 30.6.2009, σ. 1–37).
Οδηγία για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων (αναδιατύπωση) (2018/1808)	Οδηγία (ΕΕ) 2018/1808 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14ης Νοεμβρίου 2018, για την τροποποίηση της οδηγίας 2010/13/ΕΕ για τον συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την παροχή υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων (ΕΕ L 303 της 28.11.2018, σ. 69–92).
Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων (2016/679)	Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ (ΕΕ L 119 της 4.5.2016, σ. 1–88).
Οδηγία 2002/58/ΕΚ σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών	Οδηγία 2002/58/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουλίου 2002, σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες) (ΕΕ L 201 της 31.7.2002, σ. 37–47).

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Οδηγία για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (2016/680/ΕΕ)	Οδηγία (ΕΕ) 2016/680 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της απόφασης-πλαίσιο 2008/977/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 119 της 4.5.2016, σ. 89–131).
Οδηγία για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές των επιχειρήσεων προς τους καταναλωτές (2005/29/ΕΚ)	Οδηγία 2005/29/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαΐου 2005, για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές των επιχειρήσεων προς τους καταναλωτές στην εσωτερική αγορά και για την τροποποίηση της οδηγίας 84/450/ΕΟΚ του Συμβουλίου, των οδηγιών 97/7/ΕΚ, 98/27/ΕΚ, 2002/65/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 2006/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου («Οδηγία για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές») (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ) (ΕΕ L 149 της 11.6.2005, σ. 22–39).
Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 536/2014 για τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων που προορίζονται για τον άνθρωπο	Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 536/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, για τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων που προορίζονται για τον άνθρωπο και για την κατάργηση της οδηγίας 2001/20/ΕΚ (ΕΕ L 158 της 27.5.2014, σ. 1–76).
Ποινική δικαιοσύνη και εναλλακτικές διαδικασίες	
Οδηγία για το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση (2010/64/ΕΕ)	Οδηγία 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Οκτωβρίου 2010, σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία (ΕΕ L 280 της 26.10.2010, σ. 1–7).
Οδηγία για το δικαίωμα ενημέρωσης (2012/13/ΕΕ)	Οδηγία 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2012, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 142 της 1.6.2012, σ. 1–10).
Οδηγία για την πρόσβαση σε δικηγόρο (2013/48/ΕΕ)	Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας (ΕΕ L 294 της 6.11.2013, σ. 1–12).

Σύντομη ονομασία	Τίτλος
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων	Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ C 326 της 26.10.2012, σ. 391–407).
Οδηγία σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (2016/800)	Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαΐου 2016, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 132 της 21.5.2016, σ. 1–20).
Παιδιά με αναπηρία	
Απόφαση 2010/48/ΕΚ του Συμβουλίου	Απόφαση 2010/48/ΕΚ του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2009, σχετικά με τη σύναψη, από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, της σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (ΕΕ L 23 της 27.1.2010, σ. 35–61).

Στο διαδίκτυο διατίθενται πολλές πληροφορίες σχετικά με τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA). Η πρόσβαση στις εν λόγω πληροφορίες είναι δυνατή μέσω του ιστοτόπου του FRA, στη διεύθυνση fra.europa.eu.

Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου διατίθενται στον ιστότοπο του Δικαστηρίου: echr.coe.int. Μέσω της πύλης αναζήτησης HUDOC εξασφαλίζεται πρόσβαση σε δικαστικές αποφάσεις στα αγγλικά και/ή στα γαλλικά, σε μεταφράσεις σε επιπλέον γλώσσες, σε νομικές περιλήψεις, δελτία Τύπου και άλλες πληροφορίες σχετικά με τις εργασίες του Δικαστηρίου.

Πώς θα προμηθευτείτε εκδόσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Η Επιτροπή Εκδόσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης καταρτίζει έργα σε όλους τους τομείς ενασχόλησης του Οργανισμού, συμπεριλαμβανομένων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της νομικής επιστήμης, της υγείας, της δεοντολογίας, των κοινωνικών υποθέσεων, του περιβάλλοντος, της εκπαίδευσης, του πολιτισμού, του αθλητισμού, της νεολαίας και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Παραγγελίες βιβλίων και ηλεκτρονικών εκδόσεων από τον εκτενή κατάλογο μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσω διαδικτύου (http://book.coe.int/).

Ένα εικονικό αναγνωστήριο επιτρέπει σε χρήστες να ανατρέχουν σε αποσπάσματα των βασικών έργων που έχουν μόλις δημοσιευτεί ή του πλήρους κειμένου ορισμένων επίσημων εγγράφων δωρεάν.

Πληροφορίες σχετικά με τις Συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς και το πλήρες κείμενό τους, διατίθενται στον ιστότοπο του Γραφείου Συνθηκών: http://conventions.coe.int/.

Επικοινωνήστε με την ΕΕ

Αυτοπροσώπως
Σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση υπάρχουν εκατοντάδες κέντρα Europe Direct. Μπορείτε να βρείτε τη διεύθυνση του πλησιέστερου σ' εσάς κέντρου στο διαδίκτυο https://european-union.europa.eu/contact-eu/meet-us_el.

Τηλεφωνικώς ή γραπτώς
Η Europe Direct είναι μια υπηρεσία που απαντά στις ερωτήσεις σας για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Μπορείτε να επικοινωνήσετε με αυτή την υπηρεσία:
- καλώντας ατελώς τον αριθμό 00 800 6 7 8 9 10 11 (ορισμένα δίκτυα τηλεφωνίας ενδέχεται να χρεώνουν τις κλήσεις αυτές),
- καλώντας τον αριθμό +32 22999696,
- συμπληρώνοντας το ακόλουθο ηλεκτρονικό έντυπο: https://european-union.europa.eu/contact-eu/write-us_el.

Βρείτε πληροφορίες σχετικά με την ΕΕ

Στο διαδίκτυο
Πληροφορίες για την Ευρωπαϊκή Ένωση σε όλες τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ είναι διαθέσιμες στον ιστότοπο Europa (european-union.europa.eu).

Στις εκδόσεις της ΕΕ
Μπορείτε να δείτε ή να παραγγείλετε εκδόσεις της ΕΕ στη διεύθυνση op.europa.eu/el/publications. Μπορείτε να ζητήσετε πολλαπλά αντίγραφα δωρεάν εκδόσεων επικοινωνώντας με την υπηρεσία Europe Direct ή με το τοπικό σας κέντρο τεκμηρίωσης (europa.eu/european-union/contact/meet-us_el).

Στη νομοθεσία της ΕΕ και σε σχετικά έγγραφα
Για πρόσβαση σε νομικές πληροφορίες της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένου του συνόλου της ενωσιακής νομοθεσίας από το 1951 σε όλες τις επίσημες γλώσσες, μεταβείτε στον ιστότοπο EUR-Lex (eur-lex.europa.eu).

Στα ανοιχτά δεδομένα από την ΕΕ
Η πύλη data.europa.eu παρέχει πρόσβαση σε σύνολα ανοιχτών δεδομένων από τα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της ΕΕ. Τα εν λόγω δεδομένα μπορούν να καταφορτωθούν και να επαναχρησιμοποιηθούν δωρεάν, τόσο για εμπορικούς όσο και για μη εμπορικούς σκοπούς. Η πύλη παρέχει επίσης πρόσβαση σε πληθώρα συνόλων δεδομένων από τις ευρωπαϊκές χώρες.

FRA
EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

Τα παιδιά είναι πλήρεις φορείς δικαιωμάτων. Χαίρουν του συνόλου των ανθρώπινων και θεμελιωδών δικαιωμάτων και τυγχάνουν ειδικής κανονιστικής μεταχείρισης, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Στο παρόν εγχειρίδιο επιχειρείται να καταδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο η ευρωπαϊκή νομοθεσία και νομολογία επιλαμβάνεται των συγκεκριμένων συμφερόντων και των αναγκών των παιδιών. Αναδεικνύεται επίσης η σημασία του ρόλου των γονέων και επιτρόπων ή άλλων προσώπων που έχουν νόμιμα την ευθύνη για τα παιδιά, κάνοντας μνεία, όπου κρίνεται σκόπιμο, στις περιπτώσεις που τα σχετικά δικαιώματα και ευθύνες ανήκουν κατά κύριο λόγο στα πρόσωπα που έχουν τη φροντίδα των παιδιών.

Στόχος του εγχειριδίου είναι η ευαισθητοποίηση και ο εμπλουτισμός των γνώσεων σε θέματα νομικών κανόνων προστασίας και προαγωγής των δικαιωμάτων των παιδιών στην Ευρώπη. Αποτελεί ένα πρώτο σημείο αναφοράς για το δίκαιο τόσο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) όσο και του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣτΕ) αναφορικά με τα θέματα αυτά και εξηγεί πώς αντιμετωπίζεται κανονιστικά το κάθε ζήτημα στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου, αλλά και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και άλλων πράξεων του ΣτΕ.

Το εγχειρίδιο απευθύνεται σε μη εξειδικευμένους νομικούς, σε δικαστές, εισαγγελείς, αρχές προστασίας του παιδιού, καθώς και σε άλλους επαγγελματίες και οργανισμούς που είναι αρμόδιοι για τη διασφάλιση της νομικής προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού. Επεξηγείται η βασική νομολογία, ενώ συνοψίζονται οι κυριότερες αποφάσεις τόσο του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

FRA – ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ
Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Βιέννη – Αυστρία
Τηλ. +43 (1) 580 30-0 – Φαξ +43 (1) 580 30-699
fra.europa.eu
facebook.com/fundamentalrights
linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency
twitter.com/eurightsagency

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ
67075 Στρασβούργο Cedex – Γαλλία
Τηλ. +33 (0) 3 88 41 20 00

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
echr.coe.int – publishing@echr.coe.int
twitter.com/ECHR_CEDH

ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ
coe.int/children – children@coe.int
twitter.com/CoE_children

Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης